ISSN 2304-5809

10(13) 2014

МОЛОДИЙ ВЧЕНИЙ

ISSN (Print): 2304-5809
ISSN (Online): 2313-2167

Науковий журнал «Молодий вчений»

№ 10 (13) жовтень, 2014 р.
Частина I

Щомісячне видання

Члени редакційної колегії:

Глущенко Олеся Анатоліївна
доктор філологічних наук (Росія)
Змерзлий Борис Володимирович
доктор історичних наук (Україна)
Іртищева Інна Олександрівна
доктор економічних наук (Україна)
Марусенко Ірина Михайлівна
доктор медичних наук (Росія)
Мінін Ігор Владиленович
доктор технічних наук (Росія)
Мінін Олег Владиленович
доктор технічних наук (Росія)
Морозенко Дмитро Володимирович
кандидат ветеринарних наук (Україна)
Нетюхайло Лілія Григорівна
доктор медичних наук (Україна)
Пекліна Галина Петрівна
доктор медичних наук (Україна)
Романенкова Юлія Вікторівна
доктор мистецтвознавства (Україна)
Стратонов Василь Миколайович
доктор юридичних наук (Україна)
Шайко-Шайковський Олександр Геннадійович
доктор технічних наук (Україна)
Швецова Вікторія Михайлівна
кандидат філологічних наук (Росія)
Яковлев Денис Вікторович
доктор політичних наук (Україна)
Яригіна Ірина Зотовна
доктор економічних наук (Росія)

Коректор: О. Скрипченко
Дизайн: А. Юдашкіна
Комп'ютерна верстка: Н. Ковальчук

Відповідальність за зміст, добір та викладення фактів у статтях несуть автори.
Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.
Матеріали публікуються в авторській редакції. Передрукування матеріалів, опублікованих в журналі, дозволено тільки зі згоди автората редакції журналу. Будь-яке використання – з обов'язковим посиланням на журнал.

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible.

Бібліографічний опис статей представлений в електронних бібліотеках: НБУ імені В.В. Вернадського, НЕБ «КіберЛенінка», НЕБ «Elibrary.ru», Polish Scholarly Bibliography

Свідоцтво про реєстрацію ЗМІ:
КВ № 18987-7777Р від 05.06.2012 р.

© Науковий журнал «Молодий вчений», 2014
© Дизайн, Видавничий дім «Гельветика», 2014

ЗМІСТ

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

Бердник М.Г., Воробйов К.Ю.
Моделювання нестаціонарних температурних полів у суцільному циліндрі, який обертається.....6

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Гасій Г.М.
Монтаж сталезалізобетонного структурно-вантового покриття з попереднім укрупненням у просторові блоки.....10
Лиса Я.П., Тиндик В.С.
Розробка датчика температури для моніторингу процесу ліофілізації.....13

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

Каленська С.М., Новицька Н.В., Барзо І.Т.
Економічна ефективність вирощування нуту в умовах Правобережного Лісостепу України.....18

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Каленська А.В.
Факти історії: штрафні батальйони – спогади фронтовиків.....22
Ночовний О.В.
Етапи становлення і діяльності Верховної Ради Української РСР та її постійних комісій.....26
Рєпін І.В.
Міжнародне становище, стратегічна обстановка на радянсько-німецькому фронті і задуми сторін на початок 1944 року.....31
Харчук Х.Р.
Українські історико-культурні поховання на Личаківському цвинтарі у Львові (1860-1939 роки).....35

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Більська О.В.
Оцінка соціальної динаміки як результату політики соціального інновування в Україні.....42
Галюк І.Б.
Розвиток системи знань в Україні.....45
Гачечіладзе Е.В., Стеценко М.О.
Забезпечення конкурентоспроможності підприємств.....48
Голишева Є.О., Кириченко Т.В., Коваленко Я.А.
Особливості використання інструментів інтернет-маркетингу на підприємстві.....53
Горічко Х.І., Семчук Ж.В.
Складові економічного оцінювання інвестиційної привабливості підприємства.....56
Григораш Т.Ф., Сокальська Є.С., Шабала А.В.
Шляхи вдосконалення управління фінансовими ресурсами підприємства.....59

Євтушенко Н.М.
Тенденції розвитку іпотечного кредитування в Україні.....62
Жерибор Л.Л.
Основные принципы формирования механизма социально-экономического развития сельских территорий.....65
Заровна К.М.
Принципи управління економічною стійкістю підприємства.....68
Іващенко І.М.
Визнання збитків від зменшення корисності одиниці, що генерує грошові потоки.....71
Кащишин В.М.
Інжинірингові проекти: сутність, класифікація та особливості економічного оцінювання.....75
Коверник Н.В.
Методи проектного управління у сфері державних фінансів.....78
Курмаєв П.Ю., Колісніченко П.Т.
Аналіз сучасних підходів до державного регулювання підприємницької діяльності.....82
Лесний В.П.
Оцінка ефективності маркетингового менеджменту промислового підприємства.....84
Литвин М.В.
Проблемы зернового рынка Украины.....88
Лучик Г.М.
Облік як система у формуванні інформаційної бази для управління.....91
Макарчук І.М.
Організація та фінансове забезпечення інноваційної модернізації виробництва в економіці: вітчизняний та зарубіжний досвід.....95
Макарчук О.Г.
Оцінка енергетичної ефективності процесу виробництва біопального.....99
Малишко В.В.
Механізм фінансового вирівнювання місцевих бюджетів в Україні.....102
Марчук У.О.
Міжнародні стандарти у сферах обліку, контролю та аудиту.....106
Нездойминов С.Г., Шановская И.Ю.
Перспективы развития экологического туризма в природных парках Украины.....112
Новікова Н.М.
Оцінка ефективності інноваційної діяльності підприємства.....115
Прокопенко Т.Ю., Гнатенко Є.П.
Правова база обліку та аналізу дебіторської заборгованості.....119

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Бурий А.Р.
Онтологічна проблематика та її антропологічні виміри: на перетині екзистенціалізму й кіномистецтва.....124
Надурак В.В.
Основні механізми еволюції системи суспільної моралі.....131
Філяніна Н.М.
Екологічна естетика як рефлексія над екологічними кризами.....134

ХІМІЧНІ НАУКИ

Шестопалов А.В., Филоненко Д.В.
Исследование закономерностей разложения хлористого аммония известковым молоком.....140

CONTENTS

PHYSICAL AND MATHEMATICAL SCIENCES

Berdnik M.G., Vorobyov K.Y.
Simulation of unsteady temperature fields in solid cylinder that rotates.....6

ENGINEERING SCIENCES

Gasii G.M.
Installation of a composite grid-cable covering with a preliminary assembly of spatial units.....10

Lysa Y.P., Tyndyk V.S.
Development of thermosensor for freeze-drying monitoring.....13

AGRICULTURAL SCIENCES

Kalenskaya S.M., Novictskaya N.V. Barzo I.T.
Economic efficiency of growing nuta under the right-bank forest-steppe of Ukraine.....18

HISTORICAL SCIENCES

Kalensky A.V.
Facts of history: punitive battalion – memories veterans.....22

Nochovny O.V.
Stages of becoming and activity of Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR and permanent commissions.....26

Repin I.V.
The international situation, the strategic situation on the Soviet-German front and plans parties to start 1944.....31

Kharczuk K.R.
Ukrainian historikal and cultural burial in Lyczakiv cemetery in Lviv (1860-1939).....35

ECONOMIC SCIENCES

Bilskaya O.V.
Assessment of the social dynamics as a result of the policy of social novofine in Ukraine.....42

Galyuk I.B.
Development of knowledge system in Ukraine.....45

Gachechiladze E.V., Stetsenko M.A.
Ensuring the competitiveness of enterprises...48

Golysheva Ie.O., Kyrychenko T.V., Kovalenko Y.A.
Features of using of internet-marketing instruments depending on the enterprise 53

Horichko Kh.I., Semchuk Z.V.
Components of economic evaluation of investment attractiveness of the enterprise.....56

Grygorash T.F., Sokal'ska Ye.S., Shabala A.V.
Ways to improve the management of financial resources of the enterprise.....59

Yevtushenko N.M.
Mortgage trends in Ukraine.....62

Zheribor L.L.
Basic principles of formation mechanism of social and economic development of rural areas.....65

Zarovna K.M.
Principles of economic sustainability of the enterprise.....68

Ivashchenko I.M.
Recognition of impairment losses of cash generating unit.....71

Kashchyshyn V.M.
Engineering projects: essence, classification and features of economic evaluation.....75

Kovernyk N.V.
Project management methods in public finance.....78

Kurmaiev P.Y., Kolisnichenko P.T.
Analysis of current approaches to state regulation of business.....82

Lesniy V.P.
Evaluation of the effectiveness of marketing management industrial enterprises.....84

Lytvyn M.V.
Problems of Ukrainian grain market.....88

Luchyk G.M.
Accounting as a system in shaping the knowledge base for management.....91

Makarchuk I.N.
Organization and financial support innovative modernization of production in the economy: domestic and international experience.....95

Makarchuk O.G.
Evaluation of energy efficiency biofuel production.....99

Malyshko V.V.
Mechanism financial equalization of local budgets in Ukraine.....102

Marchuk U.O.
International standards in the field of accounting, control and audit.....106

Nezdoyminov S.G., Shanovskaya I.
Prospects of development of ecological tourism in the natural parks of Ukraine.....112

Novikova N.N.
Estimation of efficiency innovative activity of enterprise.....115

Prokopenko T.Y., Gnatenko E.P.
Legal framework of accounting and analysis of receivables.....119

PHILOSOPHICAL SCIENCES

Buryj A.R.
Ontological problem and its anthropological dimensions: at the crossroads of existentialism and film art.....124

Nadurak V.V.
The main mechanisms of evolution of the system of social morality.....131

Filyanina N.N.
Environmental aesthetics
as reflection on environmental crisis.....134

CHEMICAL SCIENCES

Shestopalov O.V., Filonenko D.V.
Research of conformities
to the law of decomposition
of ammonium chloride by a limewater.....140

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

УДК 536.421

МОДЕЛЮВАННЯ НЕСТАЦІОНАРНИХ ТЕМПЕРАТУРНИХ ПОЛІВ У СУЦІЛЬНОМУ ЦИЛІНДРІ, ЯКИЙ ОБЕРТАЄТЬСЯ

Бердник М.Г., Воробйов К.Ю.
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

У роботі для дослідження процесу теплообміну в циліндрі, що обертається, був використаний метод кінцевих різниць. Розроблено програмне забезпечення на Microsoft Visual Basic for Application, що дозволяє отримувати чисельні результати. Приведено результати роботи програми.
Ключові слова: температурне поле, метод кінцевих різниць, крайова задача, рівняння теплопровідності, Visual Basic for Application.

Постановка проблеми. В сучасному виробництві вихід із ладу кожної деталі може суттєво вплинути на хід виробництва та якість отриманого результату. Розглянемо прокат металевих листів на заводі. Металевий розжарений лист рухається за допомогою валків. При цьому валки можуть сильно нагріватися і, при досягненні певних критичних температур, деформуватися. Що в свою чергу викликає брак виробництва. А отже виникає необхідність аналізу температури валку та аналітично вирахувати необхідне охолодження для нього. Внутрішнє охолодження прокатних валків істотно поліпшує стабілізацію їхнього температурного режиму й теплового профілю. Отже, вивчення теплових явищ, пов'язаних із внутрішнім охолодженням валків, представляє теоретичний і практичний інтерес. Це дозволить уникнути досягнення небажаних деформацій.

В данні роботі представлено циліндр як спрощену модель прокатного валку. Циліндр знаходиться під впливом теплового потоку. Тепловий потік відображає дію розжареного металевого листа на валок.

Постановка задачі. Необхідно знайти нестаціонарне температурне поле циліндра, який обертається з постійною кутовою швидкістю навколо осі OZ радіуса R.

Виклад основного матеріалу дослідження. В роботі розглянуто два випадки: теплофізичні властивості валка не залежать і залежать від температури [2]. На поверхні циліндра відома температура як функція часу і швидкості обертання.

У першому випадку необхідно знайти розв'язок рівняння теплопровідності в циліндричних координата [1]:

$$\rho c\frac{\partial T}{\partial t}=\frac{\lambda}{r}\frac{\partial}{\partial r}\left(r\frac{\partial T}{\partial r}\right) \quad (1)$$

а початкові і граничні умови запишуться таким чином:

$$T(r,0)=T_{н}, \quad (2)$$

$$\begin{cases}\frac{\partial T(0,t)}{\partial r}=0\\ T(R,t)=T_{п}(t,\omega)\end{cases} \quad (3)$$

де ρ – щільність середовища; с – питома теплоємність; $T(r,t)$ – температура середовища; λ– коефіцієнт теплопровідності; t – час.

Для вирішення сформульованої крайової задачі застосуємо метод кінцевих різниць на основі неявної чотирьох точкової схеми [3, 4].

Спочатку введемо рівномірну просторову сітку:

$$r_i=(i-1)h, i=1,\dots\dots,N;$$

$$h=\frac{R}{N-1}$$

Аналогічно вводиться тимчасова сітка:

$$t_n=n\cdot\tau, n=0,1,\dots.,M;$$

Замінимо диференціальні оператори в рівнянні (1) на їх кінцево-різницеві аналоги:

$$\frac{\partial T}{\partial t}=\frac{T_i^{n+1}-T_i^n}{\tau} \quad (4)$$

$$\frac{\partial}{\partial r}\left(r\frac{\partial T}{\partial r}\right)=\frac{1}{h^2}\left[r_{i+\frac{1}{2}}\cdot T_{i+1}^{n+1}-\left(r_{i-\frac{1}{2}}+r_{i+\frac{1}{2}}\right)T_i^{n+1}+r_{i-\frac{1}{2}}\cdot T_{i-1}^{n+1}\right] \quad (5)$$

де:

$$r_{i-\frac{1}{2}}=\frac{r_{i-1}+r_i}{2}, r_{i+\frac{1}{2}}=\frac{r_i+r_{i+1}}{2}$$

Таким чином, в результаті апроксимації похідних відповідними кінцевими різницями (4)-(5) отримуємо наступну систему лінійних алгебраїчних рівнянь:

$$\rho c\frac{T_i^{n+1}-T_i^n}{\tau}=\frac{\lambda}{r_i h^2}\left[r_{i+\frac{1}{2}}\cdot T_{i+1}^{n+1}-\left(r_{i-\frac{1}{2}}+r_{i+\frac{1}{2}}\right)T_i^{n+1}+r_{i-\frac{1}{2}}\cdot T_{i-1}^{n+1}\right] \quad (6)$$

$$i=2,\dots.,N-1, n=0,1,\dots,M$$

Отриману систему можна звести до найбільш загального вигляду:

$$A_i T_{i+1}^{n+1}-B_i T_i^{n+1}+C_i T_{i-1}^{n+1}=F_i \quad (7)$$

де

$$A_i=\frac{\lambda}{h^2}\frac{r_{i+\frac{1}{2}}}{r_i}, B_i=\frac{\lambda}{h^2}\frac{r_{i-\frac{1}{2}}+r_{i+\frac{1}{2}}}{r_i}+\frac{\rho c}{\tau}, C_i=\frac{\lambda}{h^2}\frac{r_{i-\frac{1}{2}}}{r_i}, F_i=-\frac{\rho c}{\tau}T_i^n$$

Такі рівняння називають трьох-точковими різнецевими рівняннями другого порядку. Система (7) має трьох-діагональну структуру. У зв'язку з тим, що розглядається не стаціонарна задача, систему (7) необхідно розв'язувати на кожному проміжку часу.

Припустимо, що існують такі набори чисел α_i та β_i ($i=\overline{1,N-1}$), при яких

$$T_i^{n+1}=\alpha_i T_{i+1}^{n+1}+\beta_i, \quad (8)$$

тобто, трьох-точкове рівняння другого порядку (7) перетворюється у двох-точкове рівняння першого порядку (8). Зменшимо у зв'язку (8) індекс на одиницю і отриманий вираз $T_{i-1}^{n+1}=\alpha_{i-1}T_i^{n+1}+\beta_{i-1}$ підставимо у рівняння (7):

$$A_i T_{i+1}^{n+1}-B_i T_i^{n+1}+C_i\alpha_{i-1}T_i^{n+1}+C_i\beta_{i-1}=F_i$$

звідки отримуємо

$$T_i^{n+1}=\frac{A_i}{B_i-C_i\alpha_{i-1}}T_{i+1}^{n+1}+\frac{C_i\beta_{i-1}-F_i}{B_i-C_i\alpha_{i-1}}$$

Остання рівність має вигляд (8) і буде точно з ним співпадати, якщо при всіх $i = 2, 3, \dots, N-1$ виконується співвідношення.

$$\alpha_i=\frac{A_i}{B_i-C_i\alpha_{i-1}}, \quad \beta_i=\frac{C_i\beta_{i-1}-F_i}{B_i-C_i\alpha_{i-1}} \quad (9)$$

Для визначення α_i та β_i за (9) необхідно знати α_i та β_i, які можна знайти скориставшись лівою граничною умовою.

Далі за допомогою формули (8) послідовно знаходяться $T_{N-1}^{n+1}, T_{N-2}^{n+1}, \dots, T_2^{n+1}$, за умовою, що T_N^{n+1} знайдено з правої граничної умови.

Таким чином, розв'язок рівняння (7) таким способом називається – метод прогонки і зводиться до розрахунку за трьома формулами: знаходження, так званих, прогоночних коефіцієнтів α_i, β_i за формулами (9) при (пряма прогонка) а потім отри-

© Бердник М.Г., Воробйов К.Ю., 2014

мання невідомих T_i^{n+1} за формулою (8) при $i = N-1, N-2, \ldots, 2$ (зворотна прогонка).

Для успішного використання метода прогонки потрібно, щоб в процесі розрахунку не виникла ситуація з діленням на нуль, а при великих розмірностях систем не повинно бути швидкого росту погрішностей округлення.

Будемо називати прогонку коректною, якщо знаменники прогоночних коефіцієнтів (9) не обертаються в нуль, і стійкою, якщо $|\alpha_i| < 1$ при $i = \overline{1, N-1}$.

У першому випадку доведена теорема, яка надає достатні умови коректності та стійкості прогонки рівнянь (7):

$$|B_i| > |A_i| + |C_i| \; \forall \; i = \overline{2, N-1} \;\; \text{та} \; |\alpha_1| < 1 \Rightarrow |\alpha_i| < 1 \quad (10)$$

які у багатьох додатках методу виконуються автоматично.

Повертаючись до системи (7), визначимо прогоночні коефіцієнти та створимо повний алгоритм рішення отриманої системи.

У другому випадку необхідно знайти розв'язок нелінійного рівняння теплопровідності :

$$\rho c \frac{\partial T}{\partial t} = \frac{\partial}{\partial x}\left(\lambda(T)\frac{\partial T}{\partial x}\right), 0 < x < L. \quad (11)$$

з початковими і граничними

$$T(r,0) = T_0,$$
$$T(0,t) = T_c,$$
$$T(L,t) = T_n(t,\omega)$$

Задачу будемо вирішувати на рівномірній сітці. Пластину розбиваємо по товщині на N-1 рівних проміжків.

Далі замінимо диференціальні оператори в (11) на їх різницеві аналоги. Оскільки відмінність полягає в появі коефіцієнта теплопровідності, залежного від температури, то основний акцент зробимо на апроксимації дифузійного члена. Розглянемо явно-неявну схему.

$$\frac{\partial}{\partial x}\left(\lambda(T)\frac{\partial T}{\partial x}\right) = \frac{1}{h}\left(\lambda^n_{i+1/2}\cdot\frac{T^{n+1}_{i+1} - T^{n+1}_i}{h} - \lambda^n_{i-1/2}\cdot\frac{T^{n+1}_i - T^{n+1}_{i-1}}{h}\right)$$

де

$$\lambda^n_{i+1/2} = \frac{\lambda^n_i - \lambda^n_{i+1}}{2}, \lambda^n_{i-1/2} = \frac{\lambda^n_{i-1} - \lambda^n_i}{2}$$

Таким чином, в результаті апроксимації частинних похідних відповідними кінцевими різницями отримуємо наступну систему лінійних алгебраїчних рівнянь:

$$\rho c\frac{T^{n+1}_i - T^n_i}{\tau} = \frac{1}{h}\left(\lambda^n_{i+\frac{1}{2}}\cdot\frac{T^{n+1}_{i+1} - T^{n+1}_i}{h} - \lambda^n_{i-\frac{1}{2}}\cdot\frac{T^{n+1}_i - T^{n+1}_{i-1}}{h}\right), \quad (12)$$
$$i = 2, \ldots, N-1, n \geq 0,$$

де

$$\lambda^n_{i+1/2} = \frac{\lambda^n_i - \lambda^n_{i+1}}{2}, \lambda^n_{i-1/2} = \frac{\lambda^n_{i-1} - \lambda^n_i}{2},$$

Отриману систему можна звести до найбільш загальному вигляду:

$$A_i T^{n+1}_{i+1} - B_i T^{n+1}_i + C_i T^{n+1}_{i-1} = F_i$$

де

$$A_i = C_i = \frac{\lambda^n_{i+1/2}}{h^2}, B_i = \frac{\lambda^n_{i+1/2} - \lambda^n_{i-1/2}}{h^2} + \frac{\rho c}{\tau}, F_i = -\frac{\rho c}{\tau}T^n_i$$

$$\lambda^n_{i+1/2} = \frac{\lambda^n_i - \lambda^n_{i+1}}{2}, \lambda^n_{i-1/2} = \frac{\lambda^n_{i-1} - \lambda^n_i}{2},$$

Прогоночні коефіцієнти знаходяться за формулами (9). Далі невідоме поле температури визначається за виразом (8).

Скористаємося лівим граничним умовою для визначення початкових прогоночних коефіцієнтів α_i та β_i зі співвідношенням $T_1 = \alpha_i T_2 + \beta_i$

На лівій межі стоїть умова симетрії:

$$\left.\frac{\partial T}{\partial r}\right|_{r=0} = 0; \frac{T_2 - T_1}{h} = 0; T_1 = T_2; \begin{cases}\alpha_1 = 1\\ \beta_1 = 0\end{cases}$$

А на правій межі температура відома $T|_{r=R} = T_h \cdot \eta(sin\omega\tau)$,

де

$$\eta(x) = \begin{cases}1, x \geq 0\\ 0, x < 0\end{cases}.$$

У даній роботі для комп'ютерної реалізації розрахунку температурних полів та графічного їх відображення, використовувалися система програмування Microsoft Visual Basic for Application. Була розроблена програма за допомогою VBA-технологій.

Для першого випадку був розглянутий приклад: знайдемо температурне поле в безкінечному циліндрі радіуса R = 0,1 м через 5, 10, 30 і 60 секунд. Матеріал циліндра (λ = 0,7 Вт/(м°С), ρ = 1500 кг/м^3, с = 750 Дж/(кг°С)). Начальна температура T_0=20°С. На границі r = R підтримується постійна температура T_h = 100°С.

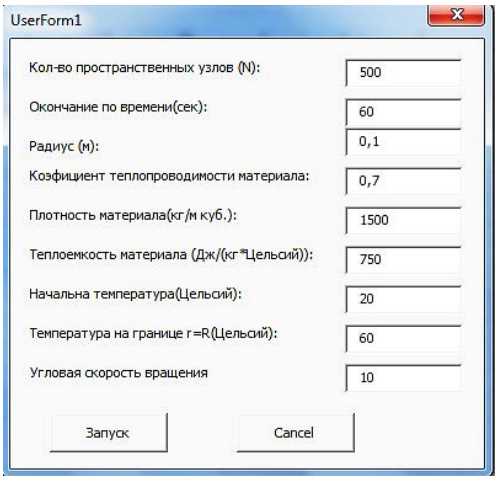

Рис. 1. Приклад форми вводу початкових даних
Джерело: розроблено авторами

Вихідні данні. Результатом роботи програми є графіки, які ілюструють температуру циліндра при різних значеннях кутової швидкості обертання 10, 1000.

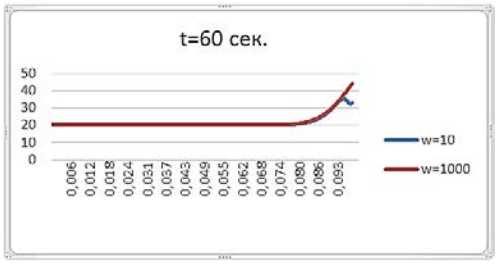

Рис. 2. Графік температурних полів при t = 60 сек
Джерело: розроблено авторами

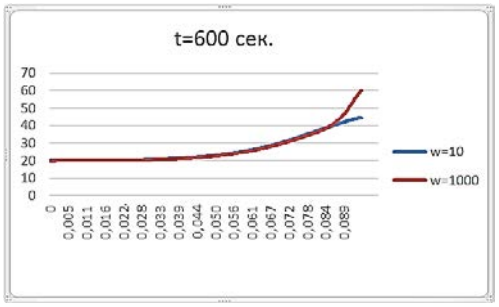

Рис. 3. Графік температурних полів при t = 600 сек
Джерело: розроблено авторами

Для другого випадку був розглянутий приклад. Вхідні данні. Якщо пластина виготовлена з діоксиду урану, то ρ = 10950 кг/м^3, с = 236 Дж / (кг · К), $\lambda(T) = \frac{5500}{560+T} + 0.942 * 10^{-10}T^3$. Пластина з розміром L = 0,5 м.

На кордонах підтримуються постійні температури T_c = °C К при x = 0 і T_h = 100°C при x = L. Початкова температура області рішення T_0= 20°C.

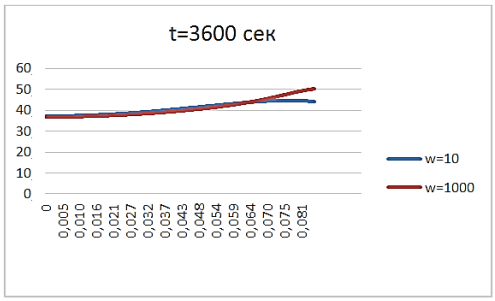

Рис. 4. Графік температурних полів при t = 3600 сек
Джерело: розроблено авторами

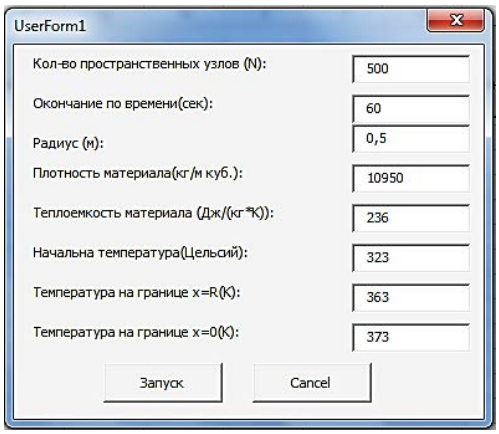

Рис. 5. Приклад форми вводу початкових даних
Джерело: розроблено авторами

Вихідні данні. Результатом роботи програми є графік, який ілюструє температуру пластини при різних значеннях часу 60, 600, 3600 секунд.

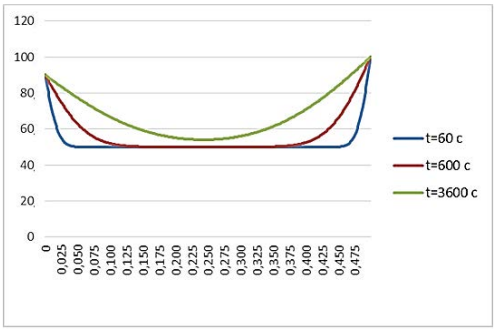

Рис. 6. Графік температурних полів при t = 60, 600, 3600 сек
Джерело: розроблено авторами

Висновки. В роботі для дослідження процесу теплообміну в циліндрі, що обертається, був використаний метод кінцевих різниць.

Рівняння теплопровідності в циліндричних і декартових система координат шляхом апроксимації частинних похідних диференціального рівняння кінцевими різницями звели до системи лінійних алгебраїчних рівнянь для визначення температури, як локальної характеристики в кожному вузлі сітки. Отриману систему замкнули використовуючи різницеве подання граничних умов. У результаті отримали замкнуту систему лінійних алгебраїчних рівнянь, яку вирішили методами прогонки за допомогою ЕОМ.

Також в даній роботі продемонстровано розрахунок процесу тепло-обміну в циліндрі, що обертається. Розроблено програмне забезпечення на Microsoft Visual Basic for Application, що дозволяє отримувати чисельні результати.

Список літератури:

1. Лыков А.В. «Теория теплопроводности», – М, – 1967 г.
2. Карслоу Г., Егер Д. «Теплопроводность твердых тел», – 1964 г.
3. Самарский А.А. Теория разностных схем / А А. Самарский. – М.: Наука, – 1989.
4. Годунов С.К. Разностные схемы / С.К. Годунов, В.С. Рябенький. – М.: Наука, – 1977.

Бердник М.Г., Воробьев К.Ю.
Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

МОДЕЛИРОВАНИЕ НЕСТАЦИОНАРНЫХ ТЕМПЕРАТУРНЫХ ПОЛЕЙ В СПЛОШНОМ ЦИЛИНДРЕ, КОТОРЫЙ ВРАЩАЕТСЯ

Аннотация
В работе для исследования процесса теплообмена в вращающемся цилиндре был использован метод конечных разностей. Разработано программное обеспечение на Microsoft Visual Basic for Application, что позволяет получать численные результаты. Приведены результаты работы программы.
Ключевые слова: температурное поле, метод конечных разностей, краевая задача, уравнение теплопроводности, Visual Basic for Application.

Berdnik M.G., Vorobyov K.Y.
Dnepropetrovsk National University named after Oles' Gonchar

SIMULATION OF UNSTEADY TEMPERATURE FIELDS IN SOLID CYLINDER THAT ROTATES

Summary
In work for the study of heat transfer process in the cylinder rotating used the method of finite differences. The software is developed by Microsoft Visual Basic for Application, which allows to obtain numerical results.
Keywords: temperature field, the method of finite differences, boundary value problems, heat equation, Visual Basic for Application.

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

УДК 624.074

МОНТАЖ СТАЛЕЗАЛІЗОБЕТОННОГО СТРУКТУРНО-ВАНТОВОГО ПОКРИТТЯ З ПОПЕРЕДНІМ УКРУПНЕННЯМ У ПРОСТОРОВІ БЛОКИ

Гасій Г.М.
Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

Розглянуто основні аспекти технології монтажу сталезалізобетонних структурно-вантових конструкцій покриття з попереднім укрупненням елементів у просторові блоки з використанням стрілового самохідного крану. Наведено технологічну схему монтажу. Визначено трудомісткість робіт.
Ключові слова: структура, ванти, сталезалізобетон, покриття, трудомісткість, просторова конструкція, монтаж.

Постановка проблеми. Сталезалізобетонні структурно-вантові покриття об'єднують у собі армоцементні, структурні та вантові конструкції. Експериментально встановлено ефективність поєднання таких матеріалів між собою та конструктивного рішення конструкції, виконано пошук оптимальних геометричних розмірів та фізико-механічних властивостей матеріалів. Конструкція покриття є надійною в експлуатації, володіє гарним естетичним виглядом, має різноманіття просторових й оригінальних форм та контурів. Однак для впровадження у будівництво необхідно розробити економічно вигідну технологію монтажу таких покриттів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сталезалізобетонні конструкції широко досліджуються [3-8, 15-17], але значну увагу приділено лише дослідженню напружено-деформованого стану існуючих конструкцій [9, 10, 11, 13]. Широко вивчаються конструкції зі стрічковим армуванням і різноманітні сталезалізобетонні елементи плоских покриттів. Експериментальним та теоретичним шляхом установлено ефективність використання армоцементу в конструкціях покриттів громадських і промислових будівель [12]. Практично не досліджуються просторові сталезалізобетонні конструкції з точки зору методів та способів зведення [1, 2, 14].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На основі аналізу останніх публікацій, виявлено не вирішену частину досліджень сталезалізобетонних структурно-вантових покриттів, а саме розроблення та дослідження ефективних і не трудомістких технологій монтажу.

Мета статті. Розроблення техніко-економічно обґрунтованої технології зведення просторових сталезалізобетонних структурно-вантових покриттів.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні сталезалізобетонні конструкції добре досліджені, але на шляху впровадження в будівництво постає проблема відсутності розробленої економічно-обґрунтованої технології монтажу. Базові принципи технології зведення таких просторових конструкцій були розроблені на прикладі одноповерхової виробничої будівлі з шириною прольоту 30 м та кроком колон 12 м. Конструкція каркасу включає підкроквяні балки на які будуть монтуватися просторові елементи. Каркас будівлі може виконуватися як залізобетонним так і металевим.

Розроблена технологія монтажу сталезалізобетонного структурно-вантового покриття передбачає попереднє укрупнення збірних елементів у просторові блоки. Збірним елементом є полегшений елемент структури [6] (рис. 1).

Будівельний майданчик організовується так, щоб була можливість вздовж будівлі розташовувати та переміщувати стенд укрупнювального збирання. При застосуванні просторових конструкцій, чарунка покриття складається з двох підкроквяних балок довжиною 12 м кожна. На ці балки монтуються чотири просторових сталезалізобетонних структурно-вантових блоки розмірами в плані 30×3 м та висотою 1,5 м. Блоки з'єднуються вздовж прогону високоміцними болтами через закладні деталі.

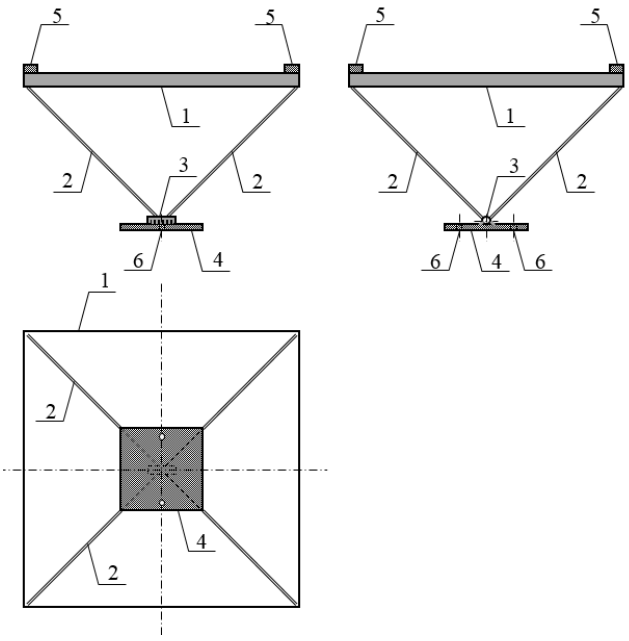

Рис. 1. Полегшений елемент структури
1 – армоцементна плита; 2 – сталеві стрижні;
3 – сталевий патрубок; 4 – сталева пластина;
5 – закладні деталі; 6 – отвори в сталевій пластині
Джерело: розробка автора

Формування армоцементних плит покриття виконують у заводських умовах. Плита армується декількома шарами дротяних плетених сіток із жорсткою арматурою по контуру. Сітка, як правило, має розмір чарунки 10 мм та діаметр дроту 0,5-1,5 мм, а кількість сіток може досягати 10-12 у перерізі плити. Товщина армоцементної плити 50 мм, а в місцях спирання на підкроквяні балки 160 мм.

Транспортування виготовлених збірних елементів на будівельний майданчик може здійснюватися будь-яким транспортом. Після доставки елементів на будівельний майданчик здійснюється їх розвантаження й одночасне встановлення на стен та укрупнення. Організаційно-технологічна схема зведення покриття наведена на рисунку 2.

В таблиці 1 наведений склад та трудомісткість робіт зведення сталезалізобетонного структурно-вантового покриття.

© Гасій Г.М., 2014

Таблиця 1

Визначення трудомісткості робіт зі зведення однієї чарунки сталезалізобетонного структурно-вантового покриття розміром у плані 30×12 м

Найменування процесів	Одиниця виміру	Обсяг робіт	ЕНиР	Норма часу		Затрати праці		Склад ланки
				люд.-год.	маш.-год.	люд.-год.	маш.-год.	
Розвантаження конструкцій та елементів	100 т	0.4698	Е1-5	8.8	4.4	4.13	2.07	Такелажник 2р-2
Розвантаження підкроквяних балок	100 т	0.12	Е1-5	5.4	2.7	0.65	0.32	Такелажник 2р-2
Укрупнення просторових елементів	1 елемент	40	Е5-1-3	0.18	0.04	7.2	1.6	Монтажник 6р-1; 5р-1; 4р-2; 3р-1
Добавляти на 1 т	1 т	3.78		0.55	0.11	2.08	0.42	
Установлення підкроквяних балок	шт.	2	Е4-1-6	1.4	0.28	2.8	0.56	Монтажник 6р-1; 5р-1; 4р-1
Установлення вантів з напруженням та закріпленням	1 ванта	4	Е25-12	1	-	4	-	Такелажник 4р-1
Установлення сталевих опірних елементів	1 т	0.24	Е5-1-18	5.9	-	1.42	-	Монтажник 4р-1; 3р-1
Зварювання металевих деталей	1 т	0.24	Е5-1-18	1.3	-	0.31	-	Зварювальник 4р-1
Установлення болтів із контргайкою	100 шт.	1.08	Е5-1-19; к=1,25	14.4	-	15.55	-	Монтажник 4р-1; 3р-1
Зварювання стиків	10 м	4.28	Е22-1-1	3.2	-	13.7	-	Зварювальник 4р-1
Монтаж просторових блоків	шт.	4	Е5-1-6; к=1,5	11.4	1.65	45.6	6.6	Монтажник 6р-1; 5р-2; 4р-3
Добавляти на 1 т	1 т	3.78		1.305	0.18	4.93	0.68	
Заливання стиків між плитами	100 м	2.28	Е4-1-26	4.3	-	9.8	-	Зварювальник 4р-1
Всього Σ						112.17	12.25	

Джерело: розробка автора

Технологічна послідовність виконання процесів зі зведення будівлі така:

1. Монтаж колон;
2. Монтаж підкроквяних балок;
3. Укрупнення елементів;
4. Монтаж просторових блоків покриття та тимчасове закріплення;
5. Вивірювання змонтованих блоків та остаточне закріплення.

Усі процеси виконують потоковим методом із суміщенням у просторі та часі. На загальну тривалість зведення будівлі буде впливати вид опорних конструкцій.

Висновки і пропозиції. Застосування сталезалізобетонних структурно-вантових покриттів при зведені одноповерхових виробничих будівель дає змогу уникнути недоліків, що властиві існуючим просторовим аналогам, а саме: неможливість застосовування підвісних кранів; велика кількість монтажних елементів, як наслідок значні витрати праці на укрупнювальне збирання; складність монтажу перегородок в прогонах будівлі; висока собівартість однієї тони конструкції; необхідність внутрішніх несучих конструкцій; наводка опірних капітелей на оголовки змонтованих колон потребує спеціально розроблених заходів для безпечного виконання робіт.

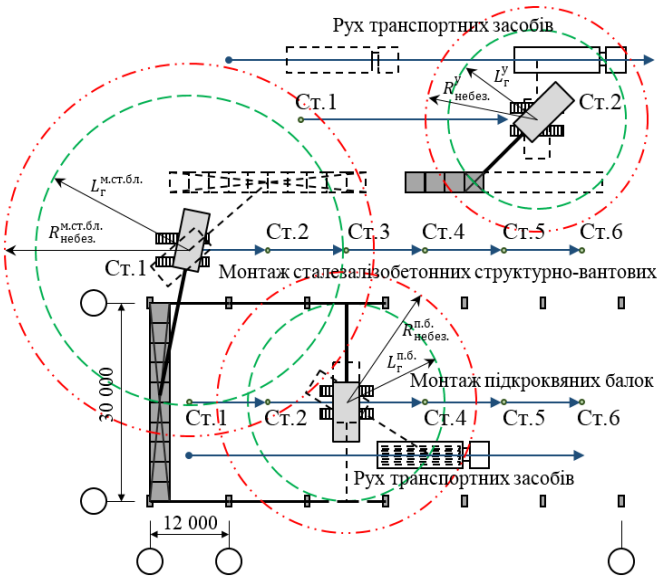

Рис. 2. Фрагмент організаційно-технологічної схеми зведення одноповерхової виробничої будівлі зі сталезалізобетонним структурно-вантовим покриттям

Джерело: розробка автора

Список літератури:
1. Гасій Г.М. Техніко-економічне обґрунтування ефективності потокового методу зведення сталезалізобетонного структурно-вантового покриття [Текст] / Г.М. Гасій // Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних сил. – 2014. – Вип. 2(39). – С. 176–177.
2. Гасій Г. М. Зведення структурних сталезалізобетонних покриттів [Текст] : зб. тез доповідей міжнар. наук.-техн. конф. / Г.М. Гасій // Актуальні задачі сучасних технологій. – Тернопіль: ТНТУ, 2013. – С. 73–74.
3. Патент на корисну модель 59293 Україна, МПК E04B 1/04 Структурно-вантова сталезалізобетонна аркова конструкція / Л. І. Стороженко, Г. М. Гасій; власник ПолтНТУ. № u201012539; опубл. 10.05.2011. Бюл. № 9.
4. Патент на корисну модель 59296 Україна, МПК E04B 1/04 Структурно-вантова висяча система / Л.І. Стороженко, Г. М. Гасій; власник ПолтНТУ. № u201012545; опубл. 10.05.2011. Бюл. № 9.
5. Патент на корисну модель 59299 Україна, МПК E04B 1/04 Структурно-вантова сталезалізобетонна балкова конструкція / Л.І. Стороженко, Г.М. Гасій; власник ПолтНТУ. № u201012550; опубл. 10.05.2011. Бюл. № 9.
6. Патент на корисну модель 59300 Україна, МПК E04B 1/04 Полегшений елемент структури конструкцій покриття споруд / Л.І. Стороженко, Г.М. Гасій; власник ПолтНТУ. № u201012551; опубл. 10.05.2011. Бюл. № 9.
7. Патент на корисну модель 70340 Україна, МПК E04B 1/04 Полегшена структурна сталезалізобетонна положиста оболонка / Л.І. Стороженко, Г.М. Гасій; власник ПолтНТУ. № u201112978; опубл. 11.06.2012. Бюл. № 11.
8. Патент на корисну модель 83704 Україна, МПК E04B 1/00 Вузол з'єднання елементів зі сталевого каната нижнього пояса структурно-вантового покриття / Л.І. Стороженко, Г.М. Гасій; власник ПолтНТУ. № u201303826; опубл. 25.09.2013. Бюл. № 18.
9. Стороженко Л.І. Особливості конструкції та технології монтажу нових просторових сталезалізобетонних структурно-вантових покриттів [Текст] / Л.І. Стороженко, Г.М. Гасій, С.А. Гапченко // Східно-Європейський журнал передових технологій. – 2014. – № 1(70). Т.4. – С. 67–72.
10. Стороженко Л.І. Проектування сталезалізобетонних структурно-вантових покриттів [Текст] / Л.І. Стороженко, Г.М. Гасій, С.А. Гапченко // Молодий вчений. – 2014. – № 8. Ч.1. – С. 30–32.
11. Стороженко Л.І. Особливості роботи структурно-вантових покриттів [Текст] : сб. научных трудов / Л.І. Стороженко, Г.М. Гасій, С.А. Гапченко // Строительство, материаловедение, машиностроение. – 2013. – Вип. 69. – С. 488–491.
12. Стороженко Л.І. Пошук оптимальних параметрів структурно-вантових сталезалізобетонних покриттів за критерієм напружень розтягу в нижньому поясі [Текст] : зб. наук. статей / Л.І. Стороженко, Г.М. Гасій, Ю.Л. Гладченко // Сталезалізобетонні конструкції: дослідження, проектування, будівництво, експлуатація. – 2011. – Вип. 9. – С. 173–179.
13. Стороженко Л.І. Результати експериментальних досліджень макету структурно-вантової циліндричної оболонки [Текст] : матер. Всеукр. конф. мол. уч. і студ. / Л.І. Стороженко, Г.М. Гасій, С.А. Гапченко // Перспективи розвитку будівельної галузі. – Полтава: ПолтНТУ, 2013. – С. 80–85.
14. Стороженко Л.І. Ресурсозберігаючі технології монтажу просторового сталезалізобетонного структурно-вантового покриття [Текст] / Л.І. Стороженко, Г.М. Гасій, С.А. Гапченко, М.О. Коршунов // Тези 66-ї наукової конференції професорів, викладачів, наукових працівників, аспірантів та студентів університету. – Полтава: ПолтНТУ, 2014. – Т. 3. – С. 31–32.
15. Стороженко Л.І. Структурно-вантові сталезалізобетонні конструкції [Текст] : міжвід. наук.-техн. зб. / Л.І. Стороженко, Г.М. Гасій, С.А. Гапченко // Будівельні конструкції. – 2013. – Вип. 78. – С. 195–200.
16. Стороженко Л.І. Структурно-вантові сталезалізобетонні конструкції покриттів [Текст] / Л.І. Стороженко, Г.М. Гасій // Збірник наукових праць [Полтавського національного технічного університету ім. Ю. Кондратюка]. – 2012. – Вип. 3(33). – С. 230–234.
17. Стороженко Л.І. Структурно-вантові сталезалізобетонні конструкції покриттів [Текст] : зб. наук. статей / Л.І. Стороженко, Г.М. Гасій // Сталезалізобетонні конструкції: дослідження, проектування, будівництво, експлуатація. – 2011. – Вип. 9. – С. 168–172.

Гасий Г.М.
Полтавский национальный технический университет имени Юрия Кондратюка

МОНТАЖ СТАЛЕЖЕЛЕЗОБЕТОННОГО СТРУКТУРНО-ВАНТОВОГО ПОКРЫТИЯ С ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫМ УКРУПНЕНИЕМ В ПРОСТРАНСТВЕННЫЕ БЛОКИ

Аннотация
Рассмотрены основные аспекты технологии монтажа сталежелезобетонных структурно-вантовых конструкций покрытия с предварительным укрупнением элементов в пространственные блоки с использованием стрелового самоходного крана. Приведена технологическая схема монтажа. Определена трудоемкость работ.
Ключевые слова: структура, ванты, сталежелезобетон, покрытие, трудоемкость, пространственная конструкция, монтаж.

Gasii G.M.
Poltava National Technical University named after Yuriy Kondratuk

INSTALLATION OF A COMPOSITE GRID-CABLE COVERING WITH A PRELIMINARY ASSEMBLY OF SPATIAL UNITS

Summary
The main aspects of the technology assembly of composite grid-cable covering with a consolidation elements in spatial units using a mobile crane. There is technological scheme of installation. Volume of work is calculated.
Keywords: a structure, a steel cable, composite, covering, complexity, spatial structure, installation.

УДК 57.084.1: 616-71

РОЗРОБКА ДАТЧИКА ТЕМПЕРАТУРИ ДЛЯ МОНІТОРИНГУ ПРОЦЕСУ ЛІОФІЛІЗАЦІЇ

Лиса Я.П.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»
Тиндик В.С.
Державний науково-контрольний інститут біотехнології і штамів мікроорганізмів

Стаття зосереджена на проблемі моніторингу етапу первинної сушки процесу ліофілізації біологічного матеріалу у флаконах. Контроль необхідний для перевірки, що температура продукту не перевищує максимальну, щоб запобігти руйнуванню, а також визначення позиції рухомого фронту сублімації, що дає інформацію про закінчення етапу первинної сушки. Існує багато досліджень в області розробки датчиків температури, проте жоден не задовольняє повністю потреби процесу ліофілізації. Тому проводиться розробка термодатчика, який буде давати інформацію про два найважливіших параметри етапу первинної сушки. Експериментальне дослідження буде проведено в середовищі Comsol, а потім випробуване на базі Державного науково-контрольного інституту біотехнології і штамів мікроорганізмів.
Ключові слова: ліофілізація, первинна сушка, моніторинг, датчик температури, моделювання.

Вступ. Ліофілізація – це процес висушування, де вода (або інший розчинник) видаляється з замороженого розчину за допомогою сублімації, утворюючи пористу структуру, яка легко може бути регідратована. Цей процес використовується як альтернатива традиційної сушки завдяки нижчій робочій температурі, що робить його підходящим для матеріалів, чутливих до нагрівання (наприклад, фармацевтичні препарати), які можливо пошкодити при вищих температурах. Через повільну швидкість сушки, дуже низьку температуру з використанням вакууму і, як правило, високих інвестиційних і експлуатаційних витратах, ліофілізація використовується тільки для цінних матеріалів. Вона застосовується при необхідності тривалого зберігання та консервування різних продуктів біологічного походження, зокрема для одержання сухої плазми донорської крові, сухих сироваток і вакцин, у фармацевтичній і харчовій промисловості. У ряді випадків, наприклад, при виробництві сухих легкорозчинних антибіотиків, бактерійних і вірусних препаратів, заквасок і ферментів, БАДів і т.п., ліофілізація поки не має альтернативи.

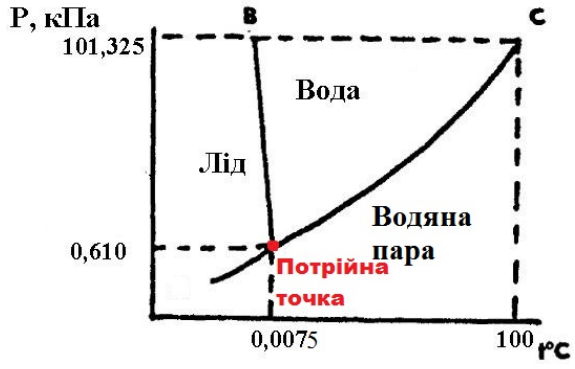

Рис. 1. Діаграма рівноваги фаз
Джерело: розроблена авторами на основі [2]

Фізичні основи процесу можна проілюструвати за допомогою діаграми рівноваги фаз для води, яка є системою з одним компонентом H_2O, тому найбільше число фаз, які одночасно можуть перебувати у рівновазі, дорівнює трьом. Ці три фази – рідина, лід і пара. Число ступенів свободи в даній точці дорівнює нулю, тобто не можна змінити ні тиск, ні температуру, щоб не зникла жодна з фаз. Зазвичай лід, вода і водяна пара можуть існувати в рівновазі одночасно тільки при тиску 0,61 кПа і температурі 0,0075°С (рис. 1). Точка співіснування трьох фаз називається потрійною точкою, або точкою рівноваги. Якщо підводити тепло до замороженого матеріалу при тиску нижче тиску потрійної точки води, буде мати місце процес сублімації [1, с. 72].

Після заморожування більша частина розчинника видаляється за допомогою сублімації на стадії первинної сушки при низькому парціальному тиску. На етапі первинної сушки дуже важливо контролювати оптимальну температуру продукту нижче її верхньої межі, що зменшує тривалість процесу та запобігає руйнуванню; це вимагає моніторингу температури продукту та позиції рухомого фронту сублімації.

Постановка проблеми. Обмеженням даної технології є неможливість отримання прямого вимірювання параметрів, що представляють інтерес, не впливаючи на динаміку процесу чи зменшення стерильних умов, необхідних деяким продуктам. Тонкі термопари (або терморезистори), які вводяться у флакон, є широко поширеним, але інвазивними системами, що використовуються для спостереження за процесом. Вимірне зміщення заморожування не може бути для кожного продукту, але, в будь-якому випадку, введення тонких термопар впливає на передачу тепла до продукту: як наслідок, сушильна кінетика швидша в контрольованому флаконі і результати не є репрезентативними для всієї системи. Тим не менш, цей метод був запропонований для моніторингу та виявлення кінцевої точки стадії первинної сушки. Нарешті, сама вставка датчика зменшує стерильність продукту [2, с. 343].

Моніторинг та контроль етапу первинної сушки дозволяє уникнути незворотних ушкоджень досліджуваного матеріалу та оптимізації використання часу, необхідного на даному етапі. Надзвичайно важливо, щоб температура, при якій проходить ліофільна сушка, була збалансована між температурою повного замерзання об'єкту та температурою точки максимальної сублімації. Цей баланс є ключовим для оптимального висушування. Спочатку об'єкт охолоджують до певної температури, а потім поступово піднімають температуру до критичної точки, потрійної точки. Якщо і далі підвищувати температуру, то лід перетвориться на рідину. Саме тому в даній точці починають знижувати тиск, щоб оминути фазу рідини і перейти у газоподібний стан.

Крім того, система моніторингу має бути здатною виявити кінцеву точку первинної сушки, піс-

© Лиса Я.П., Тиндик В.С., 2014

ля якої вторинна сушка повинна бути запущена.

Тому **метою роботи** є вдосконалення існуючої методики контролю етапу первинної сушки за допомогою неінвазивних методів вимірювання шляхом розробки датчика температури, який буде розміщений в нижній частині флакона та буде розраховувати температуру продукту в режимі реального часу, що дозволить економити як енергію, необхідну для ліофілізації, так і слідкувати за якістю ліофілізованого продукту.

Аналіз попередніх досліджень. Більшість сучасних теорій контролю динаміки системи зазвичай основані на передачі стану системи в просторі. Ця передача дозволяє описати поведінку системи через варіації її станів. Визначення вектора стану можливе за допомогою фізичних сенсорів. Через просте вимірювання температури можна відстежувати динаміку одного флакона за допомогою програмного датчика: це пристрій, який поєднує в собі апріорне знання фізичної системи (тобто математичної моделі процесу) з деякими експериментальними даними (тобто результати вимірювань, таких як температура продукту або флакона), щоб забезпечити в режимі реального часу розрахунок деяких параметрів або змінних стану. Основне завдання термодатчика – оцінка динаміки температури інтерфейсу в будь-який момент первинної сушки, використовуючи температуру в нижній частині замороженого продукту в якості вимірюваного параметра. Ефективний коефіцієнт дифузії у висушеному шарі, який впливає на масообмін, і коефіцієнт теплопередачі між полицею і низом флакона, вважаються невідомими параметрами і оцінюються також. Прилад складається із спеціального флакона, оснащеного термопарою: весь профіль температури продукту і коефіцієнти масо-теплопередачі оцінюються термодатчиком за допомогою вимірювання температури і спрощеною математичною моделлю процесу [3]. Основний недолік цього підходу полягає в тому, що оцінка стану обмежується одним флаконом, але, з іншого боку, оцінка температури відноситься до усього температурного профілю продукту в пробірці, а не тільки температури в певній точці, отриманої за допомогою термопари. Крім того, результати, отримані для конкретного флакона, можна порівняти з результатами, отриманими для інших флаконів, поміщених в різних положеннях в сушильній камері, що дозволяє оцінити неоднорідність партії. У зв'язку з цим, використання декількох бездротових термометрів дозволяє легко і економічно проводити моніторинг навіть великої кількості флаконів [4, с. 126].

Синтез датчика є складним завданням, і багато різних підходів були запропоновані в літературі. Розширений фільтр Калмана (КФ) є одним з найбільш поширених методів, і був застосований в процесі ліофілізації, використовуючи спрощену модель: вимірювалась теплопередача в сухому і замороженому шарах, але передача тепла випромінюванням не розглядається і вважається псевдо-стаціонарними умовами. Датчик використовує вимірювання температури продукту в нижній частині флакона для оцінки температури і положення рухомого фронту (і, отже, він може бути використаний для виявлення кінцевої точки первинної сушки), а також коефіцієнти тепло– і масообміну. Як альтернатива, був розроблений підхід з високим коефіцієнтом посилення (КП), який дозволяє використовувати більш просту математичну постановку завдання та обчислення часу, необхідного для оцінки нижче; крім того, датчик КП має меншу чутливість до вимірювань.

Обидва датчики були випробувані чисельними симуляціями з використанням насамперед докладної мономірної моделі як джерела експериментальних даних; попередні експериментальні результати підтверджують, що внутрішні оцінки дуже хороші. Якість оцінки, отриманої на обох датчиках, була перевірена на ідентичність, але обчислювальні витрати на запити КФ вищі і його настроювати досить складно, тоді як оцінки датчика КП надаються швидше і його налаштування простіше. Ці датчики можуть бути використані для спостереження за поведінкою кількох флаконів, розташованих на різних частинах камери.

Оскільки введення сенсора, хоч дуже мало, але контактує з продуктом, його слід уникати, тому був розроблений ще один термодатчик, який використовує вимірювання температури зовнішнього повітря в нижній частині флакона та за допомогою іншої спрощеної математичної моделі, яка бере до уваги також теплопередачу уздовж скляного флакона [5, с. 119].

Інші непрямі методи, які були запропоновані у минулому для контролю поодиноких флаконів: ці альтернативи збору зразків всередині ліофільної камери і прямого зважування, техніка, яка, як правило, застосовується для тільки в невеликих лабораторних апаратах, і має декілька недоліків.

Існує метод ядерно-магнітного резонансу (ЯМР) для визначення кінцевої точки первинної сушки, який спостерігає за різким збільшенням поздовжньої і поперечної релаксації.

Рентген фотографія перевіряє оцінки температурного профілю усередині флакона.

Існує ще один метод для розрахунку кінця тривалості первинної сушки: потрібно знати повну енергію, необхідну для процесу первинної сушки і зробити калориметричне вимірювання для розрахунку коефіцієнта теплопередачі у флаконі, і таким чином швидкості передачі тепла. З цією метою диференційний метод, званий контроль процесу сушіння (КПС), використовують: дві термопари кріпляться до нижньої частини порожнього флакона і флакона з продуктом, таким чином дозволяючи розрахувати теплопередачу заповненого флакона, що використовується для сублімації льоду; можна спостерігати падіння швидкості теплопередачі в кінці первинної сушки. Цей метод вимагає введення двох флаконів зі зв'язком з термопар у ліофільну камеру; проте недоліком даного методу буде вимірювання температури в двох обраних флаконах, що не може представляти в середньому всі флакони партії. Досліджено також використання ближньої інфрачервоної спектроскопії для моніторингу ліофілізації, використовуючи спектральні зміни, викликані заморожування, сублімацією і десорбцією; швидкість десорбції також може бути визначена. Діелектричні вимірювання, які використовують виносні електроди для визначення місця вмісту води у флаконах, також знайдені у літературних джерелах. Еволюція електричних властивостей була запропонована для автоматичного управління всією процедурою.

Розрахунок основних параметрів процесу. Біологічний матеріал, який висушують за допомогою ліофільної сушки, зазвичай знаходиться в ємностях (флакони, ампули і т.п.), розташовані на полицях сушильної камери (рис. 2). Схема, яка складається з матеріалу та простору над ним, зображена на рис. 3. На схемі показано вертикальний розріз. Ємності зазвичай розташовані на горизонтальній поверхні камери (полиці), однак зображена на схемі площина повернута на 90° за часовою стрілкою. Таким чином, шар досліджуваного матеріалу товщиною h на схемі розташований вертикально, зліва від нього – поверхня полиці, справа – паровий простір. Вертикальна пунктирна лінія позначає

границю фазового переходу, яка рухається вліво, її початкова величина співпадає з товщиною досліджуваного матеріалу. Границя фазового переходу ділить початковий шар на два; зліва – ще не змінений, вихідний матеріал, властивості якого позначимо індексом 1; справа – змінений, сублімований матеріал, властивості якого позначимо індексом 2. Товщина зміненого шару позначена ξ(τ) та є шуканою функцією часу, що змінюється від нуля (при τ=0) до h [6, с. 16].

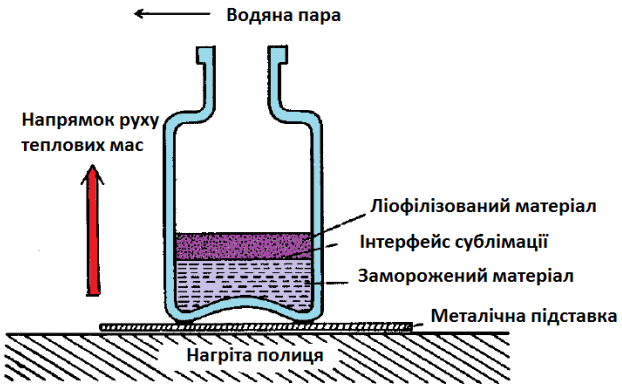

Рис. 2. Просторова модель флакона з матеріалом, що ліофілізується

Джерело: [2]

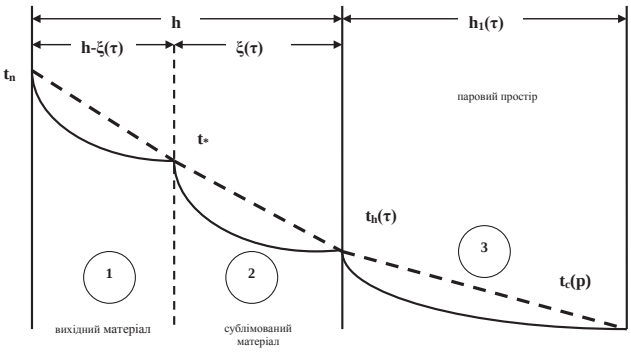

Рис. 3. Плоский переріз матеріалу та газового простору

Джерело: [6]

Для розрахунку математичної моделі процесу ліофілізації застосовані основні закономірності тепло масообміну з урахуванням фазових перетворень. Розрахунок моделі дозволить не тільки отримати кількісні характеристики процесів, що розглядаються, але і провести порівняльний аналіз процесів при різноманітний величинах зовнішнього впливу.

Математична модель в загальному випадку включає наступні умови.

1. Рівняння теплопровідності (з урахуванням конвекції і тепловиділення) (1):

$$\rho C_p\left(\frac{\partial T}{\partial t}+\bar{u}\Delta T\right)=\nabla(k\nabla T)+Q, \quad (1)$$

де T– температура, °С, ρ – густина, кг/м^3, Ср – теплоємність, Дж/кг · К, k – теплопровідність, Вт/м · К, ū – швидкість, м/с, Q – потужність об'ємного тепловиділення, Вт/м^3, t – час, с.

2. Рівняння дифузії пари (2):

$$\varepsilon\frac{\partial c}{\partial t}=\nabla(D\nabla c), \quad (2)$$

де с – концентрація пари, моль/м^3, D – коефіцієнт дифузії, м^2/с, ε – пористість матеріалу.

3. Умова на рухомій границі фазового переходу (сублімації) (3):

$$L\rho\frac{d\xi}{d\tau}=\lambda_1\langle gradT\rangle_{\xi-1}-\lambda_2\langle gradT\rangle_{\xi+0}+\varepsilon\sigma(T_{amb}^4-T^4), \quad (3)$$

де dξ/dτ=V – швидкість руху границі, м/с, Дж/м^2 · с, ε – ступінь чорноти, σ = 5.67 · 10^{-8} Вт/м^2 К4 – стала Стефана-Больцмана, L – прихована теплота сублімації, Дж/кг, T_{amb} – температура зовнішнього середовища, К.

Таким чином, швидкість V руху границі фазового переходу обчислюється, виходячи з теплового балансу на цій границі, з урахуванням можливого нагріву її випромінюванням.

4. На рухомій границі для рівняння дифузії швидкість V визначає потік N_v, моль/м^2 · с, сублімаційної пари, яка відходить від рухомої границі, у вигляді (4):

$$-\underset{n}{\rightarrow}N_v=\frac{\rho_v-\rho_{ice}}{M_v}V, \quad (4)$$

де M_v=0,018 кг/моль – молекулярна маса водяної пари, $\vec{n}$ – одиничний вектор зовнішньої нормалі.

Концентрація водяної пари на границі фазового переходу (за умови термодинамічної рівноваги) рівна (5):

$$c=\frac{P_v}{RT}, \quad (5)$$

де P_v – парціальний тиск пари, Па, R=8.314 Дж/моль·К – газова стала, Т – температура, К.

Залежність тиску від температури буде мати вигляд (6):

$$lnP_v=9.55-5723T^{-1}+3.53lgT-0.00728T \quad (6)$$

Використовуючи дану залежність, можна змоделювати процес ліофілізації в середовищі Comsol (рис. 4). Дана модель допоможе при проектуванні датчика температури для ліофільної сушки.

Розробка термодатчика для моніторингу процесу ліофілізації є необхідною, оскільки температура продукту є основним параметром на етапі первинної сушки. Він допоможе у визначенні максимуму температури продукту, що ліофілізується, щоб запобігти денатурації. Моніторинг фронту сублімації також є дуже важливим, оскільки рух фронту сублімації є основним показником прогресії етапу первинної сушки [7, с. 412].

Оскільки, температура при ліофілізації коливається в широкому діапазоні, розглянуто та зроблено порівняльну характеристику (табл. 1) наступних видів датчиків: термопари, резистивні датчики температури (РДТ), термістори.

Датчики температури є дуже чутливими для найменших змін у температурі, а високий коефіцієнт надійності дозволяє використовувати їх для довгострокового моніторингу.

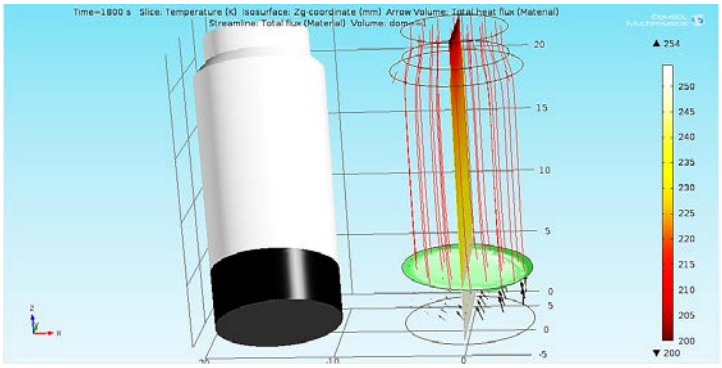

Рис. 4. 3D-модель процесу ліофілізації

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 1

Порівняння датчиків температури

Властивість	Термопари	РДТ	Термістор
Діапазон температур	від -270°С до 1750°С	від -200°С до 850°С	від -100°С до 150°С
Лінійність	Нелінійні	Нелінійні	Нелінійні
Переваги	Недорогі, можливе автономне живлення, міцність, здатність витримувати екстремальні температури	Надзвичайна точність з винятковою лінійністю	Недорогі, двопровідне вимірювання
Недоліки	Занадто високий рівень нелінійності, недостатня точність	Вартість	Недостатня точність

Джерело: розроблено авторами

Висновки. У даній статті була розглянута можливість та шляхи впровадження моніторинг етапу первинної сушки в режимі реального часу за допомогою датчика температури. Вона зосереджена на двох найбільш важливих параметрах, які будуть контролюватись на етапі первинної сушки, температура продукту, що дозволить запобігти колапсу або денатурації, та позиції рухомого фронту сублімації, що дає інформацію про прогрес первинної сушки. Оскільки для розробки датчика температури, який би відповідав вимогам процесу ліофілізації, необхідні не тільки математичні симуляції, використана спрощена модель, побудована в середовищі Comsol, буде використана для випробування розробленого датчика температури.

Термодатчик, який буде розроблено, оснований на точковому вимірюванні температури продукту. Він буде розташований зовні в нижній частині флакона зі сторони замороженого шару продукту.

Список літератури:

1. Rowe, T.W.G. Freeze-drying of biological materials: some physical and engineering aspects // Current Trends in Cryobiology. – 1970. – P. 61-138.
2. Jennings T. A. Lyophilization: introduction and basic principles // Englewood. CO : Interpharm Press. – 1999. – P. 624.
3. Barresi A.A., Velardi S., Fissore D., Pisano R. Monitoring and controlling processes with complex dynamics using soft sensors// Control and Optimization of Continuous Processes, ISA/O3NEDIA, Ottawa. – 2008. – Chapter 7.
4. Willemer H. Measurement of temperature, ice evaporation rates and residual moisture contents in freeze-drying. // Dev. Biol. Stand. – 1991. – Vol. 74. – P. 123–136.
5. Teagarden L., Baker S. David. Practical aspects of lyophilization using non-aqueous co-solvent systems// Journal of Pharmaceutical Sciences. – 2002. – Vol. 15. – P. 115-133.
6. Velardi S.A., Barresi A.A. Development of simplified models for the freezedrying process and investigation of the optimal operating conditions// Chemical Engineering Research & Design. – 2008. – Vol. 86. – P. 9–22.
7. Barresi A. Monitoring of the primary drying of a lyophilization process in vials// Barresi A, Pisano R, Fissore D, et al. – Chem Eng Process. – 2009. – Vol. 48. – P. 408–423.

Лысая Я.П.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт»
Тындык В.С.
Государственный научно-контрольный институт биотехнологии и штаммов микроорганизмов

РАЗРАБОТКА ДАТЧИКА ТЕМПЕРАТУРЫ ДЛЯ МОНИТОРИНГА ПРОЦЕССА ЛИОФИЛИЗАЦИИ

Аннотация
Статья сосредоточена на проблеме мониторинга этапа первичной сушки процесса лиофилизации биологического материала в флаконах. Контроль необходим для проверки, что температура продукта не превышает максимальную, чтобы предупредить повреждение, а также определения позиции движущегося фронта сублимации, что дает информацию об окончании этапа первичной сушки. Существует много исследований в области разработки датчиков температуры, нон и один не удовлетворяет полностью требования процесса лиофилизации. Потому проводится разработка термодатчика, который будет давать информацию о двух самих важных параметрах этапа первичной сушки. Экспериментальное исследование будет проведено в среде Comsol, а потом исследовано на базе Государственного научно-исследовательского института биотехнологии и штамов микроорганизмов.

Ключевые слова: лиофилизация, первичная сушка, мониторинг, датчик температуры, моделирование.

Lysa Y.P.
National Technical University of Ukraine
«Kiev Polytechnic Institute»
Tyndyk V.S.
State Scientific Control Institute of Biotechnology and Strains

DEVELOPMENT OF THERMOSENSOR FOR FREEZE-DRYING MONITORING

Summary
The article is focused on the problem of monitoring the primary drying phase of freeze-drying of biological material in vials. Control is necessary to check that the product temperature does not exceed the maximum to prevent the destruction, as well as determination the position of a sublimation moving front, which gives information about the end of the primary drying stage. There are a lot of researches for the development of thermosensors, but none fully meets the needs of the freeze-drying. So scientific research is concentrated on development of thermal sensor, which will give information about the two most important parameters of the primary drying stage. Experimental research will be conducted in Comsol, and then tested at the State Scientific Control Institute of Biotechnology and Strains.

Keywords: freeze-drying, primary drying, monitoring, thermosensor, modeling.

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

УДК 635.657.003.13(477).41

ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИРОЩУВАННЯ НУТУ В УМОВАХ ПРАВОБЕРЕЖНОГО ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ

Каленська С.М.
Національна академія аграрних наук України,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
Новицька Н.В.
Національний університет біоресурсів і природокористування України
Барзо І.Т.
ООО «Агрофірма «Весна-2011»

Досліджено вплив різних норм азотних добрив на фоні фосфорно-калійних та ефективність застосування інокуляції насіння сортів нуту в умовах Правобережного Лісостепу України. Встановлено рівень урожайності залежно від вищезазначених факторів впливу. Обґрунтовано доцільність вирощування даної культури з економічної точки зору, на основі отриманих результатів економічної ефективності вирощування нуту в даній кліматичній зоні.
Ключові слова: Cicer arietinum L., бульбочкові бактерії для нуту, мінеральні добрива, сорти, економічна ефективність, рівень рентабельності.

Постановка проблеми. Нут *(Cicer arietinum L.)* – одна з відомих зернобобових культур, яка наприкінці XX ст. зайняла третє місце за значенням серед зернобобових у світі після сої та гороху. Гарбанзо, chickpeas, турецький горох, горох баранячий, горох пупастий, пузирник, гнут, нохут та ін. – назви нуту в різних регіонах, що також свідчить про його популярність та поширеність у світі. За поживною цінністю, а саме за складом незамінних амінокислот, нут переважає всі інші види зернобобових культур, включаючи горох, квасолю та сою [1, 10]. Латинська назва нуту – *Cicer*, вважають, що вона походить від грецького «kikus», що означає «могутність» або «сила». Вміст білка в насінні нуту варіює від 20,1 до 32,4%. У сої, гороху та квасолі білка в насінні міститься більше. Однак відомо, що харчова цінність культури визначається не кількістю білка, а його якістю, яка залежить від ступеня збалансованості складу амінокислот, вмісту незамінних амінокислот, перетравності та характеру впливу на утилізацію негативних факторів білка. За цими показниками, а також за вмістом основних незамінних кислот – метіоніну та триптофану, нут має перевагу перед іншими бобовими культурами [1; 3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Видатними вітчизняними вченими, які займалися й займаються питаннями селекції, насінництва, технологій вирощування нуту в Україні є: В. І. Січкар, О. В. Бушулян, Р. Г. Ведишева, О. В. Бабаянц, С. В. Дідович, Н. З.Толкачев та інші. В Україні нут переважно вирощують у зоні Степу, і всі наукові дослідження щодо цієї культури також було проведено тут [11; 12]. Тенденції в зміні інтегральних показників погодних умов, як в цілому в Україні, так і в зоні Лісостепу, зумовлюють потребу в дослідженнях щодо просування традиційно «південних» культур далі в північні регіони, їх адаптивності та пластичності [9; 10].

Як показують проведені дослідження та практика наших колег з півдня, культура нут являється перспективною для виробництва її в степовій зоні. Нові високопродуктивні сорти нуту (Тріумф, Антей, Буджак, Розанна, Добробут, Пам'ять та ін.) без застосування зрошення, дозволяють отримати достатньо високі та стабільні врожаї (14-17 ц/га) в умовах, де інші зернобобові культури практично не формують врожаїв [2; 7; 8]. Нут – культура південного землеробства, яку за останні десятиліття інтенсивно досліджують вчені на півдні України.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасних умовах ведення сільського господарства важливою вимогою до елементів технології вирощування, які розробляються та впроваджуються в виробництво, є зниження собівартості одиниці продукції, зменшення енергетичних витрат, а як результат – підвищення прибутку. Окрім цього, сучасні технології вирощування повинні бути конкурентоспроможними на ринку технологій. Виробництво продукції рослинництва в умовах дефіциту ресурсного потенціалу вимагає перегляду підходів, які існували при розподільчо-плановій економіці щодо розподілу виробничих витрат при розробці технологій вирощування польових культур.

Розробка комплексу агрономічних заходів, які забезпечують високу урожайність сільськогосподарської культури, обов'язково супроводжується всебічною економічною оцінкою. Оцінювати ефективність будь-якого комплексу агрозаходів лише за зміною рівня урожаю недостатньо, оскільки залишаються поза увагою витрати на його отримання. У зв'язку з цим виникла необхідність визначення не лише однієї агротехнічної ефективності, а в комплексі з економічною.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є перш за все вивчення потенційних можливостей цієї культури, у тому числі й з економічної точки зору, в умовах нестійкого зволоження Правобережного Лісостепу України для подальшого впровадження її у регіонах даної кліматичної зони.

Дослід був закладений у стаціонарному досліді кафедри рослинництва НУБіП України протягом 2010-2013 рр. Загальна площа елементарної ділянки – 42 м^2, облікової – 28,8 м^2. Повторність досліду чотириразова [4]. Основний обробіток ґрунту під нут включав дискування лущильниками ЛД-10 одразу після збору попередника, після чого проводили осінню глибоку оранку.

Навесні проводили закриття вологи, сівбу – звичайним рядковим способом сівалкою «Клен», одразу після сівби – коткування. Під основний обробіток ґрунту вносили гранульований суперфосфат (P_2O_5 – 19%) і калійну сіль (K_2O – 40%) у нормі 60 кг/га д. р. Навесні проводили закриття вологи та вносили аміачну селітру (N – 30%) у різних нормах за схемою, передбаченою програмою досліджень: 1. контроль (без добрив); 2. NPK – 30:60:60; 3. NPK – 60:60:60; 4. NPK – 90:60:60; 4. NPK – 120:60:60.

Нут висівали за температури ґрунту 6-8°С, на глибину загортання насіння (6-8 см), звичайним

© Каленська С.М., Новицька Н.В., Барзо І.Т., 2014

рядковим способом (ширина міжрядь 12,5 см). Насіння – супереліта – норма висіву – 500 тис. насінин на 1 га. Попередник – ячмінь ярий. Передпосівну обробку насіння проводили інокулянтом – ризобофіт, у рідкій формі його норма в розрахунку на гектарну норму насіння складає 100 мл. У день обробки препарат розводили з 1,7 л води та обробляли розчином насіння в день сівби. Після сівби проводили коткування кільчато-шпоровими котками. Через 2-3 дні після сівби, до сходів, коли бур'яни знаходилися у фазі «ниточки» проводили внесення гербіциду Харнес (1 л/га). Збір проводили прямим комбайнуванням зерновими комбайнами у фазу повної стиглості насіння. В дослідженнях використовували загальноприйняті методики в рослинництві та землеробстві [5; 6].

Виклад основного матеріалу. Як відомо, показники економічної ефективності сільськогосподарського виробництва характеризують ефективність використання землі як основного засобу виробництва, рівень продуктивності праці, тобто ефективність використання трудових ресурсів, фондовіддачу і фондомісткість продукції, окупність виробничих витрат та рівень рентабельності виробництва. Тому за результатами отриманими в ході проведення досліджень (на протязі 2010-2013 рр.) нами було визначено економічну ефективність нуту в умовах Правобережного Лісостепу, що наразі дає можливість у повній мірі охарактеризувати доцільність подальшого впровадження нуту в даній грунтово-кліматичній зоні.

Таблиця 1

Економічна ефективність технологій вирощування нуту із застосуванням розроблених елементів технології в розрахунку на 1 га (середнє за 2010-2013 рр.)

Варіант удобрення	Урожайність, ц/га	Всього витрат, грн./га	Вартість валової продукції, грн.	Собівартість 1 ц, грн.	Прибуток, грн./га	Рентабельність, %
Сорт Розанна (без інокуляції насіння)						
Контроль	2,68	3542	18760	132,17	15218	430
$N_{30}P_{60}K_{60}$	2,87	5417	20090	188,74	14673	271
$N_{60}P_{60}K_{60}$	3,16	5789	22120	183,19	16333	282
$N_{90}P_{60}K_{60}$	3,04	6118	21280	201,25	15162	248
$N_{120}P_{60}K_{60}$	2,88	6443	20160	223,72	13717	213
Сорт Розанна (з інокуляцією)						
Контроль	2,91	3597	20370	123,62	16773	466
$N_{30}P_{60}K_{60}$	3,10	5472	21700	176,52	16228	297
$N_{60}P_{60}K_{60}$	3,41	5846	23870	171,44	18024	308
$N_{90}P_{60}K_{60}$	3,07	6152	21490	200,41	15338	249
$N_{120}P_{60}K_{60}$	2,90	6477	20300	223,33	13823	213
Сорт Тріумф (без інокуляції насіння)						
Контроль	2,91	4185	20370	143,81	16185	387
$N_{30}P_{60}K_{60}$	3,09	6059	21630	196,07	15571	257
$N_{60}P_{60}K_{60}$	3,48	6441	24360	185,09	17919	278
$N_{90}P_{60}K_{60}$	3,34	6768	23380	202,64	16612	245
$N_{120}P_{60}K_{60}$	3,26	7102	22820	217,84	15718	221
Сорт Тріумф (з інокуляцією)						
Контроль	3,16	4242	22120	134,25	17878	421
$N_{30}P_{60}K_{60}$	3,40	6122	23800	180,06	17678	289
$N_{60}P_{60}K_{60}$	3,76	6501	26320	172,91	19819	305
$N_{90}P_{60}K_{60}$	3,43	6809	24010	198,51	17201	253
$N_{120}P_{60}K_{60}$	3,29	7136	23030	216,90	15894	223

Загальні витрати за вирощування нуту в межах досліджуваних факторів варіюють від 3542 до 7136 грн/га, тоді як прибуток змінюється від 14673 до 19819 грн/га. Рентабельність виробництва нуту коливається в межах від 213 до 466%. Причому найвищий рівень рентабельності відмічено на контрольних варіантах та за внесення початкових норм азотних добрив із застосуванням інокуляції насіння, а найнижчий – за внесення високих доз азотних добрив.

Найвищі розміри прибутку було отримано у варіантах із застосуванням інокуляції насіння на фоні внесенням мінеральних добрив у нормі $N_{60}P_{60}K_{60}$. Для сорту Тріумф він становив 19819 грн/га та дещо нижчий показник у сорту Розанна – 18024 грн/га порівняно з попереднім сортом за тих же умов вирощування (табл. 1).

За результатами підрахунків було встановлено, що найбільш економічно вигідним виявилося вирощування нуту сорту Тріумф за удобрення мінеральними добривами у нормі $N_{60}P_{60}K_{60}$, проведення інокуляції насіння на фоні даної норми удобрення ризобофітом, порівняно з сортом Розанна.

Детально аналізуючи структуру витрат, слід зазначити, що зі збільшенням норм добрив зростала частка витрат на добрива при вирощуванні сортів Розанна та Тріумф, при цьому частка витрат на пальне, засоби захисту, насіння та оплату праці знижувалась (рис. 1).

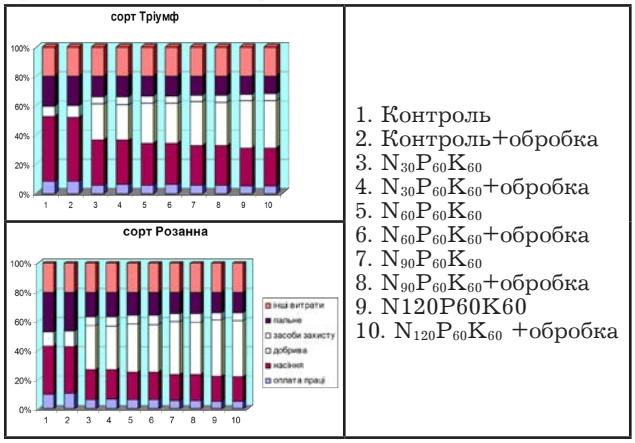

Рис. 1. Структура витрат за вирощування сортів нуту залежно від удобрення та обробки насіння ризобофітом, %

Висновки і пропозиції. Отже, виробництво нуту в умовах Правобережного Лісостепу України є економічно високоефективним. За загальних технологічних витрат вирощування нуту 3542–7136 грн/га, умовно чистий прибуток становить 14673–19819 грн/га; собівартість зерна – 1322-2237 грн/т залежно від сорту та елементів технології вирощування. При цьому рівень рентабельності досягає значень від 213 до 466%.

Список літератури:
1. Бушулян О. В. Нут: генетика, селекція, насінництво, технологія вирощування: монографія / О.В. Бушулян, В.І. Січкар. – Одеса, 2009. – 248 с.
2. Дідович С. В. Вплив мінерального азоту на ефективність симбіозу нуту (Cicer arietinum L.) з Mesorhizobium ciceri / С. В. Дідович, С. І. Портянко, О. М. Дідович // Тези наук. конф. молодих учених (Ужгород, 1-3 грудня 2005 р.). – Ужгород, 2005. – С. 48-49.
3. Довідник з вирощування зернових та зернобобових культур / В. В. Лихочвор, М. І. Бомба, С. В. Дубковецький та ін. – Львів: Українські технології, 1999. – 408 с
4. Доспехов Б. А. Методика полевого опыта (с основами статистической обработки результатов исследований) / Б. А. Доспехов. – М.: Агропромиздат, 1985. – 351 с.
5. Дубровіна Н. Я. Ґрунти агрономічної дослідної станції «Митниця» Васильківського району Київської області // Наукові праці Укр. с. -г. академії, вип. 123. : Біологія і агротехніка польових культур в Поліссі і Лісостепу УРСР / Н.Я. Дубровіна, О. М. Аксьом. – К., 1974. – С. 3-17.
6. Методика Державного сортовипробування с.-г. культур. Випуск другий / За ред. В.В. Вовкодава. – К.: 2001. – 65 с.
7. Міхеєв В. Г. Обробка насіння бактеріальними препаратами – важливий елемент технології вирощування нуту / В. Г. Міхеєв // Зб. Тез III-ої між нар. Наук. конф. молодих вчених [«Інноваційні напрямки наукової діяльності молодих вчених у галузі рослинництва»], (20-22 червн. 2006 р.) – Х., 2006. – С. 168-169.
8. Москалець В. В. Застосування мікробних препаратів і мікроелементних добрив на якість зерна нуту / В. В. Москалець, В. К. Шинкаренко // Агроекологічний журнал. – 2004. – № 3. – С. 19-24.
9. Петриченко В. Ф. Бобові культури і сталий розвиток агроекосистем / В. Ф. Петриченко, В. Ф. Камінський, В. П. Патика // Корми і кормовиробництво. – Вінниця: Тезис, 2003 – Вип. 51. – С. 3-6.
10. Тищенко Л. Є. Комора повноцінного зерна / Л. Є. Тищенко // Насіннєзнавство. – 2005. – № 12. – С. 10-13.
11. Толкачёв Н. З. Влияние инокуляции семян нута биопрепаратами микробов-антагонистов фитопатогенов на симбиоз растений с Rhizobium cicero / Н. З. Толкачёв, С. В. Дидович // Зб. наук. Праць УДАА. Серія «Біологічні науки і проблеми рослинництва». – Умань, 2003. – С. 287–291.
12. Чернобровина Р. М. Эффективность нитрагинизации нута при внесении различных доз минерального азота / Р. М. Чернобровина, Л. М. Пресман, В. Д. Батенина // Бюлл. ВНИИ с.-х. микробиологии. – 1981. – № 35. – С. 23-25.

Каленская С.М.
Национальная академия аграрных наук Украины,
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины
Новицкая Н.В.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины
Барзо И.Т.
ОАО «Агрофирма «Весна-2011»

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ВЫРАЩИВАНИЯ НУТА В УСЛОВИЯХ ПРАВОБЕРЕЖНОЙ ЛЕСОСТЕПИ УКРАИНЫ

Аннотация
Исследовано влияние различных норм азотных удобрений на фоне фосфорно-калийных и эффективность инокуляции семян сортов нута в условиях Правобережной Лесостепи Украины. Установлен уровень урожайности в зависимости от вышеупомянутых факторов влияния. Обоснована целесообразность выращивания данной культуры с экономической точки зрения, на основе полученных результатов экономической эффективности выращивания нута в данной климатической зоне.
Ключевые слова: Cicer arietinum L., клубеньковые бактерии для нута, минеральные удобрения, сорта, экономическая эффективность, уровень рентабельности.

Kalenskaya S.M.
National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine,
National university of life and environmental sciences of Ukraine
Novictskaya N.V.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
Barzo I.T.
«Agricultural» Spring-2011»

ECONOMIC EFFICIENCY OF GROWING NUTA UNDER THE RIGHT-BANK FOREST-STEPPE OF UKRAINE

Summary
The effect of different rates of nitrogen fertilizer on the background of phosphorus-potassium and efficiency of inoculation of chickpea varieties under the Right-Bank Forest-Steppe of Ukraine. Set the level of productivity, depending on the factors mentioned above influence. Expediency cultivation of this crop from an economic point of view, based on the results of economic efficiency of chickpea cultivation in this climate zone.
Keywords: Cicer arietinum L., nodule bacteria for chickpeas, fertilizers, variety, cost-effectiveness, the level of profitability.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 356.13(477)

ФАКТИ ІСТОРІЇ: ШТРАФНІ БАТАЛЬЙОНИ – СПОГАДИ ФРОНТОВИКІВ

Каленська А.В.
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

У статі розглянуто події та факти діяльності наказу НКО № 298 «Положення про штрафні батальйони діючої армії» в спогадах фронтовіка. На основі архівних джерел та історіографії, автор ставить за мету дослідити особливості діяльності штрафних батальйонів та розкрити невідомі сторінки в історії.
Ключові слова: штрафний батальон, війна, наказ, бій, спогади.

Постановка проблеми. Друга світова війна – рубіжна й найжорстокіша подія в історії сучасного світу. Уже більше ніж півстоліття відділяє нас із того часу, коли людство відсвяткувало велику перемогу над фашизмом і мілітаризмом. Кожен рік 9 травня ми зі сльозами на очах згадуємо їх – бійців, які захищали рідну землю та всіх безневинних жертв найстрашнішої війни XX століття. Українську ж землю війна зачепила найбільш болюче. У кожній родині вона лишила незагоєні рани від втрати рідних та близьких.

За ці роки світова історіографія Другої світової війни нагромадила багато тисяч книг, статей, документальних публікацій, мемуарів. Віддаючи належне багатьом із цих праць, слід підкреслити, що в сучасних умовах все-таки виникає бажання, навіть необхідність, дещо по-новому підійти до висвітлення окремих подій передісторії й історії Другої світової війни, її підсумків, наслідків і уроків. Останнім часом тема «Штрафні військові формування» віднайшла щільне місце в дослідженнях істориків. Багаторічне вивчення фондової колекції, дослідження документів різних архівних установ, відпрацювання усних та письмових свідчень фронтовиків та їх бойових шляхів, перегляд наукових праць вітчизняних науковців дозволили розглянути данну тему лише частково.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цією темою займалися Я. Пасічко, І. Пихалов, В. Сидоров. Робота над дослідженням ускладнилась через те, що документи про цей період тривалий час залишалися під грифом «Таємно», або «Цілком Таємно», а радянська ідеологія заборонила авторам торкатися цієї теми. Закритість теми, відсутність повної інформації, небажання свідків згадувати минуле й дотепер не дає змоги дослідникам відтворити об'єктивну картину цих подій. А скрізь призму сучасних кінострічок, таких як багатосерійний фільм «Штрафбат», що відірван від історичної дійсності, дають можливість отримати неправдиву інформацію.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. І тільки сьогодні ми можемо поглянути на події того часу під новим кутом зору, охарактеризувати їх об'єктивніше. Говорячи мовою документів, без зайвої героїзації, залучаємо спогади очевидців, новітні архівні документи, стверджуємо: штрафники в одних лавах зі звичайними солдатами воювали проти фашистів, йшли на небезпечні завдання, отримували рани або гинули, змиваючи кров'ю провину.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є висвітлення деяких аспектів діяльності штрафних батальйонів час виникнення і рівень суворості покарань фонтовіків в роки II світової війни.

Виклад основного материалу. «Не можливо будувати армію без репресій. Не можливо вести маси людей на смерть, не маючи в арсеналі командування смертної кари», – пророк одного разу один з вождів Жовтневого перевороту і творців Робоче-селянської Червоної армії Лев Троцький. Саме йому належить «авторство» в створенні перших загороджувальних загонів і перших штрафних підрозділів, які проіснували аж до 1934 року До цієї ідеї повернулися під час подій II світової війни. Зрозуміло, що з метою підвищення стійкості військ, особистої відповідальності кожного воїна за долю країни у найскладніший період Червоної армії, коли ворог прорвав оборону на південно-західному напрямку і швидкими темпами просувався до Києва, Сталінграду і Кавказу, вояки масово почали здаватися в полон, виходити з оточення, коли позаду розгром 6-ої та 12-ої армій, Уманський котел, з'явився наказ НКО СРСР № 227 від 28 липня 1942 року, згідно якого у військах проваджувалися штрафні частини, загороджувальні загони, карна відповідальність родичів. Відповідно до вимог цього документа вживалися найсуворіші заходи до тих, хто без наказу відступив, залишивши бойові позиції. Він розсилався по частинах з приміткою «без права публікації». В народі наказ № 227 відомий як «Ні кроку назад». В документі чітко відзначалося де, в якій кількості, які штрафні підрозділи і для яких категорій військових повинні бути створені. 28 вересня 1942 року наказом НКО № 298 були введені в дію «Положення про штрафні батальони діючої армії» та «Положення про штрафні роти діючої армії», а також штати окремих штрафних батальйонів, рот [1, с. 689-696]. Кожне «Положення..» складалось з трьох частин і 19 пунктів, що регламентували діяльність постійного та змінного складу штрафних підрозділів. Після наказу почалося створення штрафних батальйонів (для офіцерів) та штрафних рот (для рядових). Кожна армія повинна була мати по 5-10 штрафних рот по 150-200 чоловік у кожній, а кожний фронт – по 1-3 штрафних батальйонів по 800 чоловік у кожному. Штрафні батальйони і роти діяли упродовж усієї війни. Штрафники відправлялись на найнебезпечніші ділянки фронту. Це були звичайні стрілецькі підрозділи з незвичайним особовим складом. В їх арсеналі лише легка зброя і жертовність. Багатьом офіцерам і солдатам надавалась можливість відстояти добре ім'я і честь, позбутися, або уникнути судимості, повернутися додому з війни незаплямованим. Спокутувати кров'ю свої злочини перед Батьківщиною. Згідно зі штатним розкладом постійне ядро штрафного батальйону складалось: з командира і комісара, заступника комбата, офіцерів штабу і політапарату, командирів і політруків трьох стрілецьких рот, декількох інтендантів, військового лікаря і військового фельдшера. У ротах на постійній основі служили шість сержантів (писар, санінструктор і санітари-носильники) [2, с. 20-21]. З перших днів серпня 1942 року в окремий штрафний батальйон Воронежського фронту (з 20 жовтня 1943 року I Українського фронту) почали надходити бійці. Штрафним підрозділом ніколи не командував штрафнік. Штрафний батальйон дис-

© Каленська А.В., 2014

локувався у невеличких населених пунктах, по селах. Документація штрафбату велася дуже ретельно, зразково. Накази по стройовій частині регламентували діяльність батальйону і складалися з декількох параграфів. Перші два організаційні. Третій параграф містить данні про штрафників із взяттям на всі види забезпечення. Новому поповненню, крім порядкового номера за наказом, присвоювався і номер за загальним обліком. Такоюж містилась інформація про штрафника: прізвище, ім'я, по-батькові; військове звання і посада до проходження служби у штрафному батальйоні; партійність; рік народження; дата призову; яку і де здобув освіту; за що, чиїм рішенням і на який термін відправлений до ОШБ; адреса рідних.

Четвертий параграф – містив дані про ребіалітацію рядових штрафників, передачу їх у свої частини зі зняттям судимості; нагородження як основного так і перемінного складу штрафного батальону. Після оголошення наказу військам представники штабу і політуправління фронту повертали поновленим у правах ордени і медалі та видавалися на руки приписи куди направляли служити. Така була структура діяльності в ОШБ по інструкції [3, с. 1, 6-9].

З початком визволення українських земель від гітлерівських загарбників набирало силу нове джерело поповнення штрафних частин. В основному, – це радянські військовополонені, «оточенці», які відставали, від своїх частин під час подій 1941 року. Ставлення до таких людей було суворим, жорстоким, грубим і в багатьох випадках несправедлимим, не прийнятим з моральної точки зору. «Тих, хто перебував у полоні і оточенні у противника, використовувати лише після фільтрації їх в органах НКВС, всіх відсіяних ними з будь-яких причин відправляти в штаб дивізії командами для вілправлення до збірно-пересильних пунктів НКО», – читаємо в наказі № 015 від 23 лютого 1943 року [4, с. 6].

Всіх військовозобов'язаних, хто перебував у полоні і в оточенні противника, перевіряли комісії Військових рад фронтів, так звані «трійки». А потім складався список-протокол згідно параграфа ІІІ. Доля багатьох з цього списку викликає співчуття, адже в оточенні опиняються не з власної волі. І, без сумніву, всі ці офіцери могли спокутувати свою провину за перебування на тимчасово окупованій території у складі звичайної, а не штрафної частини

Штрафників нагороджували рідко, не дуже щедро, та все ж нагороджували. Вони з особливою повагою, шановливо ставилися до медалі «За відвагу».Слова на срібному аверсі нагороди зухвало протистояли наказу «про боягузтво». Штрафників напраляли нанайскладніші ділянки фронту, вони перебували у самому пеклі як у наступальних так і оборонних боях. Реабілітація готувалася лише на тих штрафників, які спокутували свою провину тільки у бою, навіть якщо підходив до кінця термін перебування в ОШБ. Проте з реабілітацією не затягували [5, с. 64].

Зі спогадів Лебіги Григорія Костянтиновича фронтовика, штрафника 9 ОШБ І Українського фронту: «10 червня 1941 року закінчив навчання. Після навчання я мріяв поїхати додому, але нас не відпустили. Згідно наказу Київського особового округу № 00264 я був направлений в штаб командуючого 12 армії генерал – майора П.Г. Понедєліна в м. Старий Самборг.

25 червня 1941 року получив направлення на посаду командира зенітно-кулеметної роти окремого зенітно – кулеметного батальйона при штабі 12 армії.

А на світанку почалась війна. Наша армія раз за разом відступала і залишала на поталу німецьким загарбникам Тернопіль, Проскурів, Вінницю, Жмеринку. Поразці сприяли недоліки в постачанні пальним і боєприпасами, ворог знищив значну кількість артилерії. Але найважчою втратою були люди. Тисячі гибли в перші дні війни. Під Жмеринкою, прориваючись з оточення, до мене приєднувались розбиті поодинокі групи солдат, залишки рот, взводів та батальйонів. Ми проривалися до лінії фронту в напрямок головного удару фашистських військ Луцк-Рівне-Житомир-Київ. Ми напоролися на есесівський полк, з яким зенітно-кулеметний батальйон, яким я командував, прийняв бій. В ході бою ми захватили документи, зброю та прапор. 5 липня 12 армія Пвіденно-Західного фронту залишила Шепетівку. Як боляче це згадувати, там залишилася рідні. Почалася Київська оборонна операція. Наша 12 армія та мій зенітно-кулементий батальйон зайняли лівий фланг оборони.

Наприкінці липня на лівому фланзі 12 та 6-а радянські армії вели тяжкі бої. На початку серпня ударами по флангах противникові вдалося оточити угрупування в районі Умані. Радянські війська намагалися чинити опір до 8 серпня, коли майже 103 тис. військових разом з двома командуючими арміями – генералами І.М.Музиченком (6-а армія) та П.Г. Понедєліним (12-а армія) і сімома штабами корпусів потрапили в полон. Я потрапив в оточення в с. Подвисоцке, південніше Умані. В оточенні ми вели непреривні бої. І вирішено було – в полон не здаватися. Нам не хватало боєприпасів, їжи, води, не був організований і скординований прорив з ворожого оточення. В останні фатальні дні цілі батальйони кидалися у контратаку з останніми п'ятьма набоями у магазині гвинтівки. В рукопашному бою готові були учепитися зубами у горло ворога. В Підвисоцькому оточенні мене було поранено в голову. Втрачаючи останні сили, прив'язав свій офіцерський револьвер та дукумети під ліве коліно. Отямився в полоні, мене відляли водою. Це був вересень 1941 року. Створені на території України тобори військовополонених здебільшого були тимчасовими, для них пристосовували випадкові приміщення, проте в'язні утримувалися просто неба на майданчиках, обнесених кількома рядами колючого дроту під високою напругою. Табір під Уманню, де я перебував, розміщувався в карьєрі, де раніше видобували каміння. 9 днів без води, їжі під палючим сонцем, стоячи, бо людей набивали стількі, що могли тільки стояти. Багато не витримували помирали. Кар'єр охороняли есесівці разом з собаками. На 10 день поступила команда офіцерам вийти. Нас построїли, і ми рушили. По дорозі обессилені падали, хто допомогав есесівці пристрілювали обох. Тоді по цепі передалась команда: «Хлопці, будемо тікати». Зняли охорону, неподалік був ліс, куда ми і кинулись. Та не знали ми, що в лісі стоїть есесівський полк. Ми кинулися в різні сторони. Я побачив як по дорозі їхали на мотоциклах есесівці. Мені вдалось перебратися на другу сторону дороги. Пробравшись лісом вперед, я побачив селище. На краю стояв хлів, в який я забіг і побачив довге корито, де їли свині. Кинувся до корита, чуть поїв і зрозумів: «Їсти не можна, а то помру». Тут я почув, що хтось іде. В хлів зайшла жінка, на коромислі несла відра з їжею для свиней. Вона злякалась і вибігла. В мене в обоймі револьвера було тільки 2 патрона. Я подумав: «Якщо прийдуть за мною, одну пулю першому, а іншу

собі, в полон не здамся». Через деякий час прийшов літній чоловік, мене покликав, я зрозумів, що він один і вийшов. Він розповів, що есесівці всюду нишпорять шукать втікачів і дав мені одежу свого сина, якого пару днів як розстріляли. Потім сказав іти на город і різати листя з буряків для свиней, тому що вони можуть бути з минути на минуту. В голові паморочилось, ноги не тримали, а вголові сягала думка видасть чи ні? І тут в двір зайшли есесівці. В хазяїна спитали: «Хто це?» А він відповів: «То син мій, він глухонімий». Пройшовши по двору, заглянувши в хату, в хлів есесівці поїхали. Хазяїн і його донька почали мене відволодувати, я знаходився в них десь з днів 10. Я був вдячний їм за допомогу. Але, подякувавши їм за порятунок, я рушив до дому.

Йшов додому більш в ночі, минаючи села, вдень спав в стогах сіна або на деревах. По дорозі я бачив попалені, зруйновані села. Зайшов додому в село зі сторони лісу, добре що моя хата стояла на краю села під лісом. Декілька днів відпочивав, а потім зайнявся хозяйством, влаштувався в сільському магазині. Я пішов в ліс по дрова, щоб зустрітися з партизанами. Шепетівські ліси з'єднувалися з поліськими та білоруськими лісами не знаючи доріг можна й заблукати. Налагодив з ними зв'язок і почав постачати їм харчі та інформацію. В вересні 1943 році я був заарештований жандармерією і мене посадили в пересильну тюрьму смертників в м. Шепетівка. Кожен день нас по 15 чоловік виводили на розстріл. Одного разу на допиті я побачив того самого чоловіка, якого в далекому 1932 році спас хлопчиною сім'ю від голодної смерті, залишивши йому корову. Він впізнав мене і сказав: «Пам'ятаєш мене, ти мене спас, тепер тебе спасу я. Готуйся, я тебе оформлю як робітника на роботу в Німеччину». Через декілька днів зайшов жандарм і об'явив: «Лебіга, на вихід». Мене посадили на поїзд і відправили на роботу в Німеччину. Доїхавши до м. Рівне, нас вигрузили в пересильний лагерь В лагері я наколов собі десну та руку ржавим цвяхом, рана вспухла і мене відправили, щоб подивився лікар. Я зрозумів, що є шанс попробувати втекти, і я втік.

Йшов лісами, переліскими. Тут на кордоні між Кам'янецькою та Рівненською областями я зустрівся з вояками ОУН-УПА. Вийшовши з лісу худий, обшарпаний, голодний, я побачив на краю села хатину, на порозі сиділа бабуся милинька, чистенька. Я попросив її: «Бабусю, дайте мені, будь ласка, хоч лушпиння з картоплі поїсти?» А вона відповіла: «Нема, сину, сама голодаю». Я пішов далі, зайшовши в ліс, як почув окрик: «Стій, хто такий? Куди йдеш? Комуніст, партизан, офіцер?». Обертаюся, а на ситих, відгудованих конях їдуть вояки. Дивлячись на них, я подумав: «Такі не голодують». «Та ні, хлопці, корову шукаю, згубив, я з Шепетівщини. Може бачили?» «Молись?» Я став молитися, як мати колись навчила. «Йди!» – був окрик. Йду і думаю: «Вистрелять чи ні і тут подумав, будуть вони на мене пулю тратити».

Так дійшов знову додому на Шепетівщину, та подався в партизани.

В ході Житомирсько-Бердичівської наступальної операції було звільнено Шепетівський район в том числі і село Нучпали. 18 січня 1944 року був мобілізований польовим Військоматом та направлений в Красноармійський район Житомирської області, де пройшов перевірку так званої «трійки» Вони складалися з голови, який був представником політуправління фронту, і двох членів: старших оперуповноважених контррозвідки «СМЕРШ». Висновок комісія викладала у протоколі, який після затвердження командувачем фронту і членом Військової ради набував сили наказу. А після цього направлений в 9-й штрафбатальйон І Українського фронту. Ділянки для бою давали найтяжчі, а штрафники народ відчайдушний, в атаку йшли дружно. І на увесь зріст. Звань, орденів і всього іншого позбавляли, а партквитки залишали. Реабілітували лише тих штрафників, які спокутували свою провину безпосередньо в бою. З собою давали саперні лопатки, вінтовки без мушок, автомати без затворів, наказ був такий: оружіє здобути тільки в бою.

Наш 9-й штрафний батальйон складався із 700 чоловік, був даний наказ взяти висоту та село. Штрафний рядовий склад, наступав під шквальним артилерійсько-мінометно кулеметним вогнем противника, що перевищував у силі. Ми пішли в атаку, і вона захлебнулася, нас залишилось 500, ми знову пішли в атаку був поранений снайпером наш командир полковник Соловей. Він став благати, винести його з поля бою. Я став кричати: «Ніхто не рухайтесь з місця. Стріляють снайпера». Один з штрафників не послухав і поповз до полковника, снайпер вбив і того і іншого. Взяти село нам заважали снайпера, які не давали підняти голову. «Команду беру на себе, виконуйте тільки мій наказ», – скомандував я. Розрахувавши позиції розташування снайперів я вичислив, що один сховався в собачий будці, другий під стріхою будинку, а третій в землянці. Одного за одним вбив. Взявши пілотку на саперну лопатку і почав піднімати вистрілів не було. Я скомандував: «Вперед!», оглянувся і побачив, що з 700 чоловік залишилось 20 чоловік.

Висоту і село ми взяли, виконали наказ. В цьому бою я взяв трофеї: німецький бінокль, та пістолет, який я проніс через всю війну. Пістолет я здав, а бінокль зберіг як пам'ять. Штрафників нагороджували рідко, не дуже щедро, та все ж нагороджували. За цей бій я був нагороджений медаллю «За відвагу». Штафники з особливою повагою, шанобливо ставилися до медалі «За відвагу».

Після виконання наказу Військова Рада і командувач військами 1-го Українського фронту видав наказ про реабілітацію і поновлення в званні і правах офіцера – лейтенанта, та видавалися на руки приписи. В травні 1944 року був направлений в відділ кадрів 60 армії І Українського фронту на посаду лейтенанта, командира окремого зенітно-мінометного взводу, 302 стрілецької дивізії, 28 стрілецького корпуса» [6].

В штрафних підрозділах служили і жінки. Архівні документи та спогади фронтовиків свідчать про це. У книзі наказів 9-го ОШБ фронту міститься в списках – протоколах на рядову штрафбату Ольгу Конюченко та Євгенію Майстренко. [7, с. 1-9]. У вересні 1943 року після звільнення Донбасу війська Південного фронту отримали завдання знищення Мелітопольської угруповання ворожих військ. Але для цього необхідно було взяти штурмом німецьку укріплену лінію «Вотан». Довжина укріпрайону становила 147 км, довжина 25-30 км. Для того щоб представити з чим зіткнулися наші солдати візьмемо ділянку в 20 км. На ділянці довжиною 20 км. Розміщено 120 км протитанкових ровів, 220 км траншей, 24.000 одиночних стрілецьких окопів, 6000 кулеметних гнізд, мінні поля, через кожні 50-100 метрів дзоти, гармати поставлені на пряму наводку. Щоб прорвати лінію «Вотан» необхідні були підрозділи, які можна було використовувати як «штурмової маси». Серед штрафників були жінки [8, с. 3-4].

Зі спогадів Ніни Пилипенко: «Солдат під час боїв за Чапаєвку загинуло дуже багато. Всі холми і поля були усіяні трупами наших хлопців. Мені було тоді 15 років, і я разом з такими ж підлітками стягала труп у воронки і бліндажі. Біля дороги ми склали в німецький бліндаж близько 400 трупів солдат-штрафників чоловічої статі і більш 300 тіл жінок-штрафників». Іван Сопін, житель міста Молочанська «Біля останків жінок після прориву лінії «Вотан» ні ліків, ні санітарних сумок, ні препаратів, наявність яких підтверджувало б той факт, що вони могли бути, санінструктор. Замість цього в кишенях їх шинелей і брюк ми знаходили патрони да гранати На жаль, ми змушені були ховати наших солдат безіменними» [9].

А незабаром у директиві генерального штабу № 1484 від 19.09. 1943 року, напавлений начальникам штабів фронтів, військових округів і окремих армій, наказувалось: «Жінок – військовослужбовців, засуджених за здійснені злочини, в штрафні частини не направляти. Тим із них, які за скоєні ними злочини засуджені військовими трибуналами з застосуванням другої примітки до статті 28 Кримінального кодексу, направляти в частини діючої армії» [10, с. 17].

У кожного був свій шлях до реабілітації, а ті, хто повертався до своїх частин, не були застраховані від загибелі у подальших боях з ворогом.

Отже: На сьогодні залишається багато нез'ясованих обставин, роль штрафних формувань, час їх винекнення і рівень суворості покарання для тих хто потрапив до ОШБ. Це станеться тоді, коли, нарешті, відхилять завісу таємниці фонди архівосховищ, а особливо – ЦАМО РФ. Ми тільки окремими фрагментами охарактеризували діяльність штрафних батальонів. Той невеличкий об'єм інформації в архівних справах дає лише часткову інформацію но не дає торкнутися тем: «Бойові дії ОШБ», «Система нагородження бійців», «Процес проходження реабілітації». Проте кожен, хто воював або загинув, наближавчи перемогу над нацизмом, гідний пам'яті й шани.

Список літератури:

1. ЦАМО РФ – Ф.4. – Оп. 12 – арк. 105.
2. Пыхалов И. Штрафбаты по обе стороны фронта / И. Пыхалов – М.: Яуза, 2007 – 300 с.
3. ЦАМО РФ – Ф. 9. ОШБ. – Оп. 111613. – С. 1, 6-9.
4. ЦАМО РФ – Ф. 223. СД – Оп. 1. – С. 6.
5. Сидоров В. Штрафні підрозділи як форма покарання радянських військовослужбовців та бойового використання військ у роки Другої світової війни. // Український історичний журнал. – 2004. – С. 64-65.
6. Зі спогадів Г.К. Лебіги, с. Поляни, Шепетівського р-н. Хмельницької обл. Записала А.В. Каленська 2010 р.
7. ЦАМО РФ – Ф. 9. ОШБ. – Оп. 111613. – С. 1-9.
8. ЦАМО РФ – Ф. 4. – Оп. 11. – С. 3-4.
9. «Книга Пам'яті Запоріжська область» – Т. 5, – Запоріжжя, 2000 р.
10. ЦАМО РФ – Ф. 223. СД – Оп. 1. – С. 17.

Каленская А.В.
Хмельницкая гуманитарно-педагогическая академия

ФАКТЫ ИСТОРИИ: ШТРАФНЫЕ БАТАЛЬОНЫ – ВОСПОМИНАНИЯ ФРОНТОВИКОВ

Аннотация
В статье рассмотрены события и факты деятельности приказа НКО № 298 «Положение о штрафных батальоны действующей армии» в воспоминаниях фронтовика. На основе архивных источников и историографии, автор ставит целью исследовать особенности деятельности штрафных батальонов и раскрыть неизвестные страницы в истории.
Ключевые слова: штрафной батальон, война, приказ, бой, воспоминания.

Kalensky A.V.
Khmelnytsky Humanitarian-Pedagogical Academy

FACTS OF HISTORY: PUNITIVE BATTALION – MEMORIES VETERANS

Summary
The article deals with the events and facts of NCB order number 298 "Regulations on penal battalion of the army" in the memories frontovika. Based on archival sources and historiography, the author aims to explore the features of penal battalions and reveal the unknown pages of history.
Keywords: free battalion, war, order battle memories.

УДК 94(477): 342.536 «1938/1990»

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ І ДІЯЛЬНОСТІ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР ТА ЇЇ ПОСТІЙНИХ КОМІСІЙ

Ночовний О.В.
Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка,
Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського

У статті йдеться про становлення і діяльність Верховної Ради Української РСР та її постійних комісій. Автор визначив і охарактеризував етапи законотворчості українського парламенту. Доведено, що з кожним скликанням Верховної Ради кількість галузевих постійних комісій збільшувалась, а коло питань, якими вони відали, розширювалось.
Ключові слова: Українська РСР, Верховна Рада, постійні комісії, скликання, сесія, закон.

Постановка проблеми. Писати про функціонування радянських органів влади досить важко, адже всі вони були під безпосереднім впливом комуністичної партії, а розподіл владних структур на партійні та державні був суто номінальним. У даному контексті питання самостійного прийняття рішень, скажімо Верховною Радою чи Радою Міністрів, навіть не стоїть. Проте, якщо поглянути на функціонування того ж законодавчого органу, то парламентська процедура дотримувалась, а постанови чи розпорядження, які надходили з кабінетів ЦК, перед тим, як отримати силу закону, розглядалися на засіданнях постійних комісіях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями діяльності Верховної Ради та її допоміжних органів у республіках Радянського Союзу займалися свого часу І. Беспалий, С. Дробязко, І. Доленко, О. Зіновьєв, Д. Златопольський, М. Кириченко, О. Кліманов, Л Кривенко, О. Кутафін, О. Махненко, С. Новіков, Г. Рябошапко, Е. Сариєв, К. Федоров, І. Шишлов та ін. Побіжно дану тематику згадують сучасні автори, серед яких О. Анохін, В. Гончаренко, В.Даниленко, В. Єрмолаєв.

Мета статті. Метою публікації є визначення етапів становлення і діяльності Верховної Ради України та її постійних комісій у радянську добу. Основними критеріями класифікації визначаємо: продуктивність законодавчої діяльності Верховної Ради, динаміку постійних комісій, кількість і значущість прийнятих законів.

Хронологічні межі дослідження припадають на 1938–1990 рр. Нижня межа обумовлена утворенням Верховної Ради УРСР першого скликання. Верхня межа – утворенням останнього (одинадцятого) радянського скликання.

Постійні комісії обиралися на першому засіданні Верховної Ради нового скликання із складу депутатів на строк повноважень законодавчого органу. Вони були покликані всебічно вивчати і попередньо готувати питання на розгляд Верховної Ради, сприяти проведенню в життя законів і постанов, прийнятих Верховною Радою Української РСР, здійснювати від її імені систематичний контроль за діяльністю міністерств і відомств республіки.

У процесі становлення і діяльності як Верховної Ради, так і її постійних комісій можна виділити такі етапи:

1. ***1938–1957 рр.*** – етап пасивної діяльності.

Початкова дата взята не випадково, адже саме в цьому році було обрано Верховну Раду першого скликання (1938-1947 рр.), котра зі складу своїх депутатів утворила три постійні комісії: мандатну, законодавчих передбачень і бюджетну. Відмітимо, що діяльність Верховної Ради дебютного скликання не обмежилася чотирма роками, як було прописано в Конституції 1937 р., адже збіглася у часі із Другою світовою війною. У роки війни, в червні 1943 р. було прийнято Указ Президії Верховної Ради Української РСР «Про відстрочку виборів до Верховної Ради Української РСР», згідно з яким вибори відкладалися на рік. Але тільки 26 листопада 1946 р. було прийнято інший Указ Президії «Про проведення виборів до Верховної Ради Української РСР» [13, с. 61].

За дев'ятнадцять років діяльності українського парламенту говорити про активну діяльність останнього не доводиться. Перші закони Верховна Рада прийняла лише через рік після її утворення 25-28 липня 1939 р. Це були закони – про державний бюджет УРСР на1939 р., про виконання державного бюджету УРСР 1937 р., про затвердження «Положення про вибори в обласні, районні, міські, сільські і селищні Ради депутатів трудящих УРСР». Також було прийнято зміни і доповнення до Конституції УРСР у зв'язку з утворенням Сумської, Кіровоградської та Запорізької областей, обрано Верховний Суд УРСР, затверджено укази Президії та ін. Третя сесія Верховної Ради першого скликання ухвалила Закон «Про прийняття Західної України до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки». Останні передвоєнні сесії Верховної Ради прийняли закони про державний бюджет на 1940 і 1941 рр., про затвердження указів Президії Верховної Ради, постанови про затвердження окремих указів – про утворення наркомату Державного контролю УРСР, про поділ НКВС УРСР на НКВС УРСР і НКДБ УРСР, про внесення змін у Кодекс законів про родину та ін.

У роки війни продовжувала діяти лише Президія Верховної Ради. Серед її найважливіших указів – про внесення змін і доповнень до Кодексу законів про родину, опіку, подружжя і про акти громадянського стану, про призначення П.Г. Тичини наркомом освіти УРСР (1943 р.), про призначення М.С. Хрущова Головою РНК УРСР (1944 р.), О.Є. Корнійчука – наркомом закордонних справ (1944 р.) [11, с. 254-255].

1 лютого 1944 р. Верховна Рада СРСР прийняла закони, за якими Українській та Білоруській РСР надавались повноваження у галузі зовнішніх відносин і створенні військових формувань. У зв'язку з цим Наркомат іноземних справ і Наркомат оборони із загальносоюзних були реорганізовані в союзно-республіканські [21, с. 12]. Отримавши відповідні повноваження у галузі міжнародних відносин, Верховна Рада другого скликання (1947-1951 рр.) на першому засіданні утворила нову Комісію у закордонних справах. Упродовж наступних десяти років кількість постійних комісій (4) була сталою, аж поки у 1957 р. до вже існуючих не додалися ще чотири.

© Ночовний О.В., 2014

Законотворча діяльність Верховної Ради у повоєнний період не відзначалася продуктивністю, що принижувало її конституційний статус як законодавчого органу. Крім затвердження державного бюджету УРСР та звіту про його виконання, Верховна Рада другого скликання прийняла Закон про затвердження указів Президії від 21 листопада 1949 р. «Про державний герб Української РСР», «Про державний прапор Української РСР», внесення змін до Конституції УРСР. З найбільш значних законодавчих актів, прийнятих Президією Верховної Ради УРСР другого та третього скликань, слід виділити прийняте 12 грудня 1950 р. «Положення про вибори до Верховної Ради Української РСР», яке містило загальні засади виборчої системи, визначало порядок складання списків виборців, встановлення виборчих округів і дільниць, унормовувало порядок виставлення кандидатів у депутати, порядок голосування, визначення результатів виборців тощо.

На законодавчу діяльність Верховної Ради УРСР вплинули позитивні зміни, які відбувались у державному й суспільному житті СРСР і УРСР, пов'язані з хрущовською «відлигою». Розширилась територія України за рахунок включення до її складу Кримської області, розширювалась її компетенція щодо адміністративно-територіального устрою республіки, в державному плануванні та фінансуванні господарства [11, с. 256].

Наголосимо на тому, що до виступу М. Хрущова на XX з'їзді КПРС (лютий 1956 р.) про постійні комісії майже ніде не йшлося. Принаймні ми не знаходимо тому підтвердження. Нажаль, матеріали постійних комісій Верховної Ради УРСР першого скликання, крім Бюджетної комісії, не збереглися. Робота постійних комісій законодавчих передбачень та у закордонних справах Верховної Ради другого та третього скликань (1947-1955 рр.) не документувались, крім Бюджетної комісії, а також Мандатної комісії, діяльність якої відбита у стенограмах сесій Верховної Ради УРСР.

2. ***1957–1966 рр.*** – етап активізації роботи Верховної Ради та її комісій.

Найактивніша законотворча робота Верховної Ради УРСР припадає на 1959-1966 рр., тобто на її п'яте і шосте скликання – час хрущовських нововведень і змін. За цей час Верховною Радою було прийнято понад 200 законодавчих актів. Вони відобразили основні напрямки її законотворення: законодавче забезпечення змін у системі органів державного управління, нормативне регулювання правового статусу місцевих Рад, розробка і прийняття нових кодексів, удосконалення законотворчого процесу [11, с. 258].

Робота постійних комісій пожвавилася із прийняттям Постанови ЦК КПРС від 22 січня 1957 р. «Про поліпшення діяльності Рад депутатів трудящих і посилення їх зв'язків з масами» [14, с. 396]. У березні того ж року Верховна Рада України утворила нові комісії: по промисловості і транспорту; по сільському господарству; по освіті і культурі; по охороні здоров'я і соціальному забезпеченню [18, с. 2-3]. Збільшення кількості постійних комісій було зумовлено втіленням у життя намічених М. Хрущовим реформ. Відмітимо також, що утворення галузевих комісій стало можливим після розширення прав республіканських міністерств. Ще в квітні 1956 р. Президія Верховної Ради СРСР прийняла рішення про зменшення числа союзних (з 30 до 20) та союзно-республіканських (з 21 до 13) міністерств [2, с. 34].

У лютому 1957 р. було відновлено положення Конституції СРСР 1924 р. про віднесення до відання союзних республік законодавства про їх судоустрій, про прийняття Цивільного, Кримінального та Процесуального кодексів. Усе це створювало нові можливості і напрями законодавчої діяльності Верховної Ради УРСР [11, с. 256-257].

З середини 1950-х років кодифікація законодавства стала важливим напрямком законотворчості Верховної Ради України. Президія Верховної Ради УРСР у травні 1956 р. постановила: «у зв'язку з тим, що кодекси законів УРСР у діючій редакції містять в собі ряд застарілих положень і зважаючи на виключну важливість впорядкування і дальшого вдосконалення законодавства УРСР, вважати за необхідне, у першу чергу, переглянути такі кодекси законів УРСР як кримінальний, кримінально-процесуальний, цивільний, цивільно-процесуальний і Кодекс законів про працю та внести до них необхідні зміни» [22, с. 7]. Відповідальність у справі приведення республіканського законодавства у відповідність із союзним покладалася на Міністерство юстиції УРСР. Про хід роботи по перегляду кодексів законів УРСР систематично йшлося на засіданнях Комісії законодавчих передбачень Верховної Ради. Окрім депутатів-членів згаданої комісії, до підготовки актів, що кодифікувалися, були залучені вчені-юристи, спеціалісти народного господарства, працівники правоохоронних органів, трудящі, на обговорення яких виносилися проекти підготовлених законів. У підсумку, Верховна Рада прийняла Закон про судоустрій УРСР (1959 р.), Кримінальний кодекс Української РСР (1960 р.) (обидва набрали чинності з 1 квітня 1961 р.), Цивільний та Цивільно-процесуальний кодекси УРСР (1963 р.; набрали чинності з 1 січня 1964 р.). була прийнята низка принципово важливих нормативних актів майже з усіх інших галузей законодавства [11, с. 257].

На позачерговому XXI з'їзді КПРС (27 січня – 5 лютого 1959 р.) відмічалося, що утворення галузевих комісій позитивно позначилось на всій діяльності Верховних Рад союзних республік [10, с. 5-6]. У квітні 1959 р. новообрана Верховна Рада п'ятого скликання утворила ще одну постійну комісію – по торгівлі і громадському харчуванню [19, с. 1].

Програма КПРС, прийнята на XXII з'їзді КПРС (17-31 жовтня 1961 р.), чітко визначала, що кожен депутат має брати активну участь у державній діяльності та виконувати відповідну роботу. З метою покращення роботи законодавчих органів і посилення контролю над виконавчими органами слід практикувати періодичне звільнення депутатів від службових обов'язків для роботи в комісіях [17, с. 103].

На першій сесії Верховної Ради 11 квітня 1963 р. кількість постійних комісій і депутатів у них збільшилася. У порівнянні із попереднім скликанням їх чисельність зросла майже удвічі (з 9 до 16), а персональний склад розширився. Якщо у 1959 р. із 457 депутатів парламенту у комісіях було 129 чоловік або 28% до загальної кількості, то у 1963 р. із 467 – 286 або 61%.

Про постійні комісії згадував у своїх доповідях Л. Брежнєв. Так, на XXIII з'їзді КПРС (29 березня – 8 квітня 1966 р.) він наголошував, що запорукою успішного виконання завдань, намічених Центральним Комітетом і уміщених в Програмі КПРС, є активізація роботи постійних комісій. До того ж Генеральний секретар закликав до утворення нових постійних комісій Верховної Ради СРСР та Верховних Рад союзних республік [1, с. 92]. Це мало б сприяти більш активній діяльності народних депутатів.

Уперше визначення основних засад і правового статусу постійних комісій було дано у Положенні про постійні комісії Верховної Ради Української РСР, прийнятому 29 червня 1966 р. на дев'ятій сесії Верховної Ради Української РСР шостого скликання (1963-1967 рр.). Цей акт містив у собі завдання, права і обов'язки постійних комісій, форми та методи їх організаційної діяльності [15, с. 283-286].

Отже, упродовж 1938-1956 р. постійні комісії були фактично бездіяльними, адже й сама Верховна Рада в цей період не виділялася активністю. Окрім того, не було нормативно-правового акту, який би визначав основи діяльності і повноваження комісій. Із початком хрущовських реформ увага до Рад усіх рівнів та їхніх допоміжних органів зросла. Як наслідок збільшилася кількість постійних комісій парламенту за рахунок утворення галузевих.

XXIII з'їзд КПРС поставив перед Верховними Радами республік завдання: введення у практику доповідей Ради Міністрів на сесіях Верховної Ради; винесення на всенародне обговорення найважливіших законопроектів; посилення роботи по розвитку радянського законодавства; здійснення Верховною Радою перевірки виконання законів; винесення на розгляд сесій ширшого кола питань, які можуть бути успішно розв'язані на основі значної активізації роботи депутатів і подальшого вдосконалення її організаційних форм.

Необхідність посилення контролю Рад та їхніх постійних комісій за діяльністю виконавчих органів у господарському та культурному будівництві ставилося одним з головних напрямків підвищення ролі Рад. Постійні комісії мали б забезпечити безперервний контроль Верховної Ради за діяльністю міністерств і відомств республіки, які у період між сесіями парламенту знаходилися під контролем депутатів.

Посилення контролю Верховної Ради України за підзвітними їй органами пов'язували також із значним збільшенням кількості постійних комісій, які своє діяльністю охоплювали найрізноманітніші галузі. Саме різноманітність розв'язуваних постійними комісіями питань потребували якісного поліпшення організації їхньої роботи і визначення правового становища як постійно діючих повноважних органів Верховної Ради [23, арк. 3-4].

3. ***1966–1978 рр.*** – етап подальшої кодифікації законів УРСР.

Початком нового етапу став 1966 р., коли було прийнято Положення про постійні комісії Верховної Ради Української РСР. Проект цього документу розробили у Відділі по питаннях роботи Рад при Президії Верховної Ради УРСР. 18 січня 1966 р. проект для ознайомлення було надіслано головам усіх комісій, відповідальним працівникам апарату Президії Верховної Ради, науковим та навчальним установам.

Уже через рік позитивний вплив Положення 1966 р. на якість роботи комісій відмічали у Відділі по роботі постійних комісій. Завідуючий відділом І. Доленко підкреслював, що роль комісій значно зросла, а працювати стало набагато легше [24, с. 9]. Б. Гришаєв також наголошував на покращенні роботи комісій та активізації депутатів, але про те, що усі депутати активно працюють мова не йшла [24, с. 16].

Тенденція до утворення нових комісій була продовжена у 1968 р., коли у липні обрали Комісію по охороні природи [3, с. 334], а в грудні – Комісію у справах молоді [4, с. 621]. Упродовж трьох років до 1971 р. у Верховній Раді одночасно діяло найбільше комісій за усі роки – 19, адже у наступні три скликання (1971–1980 рр.) обиралося по 17 комісій.

У 1969-1972 рр. Верховною Радою та її допоміжним органами було розроблено і прийнято ряд важливих законодавчих актів: у травні 1971 р. Президія прийняла постанову «Про структуру Верховного Суду Української РСР», четверта сесія Верховної Ради восьмого скликання – постанову «Про стан використання земель і додержання земельного законодавства УРСР». Була закінчена робота і прийняті парламентом: у червні 1969 р. – Кодекс про шлюб і сім'ю; у липні 1070 р. – Земельний кодекс, у грудні того ж року – Кодекс законів про працю; у червні 1972 р. – Водний кодекс [11, с. 258-259]. Кодифікація перетворилася на постійну частину законодавчої діяльності Верховної Ради УРСР та її комісій.

Уперше за 40 років існування Верховної Ради і постійних комісій у її складі, останні отримали закріплення у основному законі республіки. Конституція УРСР 1978 р. містила 112-ту статтю, у якій вказувалося, що «Верховна Рада Української РСР обирає з числа народних депутатів Української РСР постійні комісії для ведення законопроектної роботи, попереднього розгляду і підготовки питань, що належать до відання Верховної Ради Української РСР, а також для сприяння проведенню в життя законів Української РСР та інших рішень, прийнятих Верховною Радою Української РСР, контролю за діяльністю державних органів і організацій» [9, с. 112].

Конституція 1978 р. зобов'язувала всі державні органи, громадські організації і службових осіб виконувати вимоги комісій та надавати їм необхідні матеріали. Рекомендації комісій розглядалися державними органами, а інформація про вжиті заходи обов'язково надсилалася до комісій. Таким чином, постійні комісії отримали право широкого контролю за діяльністю Ради Міністрів та інших державних установ і організацій.

4. ***1978–1990 рр.*** – етап удосконалення законопроектної роботи Верховної Ради та її допоміжних органів.

Прийняття нових Конституцій СРСР і УРСР дало поштовх до пожвавлення законодавчої діяльності Верховної Ради УРСР, поклало початок оновленню законодавства. 19 липня 1978 р. Президія прийняла постанову про приведення законодавства УРСР у відповідність з Конституціями СРСР і УРСР, а навесні 1979 р. – постанову про її виконання [5, с. 71]. Вона зобов'язувала міністерства і відомства республіки «забезпечити підготовку в установлені строки і на належному рівні законопроектів і пропозицій про приведення чинних законодавчих актів УРСР» у відповідність з Конституціями. Постанова доручала відділам Президії ширше залучати до розробки законопроектів учених-юристів, викладачів вищих навчальних закладів, досвідчених спеціалістів міністерств.

В умовах піку брежнєвського «застою» законодавчому органу нав'язувались непритаманні йому функції. Президія Верховної Ради УРСР неодноразово приймала постанови про подальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи «в світлі рішень» пленумів ЦК КПРС і ЦК КП України, з'їздів КПРС, відповідних постанов Президії Верховної Ради СРСР. За існуючої практики порядок денний Верховної Ради УРСР, державний бюджет і плани економічного і соціального розвитку, кандидатури керівників органів державної влади і управління спочатку вирішувались або погоджувались в ЦК КПУ. Партійне керівництво весь час

«опікувалось» роботою вищого законодавчого органу СРСР та республік. Як наслідок – корпоративні норми, закріплені в Статуті КПРС, рішеннях партії, виявились вище норм, закріплених у Конституції УРСР, інших законах, прийнятих Верховною Радою УРСР [11, с. 260-261].

Першим повноправним скликанням парламенту, яке діяло на основі нової конституції, стало десяте (1980-1985 рр.). Нагадаємо, що повноваження депутатів Верховної Ради, обраних у 1975 р., становили чотири роки і мали б закінчитися у 1979 р., але за основним законом 1978 р. цей строк збільшився до п'яти, тому було прийнято рішення продовжити роботу законодавчого органу ще на рік.

25 березня 1980 р. Верховна Рада утворила таку ж кількість постійних комісій, як і п'ять років тому – 17. Але не обійшлося без нововведень. Питання легкої, харчової і місцевої промисловості було об'єднано в межах однієї комісії (раніше окремо діяла Комісія по місцевій промисловості). Комісія по будівництву стала опікуватися ще й промисловістю будівельних матеріалів. Дещо змінили назви, але не сферу діяльності, Комісія по житлово-комунальному господарству і побутовому обслуговуванню і Комісія по охороні природи і раціональному використанню природних ресурсів. Обрано нову Комісію у питаннях праці і побуту жінок, охорони материнства і дитинства [6, с. 280-282]. У 1982 р. до даного переліку додалася Комісія по енергетиці [7, с. 819]. Із цього часу кількість депутатських комісій і сфера їх повноважень залишилася незмінною до проголошення Україною незалежності.

На березневій сесії було прийнято два важливих акти: Положення «Про постійні комісії Верховної Ради Української РСР» [16, с. 301-309] та «Регламент Верховної Ради Української РСР» [20, с. 292-293]. Вони визначали функції, повноваження і порядок роботи депутатських комісій. Ці законодавчі акти узагальнювали попередній досвід створення і діяльності постійних комісій Верховної Ради УРСР, забезпечення нормального функціонування законодавчого органу влади [11, с. 242].

Результатом узагальнення законодавства України стала в цей час розробка і видання Зводу законів Української РСР, яка здійснювалась на підставі постанов ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР і Ради Міністрів УРСР. Він був виданий як офіційне видання Президії Верховної Ради УРСР. Тим самим було зроблено важливий крок до вищої систематизації законодавства в Україні.

Верховна Рада УРСР десятого скликання прийняла також важливі законодавчі акти про охорону атмосферного повітря та про охорону і використання тваринного світу (1980 р.), Житловий кодекс УРСР (1983 р.). Після прийняття 13 жовтня 1980 р. Основ законодавства Союзу РСР і союзних республік про адміністративні порушення, в Україні на базі Основ був розроблений і прийнятий Верховною Радою Кодекс УРСР про адміністративні правопорушення. Водночас, Президія Верховної Ради УРСР внесла важливі зміни і доповнення у раніше прийняті кодекси – Кодекс УРСР про надра, у Кримінальний та Кримінально-процесуальний кодекси, до Водного кодексу УРСР, Кодексу про шлюб і сім'ю та ін. [11, с. 262].

У березні 1985 р. на першій сесії одинадцятого скликання до 18 постійних комісій Верховна Рада обрала 550 депутатів, тобто близько 85% їх загальної кількості. Деякі комісії вкотре змінили свої назви. Так, Комісія по легкій, харчовій і місцевій промисловості стала Комісією по товарах народного споживання, Комісія по сільському господарству – Комісією по агропромисловому комплексу. Окремо діяла Комісія по промисловості. Знову об'єднано у межах однієї комісії питання освіти і культури. Натомість до науки додалася ще і техніка, утворивши відповідну комісію [8, с. 372-406].

Ми не беремо до уваги Верховну Раду і постійні комісії, обрані у 1990 р. Перші місяці роботи парламенту нового скликання припали на час, коли більшість радянських республік висловили бажання суверенного майбутнього. Через чотири місяці депутати цього ж скликання проголосували за Декларацію про державний суверенітет, а через рік – за Декларацію про державну незалежність. 26 серпня 1991 р. Президія Верховної Ради України видала указ «Про тимчасове припинення діяльності Компартії України», а 30 серпня – указ «Про заборону діяльності Компартії України».

Слід зауважити, що навіть березневі вибори 1990 р. до Верховної Ради і місцевих органів влади відрізнялися від вже традиційних попередніх. Депутатський корпус значно оновився. Переважну більшість депутатських місць здобули представники державного і партійного апарату, господарчі керівники різного рангу. Серед депутатів Верховної Ради УРСР не було жодного рядового колгоспника, вкрай обмаль робітників, лише 13 жінок і 5 комсомольців. Ось як про це доповідав В. Івашко на пленумі ЦК КПУ 3 квітня 1990 р.: «Новообраний склад Верховної Ради УРСР далеко не відповідає соціальному складу населення республіки» [12, с. 84-85].

Таким чином, упродовж існування вищого органу державної влади радянської України можна виділити етапи, яким були притаманні певні риси. Український парламент за доби пізнього сталінізму і перші роки правління Хрущова приймав рішення з обмеженого кола питань, що стосувалися переважно бюджету та планів народного господарства. У наступні роки сфера повноважень Верховної Ради і, особливо, її постійно діючих комісій значно розширилася. Законодавчий орган за рахунок діяльності своїх комісій окрім законотворчих функцій, отримав ще й контролюючі. У першу чергу, контроль здійснювався над органами виконавчої влади (міністерствами і відомствами) та місцевими Радами депутатів. Незважаючи на те, що Верховна Рада за Конституціями і 1937, і 1978 рр. вважалася єдиним законодавчим органом республіки, вона була повністю підконтрольна ЦК КПУ (КПРС), що, зрештою, обмежувало її право законодавчої ініціативи.

Список літератури:

1. XXIII съезд Коммунистической партии Советского Союза (29 марта – 8 апреля 1966 г.). Стенографический отчет. – Т.1. – М.: Госполитиздат, 1966. – 672 с.
2. Баран В.К. Україна після Сталіна: Нарис історії 1953-1965 рр. / В.К. Баран. – Львів: МП «Свобода», 1992. – 123 с.
3. Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1968. – № 28. – С. 334.
4. Там само. – 1968. – № 52. – С. 620.
5. Там само. – 1969. – № 7. – С. 71.
6. Там само. – 1980. – № 15. – С. 256-284.

7. Там само. – 1982. – № 50. – С. 819.
8. Там само. – 1985. – № 15. – С. 372-406.
9. Гончаренко В. Верховна Рада УРСР за Конституцією УРСР 1978 р. / В. Гончаренко // Вісник академії правових наук України. – 2008. – № 1. – С. 111-119.
10. Доленко І.П. Постійні комісії Верховної Ради Української РСР / І.П. Доленко. – К.: Політвидав України, 1972. – 87 с.
11. Єрмолаєв В.М. Історія вищих представницьких органів влади в Україні: навч. посібник для студентів вузів / В.М. Єрмолаєв. – Х.: Право, 2007. – 278 с.
12. Курносов Ю.О. Проблеми перебудови в Українській РСР / Ю.О. Курносов // УІЖ. – 1990. – № 7. – С. 78-86.
13. Латыш Ю.В. Украина в годы послевоенного восстановления (1944-1953): учеб. пособие для студ. гуманит. фак. / Ю.В. Латыш. – К.: Логос, 2011. – 204 с.
14. Очерки истории Харьковской областной партийной организации / Петр Григорьевич Баськов, Сергей Зиновьевич Голиков, Евгений Владимирович Дягилев. – Харків: Прапор, 1980. – 527 с.
15. Положення про постійні комісії Верховної Ради Української РСР // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1966. – № 25. – С. 283-286.
16. Положення про постійні комісії Верховної Ради Української РСР // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1980. – № 15. – С. 301-309.
17. Программа Коммунистической партии Советского Союза. – М.: Госполитиздат, 1961. – 144 с.
18. Радянська Україна. – 1957. – № 65. – С. 2-3.
19. Там само. – 1959. – № 89. – С. 1.
20. Регламент Верховної Ради Української РСР // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1980. – № 15. – С. 287-301.
21. Синельникова Р.Д. Українська РСР – суверенна держава в складі СРСР (До 50-річчя утворення СРСР) / Р.Д. Синельникова. – К., 1972. – 16 с.
22. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 22, спр. 1, 127 арк.
23. Там само, спр. 61, 142 арк.
24. ЦДАГО України, ф. 281, оп. 5, спр. 22, 111 арк.

Ночовный ОВ.
Полтавский национальный педагогический университет имени В.Г Короленка,
Полтавский краеведческий музей имени Василия Кричевского

ЭТАПЫ СТАНОВЛЕНИЯ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВЕРХОВНОЙ РАДЫ УКРАИНСКОЙ ССР И ЕЕ ПОСТОЯННЫХ КОМИССИЙ

Аннотация
В статье идет речь о становлении и деятельности Верховной Рады Украинской ССР и ее постоянных комиссиях. Автор выделил и охарактеризовал этапы законотворчества украинского парламента. Доказано, что с каждым созывом Верховной Рады количество отраслевых постоянных комиссий увеличивалось, а круг вопросов, которые они рассматривали, расширялся.
Ключевые слова: Украинская ССР, Верховная Рада, постоянные комиссии, созыв, сессия, закон.

Nochovny O.V.
Poltava National Pedagogical University named after V.G. Korolenko,
Poltava Museum of Local Lore named after Vasily Krichevsky

STAGES OF BECOMING AND ACTIVITY OF VERKHOVNA RADA OF THE UKRAINIAN SSR AND PERMANENT COMMISSIONS

Summary
The article focuses on the formation and activity of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR and permanent committees. The author has identified and described the stages of lawmaking Ukrainian parliament. Was proved, that every convocation of the Verkhovna Rada number of the permanent committees increased, and the range of issues that they were in charge, extended.
Keywords: Ukrainian SSR, Verkhovna Rada, permanent committees, convocation, session, law.

УДК 940.53:327"1944"

МІЖНАРОДНЕ СТАНОВИЩЕ, СТРАТЕГІЧНА ОБСТАНОВКА НА РАДЯНСЬКО-НІМЕЦЬКОМУ ФРОНТІ І ЗАДУМИ СТОРІН НА ПОЧАТОК 1944 РОКУ

Рєпін І.В.
Академія сухопутних військ

Висвітлена ситуація на міжнародній арені та проведено аналіз окремих аспектів стратегічної обстановки на радянсько-німецькому фронті. Показано задуми протиборчих сторін на першу половину 1944 року та їх значення для розуміння подальших бойових дій, що розгорталися на теренах України.
Ключові слова: стратегічна обстановка, фронт, операція, замисел, правобережна Україна.

Постановка проблеми. По завершенню Другої світової війни вивчення подій 1941-1945 рр. не відійшло на другий план. Воно, як і раніше залишалося в центрі уваги дослідників, письменників, політичних діячів і журналістів. І це закономірно. Ще не одне десятиріччя тема «Історія України в добу німецько-радянської війни» постійно буде займати одне з провідних місць серед науково-дослідницьких історичних проблем [1].

Тривалий час у центрі уваги українських дослідників перебувають різні аспекти Другої світової війни. Чимало уваги приділяється вивченню наслідків війни та їх впливу на Україну, досліджуються зовнішньополітичні аспекти і перебіг бойових дій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Нове бачення подій з визволення України, оригінальне висвітлення героїчних і, разом з тим, трагічних сторінок історії України – битв Червоної Армії на її території, здійснено у праці «Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941–1945.», І.Т. Муковського та О. Є. Лисенка «Звитяга та жертовність: Українці на фронтах Другої світової війни" [2].

Значний вклад у висвітлення історичної правди Другої світової та німецько-радянської війни внесли українські історики В. Косик [3], О. Лисенко, В. Король [4, 5], С. Віднянський, В.С. Коваль.

Проте ще й сьогодні ми маємо недостатню кількість наукових праць, де б комплексно розглядалися особливості операцій Червоної Армії, які були проведені на території України в часи останньої війни.

Постановка завдання. При всіх обставинах від історії не можна вимагати готових рекомендацій для сучасності. Умови обстановки нескінченно різноманітні, вони не повторюються. Тому погляд на події минулого лише з позицій можливості механічного запозичення не приносить нічого крім розчарування. Військова історія вчить лише в тому випадку, якщо в центрі дослідження подій минулих років ставляться загальні тенденції розвитку та об'єктивний аналіз діяльності людей, досвід отриманий ними, як з пізнавальної точки зору, так і з точки зору практичних уроків.

Виходячи з актуальності проблеми автор ставить за мету проаналізувати деякі аспекти стратегічної обстановки на радянсько-німецькому фронті та задуми сторін на першу половину 1944 року, показати їх значення для розуміння подальших бойових дій, що розгорталися на теренах України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Безумовно, досвід операцій Червоної Армії щодо звільнення Правобережної України, як і взагалі, будь-який досвід не можна вважати основою для широких і завершених узагальнень. Але аналіз тих подій дає чималий матеріал для роздумів і висновків щодо дії військ на території України. Водночас командирам, штабам та військам довелося подолати чимало труднощів, які обумовлювалися перш за все воєнно-політичним та економічним значенням оперативно-стратегічного напрямку району дій, по якому наступали війська Червоної армії, сильним опором німецьких військ.

Кінець 1943 р. був відмічений двома значними подіями в міжнародному житті – Московською конференцією міністрів закордонних справ, що відбулася в останніх числах жовтня, і Тегеранською конференцією глав урядів СРСР, США і Англії, що проходила з 28 листопада по 1 грудня [6, с. 298, 446]. Спільні рішення, прийняті на цих конференціях, особливо рішення про відкриття в травні 1944 р. другого фронту в Західній Європі і координації військових дій Червоної Армії і американо-англійських військ, принесли великі розчарування гітлерівському керівництву, що сподівалося на розкол антифашистської коаліції.

Успіхи Червоної Армії, зростання авторитету СРСР на міжнародній арені зробили вирішальний вплив на зміну політики Японії і Туреччини. Розгром німецьких військ під Сталінградом і Курським змусив Японію відмовитися від нападу на СРСР. Були зірвані й плани Туреччини. Враховуючи нову обстановку на радянсько-німецькому фронті, турецький уряд змінив свою зовнішньополітичну орієнтацію [7, с. 14].

Міжнародний стан, що склався на початок 1944 року у Другій світовій війні, визначався в основному подіями, які мали місце у другій половині 1943 р. на Східному фронті.

Перемоги Червоної Армії, в літньо-осінньої кампанії 1943 р. в ході якої німецька армія зазнала важкої поразки, ще більш підірвали престиж гітлерівської Німеччини на міжнародній арені і посилили рух Опору в державах Центральної, Західної і Північної Європи.

Весною 1944 року чисельність національно-визвольних армій Югославії, Албанії і Греції, разом узятих, складала 430–450 тисяч чоловік. Вони скували на той час 19 німецьких з'єднань [8, с. 134]. У Франції на вересень 1944 року тільки в організованих з'єднаннях «французьких внутрішніх сил» налічувалося 500 тис. чоловік. Ці з'єднання прикували до себе в червні 1944 року 7-8 німецьких піхотних дивізій, авіаційні і танкові частини. [9, с. 116].

Набирав силу національно – визвольний рух в країнах Азії – В'єтнамі, Індонезії і особливо в Китаї, що були поневолені мілітаристською Японією. У Китаї тільки 8-а і Нова 4-а революційні армії стримували у середині 1944 р. більше 60% японських військ, що знаходилися в Китаї, і 90% маріонеткових військ [10, с. 203].

© Рєпін І.В., 2014

Величезний розмах національно – визвольного руху в країнах Європи та Азії здійснив великий вплив на хід Другої світової війни, ґрунтовно підриваючи тил країн-агресорів у військовому, економічному і політичному відношенні.

Розрахунки на ведення оборонних битв до «граничного завзяття», якого вимагали накази гітлерівської ставки, перетворення кожного населеного або опорного пункту у неприступну фортецю себе не виправдали. Не змогли надати яку-небудь дієву допомогу й колишні союзники Німеччини у Європі: під ударами військ антигітлерівської коаліції гітлерівський блок розвалився, були послідовно виведені з війни – Румунія, Болгарія, Фінляндія та Угорщина, які потім оголосили їй війну [11, с. 42].

Поразка німецьких військ на Східному фронті, вихід Італії з війни прискорили розбрід в гітлерівському таборі і погіршили зовнішньополітичні зв'язки Німеччини. Якщо до нападу на Радянський Союз у стані війни з Німеччиною перебувало 15 держав, то на початок 1944 р. число їх зросло до 36. Крім того, ще 9 держав розірвали з нею дипломатичні стосунки [7, с. 18].

В результаті наступальних операцій 1943 р. радянські війська відкинули противника на захід – на 500 км в центральній частині фронту і на 1300 км на півдні. На кінець 1943 р. Червона Армія звільнила від гітлерівських загарбників 2/3 окупованої території [12, с. 5].

Таким чином, корінний перелом на Східному фронті Другої світової війни, вплинув на все міжнародне життя. Зимовий наступ Червоної Армії в 1944 р. починався в сприятливій для Радянського Союзу й усієї антигітлерівської коаліції міжнародній обстановці.

Стратегічна обстановка, що склалася на початок 1944 р. на радянсько-німецькому фронті, дозволила Ставці Верховного Головнокомандування (СВГК) висунути нові завдання.

До початку 1944 р. гітлерівці мали чітко виражене зосередження сил в районі Ленінграда, на Правобережній Україні, у Криму та у Білорусії. Розгром кожного такого угруповання означав би створення проломів в обороні противника, закрити які він міг тільки за рахунок маневру силами з інших ділянок фронту, оскільки стратегічних резервів у нього не вистачало. Все це передбачалося в планах кампанії першої половини 1944 року. Крім того, в них враховувалося прийняте на Тегеранській конференції зобов'язання «до травня організувати великий наступ проти німців у кількох місцях» [13, с. 261-262].

При цьому головні операції планувалося провести на південно-західному театрі воєнних дій, з тим щоб, перш за все, звільнити Правобережну Україну і Крим. На північно-західному напрямку війська повинні були вийти до кордонів прибалтійських республік. Західному напрямку ставилося завдання щонайбільшого звільнення території Білорусії.

Плануючи дії радянських військ на зиму 1944, малося на увазі головні сили і засоби зосередити на 1, 2, 3-м і 4-му Українських фронтах, щоб створити там значну перевагу над противником і в короткі терміни знищити війська груп армій «Південь» і «А» [14, с. 499].

Розгром сильних угрупувань гітлерівської армії, звільнення важливих економічних і промислових районів Правобережної України та вихід на державний кордон – усе це повинно було призвести до різкого послаблення противника, подальшого ускладнення міжнародного і внутрішньополітичного становища нацистської Німеччини.

У цій ситуації звільнення Правобережної України, вихід військ Червоної Армії до південно-західного кордону СРСР мали надзвичайно велике воєнно-політичне і економічне значення.

На початку 1944 року перед СРСР та його армією, стояли великі труднощі. Величезні витрати сил і засобів на виконання завдань попередньої кампанії і необхідність їх поповнення за короткі терміни, відсутність другого фронту в Європі, зосередження основної маси військ і техніки противника на радянсько-німецькому фронті – все це обумовлювало труднощі у досягнення поставленої перед Червоною Армією рішучої мети.

Завдання Червоної Армією цей період перед полягали в завершенні очищення від гітлерівців української і білоруської територій, Ленінградської і Калінінської областей, звільненні від німецьких загарбників народів Криму, Молдови, Карело-Фінської Республіки і республік Балтії.

На першу половину 1944 року в діючих силах і резерві Ставки Верховного Головнокомандування було:

– фронтів – 12;
– стрілецьких корпусів – 151;
– загальновійськових армій – 55;
– кавалерійських корпусів – 7;
– танкових армій – 6;
– авіаційних корпусів – 36;
– повітряних армій – 13.

Дивізій: стрілецьких – 449, повітрянодесантних – 9, кавалерійських – 21, авіаційних – 137.

Бригад: стрілецьких – 7, лижних – 4, окремих танкових – 35, окремих механізованих – 1, окремих мотострілецьких – 1, укріплених районів – 21, інженерних – 98.

Полків: окремих танкових – 66, самохідно-артилерійських – 131, окремих авіаційних – 41, інженерних – 6 [15, с. 372].

На початок 1944 р. в Червона Армія налічувала 6 млн. 354 тис. солдатів і офіцерів, 95604 гармати і міномета, 5254 танка і САУ, 10200 літаків. [16, с. 282].

Разом з Червоною Армією діяли 1-а армія Війська Польського, 1-й Чехословацький армійський корпус і чехословацький авіаційний полк, французький авіаційний полк «Нормандія-Неман», румунська добровольча дивізія, сформовані на території СРСР, завершувалося формування югославської піхотної бригади.

Бойовий і чисельний склад цих сил налічував: особового складу – 104290 чол., танків і САУ – 163 од., гармат і мінометів – 1220 од., бойових літаків – 122 од. [17, с. 670].

Наступ планувалося здійснити у два епати силами військ 1, 2, 3 і 4-го Українських фронтів, з метою звільнення Правобережної України. На першому етапі треба було ударами потужних угрупувань фронтів, зосереджених на плацдармах, зламати оборону противника на Дніпрі, знищити його війська і вийти на Південний Буг. На другому етапі передбачалося, використовуючи первинний успіх, нанести низку глибоких ударів, розірвати стратегічний фронт гітлерівців, знищити по частинах їх угрупування та оволодіти рубежем Рівне – Могильов-Подільский – річка Дністер [7, с. 24].

Відповідно до загального задуму Ставки ВГК чотири Українські фронти у кінці грудня 1943 р. – початку 1944 р. відновили наступ. На протязі січня – лютого війська цих фронтів провели Житомирсько-Бердичівську, Кіровоградську, Корсунь-Шевченківську, Рівно-Луцьку і Нікопольско-Криворізьку наступальні операції, з загальною метою – розгромити

противника в східних районах Правобережної України, остаточно очистити правий берег Дніпра і створити умови для подальшого рішучого наступу [18, с. 84].

Німецька армія до початку 1944 р., хоча і зазнала найбільші поразки на радянсько-німецькому фронті, не втратила боєздатності і залишалася потужною і злагодженою військовою машиною, але була вже не тією армією, яка була до переходу в наступ під Курським. Великі поразки на радянсько-німецькому фронті звели нанівець її колишню перевагу, надломили бойовий дух [7, с. 23].

Враховуючи політичну і стратегічну обстановку, яка склалася на кінець 1943 року, верховне командування німецької армії прагнуло будь-якою ціною стабілізувати східний фронт, затягнути війну і не дозволити Червоній Армії перенести бойові дії на територію Німеччини.

Здійснити ці задуми воно намагалося, перш за все, шляхом стратегічної оборони на радянсько-німецькому фронті. Такий вид дій повинен був, на думку німецького командування, призвести до виснаження сил Червоної Армії, загострення відносин між союзниками. Німецьке верховне командування вважало, що таким шляхом йому вдасться уникнути повного розгрому своїх військ.

З цією метою на південному крилі фронту – на південь від Полісся, німецьке командування прагнуло активними діями відновити свою оборону по Дніпру і зберегти за собою Крим як основну базу на Чорному морі.

На правому крилі гітлерівський генштаб утримував значні сили: групи армій «Південь» під командуванням фельдмаршала Е. Манштейна (4-а, 1-а танкові та 8-а і 6-а німецькі армії) й «А» фельдмаршала Е. Клейста (3-я румунська армія, 17-а німецька армія обороняла Крим) [19, с. 17].

Усього на рубежі 1943-1944 рр. в цих групах зосереджувалося 103 дивізії та дві бригади, або 41% усіх та 72% танкових дивізій, що готувалися до боїв на німецько-радянському фронті.

Нацистське керівництво мало на Правобережній Україні 1760 тис. солдатів та офіцерів, 16800 гармат і мінометів, 2200 танків і САУ, близько 1460 літаків [1, с. 315].

У відповідності до обстановки і важливості подій, які відбувалися на театрі воєнних дій Другої світової війни, зі складу сухопутних армій Німеччини, яка налічувала на 1 січня 1944 р. 4399 тис. чол. знаходилось:

– на радянсько-німецькому фронті – 2740 тис.;

– у Франції, Бельгії, Голландії (група армій «Д») – 686 тис.;

– в Італії (група армій «С») – 299 тис.;

– на Балканах: в Югославії, Греції, Албанії (група армій «Ф») – 425 тис.

Кількість з'єднань Сухопутної армії Німеччини та її сателітів

	Всього		В тому числі								
	дивізії	бр	пд	кав.д	бойов. групи	тд	мотор.д	бгр. тд	пбр., кав. бр	мпбр., тбр	інші дивіз.
Радянсько-німецький фронт	236	18	161	2	23	20	8	5	15	3	17
Поза радянсько-німецького фронту	117	4	81	1	-	11	5	-	2	2	19

Отже-на радянсько-німецькому фронті перебувало 2/3 військ діючої сухопутної армії Німеччини і всіх військ її сателітів. [12, с. 27].

Бойовий і чисельний склад армій і з'єднань протиборчих сторін був неоднаковий. Так станом на 01.01.1944 р. середній склад загальновійськових армій Радянського Союзу не перевищував 8-9 стрілецьких дивізій, в той же час як бойовий склад німецьких польових армій коливався від 10 до 20 дивізій. У середньому ж на кожну армію доводилося більше 13 дивізій, причому їх середній чисельний склад був на 1/3 більше середньо чисельного складу стрілецьких дивізій Червоної Армії [12, с. 7].

Такий розподіл сил противника до початку 1944 р. пояснюється відсутністю другого фронту в Європі і розгортанням головних подій ІІ світової війни на радянсько-німецькому фронті.

Отже, план гітлерівського командування на 1944 р. зводився до того, щоб стратегічної обороною вимотати і знекровити Червону Армію, виграти час у розрахунку на виникнення політичної кризи в таборі противників Німеччини, а також за будь-яких обставин утримати Правобережну Україну і Крим.

Перехід до стратегічної оборони був вимушеним, оскільки для німецького командування стала очевидною воєнна перевага Червоної Армії. [7, с. 27].

Таким чином, міжнародне, військово-політичне та стратегічне положення СРСР на початок 1944 р. створювало сприятливі умови для подальшого наступу Червоної Армії, звільнення захопленої території Правобережної України від гітлерівських військ і перенесення воєнних дій на територію противника.

Війна на території України не припинялася ні на годину – з 22 червня 1941 по 28 жовтня 1944 року. З цих 40 місяців 35 припадають на активні бойові дії регулярних військ. Особливо запеклі бої та битви відбувалися в більш ніж ста її населених пунктах.

На території Української республіки відбувалися й найбільші успішні наступальні операції 1944 р.: Донбаська та Нікопольсько-Криворізька, Кримська та Львівсько-Сандомирська; наймасштабніше на той час оточення великої маси військ противника – Корсунь-Шевченківська битва; унікальні в історії війни за складністю операції, пов'язані з форсуванням Дніпра та подоланням гірських масивів Карпат [20, с. 114].

У цілому, визволення України 1943-1944 рр., попри винятковий героїзм воїнів Червоної Армії, було надзвичайно кровопролитним.

Потужним ударам в ході кампаній 1944 року, зокрема на землях України, були піддані в цілому 486 дивізій і 54 бригади нацистів, з яких 126 дивізій і 30 бригад були повністю знищені або полонені. Втрати гітлерівських військ склали більше 2,6 млн. чоловік (з них безповоротні з урахуванням захоплених в полон – більше 1900 тис.), 48 тис. гармат і мінометів, понад 16 тис. танків і штурмових гармат, близько 17 тис. літаків [17, с. 654, 743-744].

Червона Армія з січня 1943 року по жовтень 1944 року, в ході однієї оборонної та одинадцяти наступальних операцій втратила 3,5 млн. чоловік. У середньому на добу в дні активних боїв втрати складали понад 70 тис. чоловік [21, с. 33]. Сотні тисяч воїнів усіх національностей загинули на Поліссі, Волині, Поділлі та в Карпатах.

Війна завдала величезних збитків народному господарству Української РСР. Загальновідомо, що понад 40% збитків СРСР у війні припадає на долю України, територією якої війна прокотила двічі. Перший раз – у період наступу гітлерівців, коли Червона армія знищувала все, щоб не залишати ворогові, вдруге – в період відступу німців, коли вони застосовували тактику «випаленої землі» [22, с. 28].

Для відбудови народного господарства УРСР потрібні були великі кошти й титанічна праця українського народу.

Висновки. З усією нещадністю війна довела, яка величезна дистанція між знанням теорії та практичним оволодінням військовим мистецтвом.

Багато положень із досвіду підготовки та ведення бойових дій у роки Другої світової війни, здобутого кров'ю мільйонів людей, повинні максимально використовуватися в практиці навчання військ з урахуванням змін збройної боротьби та поглядів на ведення сучасних бойових дій.

Для вирішення такого завдання, необхідно, щоб всі ланки військового управління добре усвідомлювали ті особливості воєнного мистецтва в його вищій сфері, які витікають сьогодні з досвіду світових війни XX століття, останніх воєнних конфліктів сучасності.

Глибоке вивчення командними кадрами Збройних Сил України усіх цих, а також багатьох інших питань, допоможе їм краще усвідомити своє місце та роль в бою, передбачати шляхи подальшого розвитку тактики та оперативного мистецтва, уникати помилок минулого.

Сьогодні, коли Україна переживає складний і відповідальний період, ми повинні якнайглибше пізнати історію боротьби за єдність і державність українського народу.

Держава може бути сильною, стабільною й захищеною, коли вона має сильне військо. Цей постулат чинний для кожної епохи, країни й народу. Армія завжди була і є базовим, основоположним елементом національної безпеки.

Список літератури:

1. Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941–1945. – К.: Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 2000. – 944 с.
2. Муковський І. Т., Лисенко О. Є. Звитяга і жертовність: Українці на фронтах Другої світової війни. – К.: Пошуково-вид. агентство «Книга пам'яті України», 1996. – 568 с.
3. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Львів: НТШ, 1993. – 660 с.
4. Король В. Ціна Перемоги: розвінчування міфів // Вітчизна. – 1997. – № 5-6. – С. 112.
5. Король В. Ю. Визвольні бої Червоної армії на території України (1943-1944рр.) // Український історичний журнал. – 2005. – № 1. – С. 16-34.
6. Великая Отечественная война 1941-1945: словарь-справочник / [под ред. М.М. Кирьяна]; [2-е изд. доп.]. – М.:Издательство политической литературы, 1988. – 559 с.
7. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941-1945: в 6 т. – М.: Воениздат, 1960-1965. – Т. 4. – 1962, 762 с.
8. Минасян М. Борьба Советской Армии за освобождение народов Юго-Восточной Европы в Великой Отечественной войне / Минасян М. – М.:Военная Академия им. Фрунзе, 1957. – 305 с.
9. Годунов Н. Борьба французского народа против гитлеровских оккупантов и их союзников / Годунов Н. – М.:Госполитиздат, 1953. – 296 с.
10. Народно-освободительная армия Китая в период войны против японских захватчиков. – М:военное издательство МО СРСР, 1957. – 270 с.
11. Рєпін І.В. Східно-Карпатська операція та приєднання Закарпаття до СРСР (вересень 1944р.-червень 19445р.): дисертація кандидата історичних наук: 20.02.22 / Рєпін Ігор Володимирович. Л., 2007. – 191 с.
12. Операции Советских Вооружённых Сил в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг. Военно-исторический очерк: в 4 т. – М.: Воениздат, 1958-1959. – Т. 3. – 1954. – 840 с.
13. Штеменко С.М. Генеральный штаб в годы войны. кн. 1 / С.М. Штеменко. – М.:Воениздат, 1981. – 479 с.
14. Жуков Г.К. Воспоминания и размышления / Жуков Г.К. – М.:Издательство агенства печати новости, 1971. – 702 с.
15. Боевой состав Советской Армии. ч.4. – М.: Воениздат, 1988. – 434 с.
16. Великая Отечественная война Советского Союза 1941-1945: Краткая история. [3-е изд., испр. и доп.] – М.: Воениздат, 1984. – 660 с.
17. Стратегический очерк Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. – М.: Воениздат, 1961. – 1005 с.
18. Вторая мировая война. Итоги и уроки. – М:Воениздат, 1985. – 446 с.
19. Сборник материалов по истории военного искусства в Великой Отечественной войне. вып. V: в 4 т. – М.: Воениздат, 1955. – Т. 3. – 1965. – 377 с.
20. Коваль М.В. Україна крізь віки: в 15 т. / Михайло Васильович Коваль – К.: вид. дім »Альтернатива», 1999. – Т. 12. (Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945 рр.), 1999. – 336 с.
21. Король В. Військові втрати слов'янських народів у роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.) / В. Король // Трибуна. – 2000. – № 9-10. – С. 33.
22. Шайкан В. Дослідження ІІ світової війни в сучасних умовах і деякі ідеологічні підходи до висвітлення проблеми // Друга світова війна і доля народів України: Всеукраїнська наукова конференція, 23-24 червня 2005 р.: тези доповіді. – К., 2005. – С. 27-31.

Репин И.В.
Академия сухопутных войск

МЕЖДУНАРОДНОЕ ПОЛОЖЕНИЕ, СТРАТЕГИЧЕСКАЯ ОБСТАНОВКА НА СОВЕТСКО-НЕМЕЦКОМ ФРОНТЕ И ЗАМЫСЛЫ СТОРОН НА НАЧАЛО 1944 ГОДА

Аннотация
Освещена ситуация на международной арене и проведен анализ некоторых аспектов стратегической обстановки на советско-германском фронте. Показаны замыслы противостоящих сторон на первую половину 1944 года и их значение для понимания дальнейших боевых действий, которые разворачивались на территории Украины.
Ключевые слова: стратегическая обстановка, фронт, операция, замысел, правобережная Украина.

Repin I.V.
Army Academy

THE INTERNATIONAL SITUATION, THE STRATEGIC SITUATION ON THE SOVIET-GERMAN FRONT AND PLANS PARTIES TO START 1944

Summary
Lighted up situation in the international arena and the analysis of separate aspects of strategic situation is conducted at the радянсько-німецькому front. Intentions of opposing parties are shown on the first half of 1944 and their value for understanding of further battle actions that was opened out on the walks of life of Ukraine.
Keywords: strategic situation, the front, the operation plan, the right-bank Ukraine.

УДК 94:726.8.03](477.83-25)

УКРАЇНСЬКІ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІ ПОХОВАННЯ НА ЛИЧАКІВСЬКОМУ ЦВИНТАРІ У ЛЬВОВІ (1860-1939 РОКИ)

Харчук Х.Р.
Львівський національний аграрний університет

Досліджено українські історико-культурні поховання на Личаківському цвинтарі у Львові за період 1860-1939 рр. Охарактеризовано професійну діяльність похованих осіб, зокрема виділено громадську, яка консолідувала українське суспільство Галичини у вказаний період в Австро-Угорській імперії та за міжвоєнної Польщі. Досліджувані поховання вказують на активну громадську діяльність галичан протягом вказаного періоду існування тогочасного Львова.
Ключові слова: українські історико-культурні поховання, Личаківський цвинтар, Галичина, пантеон, цвинтарне поле.

Постановка питання та її значення. За давністю поховань Личаківський цвинтар відноситься до найдавніших зі збережених некрополів світу та Європи. На це вказує дата офіційного відкриття цвинтаря – 1786 р. Для прикладу, найвідоміші збережені дотепер найдавніші заміські цвинтарі: – польські: Повонзки у Варшаві закладені 1790 р., Раковицький цвинтар у Кракові – 1803 р.; французькі кладовища: Пер-Лашез у Парижі заснований 1804 р., Пассі у Парижі – 1820 р., італійські цвинтарі: Верано у Римі – 1813 р., кладовище Святих воріт у Флоренції – 1848 р., Чімітеро у Мілані – 1866 р; англійські – Хайгейт у Лондоні – 1839 р. – значно молодші. Дещо старшим від Личаківського є литовський цвинтар Россі у Вільнюсі, який датується 1769 р.

За час існування Личаківського цвинтаря (понад двісті років), одного з найбільших та найдавніших некрополів України та Європи, можна виділити три основні періоди, в яких панували інскрипції (вписування до цвинтарних книг) в чотирьох різних мовах, а саме: німецькою (1786–1830) [7, с. 375-376], польською і українською (1830–1939), а після 1939 р. – російською мовами. Написи на пам'ятниках (епітафії), крім української, виконувалися латинською, грецькою, словацькою, чеською, польською, російською, угорською, голландською, румунською мовами. Посилена германізація в Галичині тривала до 1830 р. Після польського Листопадового повстання 1830-1831 рр. на новозбудованих надгробках почали робити написи польською мовою, а пізніше – й українською. Найдавніші українські історико-культурні поховання з написами українською мовою датуються 1860-ми роками.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Темою українських історико-культурних поховань Личаківського цвинтаря займалися такі сучасні дослідники, як Роман Фіголь, Андрій Квятковський, Роман Ратушний. Частково тема українських історико-культурних поховань прозвучала у працях польських дослідників початку XX ст. – Мечислава Орловича [11, s.195], Марії Бачинської [6, с. 14], Александера Мединського [10, с. 89]. У праці А. Квятковського та Р. Ратушного [3] досліджено лише три поля Личаківського цвинтаря (1, 2 і 3), не подано загальної характеристики українських іс-

© Харчук Х.Р., 2014

торико-культурних поховань Личаківського цвинтаря. Праця Р. Фіголя [5] видано у формі путівника по Личаківському цвинтарю, який, присвячений в основному для виявлення українських історико-культурних поховань – від відомих знаних загалу видатних осіб до маловідомих та призабутих. Однак у всіх згаданих працях відсутня загальна характеристика та систематизація цих поховань, не достатньо охарактеризована громадська діяльність українського суспільства XIX – початку XX ст. Першу спробу подати аналіз українських історико-культурних поховань стосовно професійної діяльності померлих виконав український історик Микола Голубець в 1930-х рр.

Метою статті є дати загальну характеристику українських історико-культурних поховань періоду 1860-1939 рр. та охарактеризувати професійну та громадську діяльність похованих осіб у вказаний період.

За загальним характером українські історико-культурні поховання 1860-1939 рр. становлять важливий історико-меморіальний пласт не лише для Львова і Галичини, але й для усієї України. Цвинтар – це слід історичної пам'яті. Історична пам'ять для сучасного українського суспільства є важливим джерелом морального оновлення, духовної сили і політичної енергії. З Львовом пов'язана діяльність багатьох українських політиків, діячів культури, які внесли значний вклад у розбудову української державності у надскладний період 1860-1939 рр., коли Україна фактично не мала своєї державності, і входила до складу Австро-Угорської імперії та міжвоєнної Польщі.

Українські історико-культурні поховання, які включають осіб різних за професійним фахом та соціальним станом, відображають активну участь у громадському житті міста. Оскільки Україна тривалий час практично не мала державності (за винятком УНР і ЗУНР, які проіснували недовго), саме громадські організації були основними об'єднаннями, які консолідували українське суспільство, створювали професійні кооперативи, громадські об'єднання, товариства, тощо. Українські історико-культурні поховання досліджуваного періоду можна систематизувати за соціальними групами: духовенство, науково-інженерна інтелігенція, культурно-мистецька інтелігенція, політично-громадські діячі. Згідно систематизації українських історико-культурних поховань за професіями тут містяться тлінні останки письменників, публіцистів, істориків, археологів, етнографів, юристів, архітекторів, музикантів, економістів, педагогів, краєзнавців.

За соціальним статусом тут поховані здебільшого середні верстви українського населення, менш чисельно представлені тут вищі суспільні верстви українського суспільства – українські аристократи. До відомих українських аристократів, похованих на Личакові, відноситься зокрема покійний граф Онуфрій Єронім Кунашевський з Кунашева (пом. 1855), учасник польського Листопадового повстання проти царської Росії, його мати – графиня Текля Софія з Шептицьких Кунашевська, перенесена з Городоцького цвинтаря. На початку 15-го поля біля едикули Холоневських раніше був залізний саркофаг генерала військ Наполеона графа Вінцентія Шептицького (пом. 1834), який тепер на жаль втрачений (на його місці стоять гробниці 1970-х рр.). Можна назвати ще значну кількість українців аристократичного походження, похованих на Личаківському цвинтарі, однак це тема окремої статті.

За місцем похованням можна виділити наступні групи: окремі поля, повністю призначені для українських історико-культурних поховань; локальні поховання на престижних полях; локальні поховання на менш престижних полях. Стосовно місця захоронення, то лише 3-тє поля від самого початку від 1880-х рр. було призначене для видатних українців, всі решта українські поховання 1860-1939 рр. в основному розкидані по всіх території Личаківського цвинтаря. Вони зустрічають на престижних полях 1-му, 2-му, 4-му, 5-му, 14-му, 56-му, 71-му, 72-му, 73-му, 74-му, а також на менш престижних 19-му, 20-му, 22-му, 32-му, 52-му, 62-му, 69-му, 82-му та ін. полях.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Найдавніший напис українською мовою на Личаківському цвинтарі можна прочитати на надмогильній плиті українського вченого, заступника Головної Руської Ради, співзасновника Галицько-Руської Матиці Лева Сосновського (*1781 – †1862) та його дружини Клари Сосновської (*1797 – †1869). В цьому ж році зроблено також найдавніший запис російською мовою на могилі сеньйора галицьких істориків, одного з керівників Ставропігійського інституту, члена-кореспондента Петербурзької академії наук – Дениса Зубрицького (*1777 – †16.01.1862), похованого на 22 полі [2, с. 4]. Незважаючи на москвофільські переконання, які проявлялися здебільшого у культурному, ніж у політичному відношенні, Д. Зубрицький відомий загалу як автор першої історії Галицько-Володимирської держави та досі актуальної «Хроніки міста Львова». Його надгробок у вигляді обеліску, прикрашеним родовим гербом та завершеним угорі трьохраменним хрестом, який Зубрицькому «сооружили почитатели», в 1873 р. належить до кращих пам'ятників української частини Личаківського цвинтаря [2, с. 4]. Слід зазначити, що історики, археологи та етнографи, до яких в першу чергу слід віднести Д. Зубрицького, найчисленніше представлені серед українських історико-культурних поховань 1860-1939 рр. на Личаківському цвинтарі [2, с. 4]. Могила відомого українського історика, редактора, педагога та громадсько-політичного діяча Омеляна Партицького (пом. 1895) міститься на 14-му полі. О. Партицький – редактор і засновник цілої низки галицьких видань, зокрема таких, як «Правда» (1867), «Зоря» (1880), «Скандинавщина в Давній Русі» (1887), «Старинна історія Галичини» (1894), автор першого німецько-українського словника. Відомий археолог, історик, професор Львівського університету, довголітній сеньйор Ставропігії Ізидор Шараневич (пом. 1904) спочив у родинній гробниці на 72-му полі. І. Шараневич – організатор першої археологічної виставки (1888) і першого українського музею мистецької старовини (Ставропігійського), автор цілої низки ґрунтовних студій з української історії та археології. До його праць з історії України належать: «Історія Галицько-Волинської Русі від найдавніших часів до року 1453» (1863), численні розвідки про духовенство Галицької Русі, справи церкви на західноукраїнських землях XVI–XVIII ст., про унію та східний патріархат. У родинній гробниці на 5-му полі спочив відомий галицький історик, греко-католицький священик, церковний та політичний діяч Антін Петрушевич (пом. 1913). Його наукова діяльність пов'язана з дослідженням історії церкви в Галичині, а також слов'янською філологією, етнографією та вивченням археологічних пам'яток. Він є автором близько 200 друкованих праць з історії Галичини та Укра-

їнської Церкви, незавершеного і неопублікованого досі етимологічного словника «Словено-русскій корнесловъ». Окрім того, А. Петрушевич, як і І. Шараневич вважається піонером української археології. До когорти українських істориків досліджуваного періоду відноситься також відомий дослідник історії, археології та краєзнавства Богдан Януш (пом. 1930), який в основному друкував свої праці польською мовою. Будучи від народження українцем друкувався і в українських часописах, зокрема у журналі «Стара Україна» (1924-1925) під псевдонімом Василя Карповича. Вихованцем Б. Януша був український археолог та журналіст Володимир Гребеняк, член етнографічної комісії НТШ. Автор праць у зошитах НТШ про скитські пам'ятки в Галичині (1914) та нові археологічні знахідки (1915). В. Гребеняк загинув у 23-річному віці 7 червня 1915 р., обороняючи Галичину від московських окупантів, похований батьками на 82-му полі при алеї.

Доволі чисельно представлені на Личаківському цвинтарі юристи, громадські та політичні діячі Галичини. До найдавніших з цих поховань відноситься надгробок галицького політичного діяча Якима (Йоакима) Хоминського (пом. 1867), похованого на 20-му полі разом дружиною Софією з Сосновських Хоминською (пом. 1921). Й. Хоминський починав свою кар'єру з посади комісара у м. Тарнові (1846), пізніше, з 1848 р. працював секретарем намісництва у Львові, у 1858-1861 рр. – директором поліції у Львові, у 1861-1866 рр. став сеньйором Ставропігії. До когорти видатних політичних діячів належить Юліян Лаврівський (пом. 1873), похований у родинній гробниці при головній алеї 56-го поля, руський галицький суддя, культурний та політичний діяч, народовець, член «Руського Собору» (1848 р.) і «Собору руських учених» (голова Правничої комісії), посол до Галицького сейму (з 1861) та його віцемаршалок (з 1870). Відома фраза Ю. Лаврівського про те, що поляків і українців «і смерть сама не розлучає, бо гроби маємо спільні», яку він сказав у Галицькому сеймі під час обґрунтування у 1869 р. проекту українсько-польської угоди, не втратила актуальності й тепер. Окрім професійної діяльності Ю. Лаврівський відомий також як активний громадський діяч. Він був засновником і довголітнім головою «Руської бесіди» (1861) та її театру (1864), головою товариства «Просвіта» (1870-1873), засновник народовської газети «Основа» (1870-1871). До відомих юристів досліджуваного періоду відноситься видатний громадський діяч, журналіст Антін Павецький (пом. 1889), один з засновників Головної Руської Ради, перший редактор першого українського часопису «Зоря Галицька» (1848-1850), посол до Галицького сейму (1861).

До творців української соціал-демократичної партії належить політичний та профспілковий діяч, організатор українського робітництва в Галичині, журналіст Микола Ганкевич (пом. 1931). Довший час точне місце поховання Ганкевича на Личаківському цвинтарі важко було відшукати. Лише у 2012 р. на його віднайденій могилі на 61-му полі встановлено металевий хрест. До засновників української радикальної партії (з 1899 – її голова) відноситься Михайло Павлик (пом. 1915), письменник, публіцист, дійсний член НТШ. Сеньйор українських галицьких політичних і громадських діячів, Нестор українських парламентарів, Юліан Романчук (пом.1932), ініціатор і провідник Народної Ради (1885), співзасновник Національно-Демократичної партії (до 1907 – її голова), який користувався загальною пошаною серед українського суспільства, мав великий вплив на розвиток політичного, громадського та культурно-освітнього життя Галичини. У 1900-1910 рр. разом з Євгеном Олесницьким та Костем Левицьким був членом фактичного політичного проводу галицьких українців. У листопаді 1918 р. у Львові склав присягу членів Державного Секретаріату ЗУНР. На 52-му полі міститься гранітний обеліск присвячений відомому громадсько-політичному діячу, адвокату, ученому-етнологу, журналісту, Володимиру Охримовичу (пом. 1931). Обіймав посаду голови Статистичної комісії НТШ, професор Українського Таємного Університету у Львові і декан правничого факультету, один з засновників Національно-демократичної партії. На 5-му полі похований Іван Кивелюк, правник, громадський діяч, голова товариства «Просвіта» (1910-1922), член Української Народної Ради.

На 3-му полі Личаківського цвинтаря знаходяться поховання видатних українців Галичини. За словами українського історика Миколи Голубця тут міститься «справжній пантеон діячів громадського, культурного та політичного життя столиці Галицької Землі» [1, с. 4]. Це місце, згідно з твердженням польського історика Мечислава Орловича, автора путівника по Львову за 1925 р. [11, с. 195], від самого початку спеціально призначалося для поховання видатних українських діячів, вчених та письменників, так само, як 1-ше поле призначалося для польських історико-культурних поховань. Одним з перших на 3-му полі був похований Маркіян Шашкевич (*1811 – †1843), український священик і поет, будитель Галицької землі, автор першої української читанки та «Русалки Дністрової», співзасновник «Руської трійці», основоположник української літератури в Галичині. 1 листопада 1893 р. тіло М. Шашкевича було перенесене з цвинтаря с. Новосілки на Личаківський цвинтар до Львова. На його гробівці встановлено пам'ятник роботи скульптора Генрика Пер'є, що представляє собою стелу з рельєфним зображенням хреста і символічний саркофаг, на якому сидить постать засмученої жінки, похиленої на урну з прахом. В цій гробниці поховані також дружина Шашкевича – Юлія з Крушинських (пом. 1896) та син Володимир (пом. 1885), український письменник, публіцист, драматург.

Поруч з Шашкевичем похований український письменник-народовець Володимир Барвінський (*1850 – †1883), засновник і перший редактор відомої галицької газети «Діло», співзасновник відомого українського товариства «Просвіта» (1868). Його могила прикрашена пам'ятником роботи скульптора Станіслава Романа Левандовського, виконаним у каменярській фірмі Юліана Марковського. Жіноча постать на пам'ятнику уособлює Україну. Правою рукою вона тримає факел – символ вічного життя і знань, лівою притискає до грудей хрест – символ віри і духовності. Біля неї на колінах стоїть хлопець, який в одній руці тримає лавровий вінок над барельєфним медальйоном В. Барвінського, а в другій – герб Галичини. На постаменті під медальйоном є напис: «Щирому труженику свому – вдячна Русь».

За пам'ятником знаходиться сімейний гробівець Барвінських, в якому поховані брат Володимира – Олександр (пом. 1926) – відомий історик, публіцист, педагог і громадсько-політичний діяч Галичини, міністр освіти, Державний секрета ЗУНР. Тут похована також його дружина Євгенія з Любовичів (пом. 1913) – піаністка, співачка, перша

вчителька Соломії Крушельницької, і син Василь (пом. 1963) – відомий український композитор. З праворуч від гробівця Барвінських похований під обеліском Ярослав Кулачківський (пом. 1919), економіст, засновник і директор акціонерного страхового Товариства взаємних зобов'язань та банку «Дністер», співзасновника багатьох господарських установ Галичини. У глибині 3-го поля у родинному гробівці міститься поховання видатного діяча української культури, заслуженого українського лінгвіста, природознавця, педагога, фольклориста Івана Верхратського (пом.1919).

На 1-му полі при головній алеї похований у родинній гробниці Омелян Огоновський (пом.1894), професор Львівського університету, довголітній голова «Просвіти». Гробниця прикрашена кам'яним трьохраменним хрестом, на якому поміщене горельєфне зображення покійного. О. Огоновський – автор першої «Історії української літератури», видав «Слово о полку Ігоревім» українською мовою з коментарями (1876), хрестоматії – церковнослов'янською мовою (1871), «Кобзар» Т. Шевченка у 2 томах (1893) та унікального молитовника українською мовою, перевиданого сім разів. Окрім того, він був визначним діячем громадським діячем. Довголітній голова «Просвіти» (від 1877), член-засновник товариства НТШ у Львові. На 72-му полі під надгробком, виконаним у вигляді кам'яного хреста у майстерні Шімзерів, похований брат Омеляна Огоновського – Олександр (пом.1891), правник, громадський діяч, професор австрійського цивільного права Львівського університету (1882), член-засновник товариства НТШ, «Просвіти», співзасновник разом з Ю. Романчуком Народної Ради у Львові і перший її голова (1885), редактор газети «Правда» (1872-1876), автор низки праць з цивільного права, зокрема «Система австрійського цивільного права» (1892).

На полі 4-му Личаківського некрополя перепохований у 1921 р. з гробниці родини Мотичинських (поле 1-А) видатний український поет, письменник, перекладач, вчений, громадсько-політичний діяч, класик української літератури Іван Франко (*1856 – †1916). Пам'ятник на його могилі, споруджений 1933 р. за проектом українського скульптора-авангардиста Сергія Литвиненка каменярською фірмою Людвіка Тировича, символізує незламну силу Франкових Каменярів, які лупають скалу, щоб звільнити свій народ від неволі. І. Франко був одним з найпослідовніших українських націонал-демократів свого часу, а його пісня «Не пора, не пора» стала своєрідним гімном Західної України. Масштаб його творчості вважається одним з найбільшим у світі, а для дослідження його спадщини зародилася нова наука, яка називається франкознавством.

До когорти відомих письменників досліджуваного періоду відноситься греко-католицький священик, поет, філолог, етнограф та громадський діяч Іван Вагилевич (пом.1866). Один з організаторів «Руської Трійці», брав активну участь у випуску альманаху «Русалка Дністрова», де опублікував основні свої твори. У 1848 р. приєднався до антиросійської політичної організації «Руський собор», де редагував її видання «Дневник руський». На 71-му полі у родинній гробниці похований греко-католицький священик Іван Гушалевич (пом. 1903), автор відомого гімну «Мир вам, браття». Оперету І. Гушалевича «Підгір'яни» переробив і поставив на театральній сцені М. Кропивницький. Потрібно згадати також Ксенофонта Климковича (пом. 1881), українського поета, перекладача Гомера, журналіста та видавця, редактора журналу «Мета» (1863-1865); греко-католицького священика Онуфрія Лепкого (пом.1905), професора гімназії, ентографа, публіциста; Іларіона Грабовича (пом. 1903), поета, літературного діяча, публіциста, педагога, автора повісті «Марта Борецька» (1880).

Окрему сторінку українських поховань займають ієрархи галицького духовенства. До цих поховань у першу чергу слід віднести каплицю галицьких митрополитів на 2-му полі Личаківського цвинтаря, які первісно були поховані на Городоцькому цвинтарі, а після його ліквідації у 1880 р. урочисто сюди перенесені [2, с. 4]. Тут, у гробівці Львівської капітули поховані видатні українські греко-католицькі митрополити: Григорій Яхимович (*1792 – †1863) та Спиридон Литвинович (*1810 – †1869). Могили їхнього попередника Митрополита Галицького та Архієпископа Львівського, єпископа Кам'янецького, предстоятеля Української Греко-Католицької церкви Антона Ангеловича (†8. 08.1814), не зважаючи на докладні пошуки останків, не було знайдено на території Городоцького цвинтаря [4, с. 131]. Відомо лише, що єпископ помер від скарлатини, яка у XIX ст. була важкою інфекційною та невиліковною хворобою [9, с. 32]. З літературних джерел відомо, що на Городоцькому цвинтарі греко-католицькі митрополити були поховані посередині кладовища, а їх могили прикрашав необароковий пам'ятник [8, с. 152]. Похоронний кортеж перепоховання українських митрополитів на Личаківський цвинтар, на чолі якого йшли митрополит Юзеф Сембратович і єпископ Сильвестр Сембратович, вражав пишністю. За митрополитами йшли учні руської академії, вбрані у пурпурові шати, які несли металеву труну з останками митрополита Григорія Яхимовича, накриту вінками. Далі йшло сім караванів, на яких були труни з останками митрополита Спиридона Литвиновича, єпископа Івана Бохенського (пом. 1857), отців каноніків Ніцетаса Ізака (пом.1869), Івана Лотоцького (пом. 1866), Мартина Барвінського (пом. 1865), пароха церкви Святого Юра Петра Левицького (пом. 1847). Караван Антона Ангеловича пересувався з порожньою труною, прикритою великими ґірляндами і численними стрічками, на яких було написано «Отець Русі» [9, с. 33].

До відомих духовних осіб належить також український греко-католицький священик Лукаш Бобрович, активний учасник Січневого повстання 1863–1864 рр. [6, с. 15]. На 1-му полі Личаківського цвинтаря праворуч від пам'ятника Пйотра Хмельовського стояв раніше дерев'яний хрест присвячений «Уніятам замордованим Москвою» (тобто греко-католицьким священикам, які підтримували Січневе повстання і брали в ньому активну участь) [6, с. 6].

До видатних духовних осіб, які працювали значною мірою і на громадській ниві, а також займалися літераторством та публіцистикою, слід згадати отців Івана Жуківського, Василя Давидяка, довголітного парламентського діяча, перекладача німецької літератури, Теодозія Лежогубського, очільника галицького просвітницького руху, Омеляна Гузара, заслуженого педагога та доктора Івана Бартошевського, професора теології Львівського університету. З відомих священиків-теологів, які брали активну участь у громадському житті, слід згадати отця доктора, катехита народних шкіл у Львові Петра-Франца Крип'якевича*[1] та отця доктора Спиридона Кархута, професора Українського

*[1] У 2002 р. Петро Крип'якевич разом з дружиною Оленою Заткалик був перепохований зі спільної могили на 62-му полі до новозбудованої на 1-му полі.

університету, Греко-католицької духовної семінарії та Богословської академії у Львові, члена Національної Ради ЗУНР.

Поважну низку захоронень Личаківського цвинтаря становлять тлінні останки українських педагогів. Микола Полянський (пом. 1904), якого І. Франко вважав прихильником рідного народу, хоч формально був москвофілом, видав цілу низку природознавчих підручників. До кращих педагогів Галичини належать автор шкільних підручників та публіцист Костянтин Лучаківський (пом. 1912); зразковий народний вчитель, редактор «Школьної Часописи» Григорій Врецьона (пом. 1901); шкільний візитатор Іван Матвіїв (пом. 1928); доктор Михайло Коцюба (пом. 1931), доктор Остап Макарушка (пом. 1931), видавець і співробітник численних педагогічних журналів. Серед видатних педагогів Галицької землі слід згадати трагічно померлого Остапа Вахнянина (пом. 1924), який організував українське шкільництво на Волині, а після розгрому Української Галицької Армії заклав основи організації «Пласту» на Прикарпатській Україні. До талановитих педагогів Галичини відноситься Михайло Галущинський (пом. 1931), визначний громадський та військовий діяч, перший комендант Легіону Українських Січових Стрільців, директор Рогатинської гімназії, учасник Листопадового зриву (1918) багатолітній голова «Просвіти» (1923-1931).

Окрему групу педагогів становлять представники медичної освіти, її популяризатори та засновники. З заслужених українських медиків на Личаківському цвинтарі спочили – доктор Євген Озаркевич, популяризатор медичної освіти та засновник «Народної лічниці». На 73-му полі похований доктор Іван Курівець, лікар, громадський діяч, заслужений організатор Калущини, посол до Галицького сейму, державний секретар здоров'я ЗУНР, директор «Народної лічниці», автор численних наукових та популярних медичних досліджень.

До відомих композиторів досліджуваного періоду відносяться священик, фольклорист та музикознавець Порфирій Бажанський (пом. 1920) та Анатоль Вахнянин (пом. 1908), ініціатор створення та директор Вищого музичного інституту ім. М. Лисенка у Львові (тепер – Львівська консерваторія). Останній, похований на 72-му полі у родинній гробниці, брав активну участь у політичному та громадському житті Галичини. А. Вахнянин – співорганізатор та перший голова товариства «Просвіта», редактор «Правди» (1867-1870), «Письма з Просвіти» (1878-1879), співредактор «Діла», організатор та керівник музично-хорових товариств «Торбан» (1870) і «Боян» (1891). У жовтні 1855 р. разом з Ю. Романчуком організував народовську політичну організацію «Народна Рада», яка продовжила ідеї Головної Руської Ради. Згодом став одним з ініціаторів політики «нової ери», яка сприяла унормуванню українсько-польських відносин у Галичині, у 1894-1900 рр. був депутатом Віденського парламенту.

З видатних українських архітекторів у період 1860-1939 рр. на Личаківському цвинтарі спочили Василь Нагірний та Іван Левинський. Перший з них був будівничим цілої низки галицьких церков, виконаних у псевдовізантійському стилі, який тоді жартома називали «нагірнянським». Другого справедливо називали співтворцем половини тодішнього Львова. Окрім того, Іван Левинський, професор Львівської політехніки вишколив покоління відомих українських та польських архітекторів. Саме тому на його могилі вирізьблено напис: «Різьбив душі людей силою характеру, молотом енергії та кров'ю серця». Слід зазначити також, що І. Левинський був творцем будівельного промислу у Львові, зокрема він створив власне архітектурне бюро, фірму будівельних матеріалів, фабрику кераміки. Левинський був також активним громадським діячем, він входив до декількох товариств галицьких русинів – «Просвіти», «Сільського господаря», студентського товариства «Основа», патроном освітянського робітничого товариства «Поступ», членом ради Народного музею. Депортований росіянами у 1914 р. до Києва разом з численними представниками польської інтеліґенції, Левинський заснував аґрономічно-технічне товариство «Праця».

Висновки. В даній статті подано загальну характеристику професійної діяльності померлих осіб, які відносяться до українських історико-культурних поховань Личаківського цвинтаря 1860-1939 рр. Основний акцент поставлено на громадську діяльність, яка консолідувала українське суспільство у вказаний період в Австро-Угорській імперії та міжвоєнній Польщі. Вивчення громадської діяльності підтверджує історичні факти, що чимало осіб досліджуваного періоду сприяло появі та утвердженню УНР та ЗУНР.

Нині основним завданням збереження та увіковічнення українських історико-культурних поховань є не лише їхнє відновлення та реставрація, але й активна пропаганда. Поява нових наукових досліджень пов'язаних з цією тематикою дозволить відновити історичну пам'ять, зацікавити громадян України своєю історією, проблемою патріотичного виховання молоді.

Список літератури:

1. Голубець М. Пантеон Галицької Землі (Українські могили на Личаківській цвинтарі.) / Микола Голубець // Діло. – Львів, 22 жовтня 1932. – № 235.
2. Голубець М. Пантеон Галицької Землі (Українські могили на Личаківській цвинтарі.) / Микола Голубець // Діло. – Львів, 23 жовтня 1932. – № 236.
3. Квятковський А., Р. Ратушний. Цвинтар на Личакові. – Львів: літературна агенція «Піраміда», 2001. – 198 с. : іл.
4. Крип'якевич І. Історичні проходи по Львові / Іван Крип'якевич. – Львів: Каменяр, 1991. – 167 с. : іл.
5. Криса Л., Фіголь Р. Личаківський некрополь. Путівник /Любомир Криса, Роман Фіголь. – Львів, 2006. – 480 с. : іл.
6. Baczyńska M. Przewodnik po cmentarzach lwowskich Łyczakowskim i Janowskim / Maria Baczyńska. – Lwyw: nakładem Polskiego Towarzystwa Opieki nad Grobami Bohateryw. – 1937.
7. Dziennik literacki. – Lwyw, 1863. – № 47. – S. 375-376.
8. Ilustrowany przewodnik po Lwowie i powszechnej wystawie krajowej. – Towarztstwo dla rozwoju i upiększenia miasta. – Z drukarni W. Łozińskiego. (Zarządca W. J. Weber). – Lwyw, 1894.
9. Jaworski F. Cmentarz Grydecki we Lwowie. Z 11 rycinami w tekscie./Franciszek Jaworski. – Lwyw : Nakł. T-wa miłośnikyw przeszłości Lwowa, 1908. – 49 s. : il.
10. Medyński A. Przewodnik po cmentarzu Łyczakowskim / Aleksander Medyński. – Lwyw, 1937. – 119 s. : il.
11. Orłowicz M. Ilustrowany przewodnik po Lwowie ze 102 ilustracjami i planem miasta./Mieczysław Orłowicz. – Lwyw– Warszawa, 1925. – 275 s. : il.

Харчук Х.Р.
Львовский национальный аграрный университет

УКРАИНСКИЕ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫЕ ЗАХОРОНЕНИЯ НА ЛЫЧАКОВСКОМ КЛАДБИЩЕ ВО ЛЬВОВЕ (1860-1939 ГОДА)

Аннотация
Исследовано украинские историко-культурные захоронения на Лычаковском кладбище во Львове за период 1860-1939 гг. Охарактеризовано профессиональную деятельность похороненных лиц, в частности выделено общественную, которая консолидировала украинское общество Галиции в указанный период в Австро-Венгерской империи и в межвоенной Польши. Исследуемые захоронения указывают на активную общественную деятельность галичан в течение указанного периода существования тогдашнего Львова.
Ключевые слова: украинские историко-культурные захоронения, Лычаковское кладбище, Галичина, пантеон, кладбищенское поле.

Kharczuk K.R.
Lviv National Agrarian University

UKRAINIAN HISTORIKAL AND CULTURAL BURIAL IN LYCZAKIV CEMETERY IN LVIV (1860-1939)

Summary
Studied Ukrainian historical and cultural burial at the Lyczakiv cemetery in Lviv during the 1860-1939. Characterizes the professional activities of buried persons, including public marked, which consolidated the Ukrainian Galician society in the period of Austro-Hungarian Empire and in the inter-war Poland. Investigated burial indicate an active social activities Galicia within the said period of existence of contemporary city.
Keywords: Ukrainian historical and cultural burials, Lyczakiv cemetery, Galicia, pantheon, cemetery field.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 316.42.001.76(477)

ОЦІНКА СОЦІАЛЬНОЇ ДИНАМІКИ ЯК РЕЗУЛЬТАТУ ПОЛІТИКИ СОЦІАЛЬНОГО ІННОВУВАННЯ В УКРАЇНІ

Більська О.В.
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

Надано різнобічну оцінку соціальним змінам на національних теренах, які пройшли в руслі ринкового реформування з забезпеченням соціальної орієнтації. Прояв розривів у соціальній тканині суспільства відстежено на основі порівнянь з відповідними досягненнями розвинених країн. У контексті зорієнтованості на інноваційний шлях розвитку досліджено зміст впроваджуваних соціальних інновацій і впливу соціального інновування на суспільний поступ.
Ключові слова: соціальна динаміка, оцінка, деструкції, соціальні інновації, вплив, удосконалення.

Постановка проблеми. В другій половині XX століття перебір соціальними цінностями на себе принципово значущої для суспільства регулятивної функції став однією з основних закономірностей розвитку. Ця конче значуща з точки зору методології констатація відтворює в котрий раз спробу повернення людям віри в можливість віднайдення несуперечливої системи цілей, яка забезпечує досягнення соціальної справедливості.

Як відомо, людина існує й розвиває свої природні здібності шляхом їх поширення за рахунок набутих і, більш того, реалізує ці сукупні потенції в цілях підтримання власної життєдіяльності лише за умови суспільного способу життя. Ця логічна взаємозалежність людини і суспільства не може не бути пов'язаною з практикою втілення в повсякденне буття соціальних аспектів розвитку. Йдеться насамперед про суб'єкта, який створює умови для результативної діяльності та систем підтримки людей із задоволення їхніх вітальних і духовних потреб, а саме державу. Свого часу великий старогрецький мислитель Арістотель наголошував, що «...держава створюється не заради тільки того, щоби жити, але переважно для того, щоби жити щасливо» [1, с. 521]. Гуманістичний сенс людського буття досить повільно утверджувався в діяльності держави у часі та просторі.

Природно, що людство в результаті розробок і апробації концепцій справедливого суспільного устрою закономірно прийшла до такого суспільного інституту як соціальна держава. Україна теж через деякий час після здобуття незалежності конституційно закріпила за собою подібний статус. Цей важливий і позитивно сприйнятий акт викликав гаму досліджень з широким залученням фахівців різних галузей науки з метою корегування і адаптації, напрацьованих в іншій економічній системі наукових продуктів щодо життєзабезпечення населення, та обґрунтування спектру взаємовідносин і взаємодій між індивідами, соціальними групами й соціальними прошарками населення в системі координат соціальної держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досить широкий спектр питань щодо посилення соціальної компоненти в розвитку висвітлений у наукових працях О. Амоші, В. Бесєдіна, Д. Богині, З. Варналія, З. Галушки, В. Гейця, М. Герасимчука, В. Гришкіна, О.Грішнової, Г. Губерної, М. Долішнього, С. Дорогунцова, Н. Дєєвої, Т. Заяць, Ю. Зайцева, Б. Кваснюка, В. Мікловди, Е. Лібанової, Л. Лісогор, І. Лукінова, О. Новікової, В. Новікова, В. Онікієнко, В. Рибака, М. Соколика, Л. Тимошенко, Л. Червової, М. Чумаченко та багатьох інших. Ними докладено чимало зусиль по узагальненню та розвитку понятійно-категоріальному апарату адаптованої до специфіки пострадянських країн теорії соціальної держави, унормуванню регуляторних впливів держави в контексті досягнення балансу між активністю ринкових суб'єктів і забезпеченням соціальної справедливості, розробці концептуальних та метрологічних основ забезпечення керованої динаміки суспільних змін тощо. Разом з тим, незважаючи на наявність вагомої теоретичної спадщини, реалії соціального переформатування економіки засвідчують не стільки покращення життєвого рівня населення, скільки пов'язуються з соціальними втратами.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Необхідність посилення соціальної орієнтації в Україні змушує шукати нові інструменти забезпечення цивілізаційного поступу. У такому контексті особливу значимість набуває переорієнтація вітчизняної економіки на інноваційний шлях розвитку. Але і він постає наскільки складним, що принципові дискусії щодо його змісту, спрямованості і наповнення розгорнулися і тривають в національному просторі. Справа у тому, що досить тривалий час з інноваціями пов'язували розробку, створення і розповсюдження нових видів виробів, технологій, форм організації виробництва тощо. Вивчення ж реалій розвинених країн, які торують шлях соціалізації економіки, приводить до висновку, що інноваційне середовище формується не тільки під потреби техніки і технології, а й завдяки соціальним інноваціям. В зв'язку з цим закономірним процесом сприймається активізація наукових досліджень щодо сутності і впливу соціального інновування на суспільний поступ

Мета статті полягає в надані оцінки соціальному поступу населення країни впродовж 1990-2012 рр. в контексті здійснюваного соціального інновування та обґрунтування нових підходів до посилення соціальної компоненти в соціально-економічному розвитку.

Виклад основного матеріалу. Добробут людини значною мірою визначається матеріальним рівнем її життя, який зазвичай вимірюється обсягом поточних доходів або витрат. Доходи населення України за станом на кінець 2012 р. склали 1407197 млн грн. [2]. Впродовж 1991-2012 рр. доходи населення зменшилися в абсолютному вимірі і складали за обсягом вартість, яка була меншою від 1990 р. на 43,2%.

З розрахунку на особу населення річна сума доходу в період з 1990 по 2012 рр. зменшилася на 35,3% і склала 30 859,6 грн. Якщо трансформувати річну суму доходу пересічного українця у більш зрозумілу з точки зору сприйняття її купівельної спроможності, а це місячний дохід, то він не перевищував за станом на початок 2013 р. обсягу у 2571,6 грн. і складав тільки 85,0% від середньомісячної номінальної заробітної плати працівників

© Більська О.В., 2014

[2]. Згідно джерел доходів населення, домінуючим серед них виступає заробітна плата. Але її частка у складі номінальних доходів населення не набула тенденції не то, що до зростання, а навіть стабілізації. Питома вага заробітної плати у доходах населення впродовж 1991-2012 рр. понизилася з 67,5% до 42,2% тобто на 25,3 в.п. При цьому суттєво змінилася частка соціальних трансфертів у доходах населення, яка зросла з 13,4% у 1990 р. до 37,4% у 2012 р. Щодо прийнятності сформованої структури доходів населення, то слід провести порівняння з країнами соціальної орієнтації. Відомо, що в розвинених країнах на заробітну плату припадає 60-65% грошових доходів населення, а питома вага соціальних трансфертів коливається в межах від 10 до 15% [3, с. 54].

Звісно у кожному конкретному випадку можуть мати місце найрізноманітніші пояснення. Одне з них зводиться до зменшення частки працездатного населення у його загальній кількості та встановлення критичного для можливостей трансформаційної економіки рівня співвідношення між працюючими і пенсіонерами. Дійсно подібні зміни мали місце на національних теренах. За офіційними даними у 1990 р. на одного пенсіонера припадало майже двоє (1,89) платників солідарних пенсійних внесків, а у 2012 р. це навантаження зросло вдвоє. Такі зміни не могли не позначатись на обсягах соціальних трансфертів і безумовно низькому рівні пенсійних виплат для більшості громадян. Якщо вдатися до реальних цифр, то середня пенсія у 2012 р. складала 1471 грн тоді як у 1990 р. її значення у порівнянних цінах перевищувало 1752 грн. При осмисленні рівня цих трансфертів потрібно зважити на те, що вони встановлюються через співвідношення з заробітною платою. За станом на кінець 2012 р. середньомісячна заробітна плата за умови скорочення наполовину кількості зайнятих була доведена до 3026 грн. Проте за відносним виміром вона складала тільки 73,5% від рівня 1990 р. Формально співвідношення між середньомісячною пенсійною виплатою і середньомісячною заробітною платою склалося у 2012 р. на рівні 0,49 і перевищувало його значення 1990 р. на 0,06 пункта. Міжнародна організація праці рекомендує встановлювати коефіцієнт заміщення, тобто відношення пенсії до середньої заробітної плати не менше як 55% [4, с. 47].

Досить важливими характеристиками рівня життя населення є міра задоволення ним насущних потреб. У 1990 р. витрати на продукти харчування в українських сім'ях не перевищували 32,8%. Проте впродовж років трансформаційних перетворень частка цих витрат постійно зростала і набула наприкінці 2012 р. значення у 55,5%. За статистичними оцінками до бідних вчені відносять країни, в яких населення витрачає на продукти харчування третину бюджету [5, с. 248].

Такою ж життєвою необхідністю як і споживання продуктів харчування є потреба у житлі. За офіційними даними Держслужбстату України у 2012 р. на кожного мешканця країни припадало 23,7 м2 загальної житлової площі. Доречно наголосити, що в якості мінімального рівня забезпечення житловою площею ООН встановлено стандарт у 30 м2 [6]. З урахуванням будівельної активності українських суб'єктів для досягнення такого стандарту знадобиться не менше 60 років [7].

Наведені дані є конче значущими. Вони навіть без розширення охоплення сфер опису рівня життя населення у достатній мірі формують інформаційну основу для оцінки соціальної динаміки. Виокремлені реалії, дозволяють стверджувати, що країна на нинішньому етапі розвитку не створила джерельної бази щодо підтримання доходів населення на рівні цивілізаційних стандартів і є досить віддаленою від норм забезпечення його життєвих потреб.

За подібної соціальної динаміки логічно виникає питання щодо змісту і спрямованості регуляторних дій держави. Практика розвинених країн пропонує упорядковувати цивілізаційний поступ на базі соціальних стандартів та соціальних гарантій держави. В принципі на пострадянському просторі як соціальні стандарти, так і соціальні гарантії не постають принципово новим явищем. Проте паростки нового не можна оцінювати крізь окуляри пропередньої епохи.

По суті сучасне новаційне сприйняття соціальних стандартів та соціальних гарантій стосується всього спектра вихідних методологічних постулатів і зокрема в спектрі тлумачення приведених понять інституціями управління та технології встановлення їх величин, а також оперування змінами.

На наш погляд, словосполучення «соціальний стандарт» вже за етимологічним значенням, утримуваного в ньому слова «стандарт», не може ототожнюватися з соціальними показниками, оконтурюючими мінімальні рівні відтворення життєздатності людини, забезпечення, споживання чи надання послуг. Якщо навіть погодитися з існуванням подібного стандарту, то виникає питання щодо необхідності встановлення на його основі «верхньої планки стандарту доходів пересічного українця», до якої має поетапно рухається країна. На жаль подібної віхи до останнього часу не встановлено. В умовах відсутності загальної цілі щодо рівня середньодушових доходів та його етапних значень в ході соціальної конверсії економіки реформаторами було прийнято унікальну технологію забезпечення соціально-добробутного поступу, а саме програмування соціальних змін за середньомісячною заробітною платою.

Справа у тому, що процес прогнозування соціальних змін відбувається в контексті раніше сформованого інструментарію. Природно, що його задіяння для осмислення майбутньої реальності потребує достатньої порівнянності. Йдеться про неспівпадання «трикутної конструкції» соціальної архітектоніки суспільства, яка була за радянських часів плискуватою, а сьогодні за результатами двадцятитрьохрічної ходи змінилася на витягнуту.

Ця констатація набуває особливої ваги при встановленні коефіцієнта фондів або розбіжності у доходах діаметрально протилежних децилів населення. За нашими розрахунками у 2012 р. коефіцієнт фондів перевищив 1168, а обсяг доходів, який отримано прошарком десятого децила досяг 1330,6 млрд. грн. і перевищував сумарний дохід дев'яти нижніх децилів у 17,4 раза. Ідучи в розріз з політичними заявами вони піддаються догматизованому навантаженню і переводять регуляторні дії в ірраціональну площину.

Викликає подив, що Державна служба статистики України, при презентації розподілу населення (домогосподарств) за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів розміщує прошарок, який отримує дохід в межах середнього і більше, в найбільш доходному децилі. До речі ємність цього прошарку не перевищує 4-6%. Хибна інформаційна конструкція прогнозу на перспективу в зорієнтованості на середньомісячну заробітну плату, яку отримує незначна частка населення, доповнюється дезінформацією щодо прийнятного рівня розбіжності у доходах між крайніми дохідними децилями населення та відсутністю ресурсів

до зміни середньозваженого рівня оплати, який за станом на кінець 2012 р. складав біля 1431 грн.

Висновки і пропозиції. Практика дотримання принципів соціальної орієнтації надає всі підстави стверджувати, що усунути деструктивні соціальні негаразди з українськими особливостями може тільки держава. Американський економіст Джозеф Стігліц підкреслив, що «...чим складніші проблеми соціально-економічного розвитку суспільства, тим важливіша роль державного регулювання...» [8, с. 67].

Обов'язковість названого заходу пояснюється тим, що національна економіка так і не набула соціальної зорієнтованості й сам процес її забезпечення протікає досить протирічно. В основному йдеться не тільки й не стільки про створення нової системи соціальних гарантій, а насамперед, про впровадження соціальних факторів забезпечення економічного зростання у систему мотивації поведінки суб'єктів господарювання і найманих працівників. У цьому контексті для забезпечення кероованої, реальної динаміки до соціальних вершин за доходами слід відійти від сповідуваної в Україні моделі стандартизації соціальних показників і задіяти принципово нові, більш адекватні соціальним імперативам і складеним умовам. Зокрема формування бюджету доцільно проводити не тільки з задіянням середньомісячної заробітної плати, а і міри її наближення до модального значення.

Ми не виключаємо, що на шляху модернізації механізму конструювання і впровадження соціальних інновацій можлива поява гами суперечностей з приводу усунення розходження бажаних і реальних умов суспільного життя.

Можливо, на перший погляд це видасться парадоксальним, але процес упорядкування та організації процесу соціального інновування за певними правилами та нормами сприятиме, на наш погляд, породженню відносно самостійних і до того ж незалежних від індивідів форм суспільної інтеграції і регулювання відносин між індивідами та їх колективними поєднаннями.

Список літератури:

1. Древнегреческая философия: От Платона до Аристотеля / пер. с лат. и древнегреч. – М. : АСТ; Харьков : Фолио, 2003. – 829 с.
2. Державна служба статистики України [сайт]: статистична інформація. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua
3. Политика доходов и качество жизни населения / Под ред. Н. А. Горелова. – СПб. : Питер, 2003. – 656 с.
4. Лопушняк Г. Система пенсійного забезпечення в Україні: сучасний стан та тенденції реформування / Г. Лопушняк // Демократичне врядування : науковий вісник. – 2011. – Вип. 7. – С. 45-55.
5. Гришкін В.О. Соціалізація економіки України: теорія, методологія, перспективи: Монографія / В.О. Гришкін. – Д.: Пороги, 2005. – 498 с.
6. Нудельман В. Київ – свято, яке завжди з тобою / В. Нудельман // Дзеркало тижня. – № 31(610). – 19-25 серпня 2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zn.ua/3000/3320/54202/
7. Котенко А. Обеспечение жильем граждан Украины: реалии и перспективы / А. Котенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// www. asnu.net/rus/analytocs/articles/03.html.
8. Стігліц Дж. Глобалізація: тривожні тенденції / Дж.Стигліц; Пер. з англ.– К.: Думка, 2003. – 300 с.

Бильская О.В.
Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

ОЦЕНКА СОЦИАЛЬНОЙ ДИНАМИКИ КАК РЕЗУЛЬТАТА ПОЛИТИКИ СОЦИАЛЬНОГО ИННОВИРОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация
Приведена разносторонняя оценка социальных изменений в национальном пространстве, которые произошли в контексте рыночного реформирования с обеспечением рыночной направленности. Проявление разрывов в социальной ткани общества исследовано на основании сравнений из соответствующими достижениями развитых стран. Следуя направленности на инновационный путь развития исследовано сущность внедряемых социальных инноваций и влияния социального инновирования на социальные изменения.
Ключевые слова: социальная динамика, оценка, деструкции,социальные инновации, влияние, усовершенствование.

Bilskaya O.V.
Dnipropetrovsk National University named after Oles Gonchar

ASSESSMENT OF THE SOCIAL DYNAMICS AS A RESULT OF THE POLICY OF SOCIAL NOVOFINE IN UKRAINE

Summary
Given the multi-faceted assessment of the social changes in national territories, which were in line with market reform with social orientation. The manifestation of ruptures in the social fabric of society tracked on the basis of comparisons with the corresponding achievements of developed countries. In the context of a focus on an innovative path of development investigated the content of introducing social innovation and the influence of social novofine on social progress.
Keywords: social dynamics, assessment, degradation, social innovation, impact, improvement.

УДК 005.342

РОЗВИТОК СИСТЕМИ ЗНАНЬ В УКРАЇНІ

Галюк І.Б.
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

Досліджено теоретичні аспекти формування системи знань, яка є основною передумовою розвитку економіки на інноваційній основі. Проведено аналіз виконання даних умов в реаліях української економіки. Сформовано пропозиції щодо оптимізації умов перебігу інноваційного процесу, генерування знань та інноваційного розвитку.
Ключові слова: інтелектуальна економіка, інноваційне підприємництво, інноваційна активність, генерування знань, система знань.

Постановка проблеми. Практика сьогоденного господарювання доводить необхідність забезпечення інноваційного типу розвитку економіки як єдино вірного в умовах постійної зміни зовнішнього середовища, гіперконкуренції та необхідності миттєвої реакції на виклики ринку. Управління діяльністю окремих організацій чи держави в цілому повинно концентруватись на забезпеченні ефективності перебігу інноваційного процесу як визначального у забезпеченні не тільки простого «виживання» на ринку, але і як основної передумови прогресивного розвитку. Завданням сьогоднішньої економічної системи є перехід на рівень економіки знань, інтелектуальної економіки, економіки творчих смислів. А це вимагає принципово нових підходів до організації управління процесами розвитку в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Й. Шумпетер визначав новаторів-підприємців рушійною силою економічного зростання. Саме вони здатні перетворити нові ідеї в економічні результати [1]. Тобто розвиток економічний залежить від творчої складової підприємницької діяльності.

Питання інтелектуалізації економічних процесів з метою активізації інноваційного розвитку широко вивчається і аналізується науковцями сьогодення. У праці [2, с. 63] автор відмічає, що «інноваційна діяльність спрямована на накопичення інтелектуального потенціалу, який згодом повинен під впливом інноваційного підприємництва поєднатися з господарською діяльність і в процесі комерціалізації інноваційного продукту отримати додаткову вартість».

У [3, с. 115] визначено, що в основі принципу економіки знань є знання та навчальна інформація, які слід розглядати як комерційні активи, інтелектуальні чи навчальні продукти і послуги, розповсюдження яких забезпечує отримання прибутку.

В праці [4] відмічено, що інноваційна економіка базується на інтелектуальному потенціалі і вимагає працівників нового класу, які здатні займатись такою складною працею як продукування нових знань з метою їх перетворення, розвитку і забезпечення виробництва інтелектомісткої продукції.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Питання забезпечення належних умов формування системи знань і процесу їх перетворення в інтелектомісткий продукт потребують додаткового вивчення внаслідок недостатньої уваги до їх вирішення на всіх рівнях управління.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз умов перебігу процесу формування знань в реаліях української економіки з метою формування пропозицій щодо їх покращення.

Виклад основного матеріалу. В українських реаліях «стартапи» інноваційного розвитку задекларовані у великій кількості документів, однак реальних зрушень у цьому плані ані статистичні дані, ані практика сьогодення не демонструють. Розглянемо основні проблеми інноваційного розвитку, які представлені на різних рівнях, з позицій ефективної системи генерування знань:

1. Здатність до генерування нових ідей, нових знань може формуватись лише за умови високого рівня розвитку фундаментальної науки. У розвинених країнах світу рівень фінансування фундаментальних досліджень становить від 0,4-0,5% ВВП (Японія, США, Франція) до 0,8% ВВП (Швейцарія та Ізраїль). В Україні утримується стійка динаміка фінансування фундаментальної науки на рівні 0,2% ВВП. При цьому розподіл коштів має наступну структуру: 88,4% отримує академічний сектор, 10,1% – сектор вищої освіти, 1,5% – галузевий сектор [5]. Найбільший розмір фінансування отримує академічна наука, представники якої не приймають безпосередньої участі у вихованні молоді, що повинна стати рушійною силою науки та інновацій в майбутньому. Сектор вищої освіти, залишаючись фактично не залученим у новаторську діяльність, не в змозі забезпечити рівень навчання, який виховує спеціалістів нового зразка.

2. Здатність до трансформації фундаментальних знань у прикладні дослідження і розробки, які можуть бути представлені бізнес-структурам і використані ними, можлива лише за наявності дієвого механізму трансферу розробок. Світовий досвід доводить, що самим ефективним даний механізм є в межах інноваційних структур типу технопарків, де забезпечується інтегрована діяльність сфери науки, освіти і бізнесу. Саме тут має місце концентрація працівників інтелектуальної праці, здатних займатись творчим пошуком, ставити і знаходити відповіді на складні нетривіальні питання, які є викликом сьогодення.

3. Наявність попиту у бізнесі на нові розробки можлива лише за умови зростання рівня інтелектуалізації самого суспільства. На сьогоднішній день рівень попиту на інновації вітчизняних підприємств характеризується низьким рівнем, причинами чого є, по-перше, фінансова неспроможність до використання нової технології, техніки тощо, по-друге, відсутність розуміння керівною ланкою необхідності інноваційного оновлення, по-третє, небажанням інноваційних змін через складнощі, якими вони супроводжуються.

4. Стимулюючими чинниками до новаторської діяльності та комерціалізації її результатів є законодавчо закріплені інституційні умови діяльності, особливо у сфері захисту прав власності. Українська статистика подає інформацію про кількість поданих заявок на охоронні документи та кількість виданих охоронних документів. Однак, відсутніми є дані подальшого застосування цих документів. Як правило, вони так і залишаються формальним атрибутом результату творчої діяльності. Нові ідеї так і не знаходять практичного втілення через

© Галюк І.Б., 2014

складність самого механізму «стиковки» виробничої і наукової сфер.

Очікуваного результату від функціонування структур інтеграції виробничої, наукової та освітянської сфер – технопарків, Україна поки що не отримала. Однак, власне за цими структурами інноваційне майбутнє. Ці структури повинні виступати осередком генерування нових знань.

Для забезпечення повноцінного процесу генерування нових знань можна виділити наступні умови: 1)розуміння керівництвом організації необхідності інноваційного розвитку як основної умови виживання і лідерства в ринковому середовищі; 2) наявність людей, які займаються пошуком нових ідей, генерують нові знання та можуть мислити креативно; 3) наявність умов, за яких нові ідеї та знання можуть з'являтись та впроваджуватись в життя.

Проаналізуємо виконання названих вище умов генерування нових знань в Україні.

Розуміння керівництвом необхідності інноваційного розвитку передбачає не лише розуміння вигод, які отримуються в результаті діяльності, але і розуміння яким чином цього досягти, максимізуючи ефективний результат і нарощуючи інноваційний потенціал організації загалом. «Інноваційність не формується по команді» [6], для цього слід будувати інноваційно зрілу організацію, для якої «стійка інновація» – це норма поточної роботи. Звичайно, дане твердження стосується як окремої організації, так і держави загалом. Не достатньо лише декларативно фіксувати прагнення інноваційного розвитку у великій кількості документів, необхідно формувати дієві механізми активізації інноваційної діяльності шляхом сприяння притоку наукових кадрів, стимулювання бізнес-середовища до продукування і використання інновацій, формування осередків інтелектуальної активності – інноваційних структур. На рівні організацій наявність такого розуміння – це перший крок до успіху.

Для інноваційної економіки принципово важливим є людський фактор. Щодо фахівців, які займаються пошуком нових ідей, генерують нові знання та можуть мислити креативно, то за даними Держкомстату до даного класу працівників можна віднести виконавців наукових та науково-технічних робіт і дослідників (табл. 1).

Незважаючи на коливання кількості фахівців, що займаються науковими та науково-технічними дослідженнями, по роках, для більшості країн СНД спостерігається позитивна динаміка збільшення кількості відповідних працівників у 2012 р.

Таблиця 1

Чисельність фахівців, що виконують наукові та науково-технічні розробки в країнах СНД за період 2000-2012 р.р.

Країна	Чисельність фахівців, тис. чол. / «+» -збільшення показника, «-» – зменшення поканика				
	2000 рік	2005 рік	2010 рік	2011 рік	2012 рік
Азербайджан	11,6	13,4/+1,8	12,9/-0,5	13,9/+1	17,6/+3,7
Білорусь	5	5,4/+0,4	5,5/+0,1	21,9/+16,4	21,5/-0,4
Вірменія	22,3	20,4/-1,9	22,1/+1,7	4,7/-17,4	4,4/-0,3
Казахстан	10,2	13,2/+3	11,9/-1,3	12,6/+0,7	14,8/+2,2
Киргизія	2,3	2,4/+0,1	2,2/-0,2	2,5/+0,3	2,6/+0,1
Молдова	4,1	2,9/-1,2	3,6/+0,7	3,6/0	3,6/0
Російська Федерація	501,1	457,1/-44	428,2/-28,9	436,4/+8,2	431,5/+5,1
Таджикистан	2,3	2,5/+0,2	2,1/-0,4	1,9/-0,2	2,6/+0,7
Україна	120,8	105,5/-15,3	89,6/-15,9	85/-4,6	82,0/-3,0

Джерело: розроблено автором на основі [7]

Таблиця 2

Чисельність виконавців наукових та науково-технічних робіт та дослідників на 1000 осіб зайнятого населення за період 2000-2012 р.р.

Країна	Виконавці наукових та науково-технічних робіт на 1000 осіб зайнятого населення / місце країни в загальному переліку (кількість у переліку)						Дослідники на 1000 осіб зайнятого населення / місце країни в загальному переліку (кількість у переліку)					
	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2005	2008	2009	2010	2011	2012
ЄС 27	15,1/2	16,4/2	16,8/3	-	-	-	8,9/4	10,2/3	10,7/4	-	-	-
Болгарія	6,3/12	0,6/12	6,8/11	-	-	-	4,0/10	4,0/10	4,5/11	-	-	-
Естонія	13,1/5	14,7/4	16,6/4	-	-	-	10,4/2	14,0/1	12,5/2	-	-	-
Іспанія	14,9/3	17,4/1	19,0/2	-	-	-	9,5/3	10,7/2	11,7/3	-	-	-
Латвія	9,2/9	9,5/8	9,3/9	-	-	-	5,6/8	6,6/8	6,4/9	-	-	-
Литва	11,1/7	12,2/5	13,0/7	-	-	-	8,1/5	8,9/4	9,8/5	-	-	-
Німеччина	18,4/1	-	19,1/1	-	-	-	11,1/1	-	12,6/1	-	-	-
Польща	8,7/10	7,6/9	7,6/10	-	-	-	6,9/7	6,2/9	6,2/10	-	-	-
Румунія	4,5/13	4,6/11	4,6/13	-	-	-	3,2/11	3,3/12	3,3/13	-	-	-
Словаччина	10,1/8	9,7/7	10,7/8	12,1/2	-	-	7,9/6	8,1/7	9,2/7	10,4/1	-	-
Угорщина	12,7/6	13,0/6	13,9/6	-	-	-	8,1/5	8,7/6	9,3/6	-	-	-
Чеська Республіка	13,7/4	14,9/3	15,4/5	15,9/1	-	-	7,9/6	8,8/5	8,7/8	8,9/2	-	-
Україна	6,7/ 11(13)	5,8/ 10(13)	5,9/ 12(13)	5,7/3(3)	5,4	5,2	4,1/ 9(11)	3,7/ 11(12)	3,8/ 12(13)	3,6/ 3(3)	3,5	3,4

Джерело: розроблено автором на основі [7]

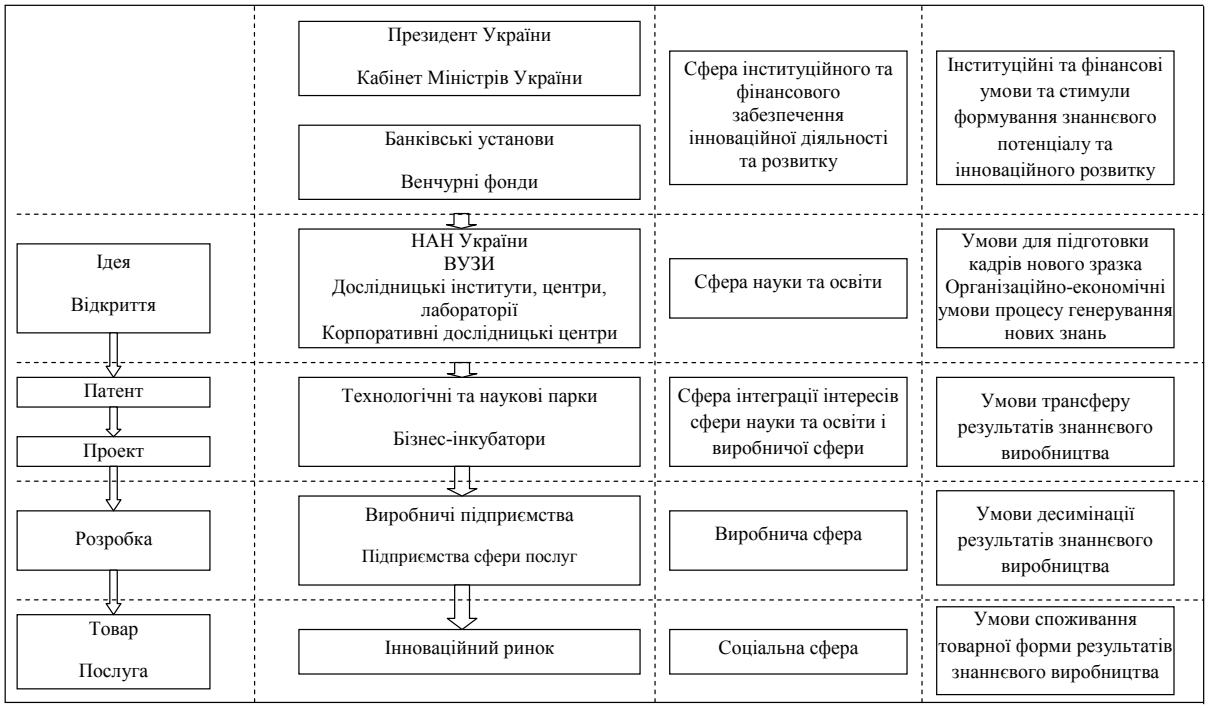

Рис. 1. Забезпечення умов перебігу інноваційного процесу, генерування знань та інноваційного розвитку

Джерело: розроблено автором

Для України, на жаль, такої тенденції не прослідковується. Навпаки, має місце постійне зменшення кількості фахівців, які займаються у науково-дослідницькій сфері.

Місце України серед європейських країн за показниками кількості виконавців наукових та науково-технічних робіт і дослідників на 1000 осіб зайнятого населення теж займає останні позиції (табл. 2).

Такі тенденції свідчать про значну втрату наукового потенціалу України, зменшення людського інноваційного ресурсу, відставання нашої держави від розвинених країн, наявність проблем у питаннях залучення науково-дослідницьких кадрів.

Щодо умов, за яких нові ідеї та знання можуть з'являтись та впроваджуватись в життя, то в даному аспекті теж є складнощі. На теоретичному рівні виділяють три аспекти стимулювання появи нових знань: матеріальний, моральний та емоційний. В реаліях України дослідження моральних і емоційних аспектів стимулювання інноваційної діяльності не проводиться. Офіційна статистика дозволяє проаналізувати тільки матеріальні, які представлені обсягами фінансування і демонструють дефіцит необхідних коштів.

У [8] визначено наступні проблеми функціонування НАН України, яка за своїм основним призначенням повинна слугувати осередком знаннєвопродукуючої активності в тому числі і кадрового характеру: 1) недотримання законодавчо визначених обсягів фінансування наукової сфери; 2) відсутність коштів для впровадження закінчених розробок; 3) низький рівень затрат на одного науковця, що знижує конкурентоспроможність Академії на ринку наукової праці та поступово зумовлює: втрату перспективних кадрів та продовження їх відпливу за кордон та інші сфери діяльності; швидке старіння парку приладів та загальну деградацію матеріально-технічної бази науки; 4) низький рівень соціальної підтримки вчених, зниження престижу наукової праці в суспільстві; 5) відсутність належної державної підтримки молодих вчених, що призводить до порушення вікового балансу серед наукових співробітників у бік науковців старшого віку; 6) низька інноваційна активність виробничої сфери, низький попит на результати наукових досліджень і розробок Академії тощо.

Бачимо, що проблеми матеріального стимулювання наукових кадрів є очевидними. Без їхнього вирішення не доводиться говорити про моральні та емоційні аспекти мотивації. Не підкріплений фінансовою винагородою науковий ентузіазм поступово затухає, що призводить до інтелектуального та емоційного виснаження.

Висновки і пропозиції. Втрата Україною значної частки наукових працівників, які можуть виступати генераторами знань, та тенденції постійного недофінансування фундаментальної науки свідчать про недосконаліть стимулюючої складової системи управління інноваційних розвитком. На всіх рівнях управління повного перегляду потребує система управління інноваційним розвитком з метою зміщення акцентів на забезпечення належних умов для нарощування знаннєвого потенціалу та активізації інноваційної діяльності (рис. 1).

Список літератури:

1. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер. – М.: Прогресс, 1983. – 455 с.
2. Бутнік-Сіверський О. Інноватика та інтелектуальна економіка (теоретико-методичний аспект) / О. Бутнік-Сіверський // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2008. – № 1. – С. 63-77.
3. Інтелектуальна власність в основі формування інноваційної економіки України: проблеми законодавчого забезпечення і державного регулювання / [авт.-упоряд.: Г. А. Андрощук]; за заг. ред. проф. В. І. Полохала. – К.: Парлам. вид-во, 2010. – 384 с.

4. Петренко В. П. Управління процесами інтелектокористування в соціально-економічних системах [Наукова монографія] / В. П. Петренко. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. – 352 с.
5. Стан розвитку науки і техніки, результати науково-технічної, наукової, інноваційної діяльності, трансферу технологій за 2012 рік. Аналітична довідка. – К., 2013. – 216 с.
6. Инновационность не формируется по команде. [Електронний ресурс] – режим доступу: http: www.kommersant.ru/doc/2442896
7. Наукова та інноваційна діяльність в Україні. Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2013. – 287 с.
8. Концепція розвитку НАН України на 2014-2023р.р. Проект. [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.nas.gov.ua/text/../koncepciya_www.pdf

Галюк И.Б.
Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа

РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ ЗНАНИЙ В УКРАИНЕ

Аннотация
Исследованы теоретические аспекты формирования системы знаний, которая является основной предпосылкой развития экономики на инновационной основе. Проведен анализ выполнения данных условий в реалиях украинской экономики. Сформированы предложения по оптимизации условий протекания инновационного процесса, генерирования знаний и инновационного развития.
Ключевые слова: интеллектуальная экономика, инновационное предпринимательство, инновационная активность, генерирование знаний, система знаний.

Galyuk I.B.
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

DEVELOPMENT OF KNOWLEDGE SYSTEM IN UKRAINE

Summary
The theoretical aspects of the system of knowledge, which is the main precondition of economic development based on innovation are considered. The performance data in terms of the realities of Ukrainian economy are analyzed. The suggestions for optimizing flow conditions of the innovation process, knowledge generation and innovation are formed.
Keywords: knowledge economy, innovation entrepreneurship, innovation activity, knowledge generation, knowledge system.

УДК 658.6/8:339.137.2

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

Гачечіладзе Е.В., Стеценко М.О.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

У статті розглянуто сутність конкуренції, подано основні підходи до її визначення. Розкрито та удосконалено поняття «конкурентоспроможність підприємства». Виокремлено основні чотири види конкурентних переваг, які можуть бути критеріями ефективності підприємства.
Ключові слова: конкуренція, конкурентоспроможність підприємства, конкурентні переваги, ефективність, стратегія.

Постановка проблеми. Ринкові реформи в Україні передбачають структурну перебудову економіки шляхом становлення і розвитку конкурентного середовища. Це може бути досягнуто за умови всебічного розвитку підприємств, посиленні їхньої конкурентоспроможності.

У системі управління конкурентоспроможністю підприємств особлива увага приділяється вивченню конкурентних сил, що діють на ринку. Метою ефективного управління підприємством є забезпечення протидії конкурентним силам і впливу підприємства на них, що орієнтує на свободу дій на ринку. Тому робота зі створення і реалізації конкурентних переваг для підприємства є найбільш важливою, у результаті якої підприємство одержить основу стратегічної орієнтації на ринку і можливість прийняття ефективних управлінських рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження теоретичних основ і принципів конкуренції висвітлені у працях зарубіжних вчених: Г. Азоєва, І. Ансоффа, С. Брю, А. Градова, Г. Кіпермана, К. Макконнела, А. Маршала, К. Рожкова, М. Портера, Н. Перцовського, А. Сміта, І. Спірідонова, Р. Фатхутдинова, Т. Юр'євої та інших.

Окремі питання управління конкурентоспроможністю розглядаються в роботах українських

© Гачечіладзе Е.В., Стеценко М.О., 2014

вчених: Я. Базилюка, Р. Діканя, Р. Довбуша, А. Зозулі, Ю. Іванова, В. Коршунова, Д. Максим'юка, В. Савчука, І. Сіваченка, І. Піддубника, та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість фахових праць єдиного визначення конкуренції, конкурентоспроможності та конкурентних переваг досі не існує. Тому вбачається необхідним дослідження поданої проблеми.

Науково-методичну основу статті становлять розробки вітчизняних та зарубіжних вчених з питань забезпечення конкурентоспроможності підприємств. У роботі використано такі загальнонаукові та спеціальні методи: системний та порівняльний аналіз, метод логічного узагальнення, визначення сутності.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження та поглиблення теоретичних й науково-методичних положень щодо забезпечення конкурентоспроможності підприємств.

Виклад основного матеріалу. Конкуренція в найширшому розумінні визначається як суперництво на будь-якому поприщі між окремими юридичними або фізичними особами (конкурентами), що зацікавлені в досягненні однієї й тієї ж мети – переваги над своїми суперниками (конкурентами) [1, с. 119]. Для підприємств такою метою є максимізація прибутку за рахунок задоволення потреб споживачів.

Дослідженню сутності конкуренції присвячено значна кількість наукових робіт. Так, А. Сміт уперше довів, що конкуренція, зрівнюючи норму прибутку, приводить до оптимального розподілу праці і капіталу. Вона повинна зрівноважувати приватні інтереси та економічну ефективність. Науковець вважав конкуренцію «невидимою рукою» ринку, яка автоматично врівноважує його і регулює відповідність приватних і суспільних інтересів [2].

Основні підходи до визначення конкуренції, що існують у зарубіжній та вітчизняній фаховій літературі, представлені в табл. 1.

У середині XX ст. виявлено основні чотири види конкуренції досконала (чиста), монополістична, олігополістична та чистої монополії.

Чиста конкуренція відбувається за наявності досить великої кількості підприємств, які реалізують стандартизовану продукцію. Такий вид конкуренції характеризується еластичним попитом, відсутністю контролю над цінами, що забезпечує сприятливі умови організації бізнесу.

Монополістична конкуренція здійснюється за наявності великої кількості підприємств, які реалізують диференційовану продукцію. При цьому діапазон контролю цін вузький, еластичний попит, також використовуються нецінові методи конкуренції, тому вхідний бар'єр у галузь незначний.

Олігополістична конкуренція формується за наявності невеликої кількості підприємств, де діапазон контролю цін залежить від рівня узгодженості дій організацій, переважає нецінова конкуренція, наявні суттєві перешкоди для організації бізнесу.

Чиста монополія – це наявність одного підприємства, яке виробляє унікальну продукцію і не має ефективних замінників; контроль над цінами значний; попит нееластичний; вхід у галузь для інших фірм заблокований.

Конкуренція на ринку складається з п'яти конкурентних сил:

– суперництво між конкуруючими продавцями однієї галузі;

– спроби завоювання покупців однієї галузі на бік товарів-замінників компаній з інших галузей;

– потенціал входження в галузі нових фірм;

– ринкова сила і контроль за умовами угоди з боку постачальників ресурсів;

– ринкова сила і контроль за умовами угоди з боку покупців продукції [4, с. 561].

Таблиця 1

Наукові підходи до визначення сутності поняття «конкуренція» [3, с. 12]

Автор	Визначення
Азоєв Г.Л.	Економічний процес взаємодії, взаємозв'язку й боротьби між виступаючими на ринку підприємствами з метою забезпечення кращих можливостей збуту своєї продукції, задоволення різноманітних потреб покупців.
Кіперман Г.Я.	Процес взаємодії, взаємозв'язку й боротьби виробників і постачальників при реалізації продукції, економічне суперництво між відособленими товаровиробниками або постачальниками товарів (послуг) за найбільш вигідні умови збуту.
Макконнел К.Р., Брю С.Л.	Наявність на ринку більшої кількості незалежних покупців і продавців, та можливість для них вільно входити на ринок і залишати його.
Маршалл А.	Змагання однієї людини з іншими, особливо при продажу або купівлі чого-небудь.
Спірідонов І.А.	Економічний процес взаємодії, взаємозв'язку й боротьби між виступаючими на ринку підприємствами з метою забезпечення кращих можливостей збуту своєї продукції, задоволення різних потреб покупців й одержання найбільшого прибутку.
Перцовський Н.І.	Процес управління суб'єктом власними конкурентними перевагами для досягнення своїх цілей у боротьбі з конкурентами, за задоволення об'єктивних або суб'єктивних потреб у межах законодавства або в природних умовах.
Фатхутдінов Р.А.	Змагання господарюючих суб'єктів, коли їхні самостійні дії ефективно обмежують можливість кожного з них односторонньо впливати на загальні умови обігу товарів на відповідному товарному ринку.
Юр'єва Т.В.	Змагання між товаровиробниками за найбільш вигідні сфери вкладання капіталу, ринки збуту, джерела сировини.

Модель п'яти сил конкуренції є цінним концептуальним інструментом вивчення основних впливів їх на ринок і оцінки кожного з них. Це дає можливість зрозуміти як функціонує конкуренція (рис. 1).

Умови посилення конкуренції на промислових ринках України, а також тенденції росту цін на енергетичні, сировинні та трудові ресурси, викликають потребу безупинного пошуку нових шляхів підвищення конкурентоспроможності промислового виробництва. Глобалізація бізнесу, швидкі зміни

споживчого попиту, скорочення життєвого циклу товарів, зростання вимог працівників до умов праці і якості життя змушують підприємства проводити аналіз і оцінку зовнішнього середовища, прогнозувати її зміни в майбутньому. Створення системи управління яка б підтримувала рівновагу між середовищем, характером і результатами діяльності підприємства, пристосовувалася до них, здобуваючи нові і трансформуючи наявні якості, нарощуючи свої можливості по виробленню і реалізації адекватних ситуаційних рішень, дозволить підприємствам нарощувати економічні показники.

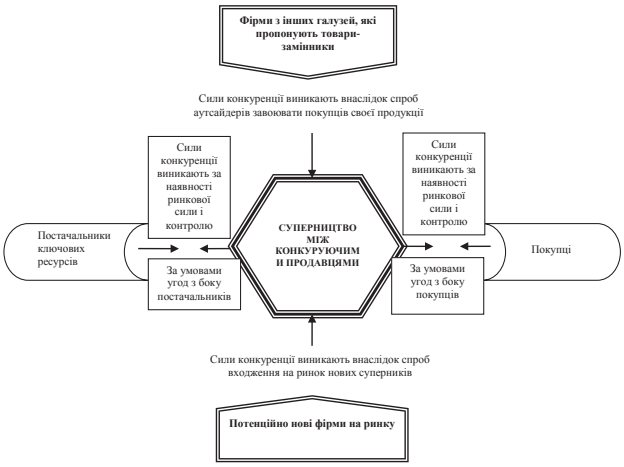

Рис. 1. Модель п'яти сил конкуренції [4]

Конкурентоспроможність підприємства представляє собою складне і комплексне поняття. Так, М. Портер визначає конкурентоспроможність підприємства як «порівняльну перевагу відносно до інших фірм» [5, с. 76].

А. П. Градов підкреслює, що «конкурентоспроможність фірми може бути оцінена тільки в межах групи фірм, що відносяться до однієї галузі, або фірм, що випускають товари-субститути. Конкурентоспроможність можна визначити тільки порівнянням між собою цих фірм...» [6, с. 77].

Представники української школи Дикань В. Л., Іванов Ю. Б., Коршунов В. І. та ін., в своїх працях використовують системний підхід в дослідженні конкурентоспроможності. Згідно такого підходу, «...конкурентоспроможність може бути представлена у вигляді властивостей виробничо-економічних систем (якими є підприємства) змінювати траєкторію руху чи намічений режим функціонування в процесі адаптації до впливу зовнішнього середовища з метою збереження, розвитку тих що є, або створення нових конкурентних переваг». Тут головний акцент робиться на здатність підприємства в максимально короткі строки і найбільш раціональним способом привести своє внутрішнє середовище у відповідність до мінливих зовнішніх умов. Конкурентоспроможність при цьому «виступає не тільки як результат, але й як процес, який може бути охарактеризований відповідними кількісними параметрами та представляє собою системну категорію» [7, с. 24-26].

В більшості наукових робіт стверджується, що основу забезпечення конкурентоспроможності складають конкурентні переваги як такі. Конкурентна перевага, за своєю природою – це перевершення, висока компетентність підприємства у порівнянні зі своїми конкурентами. Вона заснована на досягнутому рівні конкурентного статусу, достатності та ефективності використання конкурентного потенціалу. Але останні дослідження доводять, що забезпечення конкурентоспроможності складається з виявлення, формування, використання і підтримки переваги.

Таким чином, конкурентоспроможність підприємства – це динамічна характеристика можливостей підприємства адаптуватися до змін зовнішнього середовища і забезпечувати при цьому певний рівень конкурентних переваг. Систему забезпечення конкурентоспроможності підприємства представлено схематично (рис. 2).

З наведеної схеми можна стверджувати, що діяльність підприємства та його дії утворюють фундамент конкурентних переваг. Іншими словами, переваги чи недоліки підприємства визначаються всіма видами діяльності підприємства в цілому, а не окремими їх видами. Конкурентні переваги з'являються тоді, коли підприємство виконує необхідні дії з меншими витратами, аніж конкуренти, або виконує ці дії оригінальними способами, що створюють неціновy споживчу цінність.

Рис. 2. Схематична модель системи забезпечення конкурентних переваг підприємства

Ефективність витрат враховує величину витрат, що несе підприємство, і вплив їх на результати його роботи. Результати виражаються, насамперед, у вартості товарів і послуг, що можуть бути вироблені з використанням даних ресурсів у інших, найбільш вигідних і доступних, сферах. До них можна віднести також обсяг виробленої продукції, номенклатуру з урахуванням попиту, якість товарів, що поставляються на ринок. Ефективність витрат як результат характеризує вкладення підприємства в нову технологію, підготовку персоналу, стимулювання працівників. Підприємство одержує більше користі від своїх факторів виробництва, якщо воно виключає непродуктивні витрати, впроваджує прогресивну технологію, краще керує окремими видами діяльності, чи всією діяльністю в цілому. Тобто, ефективність витрат виробництва відображує співвідношення величини зниження витрат виробництва (результат) до розміру коштів, що забезпечили це зниження (витрати). Виходячи з того, що витрати виробництва – багатофакторний процес, то їхня ефективність включає загальні і часткові аспекти. Використання найбільш раціональних й ефективних форм і методів управління порівнянням витрат та результатів виробництва, фінансами підприємства, внутрішніми й зовнішніми економічними відносинами, ринком, дозволить підприємствам оптимізувати процес розподілу обмежених ресурсів, і, тим самим, створити базу для конкурентних переваг.

Конкурентні переваги у видах діяльності є наслідком ефективності операційної діяльності і

конкурентної стратегії, визначаючи тим самим, економічність і результативність дій підприємства разом. Ефективність операційної діяльності пов'язана з використанням найбільш економічно ефективних факторів виробництва, застосуванням передових методів управління тощо. Тобто, внутрішнє середовище є тим потенціалом, що підприємство використовує для нарощування та збереження конкурентних переваг.

Результативність відноситься до здійснення стратегічного курсу, та визначає сукупність способів, їхню спрямованість, взаємозв'язок і погодженість, що враховують потреби певних груп споживачів і можливість пристосувати до них свої дії.

Вважається необхідним зазначити, що підприємства досягають конкурентних переваг знаходячи нові засоби конкуренції у своїй галузі і виходячи з ними на ринок. Будь-яке нововведення, що дає йому реальне зростання успіху на ринку – це конкурентна перевага. Нововведення в широкому розумінні включає поліпшення технології та удосконалення способів і методів ведення бізнесу. Воно може виражатися в зміні виробничих процесів, структури, вартості окремих елементів у технологічному ланцюжку виробництва і реалізації товару, випуску нового продукту, нетрадиційних маркетингових підходах тощо. Тобто, основна умова забезпечення конкурентних переваг підприємством – це постійна модернізація виробництва, а також всіх інших видів діяльності. При цьому конкурентоспроможні підприємства повинні забезпечувати конкурентні переваги з такою ж швидкістю, як копіювання конкурентами наявних.

Основу конкурентних переваг становлять ресурси підприємства – фінансові, кадрові, інформаційні, технічні, технологічні, управлінські, організаційні. Цілеспрямовані зміни технології, перехід на нові види продукції природно спричиняють зміни в потребах ресурсів. Ресурси характеризують матеріальні активи підприємства і його якісні характеристики.

Матеріальні активи – це активи підприємства, що відбиті в бухгалтерському балансі.

Якісні характеристики підприємства представляють неосяжні людські ресурси, і не пов'язані з людьми, неосяжні активи: кваліфікація персоналу, торгова марка, імідж підприємства. У світлі одержання конкурентних переваг політика підприємства повинна будуватися з урахуванням ефективності використання ресурсів, ефективності витрат на придбання цих ресурсів.

Узагальнюючи вищезазначене та на основі досліджень російського вченого К. Рожкова виділено основні чотири види конкурентних переваг, які можуть бути критеріями ефективності підприємств, а саме: ресурсні, технологічні, інноваційні, партнерські [8].

Ресурсні конкурентні переваги збільшують споживчий ефект, пов'язаний з ціновими характеристиками та умовами доступу до ресурсів. Підприємства здатні забезпечити порівняно масовий і стійкий попит на нову продукцію у критичний період її освоєння. Тобто коли зниження витрат до прийнятного рівня залежить передусім від обсягів виробництва й реалізації цієї продукції.

Технологічні – це конкурентні переваги, зумовлені наявністю та експлуатацією технології масового виробництва. Підприємства мають переваги доступу до технологічних ресурсів.

Інноваційні – це ті, що формуються за рахунок реалізації результатів НДДКР. Інноваційні переваги підприємств заслуговують на особливу увагу, враховуючи той факт, що недостатня інтенсивність інноваційних процесів є ключовим недоліком економіки України. Останнє десятиріччя характеризується різким зниженням інноваційної активності в промисловості України. Кількісно вона виражається показником частки організацій у загальній їх чисельності, що здійснюють розробку і впровадження інновацій. Так, станом на кінець 2010 року питома вага підприємств України, що займалися інноваційною діяльністю, зменшилася на 5,2% у порівнянні з 2000 роком і становила 12,8% від загальної кількості промислових підприємств. У свою чергу, частка реалізованої інноваційної продукції упродовж 2007-2010 негативно зменшується: 2007 р. – 6,7%, 2008 р. – 5,9%, 2009 р. – 4,8%, 2010 – 3,8% [9; 10].

Щодо партнерських конкурентних переваг, то слід зазначити, що вони пов'язані з формуванням неекономічних (соціальних, екологічних) стандартів господарчої діяльності та їх реалізації. Врахування таких переваг дасть змогу швидкого розвитку відносин між взаємодіючими підприємствами.

Зазначені види конкурентних переваг формують стратегію підприємства, орієнтовану на підвищення конкурентоспроможності підприємства.

Висновки і пропозиції. Висока конкуренція на міжнародних і вітчизняних ринках породжує необхідність підвищення конкурентоспроможності українських підприємств. Спираючись на наявні теоретичні положення вдосконалено поняття «конкурентоспроможність підприємства

Основу конкурентоспроможності складають конкурентні переваги. Подано схематичну модель системи забезпечення конкурентних переваг підприємства, що орієнтує на адекватне використання ресурсів з метою підвищення його ефективності».

Базуючись на фахових дослідженнях виокремлено основні чотири види конкурентних переваг, які можуть бути критеріями ефективності підприємства, а саме: ресурсні, технологічні, інноваційні, партнерські.

Важливим напрямом подальшої наукової роботи має стати розробка системи управління конкурентоспроможністю підприємства, що полягає в необхідності цільової орієнтації підприємства в конкурентному середовищі і забезпеченні адаптації її до динамічних умов зовнішнього середовища.

Список літератури:

1. Маціевський Ю. Теоретичні аспекти аналізу суспільних конфліктів: множинність концептуальних підходів / Ю. Маціевський // Людина і політика. – К. – 2004. – № 3. – С. 116–135.
2. Ансофф И. Стратегическое управление / И. Ансофф ; Пер. с англ.; науч. ред. и авт. предисл. Л. И. Евенко. – М.: Экономика, 1989. – 519 с.
3. Клименко С. М. Управління конкурентоспроможністю підприємства: Навчальний посібник / С. М. Клименко, О. С. Дуброва, Д. О. Барабась, Т. В. Омельяненко, А. В. Вакуленко. – К.: КНЕУ, 2006. – 527 с.
4. Портер М. Международная конкуренция. Конкурентные преимущества стран : Пер. с англ. / М. Портер [Под ред. В. Д. Щетинина; Пер. с англ.: И. В. Квасюка и др.] – М.: Междунар. отношения, 1993. – 895 с.
5. Портер М. Конкуренция: [Учеб. пособие: Пер. с англ.] / М. Портер [Под ред. Я. В. Заблоцкого] – М. и др.: Изд. дом «Вильямс», 2001. – 495 с.

6. Экономическая стратегия фирмы: Учеб. пособие / Под ред. проф. А. П. Градова, СПб.: Спец. Лит-ра, 1995. – 415 с.
7. Иванов Ю. Б. Конкурентоспособность предприятия в условиях формирования рыночной экономики: Монография / Ю. Б. Иванов – Х.: РИО ХГЭУ, 1997. – 246 с.
8. Рожков К. Л. Процесс глобализации и национальная экономика : автореф. дис. на соискание уч. степени докт. экон. наук : спец. 08.00.14 «мировая экономика и международные экономические отношения» / К. Л. Рожков. – Москва, 2000. – 48 с.
9. Наукова та інноваційна діяльність в Україні. Стат. зб. / Держкомстат України. – К., 2007 – 360 с.
10. Штангрет А. М. Стан та ключові проблеми у сфері НДДКР та інновацій в Україні [Електронний ресурс] / А. М. Штангрет. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/4_SND_2011/Economics/15_78953 – Заголовок з екрану

Гачечиладзе Э.В., Стеценко М.А.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт»

ОБЕСПЕЧЕНИЕ КОНКУРЕТНОСПОСОБНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация
В статье рассмотрена сущность конкуренции, представлены основные подходы к ее определению. Раскрыто и усовершенствовано понятие «конкурентоспособность предприятия». Выделены основные четыре вида конкурентных преимуществ, которые могут быть критериями эффективности предприятия.
Ключевые слова: конкуренция, конкурентоспособность предприятия, конкурентные преимущества, стратегия.

Gachechiladze E.V., Stetsenko M.A.
National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»

ENSURING THE COMPETITIVENESS OF ENTERPRISES

Summary
The article describes the essence of competition and the main approaches to its definition. There was solved and refined the concept of "competitiveness of the enterprise." There were pointed out four basic types of competitive advantages that can be the criteria of efficiency of the enterprise.
Keywords: competition, competitiveness, competitive advantage, efficiency, strategy.

УДК 339.138:659.1

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ІНТЕРНЕТ-МАРКЕТИНГУ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Голишева Є.О., Кириченко Т.В., Коваленко Я.А.
Сумський державний університет

У статті розглянуто актуальність використання інтернет-маркетингу у сучасних умовах ведення бізнесу. Наведені особливості використання інструментів інтернет-маркетингу залежно від сфери їхнього застосування. Проаналізовано основні переваги та недоліки різних інструментів інтернет-маркетингу.
Ключові слова: інтернет-маркетинг, інструменти інтернет-маркетингу, маркетинг-мікс, сайт, B2C, B2B.

Постановка проблеми. Сьогодні глобалізація економіки призвела не тільки до популяризації Інтернету в усіх функціональних сферах діяльності підприємств та появи сучасних програмних систем комунікації, а й до того, що Інтернет став невід'ємною частиною успішного ведення бізнесу. Так, останнім часом можна простежити тенденцію, коли штат комерційних підприємств все частіше поповнюється фахівцями, найнятими винятково для вирішення різних маркетингових завдань із застосуванням електронних технологій.

Найчастіше кандидати на цю посаду обираються, виходячи з критеріїв володіння персональним комп'ютером на рівні користувача, уміння працювати з пошуковими сервісами і наявності певного обсягу знань в області класичного маркетингу. Тим не менш, «класичні» рекламні і маркетингові методи спрацьовують в Інтернеті далеко не завжди. Така ситуація виникає через низку причин:

– у силу специфічності мережевої аудиторії;

– через наявність цілого ряду значних відмінностей між електронним простором та світом «позамережевої» економіки;

– у сфері електронної комерції і реклами склалися не тільки своя термінологія, свої прийоми і підходи до маркетингової діяльності, а й власна стійка практика.

Тому актуальним залишається теоретичне обґрунтування доцільності застосування інструментів інтернет-маркетингу, вивчення та аналіз його основних принципів функціонування та відмінностей застосування залежно від типу відносин між підприємствами, що ведуть підприємницьку діяльність.

Аналіз останніх досліджень та визначення невирішених елементів проблеми. Аналізом та вивченням основних принципів функціонування та розвитку підприємницьких сфер за допомогою використання інтернет-маркетингу займалися вітчизняні та закордонні вчені, такі як Т. Бокарев, Жан-Жак Ламбен, В.В. Дергачова, С.М. Ілляшенко, І.Л. Литовченко, А.В. Мартова, М.В. Макарова, І.В. Успенский, В. Холмогоров тощо. Проте недостатньо дослідженими є питання щодо специфіки та доцільності використання інструментів інтернет-маркетингу залежно від сфери діяльності підприємства.

Метою цієї статті є висвітлення особливостей інструментів інтернет-маркетингу загалом та залежно від сфери їхнього застосування. Завданнями роботи є:

– визначення сутності поняття «інтернет-маркетинг»;

– порівняльний аналіз інструментів інтернет-маркетингу залежно від сфери їхнього застосування;

– дослідження основних переваг та недоліків інструментів інтернет-маркетингу.

Викладення основного матеріалу дослідження. Інтернет поступово стає одним з основних засобів комунікацій та спілкування між людьми як в бізнесі, так і в побуті. При чому інтенсивність цього явища динамічно зростає. Вже невід'ємною частиною стала наявність корпоративного сайту для компанії, а Інтернет – провідним інструментом ведення маркетингових заходів та реклами.

Під інтернет-маркетингом будемо розуміти новий вид маркетингу, який передбачає застосування традиційних та інноваційних інструментів і технологій у мережі Інтернет для визначення і задоволення потреб і запитів споживачів (покупців) шляхом обміну з метою отримання товаровиробником (продавцем) прибутку чи інших вигод [1]. Тобто, це ще один зручний, проте не зовсім легкий спосіб задоволення споживчих потреб та завоювання більшої частки ринку. Очевидно, що більшість елементів традиційного маркетингу знаходять свій розвиток в Інтернет, проте мають деякі власні характеристики (табл.1).

Таблиця 1

Маркетинг-мікс в розрізі Інтернет-маркетингу

Елемент маркетингу-мікс	Характеристика елементу
Product	Продукція, що продається за допомогою інтернет-технології, має високу якість. Такі товари здатні конкурувати не тільки з іншими інтернет-магазинами, але і традиційними магазинами також
Price	Рівень цін в Інтернет-магазинах прийнято важчати нижчим за рівень цін в звичайних магазинах, що пояснюється економією на витратах
Promotion	Сукупність заходів, що спрямовані на просування як власне сайту, так і товару в Інтернеті. Ці засоби охоплюють великий арсенал інструментів: пошукове просування, контекстна реклама, банерна реклама, e-mail-маркетинг, партнерський маркетинг, вірусний маркетинг, прихований маркетинг, інтерактивна реклама, робота з блогами тощо
Place	Місцем продажів являється сайт. Успішність продажу залежить від графічного дизайну, його зручності, якості та швидкості оброблення заявок з сайту тощо

Джерело: розроблено авторами на основі [9]

Метою інтернет-маркетингу є отримання максимального ефекту від потенційної аудиторії інтернет-ресурсу. Для того, щоб отримати максимально-бажаний ефект від запланованої рекламної

© Голишева Є.О., Кириченко Т.В., Коваленко Я.А., 2014

кампанії необхідно дотримуватися основних етапів його застосування, поданих на рис. 1.

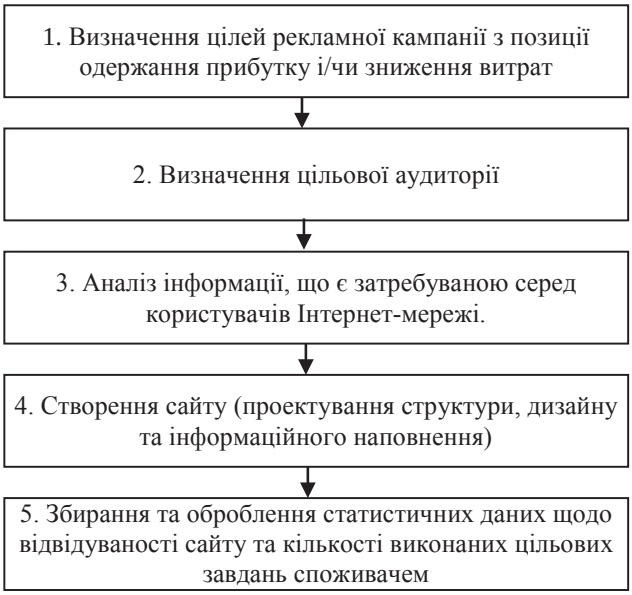

Рис. 1. Основні етапи інтернет-маркетингу
Джерело: розроблення авторами

В основу як інтернет-маркетингу, так і класичного маркетингу покладено аналіз попиту. Під аналізом попиту в Інтернеті розуміють збір даних статистики з метою визначити купівельну спроможність цільової аудиторії.

Політика комунікації в Інтернеті – це ряд заходів з просування інтернет-ресурсу або продукції у глобальній мережі. Вона використовує такі інструменти: сайт, SEO, медійну рекламу, контекстну рекламу, direct-маркетинг, SMM (SMO), блоги, вірусний маркетинг, SMS-маркетинг, інфографіку тощо. Ці інтернет-інструменти використовуються інтернет-магазинами, підприємствами на ринках B2C та B2B, а також для просування бренду компанії. Успіх компанії залежить не тільки від розміру частки маркетингового бюджету, виділеної на рекламну кампанію в Інтернет-мережі, а й від сфер її застосування (табл. 2).

Для того, щоб зрозуміти доцільність вибору конкретного інструменту інтернет-маркетингу для ринку B2C або B2B, наведемо їхні основні переваги та недоліки (табл. 3). При цьому, слід пам'ятати, що ринок B2C орієнтований на звичайного споживача, у той час як ринок B2B – на роботу з юридичними особами, тобто іншим бізнесом. Відповідно вони мають свої особливості:

– на ринку B2B в рекламі використовується більше конкретної та об'єктивної інформації, ніж в сфері B2C, де перевага надається яскравим відеороликам, організації видовищних промо-акцій тощо;

– система збуту на ринку B2B є більш персоніфікованою і міжособистісною, на відміну від B2C. Характер, кількість і вартість різних контактів залежать від рівня персоніфікації комунікацій;

– головне завдання компанії в сфері B2B полягає в тому, щоб показати, яким чином продукт або послуга допоможе корпоративним клієнтам підвищити рівень доходів і знизити витрати, завдання підприємства на ринку B2C полягає у збуті якомога більших обсягів продукції.

Таблиця 2

Використання інструментів Інтернет-маркетингу залежно від призначення

Вид інструменту	Сфера функціонування підприємства			
	Інтернет-магазин	B2B	B2C	Просування бренду
Сайт	+	+	+	+
SEO	+	+	+	+
Медійна реклама	+	+	-	+
Контекстна реклама	+	-	+	-
Direct-маркетинг	+	-	+	+
SMM (SMO)	+	+	+	+
Блоги	+	+	+	+
Вірусний маркетинг	+	+	+	+
SMS-маркетинг	+	+	-	-
Інфографіка	+	+	+	+

Джерело: розроблено авторами

Висновки. Аналізуючи вищенаведені переваги та недоліки найбільш популярних інструментів інтернет-маркетингу, не можна сказати точно, який із них є найбільш ефективним. Це свідчить про те, що для досягнення поставлених цілей компанія повинна використовувати елементи просування залежно від конкретної ситуації та наявного бюджету. Наприклад, якщо компанія планує провести короткострокові комунікаційні заходи, то для цього їй достатньо буде використати контекстну або медійну рекламу, але якщо планується проведення довгострокових заходів по завоюванню та зміцненню ринкових позицій, то найефективнішим інструментом в такій ситуації буде SEO-оптимізація.

Таблиця 3

Переваги та недоліки основних інструментів інтернет-маркетингу

Назва інструменту	Визначення	Переваги	Недоліки
Корпоративний сайт	Це повнофункціональний ефективний веб-сайт, який містить повну інформацію про компанію, товар та послуги, відомості про останні новини в житті компанії	– привабливість для клієнта; – детальна інформація про фірму; – швидкий зворотній зв'язок з клієнтом	– високий бюджет створення; – довготривала окупність вкладених коштів
SEO-оптимізація	Це пошукова оптимізація, яка передбачає просування сайту на першу сторінку видачі пошукових систем по певним ключовим запитам користувачів	– найвища клікабельність; – невеликі бюджети; – висока конвертація цільових відвідувачів у клієнтів	– постійна оптимізація сайту; – результати через 2-3 міс.; – висока залежність від змін в пошукових системах, роботи хостинг провайдера тощо

Контекстна реклама	Це контекстно-залежні банери або текстові оголошення рекламного характеру, які з'являються за певними запитами одразу під рядком пошуку або в кінці сторінки (три останні позиції)	– звернення до цільової аудиторії; – миттєва видимість у видачі пошукової системи; – не потрібна оптимізація сайту; – керованість; – «зручний» бюджет (клієнт сам визначає, скільки він готовий витратити)	– порівняно низька клікабельність рекламних оголошень; – аукціонна система формування вартості; – бюджет дещо вищий, ніж в пошуковому просуванні
SMO або оптимізація сайту під соціальні мережі	Це комплекс заходів, спрямованих на залучення на сайт відвідувачів із соціальних медіа: блогів, форумів, соціальних мереж тощо	– прямий контакт із користувачем; – ефект «сарафанного радіо»	– дефіцит спеціалістів; – висока трудомісткість
Директ-маркетинг	Це організація розсилок, тобто текстових повідомлень рекламного характеру	– цілеспрямованість; – персоніфікація; – можливість оцінки результатів; – допомагає встановити міцні ділові зв'язки з клієнтами	– неефективний як короткострокова стратегія; – неякісно проведена розсилка може призвести до підриву іміджу та зниженню лояльності споживачів
Медійна реклама	Це рекламні повідомлення у формі статичних або анімаційних картинок (банерів), які розміщують на сторінках сайтів з метою просування товарів або реклами бренду	– впливає на емоції; – гарно запам'ятовується; – охоплює велику аудиторію	– значні бюджети; – невисока пряма конвертація відвідувачів сайту у клієнтів
Блог	Це веб-сайт, головний зміст якого – записи, зображення чи мультимедіа, що регулярно додаються. Іншими словами блог – це мережевий журнал чи щоденник подій	– легкість створення нового посту; – безкоштовна реєстрація блогу; – моментальна доступність до опублікованої інформації	– поширення недостовірної інформації; – критичні відгуки формують негативне враження у клієнтів про продукцію
Вірусний маркетинг	Це маркетингова техніка, яка передбачає використання будь-якої можливості поширення інформації про певну послугу чи продукцію від користувача до користувача з їхньої ж ініціативи	– невеликий бюджет; – формує інтерес клієнтів до товарів та послуг; – ефект «сарафанного радіо»	– постійні «віруси» можуть набридати та викликати негативні емоції; – не привабливо оформлена вірусна реклама може не викликати зацікавленості у клієнтів
SMS-маркетинг	Це комплекс маркетингових заходів, спрямований на просування товарів та послуг з використанням засобів мобільного зв'язку.	– охоплення широкого кола клієнтів; – незначні бюджети.	– повідомлення можуть сприйматися як спам (смс можуть видаляти без попереднього перегляду); – не завжди є можливість вибору цільової аудиторії (місце проживання, інтереси тощо)
Інфографіка	Це графічний спосіб подання інформації, даних або знань	– привабливий зовнішній вигляд; – лаконічний зміст; – зручність поширення; – висока ефективність донесення інформації	– дорогі бюджети

Джерело: розроблено авторами на основі [1, 3, 4, 8, 9]

Список літератури:

1. Ілляшенко С.М. Сучасні тенденції застосування інтернет-технологій у маркетингу / С.М. Ілляшенко // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. – № 4. – Т. ІІ. – С. 64-74.
2. Интернет-маркетинг и бизнес-модели [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://webbuilding.com.ua/internet-marketing/.
3. Интернет-маркетинг: инструменты воплощения [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://antargo.com.ua/ru/internet-marketing/internet-marketing-instrumentyivoplo-scheniya.html
4. Интернет-маркетинг – что это такое? Методы интернет-маркетинга [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://internetdoxod.ru/marketing.php
5. Литовченко І.Л. Дослідження Інтернет-середовища України для маркетингової діяльності промислових підприємств / І.Л. Литовченко // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. – № 2. – С. 88-94.
6. Макарова М.В. Електронна комерція: посіб. / М.В. Макарова. – К. : Академія, 2002. – 272 с.
7. Петрик Е. А. Интернет-маркетинг. / Е.А. Петрик – М.: Московская финансово-промышленная академия, 2004.
8. Успенский, И.В. Интернет как инструмент маркетинга [Електронний ресурс] / И.В. Успенский. – СПб. : Изд-во СПГУЭиФ, 2003. – Режим доступу: http://www.aup.ru/books/m80/.
9. Холмогоров В. Интернет-маркетинг: Краткий курс. / В. Холмогоров – СПб.: Питер, 2002. – 272 с.

Голышева Е.А., Кириченко Т.В., Коваленко Я.А.
Сумский государственный университет

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНСТРУМЕНТОВ ИНТЕРНЕТ-МАРКЕТИНГА НА ПРЕДПРИЯТИИ

Аннотация
В статье рассмотрена актуальность использования интернет-маркетинга в современных условиях ведения бизнеса. Приведены особенности использования инструментов интернет-маркетинга в зависимости от сферы их применения. Проанализированы основные преимущества и недостатки инструментов интернет-маркетинга.
Ключевые слова: интернет-маркетинг, инструменты интернет-маркетинга, маркетинг-микс, сайт, B2C, B2B.

Golysheva Ie.O., Kyrychenko T.V., Kovalenko Y.A.
Sumy State University

FEATURES OF USING OF INTERNET-MARKETING INSTRUMENTS DEPENDING ON THE ENTERPRISE

Summary
It is discussed the relevance of Internet-marketing using in the current business environment. The using features of traditional marketing tools depending on their application area are shown. It is analyzed basic advantages and disadvantages of Internet-marketing tools.
Keywords: Internet-marketing, Internet-marketing tools, marketing-mix, website, B2C, B2B.

УДК 658.152

СКЛАДОВІ ЕКОНОМІЧНОГО ОЦІНЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Горічко Х.І., Семчук Ж.В.
Львівський університет бізнесу та права

У науковій статті розкрито сутність категорії «інвестиційна привабливість підприємства». Запропоновано ключові складові економічного оцінювання інвестиційної привабливості підприємства, а саме: фінансово-економічна привабливість, освітньо-фаховий потенціал персоналу, технологічно-майнова привабливість, соціальна привабливість, логістично-територіальна привабливість, партнерська привабливість, іміджево-брендова привабливість, адміністративно-правова привабливість, товарна привабливість.
Ключові слова: інвестиційна привабливість, підприємство, потенціал, підхід, оцінювання.

Постановка проблеми. В умовах обмеженості власних фінансових ресурсів у підприємства залучення інвестицій у нього є основним економічним індикатором з позиції його ефективного функціонування та стратегічних цілей розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначенню сутності та проблемам економічного оцінювання інвестиційної привабливості суб'єктів господарювання (підприємств) присвячені наукові роботи таких вчених-економістів, як І. Бланк, Ю. Буднікової, А. Єпіфанова, О. Коюди, С. Лози, Н. Макарій, О. Мельник, Р. Скриньковського, Г. Строкович, В. Хобти, Л. Янковської, О. Ястремської та ін. [1-17].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, незважаючи на вагомі наукові результати вчених-економістів залишається низка проблем, а саме: об'єктом гострих дискусій є сутність категорії «інвестиційна привабливість підприємства» та обґрунтування ключових складових оцінювання інвестиційної привабливості підприємства.

Мета дослідження. На основі аналізування економічних джерел та існуючої практики: 1) розкрити сутність категорії «інвестиційна привабливість підприємства»; 2) запропонувати ключові складові економічного оцінювання інвестиційної привабливості підприємства.

Виклад основного матеріалу. В результаті аналізування літературних джерел [1-17] та практичних аспектів з поданої проблематики, однозначно необхідно погодитись з висновками Р. Скриньковського [7; 10, с. 12] та А. Єпіфанова [11], що у поглядах вчених-економістів щодо тлумачення категорії «інвестиційна привабливість підприємства» сьогодні існує неоднозначність та розбіжність.

Як свідчать результати вивчення та аналізування літературних джерел за проблемою [1-8; 10-17], визначення поняття «інвестиційна привабливість підприємства» сконцентроване на таких таких категоріях: Y_1, Y_2, Y_3, Y_4, Y_5 ($Y_i = f_i(X_1, X_2)$, i=1, 2, ..., 5) – рис. 1. (підхід чл.-кор. УАН, чл. НТШ Скриньковського Р.М. [7, с. 63; 10, с. 12-13], який був розглянутий та схвалений на засіданні економічної комісії Наукового товариства ім. Шевченка 07.03.2012 р. [18]).

Узагальнюючи вищевикладений підхід науковця [10, с. 13], безперечно необхідно підтримати

© Горічко Х.І., Семчук Ж.В., 2014

найбільш вдалу думку к.е.н. С. Лози [4], що «інвестиційна привабливість підприємства – рівень задоволення фінансових, виробничих, організаційних, соціальних та інших вимог чи інтересів інвестора, який може оцінюватися значеннями відповідних показників або інтегральною оцінкою, і від якого залежить доцільність, ефективність і ризикованість вкладення інвестицій у даний об'єкт» [4, с. 6].

Аналіз літературних джерел [1-8; 10-17], зокрема наукових праць О. Ястремської [1], О. Мельник [8], Р. Скриньковського [10] та А. Єпіфанова [11], дають змогу стверджувати, що ключовими складовими економічного оцінювання інвестиційної привабливості підприємства є [8, с. 246-248; 10, с. 81-84]:

1. Фінансово-економічна привабливість [9]:
– рентабельність функціонування;
– ділова активність;
– ліквідність (короткострокова платоспроможність);
– фінансова стабільність (довгострокова платоспроможність);
– ринкова вартість акцій – стосується тільки акціонерних товариств.

2. Освітньо-фаховий потенціал (ОФП) персоналу.

«ОФП персоналу – можливості (природні здібності, обдарованість), знання та уміння (освіта), компетентність і практичні навички (фах), якими людина (найважливіший ситуаційний фактор) оволоділа у навчальних закладах – НЗ (виходячи зі структури освіти) та за допомогою самоосвіти (теоретичний аспект), а також у ході трудової діяльності (практичний досвід) і які можна застосувати (або використати) у необхідному соціально-економічному спрямуванні, а саме для забезпечення формування та розвитку підприємства в перспективі» (Р. Скриньковський) [10, с. 20-21].

3. Технологічно-майнова привабливість.
4. Соціальна привабливість.
5. Логістично-територіальна привабливість.
6. Партнерська привабливість.
7. Іміджево-брендова привабливість.
8. Адміністративно-правова привабливість.
9. Товарна привабливість (д.е.н., проф. Мельник О.) [8, с. 246-248].

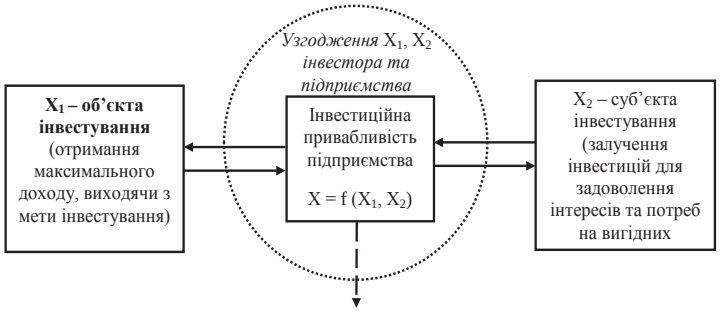

X як сукупність категорій: Y_1, Y_2, Y_3, Y_4, Y_5

Умовні позначення:

X – інвестиційна привабливість підприємства; $\mathbf{X_1}$, $\mathbf{X_2}$ – інвестиційні потреби та інвестиційні інтереси, віповідно – підприємства-реципієнта та інвестора; $\mathbf{Y_1}$ – ефективність інвестицій; $\mathbf{Y_2}$ – можливість для інвесторів; $\mathbf{Y_3}$ – умова розвитку підприємства (параметр, що формує рівень потенціалу); $\mathbf{Y_4}$ – порівняльний показник; $\mathbf{Y_5}$ – сукупність факторів (умова інвестування).

Рис. 1. Інвестиційна привабливість підприємства як ефект узгодження інвестиційних інтересів і інвестиційних потреб об'єкта та суб'єкта інвестування

Джерело: підхід Р.М. Скриньковського [10, с. 13]

Висновки і пропозиції. Узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду [1-8; 10-17] показало, що найбільш вдалим є трактування інвестиційної привабливості підприємства як рівень задоволення фінансових, виробничих, організаційних, соціальних та інших вимог чи інтересів інвестора, який може оцінюватися значеннями відповідних показників або інтегральною оцінкою, і від якого залежить доцільність, ефективність і ризикованість вкладення інвестицій у даний об'єкт. З'ясовано, що ключовими складовими економічного оцінювання інвестиційної привабливості підприємства є: фінансово-економічна привабливість; освітньо-фаховий потенціал персоналу; технологічно-майнова привабливість; соціальна привабливість; логістично-територіальна привабливість; партнерська привабливість; іміджево-брендова привабливість; адміністративно-правова привабливість; товарна привабливість.

Перспективи подальших розвідок в обраному напрямі полягають у формуванні методичних рекомендацій обчислення узагальнюючого (інтегрального) показника інвестиційної привабливості підприємства.

Список літератури:

1. Ястремська О.М. Стратегічне управління інвестиційною діяльністю підприємства: [навч. посібн.] / О.М. Ястремська. – Харків: Вид ХНЕУ, 2006. – 192 с.
2. Активізація і підвищення ефективності інвестиційних процесів на підприємствах / В.М. Хобта, О.Ю. Попова, А.В. Мєшков: [моногр.] / НАН України. Ін-т екон. пром-сті. МОН України. ДонНТУ. – Донецьк, 2005. – 343 с.
3. Коюда О.П. Інвестиційна привабливість підприємства в умовах трансформації економіки: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / О.П. Коюда; Харків. держ. екон. ун-т. – Харків, 2003. – 16 с.
4. Лоза С.П. Комплексне оцінювання рівня інвестиційної привабливості залізниць України: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / С.П. Лоза; Укр. держ. академія залізничного транспорту. – Харків, 2007. – 20 с.
5. Макарій Н. Оцінка інвестиційної привабливості українських підприємств / Н. Макарій // Економіст. – 2001. – Жовтень. – № 10. – С. 52-60.
6. Строкович Г.В. Вибір стратегії інвестування підприємств: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / Г.В. Строкович; Харків. держ. екон. ун-т. – Харків, 1999. – 17 с.
7. Скриньковський Р.М. Методичні рекомендації до оцінювання інвестиційної привабливості підприємств / Р.М. Скриньковський // Інвестиції: практика та досвід: наук.-практ. журнал. – 2011. – № 23. – Грудень. – С. 62-67.
8. Мельник О.Г. Системи діагностики діяльності машинобудівних підприємств: полікритеріальна концепція та інструментарій: [монографія] / О.Г. Мельник. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2010. – 344 с.
9. Семчук Ж.В. Фінансовий стан підприємств: сутність, прийоми та методи проведення аналізу / Р.М. Скриньковський, Ж.В. Семчук // Економіка та держава: міжн. наук.-практ. журнал. – 2014.– № 3. – С. 47-49.

10. Скриньковський Р.М. Освітньо-фаховий потенціал персоналу як фактор впливу на інвестиційну привабливість підприємства: дисертація .. кандидата економічних наук: 08.00.07 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» / Р.М. Скриньковський; Львівський університет бізнесу та права. – Львів, 2014. – 233 с.
11. Оцінка кредитоспроможності та інвестиційної привабливості суб'єктів господарювання: [моногр.] / [Єпіфанов А.О., Дехтяр Н.А., Мельник Т.М., Школьник І.О. та ін.]; за ред. д.е.н. Єпіфанова А.О. – Суми: УАБС НБУ, 2007. – 286 с.
12. Буднікова Ю.В. Інвестиційна привабливість як економічна категорія / Ю.В. Буднікова, О.М. Таряник // Вісн. Хмельн. нац. ун-ту. – 2011. – № 2. – Т. 1. – С. 125-128.
13. Щиборщ К.В. Оценка инвестиционной привлекательности предприятий / К.В. Щиборщ // Банковские технологии. – М., 2000. – № 4. – С. 32-36.
14. Сидоренко М.В. Оцінка інвестиційної привабливості підприємств // Стратегія економічного розвитку України: наук. збірник. – Вип. 2 – 3 / Відп. ред. О.П. Степанов. – К.: КНЕУ, 2000. – С. 173-177.
15. Бланк И.А. Инвестиционный менеджмент / И.А. Бланк – К.: МП «ИТЕМ лтд», «Юнайтед Лондон Трейд Лимитед». – 1995. – 448 с.
16. Якименко Е.А. Оценка инвестиционной привлекательности предприятия / Е.А. Якименко // Вестник Алтайского государственного аграрного университета – 2009. – № 11(61). – С. 117-121.
17. Meyer K. E. Investment strategies in emerging markets. – UK: Edward Elgar Publishing Ltd, 2004.
18. Скриньковський Р. Економічне оцінювання інвестиційної привабливості підприємств / Р. Скриньковський; XXIII Наукова сесія Наукового товариства ім. Шевченка // Прогр. XXIII Наукова сесія НТШ (27.02 – 31.03.2012 р.; Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 07.03.2012р.). – Економічна комісія. – Л.: НТШ, 2012. – С. 14.

Горичко К.И., Семчук Ж.В.
Львовский университет бизнеса и права

СОСТАВЛЯЮЩИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ОЦЕНКИ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В научной статье раскрыта сущность категории «инвестиционная привлекательность предприятия». Предложены ключевые составляющие экономической оценки инвестиционной привлекательности предприятия, а именно: финансово-экономическая привлекательность, образовательно-профессиональный потенциал персонала, технологически имущественная привлекательность, социальная привлекательность, логистически-территориальная привлекательность, партнерская привлекательность, имиджево-брендовая привлекательность, административно-правовая привлекательность, товарная привлекательность.
Ключевые слова: инвестиционная привлекательность, предприятие, потенциал, подход, оценка.

Horichko Kh.I., Semchuk Z.V.
Lviv University of Business and Law

COMPONENTS OF ECONOMIC EVALUATION OF INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF THE ENTERPRISE

Summary
In scientific article is discovered an essential of the category «investment attractiveness of the enterprise». In article are recommended key components of economic evaluation of investment attractiveness, namely financial and economic attractiveness, educational and professional potential of personnel, technology and property appeal, social appeal, logistics and territorial attractiveness, partner attractiveness, image-Brand appeal, administrative and legal appeal, commodity appeal.
Keywords: investment attractiveness, enterprise, potential, approach, evaluation.

УДК 336.64

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ ПІДПРИЄМСТВА

Григораш Т.Ф., Сокальська Є.С., Шабала А.В.
Дніпропетровська державна фінансова академія

У статті розкривається сутність фінансових ресурсів. Розглядається система управління фінансовими ресурсами підприємства та джерела їх формування. Також визначено шляхи вдосконалення управління фінансовими ресурсами підприємства.
Ключові слова: фінансові ресурси, активи, дохід, статутний капітал, кредит.

Постановка проблеми. фінансові ресурси відіграють значну роль в діяльності підприємства, його розширеному відтворенні. У період ринкової економіки спостерігається нестача фінансових ресурсів підприємства. Це негативно впливає на виробничо-господарську діяльність підприємств, сприяє появі та зростанню боргів перед іншими суб'єктами господарювання, державою, співробітниками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблеми щодо вдосконалення управління фінансовими ресурсами займалося багато як іноземних, так і вітчизняних вчених, зокрема Н.В. Нестеренко, Д.М. Ребріна, О.К. Авдєй, О. Леось, І. Коваль, М.В. Шкробот, І.В. Рудченко, Н.В. Погожа.

Мета даної статті – розглянути систему та джерела формування фінансових ресурсів підприємства, запропонувати шляхи вдосконалення управління фінансовими ресурсами підприємства.

Виклад основного матеріалу. Економісти й науковці розглядають безліч визначень понять «фінансові ресурси». Наприклад, А.М. Поддєрьогін під фінансовими ресурсами розуміє усі грошові кошти, що є в розпорядженні підприємства, до яких належать грошові фонди й та частина грошових коштів, яка використовується в нефондовій формі [1]. Основними джерелами формування фінансових ресурсів підприємства є власні та залучені кошти. До власних належать: статутний капітал, амортизаційні відрахування, валовий дохід та прибуток. До залучених – отримані субсидії, кредити, пайові та інші внески, кошти, мобілізовані на фінансовому ринку.

За О. С. Філімоненковим, фінансові ресурси – це джерела коштів підприємства, що спрямовуються на формування їх активів [2].

Однією з класифікацій фінансових ресурсів підприємства є класифікація в залежності від джерел формування фінансових ресурсів (рис. 1).

На формування фінансових ресурсів підприємства мають вплив різноманітні чинники, які залежно від суб'єктів підприємницької діяльності, поділяють на зовнішні, що безпосередньо не пов'язані з діяльністю окремого підприємства, та внутрішні, які безпосередньо пов'язані з діяльністю окремого підприємства. Зовнішні чинники включають в себе: стан економіки в цілому, зміну політичного курсу влади, інфляцію, зростання цін на ресурси.

До внутрішніх чинників можна віднести [4, с. 146]:

– рівень досконалості фінансової структури підприємства (деталізація фінансових завдань);
– якість організації управління фінансовими ресурсами;
– налагодження роботи з посередницькими організаціями;
– забезпечення зв'язку збутової стратегії із виробничою;
– позиціонування, вибір сегментів ринку згідно з виробничими можливостями;
– моніторинг існуючого ринку продукції;
– якість фінансового, управлінського та податкового обліку;
– здійснення цінової політики, виходячи із затрат на виробництво, пошук шляхів їх зниження, аналіз цін конкурентів;
– загальна оцінка ефективності функціонування виробництва та узгодження її із фінансовим планом підприємства;
– визначення критеріїв відповідності кваліфікації персоналу займаним посадам (згідно з організаційною структурою) й делегуванню повноважень та межі відповідальності.

Важливим напрямом підвищення ефективності діяльності підприємства є вдосконалення механізму управління фінансовими ресурсами діяльності. Головна спрямованість удосконалення механізму управління фінансовими ресурсами підприємств

Рис. 1. Класифікація джерел формування фінансових ресурсів підприємства [3, с. 5]

© Григораш Т.Ф., Сокальська Є.С., Шабала А.В., 2014

полягає в оптимізації використання ресурсів підприємства. Система управління фінансовими ресурсами підприємства може вважатися досить ефективною лише в тому разі, коли вона дає змогу не лише раціонально використовувати наявні ресурси, а й забезпечувати активний системний пошук можливостей подальшого розвитку підприємства [5, с. 72].

Управління фінансовими ресурсами – це циклічний процес, який потребує постійного оновлення. Тому можна визначити етапи процесу управління фінансовими ресурсами підприємств (рис. 2).

При виборі оптимального формування фінансових ресурсів необхідно застосовувати системно-аналітичний метод управління фінансовими ресурсами. Його суть ґрунтується на доцільності управлінського рішення щодо ситуації, яка створюється під впливом факторів внутрішнього і зовнішнього середовища. Розв'язання проблеми на практиці являє собою перехід від прийомів аналізу до пошуку оптимального варіанта дій при поєднанні стратегічного і тактичного планування.

Для побудови ефективної системи управління фінансовими ресурсами підприємства доцільно враховувати наступні вимоги [7, с. 238]:

– існування причинно-наслідкових зв'язків між елементами системи;

– динамічність, здатність до зміни якісного стану;

– володіння параметром, вплив на який дає можливість зміни протікання економічного процесу.

Інакше кажучи, основний процес перетворює вхід у вихід. Це та діяльність, що може забезпечити функціонування фінансових ресурсів підприємства. Зв'язок в зворотньому напрямку – це робота, пов'язана з вже прийнятим управлінським рішенням, метою якого є зближення виходу та моделі виходу.

Задоволення цих вимог здійснюється шляхом визначення системних об'єктів, їх властивостей та зв'язків, що виникають між ними. Системним об'єктом є, по-перше, вхід – те, що змінюється в результаті протікання даного процесу. У системі управління фінансовими ресурсами підприємства – це величина та структура фінансових ресурсів, що були сформовані з метою їх використання в процесі діяльності підприємства. По-друге, вихід – результат чи кінцевий стан процесу. Стосовно системи управління фінансовими ресурсами виходом буде залишкова величина та структура фінансових ресурсів на кінець системного циклу. По-третє, зв'язок, що забезпечує узгодження входу та виходу процесу [7, с. 238].

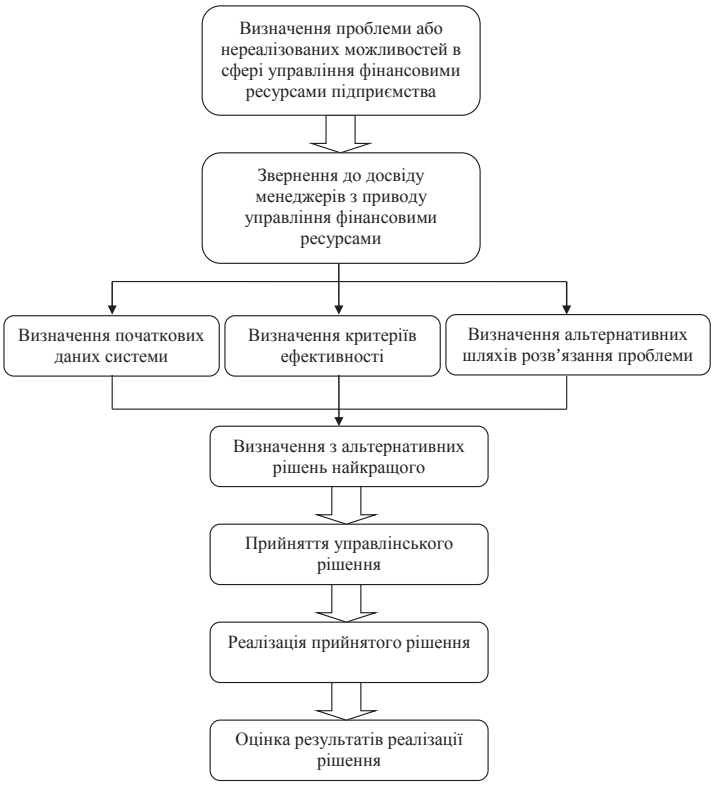

Рис. 2. Система управління фінансовими ресурсами підприємства [6, с. 18]

Удосконалення організації управління фінансовими ресурсами підприємств необхідно розглядати, як один з головних факторів підвищення ефективності їх формування та використання. Це забезпечить високий рівень планування фінансових ресурсів, прийняття оптимальних рішень з врахуванням їх економічного та соціального ефекту [8, с. 152-153].

Задля забезпечення ефективного розв'язання економічних і соціальних завдань підприємства потрібно правильно розпоряджатися його фінансовими ресурсами, що є само по собі важливим чинником.

У процесі діяльності підприємство повинно вибрати оптимальні варіанти збільшення капіталу як за рахунок зовнішніх, так і внутрішніх фінансових ресурсів. При управлінні фінансами необхідно з'ясувати [4, с. 146]:

– яку частину прибутку, що залишився в розпорядженні підприємства після сплати податків, спрямувати на розвиток виробництва, технічне переоснащення, а яку – у фонд споживання;

– як використати кошти – на будівництво нового цеху чи придбання акцій іншого підприємства;

– куди вкласти кошти – придбати понад мінімальні потреби виробництва запаси дефіцитних матеріалів чи купувати їх у міру потреби;

– збільшити статутний фонд за рахунок додаткової емісії акцій чи звернутися за кредитом до комерційного банку.

Щоб визначити наскільки ефективно використовуються фінансові ресурси підприємства, потрібно порівняти досягнутий результат від господарської діяльності та отриманий прибуток з обсягом використаних фінансових ресурсів, якими розпоряджалося підприємство у відповідний період минулого року.

Висновки. Фінансово-економічний стан підприємства і його місце на ринку в сучасних конкурентних умовах залежить від правильного управління фінансовими ресурсами. Тому вдосконалення фінансових ресурсів є одним з найголовніших чинників підвищення ефективності виробничо-господарської діяльності підприємства. При цьому потрібна наукова організація роботи з управління фінансовими ресурсами, яка в свою чергу забезпечить високий рівень прийняття оптимальних управлінських рішень.

Важливим фактором при вдосконаленні управління фінансовими ресурсами підприємства є поєднання стратегії з конкретним планом дій на певний період, впровадження сучасних методів формування і використання фінансових ресурсів. Це дасть змогу підприємству досягти позитивних результатів у довгостроковому періоді і отримати стійке фінансове забезпечення. Потрібно приділити увагу розробці заходів стимулювання збільшення чистого грошового потоку кожного з напрямків діяльності підприємства.

Список літератури:
1. Поддєрьогін А. М., Білик А. М., Буряк Л. Д. Фінанси підприємств [Текст]: підручник / Кер. кол. авт. і наук. ред. проф. А. М. Поддєрьогін. – 5-те вид., перероб. та допов. – К.: КНЕУ, 2004. – 546 с.
2. Філімоненков О. С. Фінанси підприємств: Навч. посіб. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К.: МАУП, 2004. – 328 с.
3. Близнюк О. П. Класифікація джерел формування фінансових ресурсів підприємства / О. П. Близнюк, А. П. Горпинченко // Вісник Міжнародного Слов'янського університету. – 2012. – № 2. – С. 1-7.
4. Погожа Н. В. Проблемні аспекти формування та використання фінансових ресурсів підприємства в умовах рецесії України / Н. В. Погожа // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2012. – № 2(45). – С. 144-149.
5. Нестеренко Н. В. Шляхи вдосконалення управління фінансовими ресурсами підприємства / Н. В. Нестеренко, Д. М. Ребріна // «Вісник». – 2011. – № 3(16). – С. 69-72.
6. Рудченко І. В. Удосконалення механізму управління фінансовими ресурсами підприємства / І. В. Рудченко. – С. 16-19.
7. Шкробот М. В. Сутність та основи функціонування системи управління фінансовими ресурсами підприємств / М. В. Шкробот // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. – № 3, Т. 2. – С. 236-240.
8. Авдєй О. К. Управління фінансовими ресурсами підприємств машинобудівного комплексу / О. К. Авдєй // Економічний вісник Донбасу. – 2012. – № 3(29). – С. 149-153.

Григораш Т.Ф., Сокальская Е.С., Шабала А.В.
Днепропетровская государственная финансовая академия

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСОВЫМИ РЕСУРСАМИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье раскрывается сущность финансовых ресурсов. Рассматривается система управления финансовыми ресурсами предприятия и источники их формирования. Также определены пути совершенствования управления финансовыми ресурсами предприятия.
Ключевые слова: финансовые ресурсы, активы, доход, уставный капитал, кредит.

Grygorash T.F., Sokal'ska Ye.S., Shabala A.V.
Dnipropetrovsk State Financial Academy

WAYS TO IMPROVE THE MANAGEMENT OF FINANCIAL RESOURCES OF THE ENTERPRISE

Summary
the article reveals the essence of financial resources. We consider a management system of financial resources of the enterprise and the sources of their formation. Also identified ways to improve the management of financial resources of the enterprise.
Keywords: financial resources, assets, income, share capital and credit.

УДК 336.7

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ІПОТЕЧНОГО КРЕДИТУВАННЯ В УКРАЇНІ

Євтушенко Н.М.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

У статті розглянуто тенденції розвитку іпотечного кредитування в Україні. Виявлено ряд проблем, усунення яких дасть позитивні зміни для розвитку іпотечного ринку та удосконалення системи іпотечного кредитування з метою забезпечення її ефективного розвитку в Україні.
Ключові слова: іпотечне кредитування, банківські продукти, кредит, Державна іпотечна установа, іпотечний ринок.

Постановка проблеми. На сучасному рівні розвитку банківських продуктів, все більшої актуальності набувають послуги кредитування, однак іпотечне кредитування користується не досить великим попитом. Це зумовлено тим, що споживачі не хочуть брати цей вид кредиту, бо їх не задовольняють умови, які пропонуються банком. Становлення іпотечного ринку в Україні є однією з найбільш важливих проблем, що потребують невідкладного розв'язання. Україна відстає від західних країн у сфері іпотечного кредитування, що негативно позначається на темпах її розвитку, розв'язанні соціально-економічних проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різними аспектам проблеми іпотечного кредитування займалися зарубіжні та вітчизняних економісти і фінансисти. Серед іноземних вчених, праці яких присвячено проблемам розвитку іпотечного кредитування, є такі як Б. Батлер, І. Бернард, Ф. Мишкін, Р. Міллер, Л. Гіт ман, Д. Ван Хуз, Р. Страйк, Ф. Фабоці та ін. Серед вітчизняних дослідників відмічено праці В. Валентинова, О. Євтуха, Т. Ковальчука, М. Дем'яненко, В. Кравченка, С. Кручка, Б. Луціва, А. Мороза, О. Онищенка, К. Паливода, В. Радченка, П. Саблука, М. Савлука, С. Юргелевича та ін [3]. Однак, низка важливих питань теоретико-методологічного та практичного спрямування розвитку іпотечного кредитування залишаються не розглянутими.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Слід зазначити, що цілком зрозумілим є те, що процес іпотечного кредитування дозволить вирішити ряд досить актуальних соціально-економічних проблем суспільства. По-перше, отримає розвиток довгострокове житлове іпотечне кредитування. По-друге, отримує рішення питання кредитних ресурсів для підприємств агропромислового комплексу. По-третє, розвиток іпотечного кредитування сприяє появі можливості суттєвих якісних зрушень в економіці держави загалом. Але на даний час в Україні залишаються не вирішеними проблеми, які знижують можливість провадження іпотечного кредитування в повному обсязі.

Метою статті є дослідження проблеми іпотечного кредитування та можливі шляхи розвитку іпотечного ринку в Україні.

Головна мета роботи. Система іпотечного кредитування посідає унікальне місце в національній економіці кожної країни. По-перше, сьогодні іпотечне кредитування в більшості економічно розвинутих країн є не тільки основною формою поліпшення соціально-економічних умов життя населення, але й здійснює істотний вплив на економічну ситуацію у країні в цілому. З іншого боку, система іпотечного кредитування являє сьогодні складний механізм, який складається із взаємопов'язаних та взаємозалежних підсистем За рахунок іпотеки здійснюється інвестування реального сектора економіки та збільшення його капіталу і внаслідок цього забезпечується стабільне зростання доходів у різних галузях економіки. Іпотека може стати одним з важливих інструментів створення національної системи заощаджень. При широкому впровадженні іпотечного кредитування в країні збільшаться бюджетні надходження, ефективніше вирішуватимуться житлові питання, зросте відтворення робочої сили та її мобільність

Виклад основного матеріалу. Сучасна модель українського ринку іпотеки характеризується такими факторами:

– переважно депозитна модель фінансування;

– домінування універсальних банків;

– відсутність спеціалізованих інститутів іпотечного ринку, гарантійних фондів іпотечного страхування ринкового фінансування, певної інфраструктури.

Згідно ст. 1 Закону України «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати», іпотечне кредитування – правовідносини, що виникають з приводу набуття права вимоги іпотечного боргу за право чинами та іншими документами [1].

Проблеми розвитку іпотечного кредитування в Україні умовно можна поділити на такі складові: політико-правові, соціально-економічні, науково-технічні, економіко-географічні.

Політико-правовими проблемами можуть виступати:

– недосконаліть законодавчої бази; відсутність єдиних системоутворюючих принципів, стандартизації та уніфікації процедур іпотечного кредитування;

– недостатня участь держави у стимулюванні іпотечного кредиту; недостатній захист прав кредитора;

– не вирішені питання щодо процедури виселення мешканців із житлового приміщення, що підлягає стягненню за іпотечним договором;

– відсутній єдиний реєстр прав на нерухоме майно; непрозорість взаємовідносин учасників ринку; незначна роль державної іпотечної установи на ринку іпотечних кредитів [4].

До соціально-економічних проблем відносять:

– загальна нестабільність економіки; інфляційні ризики;

– низький рівень доходів у більшості населення порівняно з вартістю нерухомості;

– висока ставка за іпотечними кредитами; високий рівень валютизації іпотечного ринку.

В свою чергу до науково-технічних проблем входять:

– нерозвиненість механізмів залучення коштів населення;

– не розвинута система рефінансування банківських іпотечних кредитів; низький відсоток іпотечних кредитів в кредитному портфелі банку.

Економіко-географічною проблемою виступає недостатньо розвинена інфраструктура ринку

© Євтушенко Н.М., 2014

житла і житлового будівництва. Досліджуючи проблеми іпотечного кредитування, слід зазначити, що у сучасних умовах розвиток іпотечного кредитування стає в Україні надзвичайно важливим завданням подальшого здійснення кредитно-банківської реформи. Іпотечний кредит є важливим самостійним інститутом ринкової економіки, одночасно він сприяє виникненню і розвитку інших складових ринкової інфраструктури [5].

За даними УНІАН позитивні зміни почалися у першому ж кварталі минулого року: у березні 2013 року Державна Іпотечна Установа знизила ставки рефінансування на 2,7 процентного пункту – до 15,3% річних. До цього іпотека з рефінансуванням ДІУ не відрізнялася за реальною вартістю від звичайних кредитів на купівлю житла – після того, як в 2012 році ставку рефінансування ДІУ підняли відразу на сім процентних пунктів, з 11 до 18% річних. Після зниження різниця у вартості кредитів з ДІУ і звичайних іпотечних кредитів від українських банків скоротилася, але пільгові позики продовжували залишатися недешевими – 17-19% реальних річних. Це і виявилося однією з причин, з якої обсяги кредитів з рефінансування ДІУ зменшилися в два рази. За підсумками 11 місяців 2013 року ДІУ рефінансувала кредитів на суму більше 141 мільйона гривень, в той час як за підсумками 2012 року ця сума становила 293,4 мільйона гривень. Отже, незважаючи на оптимістичний початок, іпотека з рефінансування ДІУ закінчила рік без особливих досягнень.Пільгова іпотека під 3% річних також не відзначилася серйозними досягненнями, хоч уряд і повідомляє регулярно в пресі про успіхи: про те, що пільгові кредити користуються високим попитом, що в рамках програми «доступне житло» почали будівництво відразу дев'яти мікрорайонів, що чотири існуючі схеми пільгової іпотеки доповнять ще декількома (наприклад, з можливістю оренди з правом викупу) і т.д. Однак обсяги пільгового кредитування невеликі: з виділених 300 мільйонів гривень в 2013 році використовували тільки 65 мільйонів, інші кошти пішли на фінансування інших житлових програм. Причина скромних успіхів іпотеки під 3% – низький попит. Замість запланованих 4 000 кредитів, позичальники не оформили і 2 000 (дані Мінрегіонбуду). За словами експертів, річ у невеликому виборі житлових об'єктів і високих вимогах до позичальників. Додатковою причиною для деяких потенційних кандидатів на пільгову іпотеку може бути невпевненість у надійності державного фінансування. В 2013 році, вперше з часу фінансової кризи 2008 р., загальні обсяги кредитування фізичних осіб зросли – на 4,5 мільярда гривень або на 2,4% – до 192,7 мільярда гривень (дані НБУ). Однак іпотеки зростання не торкнулося: обсяги таких кредитів, виданих українським позичальникам, знижуються вже четвертий рік поспіль. За результатами 11 місяців 2013 року вони зменшилися до 52,4 мільярда гривень, втративши більше шести мільярдів, порівняно з 2012 роком. Більше того, обсяги іпотечного кредитування станом на 01.12.2013 р. досягли мінімального значення за останні шість років: обсяг був меншим тільки в 2007 році – 40,8 мільярдів гривень (дані НБУ) [2, 3].

В цілому існує великий попит на іпотечні кредити, але у зв'язку з відсутністю у банків довгострокових кредитних продуктів з прийнятною для середньостатистичного українця процентною ставкою, кількість наданих іпотечних кредитів поки невелика.

Можливо припустити, що в 2015 році основні зміни за кредитами на нерухомість будуть перебувати виключно у ціновому полі – на ринку багато кредитних програм з мінімальним початковим внеском, також існує безліч пропозицій з максимальним строком кредитування до 20 років. А за програмами іпотечного кредитування спільно з Державною іпотечною установою максимальний термін кредиту складає 30 років. Малоймовірно, що ці пропозиції будуть істотно коригуватися.

На основі вивчення зарубіжного досвіду організації іпотечних відносин для вдосконалення механізму іпотечного кредитування в Україні запропоновано:

1) запровадити диференційовані відсоткові ставки за іпотечними кредитами для здешевлення житлових іпотечних кредитів для населення, вдосконалювати систему надання субсидій (щодо першого внеску та відсоткових ставок) молодим сім'ям і соціально незахищеним верствам населення за рахунок бюджетних ресурсів, податкових пільг суб'єктам іпотечного кредитування;

2) забезпечити проведення обґрунтованої оцінки вартості житла та ціноутворення в системі житлового будівництва, що сприятиме розвитку житлової іпотеки та доступності житла для широких верств населення;

3) українським банкам з огляду на тенденції на світових валютних ринках доцільно дотримуватись стандартних вимог щодо надання іпотечних кредитів та стимулювати збільшення гривневого сегмента іпотечного ринку;

4) удосконалення і розвиток законодавчої бази; створення системи гарантій і прозорих умов діяльності учасників іпотечного ринку; стандартизація та уніфікація процедури іпотечного кредитування;

5) розвиток системи страхування іпотечних кредитів; розвиток фондового ринку; вдосконалення інфраструктури іпотечного ринку; розвиток дворівневої системи іпотечного кредитування;

6) створення сприятливіших умов для доступу до капіталу широкого кола покупців нерухомості; зменшення відсоткових ставок на іпотечні кредити; налагодження співпраці з ріелтерськими компаніями; мобілізація фінансових ресурсів шляхом державних гарантій [5, с. 57].

Формування іпотечної системи в Україні відкриє нові фінансові перспективи для розвитку національної економіки: забезпечить підвищення рівня капіталізації інвестиційних ресурсів; започаткує новий механізм ефективнішого розподілу капіталу між сферами і галузями економіки; виникне новий імпульс для суттєвого розширення фондового ринку на основі впровадження нових іпотечних цінних паперів [5].

Тобто розвиток ринку іпотечного кредитування може позитивно вплинути на активізацію ситуації в інших секторах економіки України, що, в свою чергу,призведе до інвестиційного зростання, вплине на збільшення доходів населення, що, в свою чергу, позитивно позначиться на доступності іпотечного кредитування, стимулюючи нарощування його обсягів. Отримані результати дослідження спрямовані на удосконалення системи іпотечного кредитування з метою забезпечення її ефективного розвитку в Україні.

Висновки і пропозиції. Отже, основна проблема розвитку іпотечного кредиту в Україні є обмеженість вільних фінансових ресурсів і пошук інвесторів. Одним із основних завдань банків щодо поповнення «довгих» пасивів у нинішній ринковій економіці є перетворення заощаджень населення в інвестиції. Нормативно-правова база іпотечного кредитування залишається незавершенною. Пер-

спективи розвитку іпотеки в Україні значно залежать від економічного зростання, стабільності цін та обмінного курсу національної валюти, удосконалення фінансово-кредитної системи та ринку нерухомості. Іпотечне кредитування – це надійний і вивірений спосіб залучення приватних інвестицій іноземних та вітчизняних інвесторів. Лише надійні гарантії, зокрема застава нерухомості та емісія на її основі іпотечних цінних паперів, дозволять мобілізувати в значних масштабах заощадження населення і спрямовувати їх на інвестування перспективних секторів економіки. Лише в такому разі в Україні можлива поява зарубіжних портфельних інвесторів, які, через придбання іпотечних цінних паперів, здійснюватимуть інвестування української економіки.

Список літератури:

1. Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати: Закон України від 19 червня 2003 року № 979–IV.
2. Офіційний сайт Державної іпотечної установи / [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.ipoteka.gov.ua
3. Офіційний сайт Української Національної іпотечної асоціації / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unia.com
4. Ключові проблеми розвитку іпотечного кредитування в Україні та можливі шляхи їх вирішення : Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.rusnauka/com/25_DN_2008
5. Андрушків Т. Криза іпотечного кредитування в Україні та шляхи її подолання // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. – 2011. – № 16. – С. 3-9.

Евтушенко Н.Н.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ИПОТЕЧНОГО КРЕДИТОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье рассмотрены тенденции развития ипотечного кредитования в Украине. Выявлен ряд проблем, устранение которых даст положительные изменения для развития ипотечного рынка и совершенствование системы ипотечного кредитования с целью обеспечения ее эффективного развития в Украине.
Ключевые слова: ипотечное кредитование, банковские продукты, кредит, Государственное ипотечное учреждение, ипотечный рынок.

Yevtushenko N.M.
Pereyaslav-Khmelnitsky state pedagogical University named after Hryhoriy Skovoroda

MORTGAGE TRENDS IN UKRAINE

Summary
The article examines trends in the development of mortgage lending in Ukraine. Revealed a number of problems, which will eliminate the positive changes to the mortgage market and improving the system of mortgage lending in order to ensure its effective development in Ukraine.
Keywords: mortgage lending, banking products, credit, state mortgage agency, mortgage market.

УДК 330.111.66:711.438

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ МЕХАНИЗМА СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ

Жерибор Л.Л.
Житомирский национальный агроэкологический университет

Целью статьи является исследование основных принципов формирования механизма социально-экономического развития сельских территорий. В статье рассматривается необходимость разработки и реализации Комплексной программы социально-экономического развития сельской территориальной общины на основе научно обоснованного подхода, предполагающего системное решение социально-экономических проблем, внедрения современных методов и инструментов управления развитием села, способствовать необратимости процесса положительных перемен. Особого внимания заслуживают предлагаемые фундаментальные принципы механизма социально-экономического развития сельских территорий. Основной акцент в проведенном исследовании сделан на внедрении паспорта населенных пунктов, составляющими которого являются: площадь населенного пункта, расстояние от главных транспортных путей, центров района и области, численность и поло-возрастная структура населения, распределение рабочей силы по отраслям экономики, процент работающих, описание образовательных и культурных учреждений, производственных предприятий и т.д.

Ключевые слова: аграрный сектор, национальная экономика, сельские территории, Комплексная программа, уровень занятости, самодостаточность, самоуправление, социальное партнерство, паспорт.

Постановка проблемы. Коренные изменения, происходящие в аграрном секторе экономики Украины, неоднозначно воспринимаются украинским обществом. С одной стороны, либерализация экономических отношений, плюрализм в определении форм производственной и рыночной деятельности, становление института частной собственности на землю, другие средства производства и т.п. являются положительными и перспективными сдвигами, способствующими реализации огромного аграрного потенциала нашей страны, превращению ее в одного из лидеров мирового рынка продовольствия. Но, с другой стороны, очевидны негативные последствия, вызванные упадком высокотоварного производства, нарушением системы хозяйственных связей, разрушением материально-технической базы, обострением экологических проблем, смещением акцентов в социальной политике на селе.

Проблема использования аналитико-синтезирующих подходов к изучению сельских территорий является относительно новой, хотя отдельные ее стороны уже достаточно освещались исследователями. В частности, социологи главный акцент делают на изучении социальных проблем украинского села (работы В.И. Тарасенко [6], А.С. Гончарука, других ученых). Современные проблемы управления, обоснование путей рационального использования и охраны земельных ресурсов, особенно в условиях реформирования земельных отношений, исследовали экономисты-землеустроители, в частности, Д.И. Бабминдра, Д.С. Добряк, Л.Я. Новаковский, М.Г. Степень, А.Я. Сохнич, А.М. Третьяк и другие. Экономисты-аграрии П.И. Гайдук, Г.Д. Гуцуляк, П.Т. Саблук [5], Н.Н. Федоров, В.В. Юрчишин [5] разработали теоретико-методологические основы изучения трансформационных процессов, которые происходили в агропромышленном комплексе Украины за последние два десятилетия. Экономисты-географы В.А. Джаман, А.И. Доценко, Ф.Д. Залоговый, В.П. Нагорная, Я.Б. Олейник, А.Г. Топчиев [8], А.У. Хомра, А.И. Шаблий и другие в своих трудах отразили потенциал развития агропромышленного комплекса и проблемы, связанные с трансформацией земельных отношений, экономической, экологической, демографической и социальной депрессивностью отдельных регионов.

В то же время появилось много новых проблем сельских территорий, которые сегодня недостаточно изучены. К ним можно отнести проблемы методологического и организационного характера, связанные, прежде всего, с отсутствием достоверной информации о различных аспектах функционирования сельской местности и сельского хозяйства в условиях агрессивной рыночной среды, а также спектром социальных проблем, присущих современному этапу развития украинского села.

Объектом исследования является комплекс основных аспектов функционирования и перспектив развития сельских территориальных общин.

Результаты исследования. В современных условиях особенно острой проблемой государственного масштаба является экономическая защита и социальная поддержка сельского населения страны, которое, в условиях системных преобразований, оказалось наименее защищенным и уязвимым слоем украинского общества. Государство пытается исправить положение, направляет для этого существенные средства, формирует соответствующую институциональную среду, разрабатывает и воплощает в жизнь целенаправленную аграрную политику. Однако решение проблем во многом зависит и от самих крестьян, от их самоорганизации, развития местного самоуправления, локальных инициатив и высокой социальной активности сельских общин.

В этом контексте сельские территориальные общины следует рассматривать как первичное звено управления жизнедеятельностью сельского социума, главный центр демократического контроля за экономическим и социальным развитием сельских территорий, самый ответственный защитник прав и свобод сельского населения. В условиях становления демократического общества и рыночной экономики роль сельских территориальных общин будет неуклонно расти. Общество должно воспитывать своих лидеров, выдвигать инициативы по реализации собственных интересов, заботиться о рациональном использовании имеющихся ресурсов, обеспечивать честное и справедливое распределение общественных благ. Наиболее действенным методом решения этих задач является разработка Комплексных программ социально-экономического развития сельских территориальных общин на основе научно обоснованного подхода, предполага-

© Жерибор Л.Л., 2014

ющего системное решение социально-экономических проблем, внедрения современных методов и инструментов управления развитием села, что в дальнейшем будет способствовать необратимости процесса позитивных преобразований.

Целью таких программ является разработка и реализация системы мер экономического, социального и экологического характера, способных обеспечить качественные позитивные изменения в жизнедеятельности членов сельской территориальной общины, а именно: улучшить их материальное благосостояние, усилить социальную защищенность, обеспечить справедливый доступ к общественным благам, защитить от воздействия опасных экологических факторов.

Реализация подобных программ предусматривает разработку первоочередных и отдаленных (стратегических) задач и их реализацию в определенной последовательности. Получение высококачественной и достоверной информации по результатам комплексного анализа сельских территорий, уровня хозяйствования, экономических, демографических и экологических проблем станет главным залогом успешного решения задач оптимального планирования территориальной организации сельской местности. Кроме того, реализация первоочередных задач будет способствовать усовершенствованию социально-экономических отношений на селе, оптимизации функционирования аграрной сферы хозяйственного комплекса, использованию преимуществ современного этапа его социально-экономического развития, формированию организационно-экономических механизмов управления развитием сельских территорий.

Комплексная программа социально-экономического развития сельских территорий должна быть направлена на решение следующих основных взаимосвязанных задач:

1. Экономические предпосылки развития сельских территорий. Предусматривает решение проблем повышения уровня занятости и самозанятости на селе, совершенствования регуляторной политики развития малого бизнеса, развития несельскохозяйственных видов деятельности сельских территорий; усовершенствования системы организации сельскохозяйственного производства, заготовок и реализации продукции, произведенной личными крестьянскими и фермерскими хозяйствами и т.п. Реализация этих мер будет способствовать обеспечению комплексного многофункционального развития села, улучшению условий проживания населения, росту его занятости, доступу произведенной продукции к цивилизованному аграрному рынку.

2. Формирование базы самодостаточности сельских общин. Предусматривает необходимость решения задач усиления финансовой способности сельских и поселковых советов, самообъединения жителей общин для формирования собственного экономического механизма решения социальных проблем. Этот блок объединяет в себе следующие основные компоненты: определение четких качественных и количественных параметров самодостаточности сельских общин, разработка моделей эффективного размещения, специализации и научно обоснованных размеров сельскохозяйственных предприятий, разработка механизма формирования эффективной ресурсной базы сельских территорий, изучение перспектив использования их социально-экономического потенциала, совершенствование межбюджетных отношений, оптимизация системы местных налогов и сборов. Внедрение этих мер обеспечит повышение финансовой самодостаточности сельских общин, решение проблем их устойчивого развития, предотвращение упадка сельских населенных пунктов.

3. Совершенствование системы местного самоуправления сельских территорий. Решение этого блока вопросов предусматривается необходимость повышения профессиональной квалификации персонала сельских и поселковых советов и мотивации их труда, формирование нового поколения высококвалифицированных кадров для низшего звена управления, а также создание соответствующих предпосылок для проведения реформирования административно-территориального устройства. Результативный эффект от практического воплощения мероприятий этого блока заключается в совершенствовании организации работы местного самоуправления на основе оптимизации производственно-ресурсного, организационно-управленческого потенциала сельских территориальных общин и определении достоверных параметров их оптимизации, что будет способствовать созданию научно обоснованной системы управления сельскими территориями и четкому разграничению полномочий между центральными и местными органами власти.

4. Развитие социальной инфраструктуры. Цель этого блока – создать материальную базу социальной инфраструктуры сельских территорий, обеспечить эффективное управление объектами социальной инфраструктуры в сельской местности, разработать механизмы реализации молодежной политики на селе, улучшить обслуживание сельского населения учреждениями быта, культуры, отдыха и спорта и повышение уровня доступа населения к социально-культурным услугам, создание благоприятных условий для индивидуального строительства на селе, усовершенствование государственной поддержки сельской социальной инфраструктуры.

В результате решения поставленных задач ожидается рост уровня обустройства сельских населенных пунктов учреждениями социально-культурной и бытовой сферы, улучшение стандартов условий проживания в сельской местности и уровня доступа населения к социальным услугам, обеспечение функционирования развитой сети коммунального хозяйства и инженерных коммуникаций.

5. Развитие социального партнерства и системы социально-трудовых отношений на селе. Необходимость развития указанных компонентов обусловлена потребностью становления развитой системы социального партнерства и социально-трудовых отношений, основными субъектами которой являются наемные работники, самозанятые, работодатели, организации работодателей, профсоюзы, ассоциации представителей работников, государство. Этот блок включает в себя следующие этапы: обеспечение представительства членов сельских территориальных общин в бизнес-структурах, поиск путей предупреждения и решения социально-трудовых конфликтов в сельской местности, усовершенствование социально-трудовых отношений во вновь созданных аграрных формированиях, совершенствование межсекторального сотрудничества и социального партнерства, обеспечение самообъединения территориальных общин.

Главным основанием для разработки стратегической программы развития сельской территориальной общины должен быть паспорт населенных пунктов, находящихся в ее административном

подчинении. Основными составляющими паспорта являются: площадь населенного пункта, расстояние от главных транспортных путей, центров района и области, численность и состав населения, распределение рабочей силы по отраслям, процент работающих, описание образовательных и культурных учреждений, производственных предприятий и др. Проведенные исследования показали необходимость отображать в паспорте сельского населенного пункта наиболее важные исторические сведения, особенности местности и наличие территорий со специальным статусом (природоохранные зоны и т.д.). Кроме того, особое внимание должно быть уделено отображению динамики экологических показателей, характеризующих территориальную общину.

Выводы. Развитие сельских территорий, решение социальных проблем сельского населения является одним из основных условий бесконфликтного, демократического развития общества, его экономического и социального благополучия. Поэтому решение этих вопросов должно стать одним из приоритетных направлений государственной политики, направленной на устранение негативных факторов и тенденций социально-экономического развития сельских территорий, улучшение качества сельской жизни и создание фундаментальных основ для повышения престижности проживания в сельской местности.

Список литературы:

1. Балабанов Г.В. Трансформация структуры сельскохозяйственного производства Украины: региональный аспект / Г.В. Балабанов, А.Н. Кобзев, Г.В. Семенченко. – М.: ИАРР, 2000. – 32 с.
2. Ван Атта Д.А. Украинское село на рубеже веков: социологический и антропологический срез / Д. Ван Атта, О. Гончарук, Л. Перротта. – М.: Сокровища, 2001. – 164 с.
3. Государственная региональная политика Украины: особенности и стратегические приоритеты: монография [под ред. О.С. Варналия]. – М.: НИСИ, 2007. – 820 с.
4. Юрчишин В.В. Развитие разноукладности на селе: особенности, проблемы / В.В. Юрчишин, Л.Н. Шевченко, В.Х. Брус и др. [под ред. В.В. Юрчишина]. – М., 2007. – 446 с.
5. Саблук П.Т. Эффективность сельскохозяйственного производства в личных хозяйствах граждан (по материалам обследования) / П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, Ю.В. Лузан. – М.: Институт аграрной экономики. – 2001. – 337 с.
6. Тарасенко В.И. Проблема социальной идентификации украинского общества: социотехнологичная парадигма. / В.И. Тарасенко, А.А. Иваненко. – К.: ИС НАНУ, 2004. – 570 с.
7. Татаревский М.С. Уровень жизни сельского населения: оценка и направления улучшения: монография / М.С. Татаревский. – Одесса, 2007. – 298 с.
8. Топчиев А.Г. Общественно-географические исследования. Методология, методы, методики: Учеб. пособ. / А.Г. Топчиев. – Одесса: Астропринт, 2005. – 632 с.
9. Украина: Стратегические приоритеты. Аналитические оценки. – 2006: монография / [под ред. А.С. Власюк]. – М.: НИСИ, 2006. – 576 с.

Жерибор Л.Л.
Житомирський національний агроекологічний університет

ОСНОВНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Анотація
Метою статті є дослідження основних принципів формування механізму соціально-економічного развитку сільських територій. У статті розглядається необхідність розробки та реалізації Комплексної програми соціально-економічного розвитку сільської територіальної громади на засадах науково обґрунтованого підходу, який передбачає системне вирішення соціально-економічних проблем, впровадження сучасних методів та інструментів управління розвитком села, що сприятиме незворотності процесу позитивних перетворень. На особливу увагу заслуговують запропоновані фундаментальні принципи формування механізму соціально-економічного розвитку сільських територій. Основний акцент в проведеному дослідженні зроблено на впровадженні паспорта населених пунктів, складовими якого є: площа населеного пункту, відстань від головних транспортних шляхів, центрів району та області, чисельність і статево-віковий склад населення, розподіл робочої сили за галузями економіки, відсоток працюючих, опис освітніх та культурних установ, виробничих підприємств тощо.
Ключові слова: аграрний сектор, національна економіка, сільські території, Комплексна програма, рівень зайнятості, самодостатність, самоуправління, соціальне партнерство, паспорт.

Zheribor L.L.
Zhytomyr National Agroecological University

BASIC PRINCIPLES OF FORMATION MECHANISM OF SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF RURAL AREAS

Summary
In the article the necessity of development and realization of the Complex program of socio-economic development of rural territorial community is examined on the basis of scientifically reasonable approach supposing the system decision of socio-economic problems, introductions of modern methods and management instruments by development of village, to assist irreversibility of process of positive changes. The special attention is deserved by the offered fundamental principles of mechanism of socio-economic development of rural territories. A basic accent in undertaken a study is done on introduction of passport of settlements, the constituents of that it is been, : area of settlement, distance from main transport ways, centers of district and area, quantity and age-related structure of population, distribution of labor on industries of economy, percent of working, description of educational and cultural establishments, productive enterprises and etc.
Keywords: agrarian sector, national economy, rural territories, Complex program, level of employment, all-sufficientness, self-government, social partnership, passport.

УДК 330.1

ПРИНЦИПИ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ СТІЙКІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА

Заровна К.М.
Київський національний торговельно-економічний університет

Досліджено управління економічною стійкістю підприємства та виділено концептуальні принципи його здійснення. Розглянуто доцільність виокремлення саме таких принципів, доведено їх необхідність. Розкрито взаємозв'язок між принципами управління економічною стійкістю підприємства.
Ключові слова: економічна стійкість, принципи управління, система, підприємство.

Постановка проблеми. На сьогодні більшість організацій стикаються з необхідністю змін в управлінні в умовах ускладнення характеру господарчої діяльності. До того ж, чим вищий рівень складності організації, тим ретельніше потрібно розробляти механізм управління нею, та, насамперед повинні бути визначені принципи такого управління.

Управління економічною стійкістю – один з найважливіших факторів функціонування і розвитку підприємств в умовах розвитку ринкової економіки. Необхідність дослідження цього напрямку безперервно зростає відповідно до об'єктивних вимог постійно зростаючого попиту та реалізації продукції, ускладнення господарських зв'язків, умов мінливого зовнішнього середовища. Комплексний підхід до визначення принципів є фундаментом до створення механізму управління економічною стійкістю підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні, питанням вивчення сутності поняття економічна стійкість присвячується досить багато праць вітчизняних вчених, а саме: такі як Фещур Р.В, Баранівська Х.С., Сергєєва О.В., Поверляк Т.І. та ін., багато в чому їх погляди співпадають, в дечому різняться, адже для України дана проблематика є досить новою. Та для виділення саме принципів управління економічною стійкістю слід звернутись до науковців що займаються проблематикою теорії систем, теорії організації, теорії саморегуляції. Такими дослідженнями займаються Єфимов В.В., Туманова А.Н., Гришанов Г.М., Павлов О.В. та ін. Ми поділяємо даний інтерес до таких досліджень та хочемо екстраполювати здобуті результати.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Основні проблеми в управлінні економічною стійкістю підприємством викликані тим, що на сьогодні не досягнуто єдиної думки щодо її сутності та не визначено концептуальних засад в її управлінні, якими, на наш погляд, першочергово є принципи. Дійсно, багато якісних досліджень було здійснено щодо виникнення поняття економічної стійкості, її видів, надання характеристик та, одразу, механізму, щабель виділення конкретних принципів було упущено. Принципи управління економічною стійкістю є «скелетом» на якому будується, шар за шаром, механізм такого управління, тому важливість їх виділення та виокремлення важко переоцінити.

Мета статті. Основною метою даної статті є визначення основних принципів, що мають бути забезпеченні при здійсненні управління економічною стійкістю підприємства та дослідження їх взаємозв'язку та взаємозалежності.

Говорячи про управління підприємством, слід зазначити, що його потрібно сприймати як складну відкриту систему. Згідно з основними положеннями теорії систем будь-який об'єкт, явище чи процес (включаючи підприємство) можна розглядати як систему. Під системою розуміють сукупність взаємозв'язаних в одне ціле елементів. Елемент системи – це частина цілого, яка в процесі аналізу не підлягає поділу на складові.

Система має часову сутність, певний склад елементів, (її склад може бути визначений у кожний даний момент), а також свої межі та внутрішнє та навколишнє середовище.

© Заровна К.М., 2014

Стійкість системи слід розглядати як стійкість її самої, так і стійкість окремих елементів в ній і взаємозв'язків між ними.

Отже, виходячи з вищенаведеного, ми виділили перший і базовий принцип управління економічною стійкістю підприємства – **системність**. Окрім того, саме поняття стійкості було запозичено економічною наукою в теорії систем, тоді коли економічні об'єкти почали розглядатись як складні і різнобічні господарські системи. В системному аналізі і синтезі стійкість використовується в комплексі інтегральних характеристик складного об'єкта, що відображають його взаємозв'язок з середовищем, внутрішню структуру та поведінку і являється одним з якостей першого порядку будь-якої системи. Процес управління економічною стійкістю підприємства базується на узгоджених взаємозалежних зв'язках та процесах між різними її елементами. Тому, говорячи про управління ЕСП, слід дослідити його крізь призму не тільки системного, а й процесного підходів. Також, на наш погляд, доцільно було б в сучасних реаліях акцентувати увагу на програмно-цільовому методі управління, який дещо переплітається й з ситуаційним та набирає популярності хоча раніше використовувався лише на макрорівні. Визначення підходів до управління це вже інша наукова дискусія. Та завдяки чіткому розумінню того, що в сучасних реаліях трендом все ж таки є поєднання методик управління, а не використання лише однієї, спонукає нас до виділення другого принципу управління економічною стійкістю підприємства – **самоорганізація**. (...Самоорганизация – целенаправленный процесс, в ходе которого создается, воспроизводится или совершенствуется организация сложной динамической системы. Термин «самоорганизующаяся система» ввел английский кибернетик У. Р. Эшби (W.R. Ashby, 1947) [1]).

Перша особливість підприємства як системи полягає в тім, що підприємство – це відкрита система, яка може існувати лише за умови активної взаємодії з навколишнім середовищем. Воно вибирає із проміжного та загального зовнішнього середовища основні фактори виробництва і перетворюючи їх на продукцію (товари, послуги, інформацію) та відходи, передає знов у зовнішнє середовище. Умовою життєздатності системи є корисний (вигідний) обмін між «входом» і «виходом». Тому зявляється такий принцип, як **інтегрованість**. Інтегрованність забезпечує взаємозвязок між самими внутрішніми компонентами та між внутрішнім та зовнішнім середовищем підприємства, а також відповідність внутрішніх можливостей зовнішнім, або новим внутрішнім вимогам, тобто – взаємодію. По внутрішнім взаємозвязкам принцип інтегрованості тісно переплетений з принципом самоорганізації.

Так, жодна система не може існувати ізольовано без потоків обміну з більш загальною системою, яка по відношенню до даної системи називається «зовнішнім середовищем». Це означає, що не може бути, повного і несуперечливого опису поведінки системи, так як її стан завжди залежить від стану іншої системи, що включає її як складову частину. Таким чином, розглядаючи будь-яку систему, слід мати на увазі, що межі її умовні, як умовна і її автономія, а фактори що діють на підприємство мають чіткі риси, тому наступним принципом є **адаптивність**, що забезпечить гнучкість при дії буд-якого роду факторів та компенсаторні можливості при дії негативного. (... 1) Адаптивность – *англ.* adaptivity; *нем.* Adaptivitat. Способность системы приспосабливаться к различным условиям окружающей среды. 2) Адаптивность – Черта, увеличивающая шансы репродуктивного успеха при определенных условиях окружающей среды (в адаптивной зоне) [1]).

Новітнім подихом у розумінні діяльності суб'єктів господарювання є теорія організації (або як її ще називають самоорганізації), також прийнято асоціювати її й зі здатністю до самозбереження, тобто взаємообмін між складовими підприємства має бути на стільки щільним, що при пошкодженні одного з них підприємство має на стільки налагоджено й ефективно відреагувати, щоб сукупний ефект від його діяльності не знизився, а завдання які мали бути виконанні цим елементом перерозподілились, тому ми виокремили принцип **самоорганізації**.

«Закон стійкості» говорить про те, що організації вважаються стійкими, якщо певний час здатні існувати в пізнаваному варіанті. Природно, що для різних організацій тривалість існування є поняттям відносним. Але значення теорії життєвих циклів організації при визначенні принципів управління економічною стійкістю слід врахувати. Життєвий цикл вже передбачає зміни у підприємстві, а зміни це рух, хоча і говоримо ми про стійкість, тому ми виокремили принцип **динамізму**. (...Динамизм – понятие, используемое для характеристики адаптационных способностей человека, проявляющихся в раннем детстве и сохраняющих свою действенность на протяжении всей его жизни... [1]).

Отже, нами було виділено п'ять основних принципів управління економічною стійкістю підприємством. (Рис. 1.)

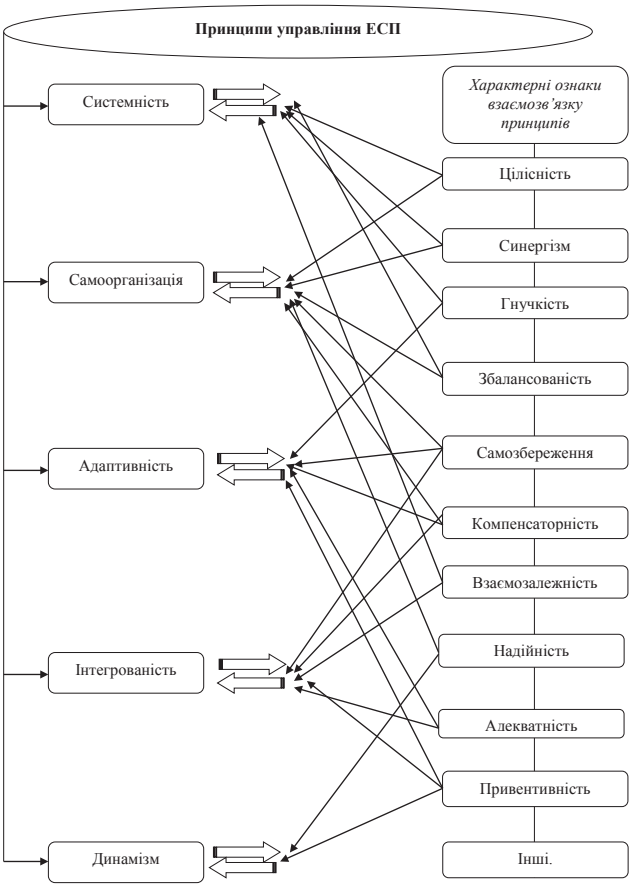

Рис. 1. Взаємозв'язок принципів управління економічною стійкістю підприємства [розроблено автором на осн. 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8]

Відомо, що ідеально функціонуючою системою, механізмом є організм людини, синонімом до поняття стійкості є поняття гомеостазис, ми наводимо історичну довідку для розуміння семантичної сутності та прийнятності виділених нами принципів управління економічною стійкістю підприємства.

(...Історична довідка: «Гомеостазис» «Будь-яка система, що знаходить в стані хімічної рівноваги під дією сторонніх чинників, які прагнуть змінити її стан (температуру, тиск, концентрацію і т.п.) зазнає внутрішні зміни, які спрямовані так, щоб компенсувати зовнішній вплив.» Принцип Ле Шательє, 1884 рік.

В біології широко застосовується поняття «гомеостазис» (від грецьких слів (homoios – однаковий і stasis – стан) – здатність чи тенденція окремих клітин і організмів підтримувати сталість свого внутрішнього стану за допомогою скоординованих реакцій, спрямованих на підтримку динамічної рівноваги фізіологічних, психологічних і навіть інтелектуальних параметрів і процесів при будь-яких змінах оточення. Подання про підтримання сталості внутрішнього середовища організмів було сформульовано ще в 1878 році Клодом Бернаром, назва «гомеостазис» було запропоновано в 1932 році для «координованих фізіологічних процесів, які підтримують більшість стійких станів організму». надалі цей термін поширився на здатність динамічно зберігати сталість свого внутрішнього стану будь-якої відкритої системи....) [1].

На рисунку 1, окрім самих принципів було виділено ще й характерні ознаки, які є їх супроводжуючими елементами, а саме: цілісність, синергізм, гнучкість, збалансованість, самозбереження, компенсаторність, взаємозалежність, надійність, адекватність, превентивність, зазначимо, що даний перелік не є вичерпним і може розширюватись. Така класифікація була зроблена для того, щоб власне зрозуміти а для чого нам управляти економічною стійкістю і навіщо виділяти принципи.

Завдяки схематичному зображенню зв'язків бачимо, по їх кількості, які з принципів є більш вагомими, а які менш вагомими. Також, завдяки цим зв'язкам зрозуміло, що якщо принцип самоорганізації не буде виконано, то, наприклад, ефекту синергізму не станеться, адже якість взаємозв'язків не підтримуватиметься отже й системний принцип не виконуватиметься. Або ж якщо найменш вагомий принцип динамізму (саме в нашому розумінні) не виконуватиметься, то не можна буде найбільш ефективно провести превентивні заходи та забезпечити надійність діяльності, що безумовно вплине на принципи інтегрованості, адаптивності та самоорганізації.

Висновки та перспективи дослідження. Для здійснення управління підприємством прагнучи до підвищення його економічної стійкості, в першу чергу, повинен забезпечуватись принцип системності. Система це структура яка не стоїть на місці, а постійно діє, як на внутрішньому так і на зовнішньому рівнях. Слід пам'ятати, що вона динамічна, а тому обов'язково повинна бути інтегрованою, адже навколишня надсистема (фактори функціонування зумовлені державою та ринком) також динамічна. Динамічність дає змогу переносити накопичений досвід з періоду в період, і таким чином нарощувати запас міцності. Інтегрованість це вчасне інформування, взаємоузгодженість, а значить і реагування. Адаптивність забезпечує безболісне реагування на негативний вплив (знівелювання) та швидке засвоєння позитивних. Вдале використання всіх наявних можливостей забезпечує самоорганізація яка забезпечує необхідну кількість та якість зв'язків між елементами системи (адже за теорією систем чим більше зв'язків тим вони можуть бути слабкішими і тоді втрата одного не принесе шкоди системі, і навпаки глибока інтеграція їх зумовлює необхідність міцності й надійності, адже втрата його нашкодить всій системі). Отже, було визначено принципи управління економічною стійкістю підприємства та доведено їх взаємозалежність, але виявлена ієрархія говорить про можливість уточнення класифікації з поділом на первинні та вторинні принципи, або розширення такої систематизації. На основі виявлених принципів слід побудувати механізм управління ЕСП з визначенням факторів впливу, цілей, завдань та ін.

Список літератури:

1. Академик [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://dic. academic. ru/
2. Асаул М.А. Управление устойчивостью предпринимательских структур. СПб.: Издание института проблем экономического возрождения, 2008. – 285 с.
3. Раєвнєва О.В.Управління розвитком підприємства: методологія, механізм, моделі: [Монография] / О.В. Раєвнєва – Ч. : ВД «ІНЖЕК», 2006. – 496 с.
4. Мочерний С.В., Ларіна Я.С., Устенко О.А., Юрій С.ІЕ45 Економічний енциклопедичний словник: У 2 т., Т. 2 / За ред. С.В. Мочерного. – Львів: Світ, 2005. – 616 с.
5. Михалев О.В. Экономическая устойчивость хозяйственных систем: методология и практика научных исследований и прикладного анализа. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургской академии управления и экономики, 2010. – 200 с. : ил.
6. Гришанов Г.М., Павлов О.В. Исследование систем управления: Учебноепособие/ Самар. гос. аэрокосм. ун-т. Самара, 2005. – 128 с.
7. Сергєєва О.В. Управління економічною стійкістю торговельного підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.04 / О.В. Сергєєва. – Донецьк, 2009.
8. Фещур Р.В, Баранівська Х.С. Економічна стійкість підприємства – становлення понятійного базису / Р.В. Фещур, Х.С. Баранівська // Видавництво «Львівська політехніка» – 2010. – № 684. – С. 284-290.

Заровная Е.Н.
Киевский национальний торгово-экономический университет

ПРИНЦИПЫ УПРАВЛЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ УСТОЙЧИВОСТЬЮ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
Исследовано управление экономической устойчивостью предприятия и выделены концептуальные принципы его осуществления. Рассмотрена целесообразность выделения именно таких принципов, доказана их необходимость. Раскрыта взаимосвязь между принципами управления экономической устойчивостью предприятия.
Ключевые слова: экономическая устойчивость, принципы управления, система, предприятие.

Zarovna K.
Kyiv National University of Trade and Economics

PRINCIPLES OF ECONOMIC SUSTAINABILITY OF THE ENTERPRISE

Summary
The management of economic sustainability of the enterprise was research and the a conceptual framework for its implementation was identified. The appropriateness of such separation principles proved their necessity was considered. The link between the principles of the management of economic stability sustainability of enterprise was investigated.
Keywords: economic sustainability, principles of management, system, enterprise.

УДК 657.44:657.421.1

ВИЗНАННЯ ЗБИТКІВ ВІД ЗМЕНШЕННЯ КОРИСНОСТІ ОДИНИЦІ, ЩО ГЕНЕРУЄ ГРОШОВІ ПОТОКИ

Іващенко І.М.
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

У статті досліджено порядок визнання збитків від зменшення корисності одиниці, що генерує грошові потоки. Досліджено вимоги Міжнародних стандартів фінансової звітності щодо розкриття інформації про зменшення корисності активів в обліку та звітності.
Ключові слова: одиниця, що генерує грошові потоки, збитки від зменшення корисності, сума очікуваного відшкодування, корпоративні активи.

Постановка проблеми. Розвиток довгострокових відносин із зарубіжними партнерами, залучення іноземних інвестицій і вихід на міжнародні ринки капіталу, прагнення створити необхідні умови для залучення іноземних інвестицій та забезпечити як зарубіжних, так і вітчизняних користувачів, включаючи державу, інвесторів і менеджерів достовірною і зрозумілою інформацією про фінансове положення організації, вимагають від суб'єктів господарювання формування звітної інформації у відповідності з міжнародними стандартами фінансової звітності (надалі – МСФЗ).

Відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [1] одним із базових принципів побудови облікової системи держави є принцип історичної собівартості. Але при переході на МСФЗ від підприємств вимагається більше уваги приділяти справедливій оцінці своїх активів, зокрема необоротних.

Однією із важливих питань оцінювання необоротних активів, що постають перед підприємствами сьогодні, є методичні підходи до оцінки збитків від зменшення їхньої корисності, що прямо впливатиме на балансову вартість необоротних активів. Проте в практичній діяльності не завжди можливо здійснити перевірку на зменшення корисності окремого необоротного активу. Тому аналіз активів на предмет їхнього знецінення доцільно проводити на рівні одиниці, що генерує грошові кошти. Це зумовлює необхідність дослідження порядку формування такого агрегованого об'єкта та методики оцінювання збитків від його знецінення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями оцінки та відображення в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності збитків від зменшення корисності необоротних активів займалися такі відомі вчені як Голов С.Ф. [6], Новицька С.С. [7], Палій В.Ф. [8], Маляревський Ю.Д. [9] та інші. Але, вони по-перше, приділяли увагу аналізу знецінення окремих необоротних активів, а, по-друге, аналізували в основному положення Міжнародного стандарту бухгалтерського обліку 36 «Зменшення корисності активів» (далі – МСБО 36) [4]. Отже, особливості перевірки на зменшення корисності одиниці, що генерує грошові кошти, та методичні аспекти обліку збитків від знецінення такої одиниці, детально не досліджено.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Як свідчить аналіз останніх публікацій з питань оцінки збитків від зменшення корисності активів підприємства, незважаючи на значні напрацювання у цій сфері, ряд питань

© Іващенко І.М., 2014

залишається до кінця не вирішеним. Так, доцільно більше уваги приділити порядку формування складу одиниці, що генерує грошові кошти, дослідити особливості процедури її перевірки на зменшення корисності, а також розглянути методику відображення в обліку та фінансовій звітності збитку від знецінення такого об'єкта.

Мета статті. Дослідити порядок формування одиниці, що генерує грошові кошти, а також визначити, як оцінити та відобразити збиток від знецінення цього об'єкта.

Виклад основного матеріалу. В Україні основним документом, який регулює порядок визнання і оцінювання збитків від зменшення корисності, а також їх відновлення є П(С)БО 28 «Зменшення корисності активів» [5]. Згідно вимог цього стандарту, суб'єкти господарювання зобов'язані обліковувати свої активи за балансовою вартістю, яка не перевищує суму їх очікуваного відшкодування в майбутньому, що відповідає принципу обачності. Збитком від зменшення корисності визнається величина перевищення балансової вартістю активу або одиниці, що генерує грошові кошти, над сумою його (її) очікуваного відшкодування. При цьому, сумою очікуваного відшкодування є більша з двох оцінок: справедливої вартості активу за мінусом витрат на його вибуття та вартості використання активу.

Перевірка на зменшення корисності з подальшим визнанням збитку може здійснюватися для таких об'єктів:

– окремого активу;

– окремої одиниці, що генерує грошові кошти (далі – ОГГК);

– групи, яка складається із декількох одиниць, що генерують грошові кошти (генеруючої одиниці).

Якщо тривале використання активу не забезпечує незалежних надходжень грошових коштів, сума очікуваного відшкодування визначається для одиниці, що генерує грошові кошти, до якої належить актив. Одиниця, що генерує грошові кошти, – це найменша ідентифікована група активів, яка забезпечує надходження грошових коштів в результаті їх тривалого використання, які в значній мірі незалежні від надходжень грошових коштів від інших активів або груп активів [5].

Балансова вартість одиниці, що генерує грошові кошти, включає балансову вартість лише тих активів, які обґрунтовано і послідовно можуть бути прямо віднесені до цієї одиниці і які будуть генерувати майбутні надходження грошових коштів, на основі яких розраховується цінність від використання цієї генеруючої одиниці. Саме на рівні ОГГК, як правило, перевіряються на зменшення корисності корпоративні активи, які не створюють грошових надходжень окремо від решти активів підприємства, але супроводжують цей процес. Отже, під корпоративними активами розуміють активи (за винятком гудвілу), які сприяють майбутнім грошовим потокам від кількох одиниць, що генерують грошові кошти, одночасно, наприклад, будівля головного офісу, електронно-обчислювальна техніка тощо. Проблема полягає в тому, що індивідуальна сума очікуваного відшкодування корпоративних активів не не може бути визначена. Тому, перевірка на зменшення корисності корпоративних активів відбувається на рівні генеруючої одиниці або групи генеруючих одиниць, до якої відноситься цей корпоративний актив. У разі, коли частка балансової вартості корпоративного активу може бути підпорядкована одній одиниці, що генерує грошові кошти, підприємство повинно порівняти балансову вартість цієї одиниці, що генерує грошові кошти (включаючи частку балансової вартості підпорядкованого корпоративного активу) з сумою очікуваного відшкодування всієї ОГГК. Якщо таке підпорядкування, наприклад, через нерівномірне використання корпоративного активу, не може бути здійснено, тоді одиниця, що генерує грошові кошти, спочатку перевіряється на зниження вартості без врахування корпоративного активу, і якщо таке зниження фіксується, слід негайно визнати збиток. Таким чином, перевірка на знецінення проводиться додатково на рівні групи одиниць, що генерують грошові кошти, де міститься корпоративний актив (активи).

Часто до складу корпоративних активів прирівнюють гудвіл. Відповідно до МСБО 19 «Об'єднання підприємств» гудвіл – це актив, який втілює у собі майбутні економічні вигоди, що виникають від інших активів, придбаних в об'єднанні бізнесу, які неможливо індивідуально ідентифікувати та окремо визнати [10]. Отже, за своєю сутністю його перевірити на зменшення корисності окремо від інших активів неможливо. Тому гудвіл тестується на можливе знецінення на рівні одиниці, що генерує грошові кошти.

Слід відмітити, що ОГГК не включає зобов'язання, за виключенням тих, без яких неможливо визначити суму її відшкодування.

Зменшення корисності одиниці, що генерує грошові кошти, може відбутися двома шляхами:

– знецінення відбувається в самій одиниці, що генерує грошові кошти; при цьому в його балансову вартість можуть бути включені корпоративні активи або гудвіл. Наприклад, видавництво публікує різноманітні журнали, і, кожен журнал може являти собою одиницю, що генерує грошові кошти, якщо дохід від продажу та рекламні витрати можуть бути ідентифіковано та виділено окремо від інших журналів;

– знецінення повинно бути розподілено на групу, яка складається з декількох одиниць, що генерують грошові кошти, оскільки корпоративний актив або гудвіл відносяться до такої групи і не можуть бути віднесені до окремих підрозділів. Наприклад, будівля, що знаходиться у володінні одного виробничого підприємства, використовується наполовину, як офіс для адміністрації. Інша половина будівлі здається в оренду. Доходи від оренди решти будівлі повністю незалежні від виробничої діяльності та оборотів підприємства.

Перевірка на зменшення корисності одиниць, що генерують грошові кошти, проводиться шляхом порівняння балансової вартості одиниці, включаючи гудвіл, з її сумою відшкодування.

Перевірка на зменшення корисності гудвілу проводиться в декілька етапів:

1)ідентифікація генеруючих одиниць, між якими розподіляється гудвіл, і розподіл гудвілу між цими одиницями;

2)перевірка генеруючих одиниць на зменшення корисності;

3)визнання збитку від зменшення корисності (при його наявності).

Гудвіл розподіляється між тими генеруючими одиницями, які отримують вигоди від синергії в результаті об'єднання бізнесу, виходячи з наступних критеріїв:

– генеруючі одиниці становлять найнижчий рівень, на якому гудвіл відслідковується для цілей управління бізнесом;

– генеруючі одиниці не повинні бути більшими за сегмент, виходячи з вимог формування звітних сегментів відповідно до МСБО 29 «Фінансова звітність за сегментами» [2].

– розподіл гудвілу має бути завершеним на звітну дату за період, наступний за періодом, в якому відбулося об'єднання бізнесу.

Щоб проілюструвати порядок оцінки збитків від зменшення корисності ОГГК, розглянемо такий приклад. Припустімо, що підприємство «Стріла» було придбане корпорацією «Сузір'я». Підприємство «Стріла» було поділено на дві ОГГК, балансова вартість активів яких розподілилась наступним чином:

– генеруюча одиниця № 1 – 2500 тис. грн.;
– генеруюча одиниця № 2 – 1500 тис. грн.;
– гудвіл – 1200 тис. грн.

В поточному періоді у генеруючої одиниці № 2 істотно знизилися надходження грошових коштів. Розподіл гудвілу на звітну дату здійснюється наступним чином (табл. 1).

Таблиця 1

Порядок розподілу гудвілу на звітну дату

Показник	ОГГК № 1	ОГГК № 2	Загальні активи генеруючих одиниць	Гудвіл	Разом
Балансова вартість, тис. грн.	2500	1500	4000	1200	5200
Питома вага гудвілу	0,625	0,375	1,000	–	-
Розподіл вартості гудвілу, тис. грн.	750	450	–	1200	-
Балансова вартість після розподілу гудвілу, тис. грн.	3250	1950	–	–	5200

Величина очікуваного відшкодування одиниці, що генерує грошові кошти, № 2 на кінець звітного періоду оцінюється в 1780 тис. грн. Отже, збиток від її знецінення складає: 1950-1780 = 170 тис. грн., який повністю відноситься на зменшення до гудвілу (табл. 2).

Таблиця 2

Відображення балансової вартості знецінених активів

Показник	ОГГК № 1	ОГГК № 2	Загальні активи генеруючих одиниць	Гудвіл	Разом
Балансова вартість з урахуванням знецінення, тис. грн.	2500	1500	4000	1030	5030

Якщо неможливо послідовно пропорційно розподілити вартість гудвілу між одиницями, що генерують грошові кошти, в якості генеруючої одиниці вибирається підприємство повністю як можлива найменша сукупність двох раніше визначених генеруючих одиниць. Припустімо, що вартість очікуваного відшкодування для такої агрегованої ОГГК одиниці оцінена в 4920 тис. грн. Отже, збиток від знецінення становить 280 тис. грн. (5200-4920) і повністю списується за рахунок зменшення балансової вартості гудвілу. Балансова вартість ОГГК № 1 і ОГГК № 2 залишилася без змін, тобто збиток від знецінення по ОГГК № 2 відсутній.

Перевірка на зменшення корисності для ОГГК, до якої був віднесений гудвіл, може проводитися в будь-який час протягом річного періоду, за умови, що вона проводиться кожного року в один і той самий період часу. Різні одиниці, що генерують грошові кошти, можуть перевірятися на зменшення корисності в різний час. Проте, якщо деяка частина або весь гудвіл, віднесений до генеруючої одиниці, виник в результаті об'єднання бізнесу протягом поточного річного періоду, то ця одиниця повинна перевірятися на зменшення корисності до кінця цього періоду. За наявності ознак зменшення корисності ОГГК, яка включає гудвіл, вона також повинна бути перевірена на зменшення корисності. Таким чином, перевірка на зменшення корисності генеруючої одиниці, яка включає гудвіл, проводиться:

– щорічно, незалежно від наявності ознак зменшення корисності одиниці;
– в будь-який момент протягом звітного періоду, за наявності ознак зменшення корисності одиниці.

При перевірці на зменшення корисності ОГГК, яка включає гудвіл, може бути використаний самий останній розрахунок суми відшкодування, який був зроблений в попередньому періоді, якщо задовольняються наступні умови:

– активи і зобов'язання одиниці значно не змінилися з моменту розрахунку;
– отримана при розрахунку сума відшкодування була значно вище балансової вартості одиниці;
– на основі аналізу подій, які відбулися з моменту розрахунку і зміни обставин, можна зробити висновок про низьку ймовірність зниження суми відшкодування нижче балансової вартості одиниці.

Якщо в результаті перевірки на зменшення корисності балансова вартість ОГГК, включаючи гудвіл, менша величини очікуваного відшкодування, тоді зменшення корисності генеруючої одиниці і, відповідно, гудвілу немає. У разі, коли балансова вартість одиниці, що генерує грошові кошти, включаючи гудвіл, більше суми відшкодування, тоді визнається зменшення корисності на суму перевищення.

Збиток від зменшення корисності одиниці, що генерує грошові потоки, яка включає гудвіл, слід визнавати у складі витрат звітного періоду і включати до звіту про сукупний дохід. Проте, якщо актив враховується за переоціненою вартістю на рахунку прибутків та збитків або на рахунку по обліку переоцінки.

П(С)БО 28, так само як і МСБО 36 встановлює обмеження пропорційного розподілу збитку від зменшення корисності: балансова вартість активів, на які розподіляється збиток від зменшення корисності не повинна опускатися нижче найбільшої з:

– справедливої вартості активу за вирахуванням витрат на продаж (якщо вона може бути визначена);
– вартості використання активу (якщо вона може бути визначена);
– нуля.

Нерозподілений збиток від зменшення корисності розподіляється між іншими активами пропорційно їх балансовій вартості. Залишок нерозподіленого збитку від знецінення визнається в якості зобов'язання лише тоді, коли цього вимагають інші П(С)БО України.

При відображенні у звітності результатів перевірки, необхідно обрати один із двох варіантів визнання збитку від зменшення корисності: прямим списанням із відображенням дебету рахунків витрат від операційної діяльності в кореспонденції із рахунками довгострокових активів та непрямим списанням, з відображенням по дебету рахунків витрат від операційної діяльності в кореспонденції з рахунком «Зменшення корисності активів», на якому накопичується інформація про визнаний збиток від зменшення корисності. В цьому випадку для отримання інформації про балансову вартість довгострокових активів варто брати до уваги не лише сальдо по рахунку «Амортизація», але і залишок по рахунку «Зменшення корисності активів».

Крім того, необхідно враховувати положення МСБО 36, які вимагають розкриття інформації по кожному класу активів про суму збитків від зменшення корисності визнаних у звіті про прибутки та збитки і за якою статтею цього звіту вони відображаються. Для виконання цієї вимоги вважаємо за необхідне переглянути в робочому плані рахунків відповідні субрахунки по рахункам витрат, наприклад: в межах рахунку «Загальновиробничі витрати», субрахунок «Збитки від зменшення корисності активів»; аналітичний рахунок «Зменшення корисності основних засобів» або рахунку «Адміністративні витрати», субрахунок «Збитки від зменшення корисності активів адміністративного призначення», аналітичний рахунок «Зменшення корисності основних засобів». В результаті, визнаний збиток від зменшення корисності буде включений в наступні статті звіту про прибутки та збитки (звіту про сукупний дохід): той збиток, який відноситься до виробничих приміщень і обладнання – до статті «Собівартість продажу»; той, який відноситься до об'єктів комерційного призначення – до статті «Витрати на збут»; той, який відноситься до об'єктів комерційного призначення – до статті «Адміністративні витрати».

Висновки і пропозиції. Внаслідок несприятливих економічних перспектив, активи в багатьох галузях можуть генерувати менші економічні вигоди (грошові потоки), ніж очікувалось при їх придбанні. Відповідно, збільшується ймовірність того, що балансова вартість активів перевищить їх суму очікуваного відшкодування і виникне необхідність визнання збитку від зменшення корисності.

Вирішення проблеми визнання збитку від зменшення корисності вимагає:

1)створення методичних рекомендацій щодо адаптації вимог П(С)БО 28 на практиці;

2)удосконалення плану рахунків в частині відображення збитків від зменшення корисності;

3)підвищення рівня професійної підготовки облікового персоналу.

Крім того, успішне застосування методів оцінки і правил обліку, що передбачені МСФЗ залежить як від гармонізації з ними положень законодавчої та нормативної бази, так і від рівня економічного розвитку України.

Список літератури:

1. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua
2. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 29 «Фінансова звітність за сегментами» [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua
3. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 21 «Вплив зміни валютних курсів» [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua
4. Міжнародного стандарту бухгалтерського обліку 36 «Зменшення корисності активів» [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua
5. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua
6. Голов С.Ф., Костюченко В.М. Бухгалтерський облік за міжнародними стандартами. – Х.: Фактор – 2007. – 976 с.
7. Новицька С.С. Методичні підходи щодо здійснення оцінки зменшення корисності основних виробничих фондів // Вісник Хмельницького національного університету – 2009. – № 1.
8. Маляревський Ю.Д. Облік активів підприємства: навчальний посібник. – Харків: Вид. ХНЕУ, 2010. – 192 с.
9. Палий В. Ф., Международные стандарты учета и финансовой отчетности: Учебник. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: ИНФРА – М, 2007. – 512 с.
10. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 19 «Об'єднання підприємств» [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua

Иващенко И.Н.
Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана

ПРИЗНАНИЕ УБЫТКОВ ОТ УМЕНЬШЕНИЯ ПОЛЕЗНОСТИ ЕДИНИЦЫ, ГЕНЕРИРУЮЩЕЙ ДЕНЕЖНЫЕ ПОТОКИ

Аннотация
В статье исследован порядок признания убытков от уменьшения полезности еденицы, генерирующей денежные потоки. Исследованы требования Международных стандартов финансовой отчетности относительно раскрытия информации об уменьшении полезности активов в учете и отчетности.
Ключевые слова: убытки от уменьшения полезности, единица, генерирующая денежные потоки, сумма ожидаемого возмещения, корпоративные активы.

Ivashchenko I.M.
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

RECOGNITION OF IMPAIRMENT LOSSES OF CASH GENERATING UNIT

Summary
The article examined the procedure for the recognition of impairment losses of cash generating unit. Investigated the requirements of International Financial Reporting Standards regarding the disclosure of information about them in the accounting and financial statements.
Keywords: cash generating unit, impairment losses, recoverable amount, corporate assets.

УДК 658:001.895

ІНЖИНІРИНГОВІ ПРОЕКТИ: СУТНІСТЬ, КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО ОЦІНЮВАННЯ

Кащишин В.М.
Національний університет «Львівська політехніка»

З'ясовано сутність інжинірингових проектів. Виявлено специфічні риси інжинірингових проектів та проведено групування видів таких проектів з урахуванням специфіки та напрямів інжинірингової діяльності. Визначено шляхи застосування запропонованого групування видів інжинірингових проектів при формуванні методичних засад їх економічного обґрунтування.
Ключові слова: інжиніринг, напрями інжинірингу, інжинірингoвий проект, класифікація проектів, обґрунтування проектів, ефективність інжинірингових послуг.

Постановка проблеми. Підвищення рівня інвестиційної та інноваційної активності суб'єктів господарювання в Україні потребує збільшення кількості та зростання масштабів інвестиційних проектів, що реалізуються ними. Однак, здійсненню будь-якого інвестиційного проекту, особливо проекту, що має інноваційне спрямування, повинно передувати ретельне оцінювання його ефективності та обґрунтування доцільності його реалізації, а також урахування наявності альтернативних варіантів вкладення інвестиційних ресурсів. Для цього необхідними є чітке уявлення сутності та послідовності процесу реалізації проектів, а також виокремлення їх типів за різними класифікаційними ознаками, що дозволяє урахувати специфіку тих чи інших інвестиційних проектів при проведенні проектного аналізу.

У сучасних умовах розвитку вітчизняної економіки важливим інструментом підвищення ефективності діяльності підприємств є інжиніринг. У загальному розумінні інжиніринг являє собою інженерно-консультативні послуги, пов'язані з підготовкою виробничого процесу та із забезпечення нормального перебігу процесів виготовлення та реалізації продукції, що надаються спеціалізованими фірмами. При цьому слід зазначити, що інжинірингові послуги окрім суттєвої специфіки вимагають у їх споживачів понесення певного розміру інвестиційних витрат. У зв'язку з цим надання таких послуг можна ототожнювати з реалізацією певного інвестиційного проекту, що, як і будь-який інший проект, потребує відповідного обґрунтування доцільності його реалізації. У свою чергу, таке обґрунтування потребує з'ясування сутності та особливостей інжинірингових проектів, а також проведення їх класифікації, що дозволить покращити методичне забезпечення оцінювання ефективності здійснення цих проектів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Враховуючи, що інжинірингoвий проект є різновидом інвестиційного проекту, доцільно розглянути існуючі в сучасній літературі підходи до тлумачення поняття інвестиційного проекту та класифікації його видів. Слід відзначити, що не дивлячись на існування великої кількості публікацій, присвячених цим питанням, запропоновані різними авторами способи тлумачення терміну «інвестиційний проект», як і способи групування видів проектів, є доволі подібними один до одного. При цьому переважна більшість авторів ототожнює інвестиційний проект з певним документом або сукупністю документів. Так, у роботі [1] зазначається, що інвестиційний проект являє собою письмовий документ, де з'ясовано мету, методи реалізації, опис об'єкта інвестування, фінансову доцільність інвестиції [1, с. 284]. Подібної думки щодо сутності інвестиційного проекту додержуються, зокрема, і автори роботи [2], які ототожнюють його із сукупністю документів, що визначають необхідність і доцільність здійснення реального інвестування, що місять економічні, правові, організаційні, технічні й інші аспекти інвестиційного планування [2, с. 135].

Деякі науковці, зокрема автори робіт [3-5], описують сутність інвестиційного проекту з більш широких позиції, розглядаючи його як інвестиційний захід із заздалегідь визначеною метою, досягнення якої означає завершення проекту.

Описані підходи до визначення сутності інвестиційного проекту поєднав автор роботи [6], який в якості проекту запропонував розглядати повний комплект організаційно-технічних і фінансово-економічних документів і заходів, необхідних для досягнення поставленої мети в умовах обмеженості наявних ресурсів з обов'язковим отриманням позитивного економічного чи соціального ефекту [6, с. 14]. При цьому у роботі [6] наводиться деталь-

© Кащишин В.М., 2014

не групування інвестиційних проектів, зокрема за такими ознаками як тип проекту, вид проекту, тривалість здійснення проекту, масштаб проекту, складність проекту та ін.

У літературі наводяться також і інші варіанти класифікації інвестиційних проектів. Так, у роботі [7] проекти групуються за такими ознаками як розмір потрібних інвестицій, тип прогнозованих прибутків, тип відносин з іншими проектами, тип грошового потоку за проектом, відношення до ризику [7, с. 52].

Проте, в існуючих у сучасній літературі схемах групування інвестиційних проектів не виокремлюється такий їх різновид як інжинірингові проекти, а сутність даного типу проектів на теперішній час не є дослідженою у достатньому обсязі.

Формулювання цілей статті. Основними цілями даної роботи є:

– з'ясування сутності інжинірингових проектів;

– виявлення специфічних рис інжинірингових проектів та проведення групування видів таких проектів з урахуванням специфіки та напрямів інжинірингової діяльності;

– визначення шляхів застосування запропонованого групування видів інжинірингових проектів при формуванні методичних засад їх економічного обґрунтування.

Виклад основного матеріалу. На теперішній час існує достатньо багато напрямів надання послуг з інжинірингу, перелік яких являє собою основу тлумачення сутності даного виду діяльності. Зокрема, одне з найбільш повних визначень поняття інжинірингу подається у Податковому кодексі України, де під ним розуміється «надання послуг (виконання робіт) із складення технічних завдань, проектних пропозицій, проведення наукових досліджень і техніко-економічних обстежень, виконання інженерно-розвідувальних робіт з будівництва об'єктів, розроблення технічної документації, проектування та конструкторського опрацювання об'єктів техніки і технології, надання консультації та авторського нагляду під час монтажних та пусконалагоджувальних робіт, а також надання консультацій, пов'язаних із такими послугами (роботами)» [8, с. 11].

Слід зазначити, що основними рисами інжинірингу як виду економічної діяльності є:

– наявність номенклатури видів інжинірингових послуг;

– допоміжний характер більшості видів таких послуг. Інакше кажучи, потреба в інжинірингових послугах виникає у зв'язку із необхідністю вирішення певних інженерно-технічних або планово-економічних завдань, які підприємство не в змозі вирішити самостійно із належним рівнем ефективності;

– наявність науковомісткості більшості видів інжинірингових послуг, що зумовлює підвищені вимоги до рівня кваліфікації осіб, які їх надають;

– складність організаційного та методичного забезпечення процесу надання інжинірингових послуг, яка зумовлена, зокрема, переліченими вище особливостями, притаманними цьому виду діяльності.

За таких умов термін «інжиніринговий проект» доцільно тлумачити як впорядковану сукупність планових завдань та прогнозних оцінок, що однозначно визначають послідовність синхронізованих у просторі та часі дій суб'єктів та учасників інжинірингової діяльності стосовно досягнення її конкретної мети. В якості такої мети може виступати інженерно-консультаційне забезпечення впровадження на підприємстві нової техніки та технології; переходу на виробництво нових (покращених) видів продукції; розширення виробничих потужностей підприємства тощо.

При цьому інжиніринговий проект можна розглядати як різновид інвестиційного проекту. На нього може бути розповсюджено більшість існуючих у сучасній літературі класифікаційних ознак групування типів інвестиційних проектів. Проте, врахування специфіки інжинірингової діяльності дозволяє доповнити перелік таких ознак та запропонувати додатковий поділ видів інжинірингових проектів за такими ознаками:

1. Залежно від виду інжинірингових послуг:

– проекти, що передбачають надання консультаційних послуг;

– проекти, що передбачають надання інженерно-технічних послуг, зокрема інженерно-розвідувальних робіт, розроблення технічної документації тощо;

– проекти, що передбачають надання послуг з організування та управління виробництвом;

– проекти, що пов'язані з постачанням окремих видів ресурсів.

2. Залежно від сфери застосування результатів отриманих інжинірингових послуг:

– проекти, що передбачають надання інжинірингових послуг у сфері постачання виробничих ресурсів;

– проекти, що передбачають надання інжинірингових послуг у сфері виробництва продукції;

– проекти, що передбачають надання інжинірингових послуг у сфері збуту продукції;

– проекти, що передбачають надання інжинірингових послуг у сфері фінансів (проекти фінансового інжинірингу);

– поліінжинірингові проекти (охоплюють одночасно декілька сфер застосування їх результатів)

3. Залежно від стадії процесу виробництва та реалізації продукції підприємства, для проектування (вдосконалення) якого залучаються інжинірингові послуги:

– проекти, що передбачають надання послуг на стадії задуму виробництва нової продукції;

– проекти, що передбачають надання послуг на стадії розроблення проекту виробництва продукції;

– проекти, що передбачають надання послуг на стадії реалізації проекту виробництва продукції;

– проекти, що передбачають надання послуг на стадії пусконалагоджувальних робіт;

– проекти, що передбачають надання послуг на стадії виробничого процесу;

– проекти, що передбачають надання послуг на стадії реалізації продукції;

– проекти, що передбачають надання послуг на стадії завершення реалізації проекту виробництва продукції;

– комплексні проекти (охоплюють одночасно декілька стадій процесу виробництва та реалізації продукції підприємства).

4. Залежно від обов'язковості реалізації проектів:

– проекти, що мають обов'язковий характер (наприклад, розроблення проектно-конструкторської документації на нову продукцію);

– проекти, що мають допоміжний характер (наприклад, консультаційні послуги щодо покращення формування збутової та цінової політики підприємства).

5. Залежно від особливостей фінансування реалізації проектів:

– проекти, що передбачають одномоментне вкладення інвестицій у їх реалізацію;

– проекти, що передбачають розподілене протягом обмеженого проміжку часу фінансування їх реалізації;

– проекти, що передбачають постійне (періодичне) вкладення інвестицій протягом тривалого проміжку часу.

6. Залежно від ступеня детермінованості результатів проектів:

– проекти з детермінованими результатами (наприклад, проектно-конструкторська документація);

– проекти, результати яких мають наближений характер (наприклад, проект формування конкурентних позицій підприємства).

Очевидно, що завдання групування видів інжинірингових проектів (як і, загалом, побудова будь-яких класифікаційних схем) повинно розглядатися не як самоціль, а як засіб для розв'язання подальших завдань в обраному колі досліджень. Зокрема, запропонована класифікація видів інжинірингових проектів дозволяє покращити методичні засади їх економічного обґрунтування. Таке покращення відбувається завдяки:

– встановленню вихідного масиву інформації, необхідної для розроблення інжинірингового проекту, залежно від класу, в який потрапляє такий проект за кожною запропонованою ознакою їх групування;

– визначенню переліку методичних інструментів проектного аналізу, який потрібно застосовувати відносно конкретного інжинірингового проекту. Наприклад, необхідність застосування процедури дисконтування залежить від типу проекту за критерієм особливостей фінансування його реалізації, а потреба в урахуванні чинника ризику реалізації проекту безпосередньо визначається приналежністю його до певного класу інжинірингових проектів за ступенем детермінованості його результатів;

– встановленню правил та критеріїв, за допомогою яких приймається рішення про доцільність реалізації певного інжинірингового проекту. Наприклад, проведене дослідження показало, що проекти, які передбачають надання разових консультаційних послуг (з одномоментною оплатою), доцільно реалізувати, якщо виконуються дві основні умови, а саме: відношення приросту сподіваного прибутку у замовника внаслідок реалізації цього проекту до потрібних інвестицій у цей проект є не нижчим за наперед встановлений норматив ефективності; відношення усього прибутку замовника за даним напрямом його діяльності до сукупного додаткового обсягу інвестицій у реалізацію цього напряму (включно із інвестиціями у здійснення інжинірингового проекту з надання консультаційних послуг) є не меншим, ніж норматив ефективності.

Таким чином, групування видів інжинірингових проектів являє собою важливу передумову формування інформаційного та методичного забезпечення процесу обґрунтування доцільності їх реалізації з урахуванням особливостей, що є притаманними інжинірингові діяльності на теперішньому етапі розвитку економіки.

Висновки. Посилення конкурентної боротьби, зростання цін на виробничі ресурси, швидкі технологічні та продуктові зміни, які відбуваються у багатьох галузях економіки, та інші чинники обумовлюють потребу у більш обґрунтованому та ретельному виборі найбільш раціональних варіантів розвитку підприємств. Одним з важливих способів вирішення завдання такого вибору, який в останні роки набуває усе більшу популярність, є застосування інструментарію та методології інжинірингу.

Інжинірингові послуги окрім суттєвої специфіки вимагають у їх споживачів понесення деякого розміру інвестиційних витрат. У зв'язку з цим надання таких послуг можна ототожнювати з реалізацією певного інвестиційного проекту, що, як і будь-який інший проект, потребує відповідного обґрунтування доцільності його реалізації. При цьому термін «інжиніринговий проект» доцільно тлумачити як впорядковану сукупність планових завдань та прогнозних оцінок, що однозначно визначають послідовність синхронізованих у просторі та часі дій суб'єктів та учасників інжинірингової діяльності стосовно досягнення її конкретної мети.

У роботі було здійснено класифікацію видів інжинірингових проектів за такими ознаками: залежно від виду інжинірингових послуг; залежно від сфери застосування результатів отриманих інжинірингових послуг; залежно від стадії процесу виробництва та реалізації продукції підприємства, для проектування (вдосконалення) якого залучаються інжинірингові послуги; залежно від обов'язковості реалізації проектів; залежно від особливостей фінансування реалізації проектів; залежно від ступеня детермінованості результатів проектів.

Подальші дослідження питання групування видів інжинірингових проектів потребує поглиблення та формалізації зв'язків між класифікаційними схемами такого групування та методичними засадами оцінювання ефективності та обґрунтування доцільності проектів надання інжинірингових послуг.

Список літератури:

1. Федоренко В.Г. Інвестування: Підручник / В.Г. Федоренко. – К.: Алерта, 2006. – 443 с.
2. Должанський І.З. Управління потенціалом підприємства. Навчальний посібник / І.З. Должанський, Т.О. Загорна, О.О. Удалих та ін. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 362 с.
3. Майорова Т.В. Інвестиційна діяльність / Т.В. Майорова. – К.: ЦУЛ, 2003. – 376 с.
4. Липсиц И. В. Инвестиционный проект / И. В. Липсиц, В. В. Коссов. – М.: БЭК, 1996. – 304 с.
5. Інвестиційно-інноваційна діяльність: теорія, практика, досвід: [монографія] / [Денисенко М.П., Михайлова Л.І., Грищенко І.М. та ін.]; за ред. д.е.н., проф., акад. М.П. Денисенка, проф. Л.І. Михайлової. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2008. – 1050 с.
6. Бардиш Г.О. Проектний аналіз: Підручник / Г.О. Бардиш. – К.: Знання, 2006. – 415 с.
7. Лудченко Я.О. Оцінка економічної ефективності інвестиційних проектів: Навчальний посібник / Я.О. Лудченко. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2004. – 208 с.
8. Податковий кодекс України // Спецвыпуск газеты «Аргументы недели». – Донецк: ООО «Ист-Лайнс», 2012. – 194 с.

Кащишин В.М.
Национальный университет «Львовская политехника»

ИНЖИНИРИНГОВЫЕ ПРОЕКТЫ: СУЩНОСТЬ, КЛАССИФИКАЦИЯ И ОСОБЕННОСТИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ОЦЕНИВАНИЯ

Аннотация
Выяснено сущность инжиниринговых проектов. Выявлены специфические черты инжиниринговых проектов и проведена группировка видов таких проектов с учетом специфики направлений инжиниринговой деятельности. Определены пути применения предложенной группировки видов инжиниринговых проектов при формировании методических основ их экономического обоснования.
Ключевые слова: инжиниринг, направления инжиниринга, инжиниринговый проект, классификация проектов, обоснование проектов, эффективность инжиниринговых услуг.

Kashchyshyn V.M.
National University «Lviv Polytechnic»

ENGINEERING PROJECTS: ESSENCE, CLASSIFICATION AND FEATURES OF ECONOMIC EVALUATION

Summary
Essence of engineering projects is defined. The specific lines of engineering projects are defined and grouping of types of such projects is conducted taking into account a specific and directions of engineering activity. Ways of application of the offered grouping of types of engineering projects at forming of methodical principles of the economic ground are defined.
Keywords: engineering, directions of engineering, engineering project, classification of projects, ground of projects, efficiency of engineering services.

УДК 005.342

МЕТОДИ ПРОЕКТНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ

Коверник Н.В.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

Досліджено механізм використання методів проектного управління у сфері державних фінансів; показано, що високі вимоги до ефективності, продуктивності та контролюванні процесів, що мають сприяти підвищенню рівню життя суспільства і виходу на якісно новий рівень суспільного розвитку, зумовлюють необхідність застосування інструментів і методів проектного управління на рівні держав, і насамперед у сфері державних фінансів.
Ключові слова: методи проектного управління, державні фінанси, фінансова криза, процеси глобалізації, бізнес-структури, проектний менеджмент, інноваційний потенціал.

Постановка проблеми. Сьогодні соціально-економічне життя більшості країн світу знаходиться в стані постійних змін і переорієнтації на нові стандарти. Радикальні реформи, які повинні проводитися в певні терміни досягати чітко визначеного результату вимагають використання нових методів управління та державного регулювання процесів перетворень. В цьому сенсі проектний менеджмент є тим вагомим придбанням корпоративних структур, яке може бути успішно використано в державному управлінні.

Необхідність у новій концепції державного управління особливо гостро стала під час світової кризи. Кошти державного бюджету, обтяженого боргами, при відсутність стабільних надходжень стали дуже обмеженими для утримання великого державного апарату. Внаслідок вимушених заходів уряду щодо скорочення чисельності держслужбовців, в свою чергу, стала необхідність глибокого реформування системи органів державного управління. Чисельність функцій, покладених на кожного службовця, і складність бюрократичних процедур багато років приводили до збільшення термінів виконання термінових завдань і негативно позначилися на якості роботи. Сучасні умови висувають свої вимоги до апарату управління будь-якої структури, а саме максимальне спрощення процедури виконання завдання, рівномірний розподіл функцій між виконавцями і раціональне використання інтелектуального потенціалу команди професіоналів, які працюють на досягнення певної мети.

Проектний менеджмент дає можливість оптимізувати систему управління у сфері державних фінансів, що визначає актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Класиками в сфері управління державними фінансами є Ш. Бланкарт і Д. Брюммергоф, відомими вітчизняними дослідженнями – О. Василик, А. Даниленко, Ц. Огонь, І. Чугунов. Проблемою впровадження програмно-проектного менеджменту займаються вітчизняні та зарубіжні вчені

© Коверник Н.В., 2014

С. Бушуев, М. Вайдолін, О. Жілінская, Г. Кенцнер, В. Палагін, Д. Черваньов.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проектний менеджмент в сучасному вигляді почав розвиватися в 1940-х роках в США. Саме тоді він сформувався як окрема система знань. У країнах Європи проектний менеджмент в той час проявлявся дуже нечітко. В 1960-х роках бізнес зіткнувся зі значним прискоренням змін навколишнього середовища і багатовекторністю задач, які треба було швидко вирішувати і ефективно. З тих пір технології проектного менеджменту та антикризового управління отримали широке використання в бізнесі. До 1960-х проектний менеджмент існував в більшості випадків як галузь орієнтованого на результат управління, принципи якого стали основою проектного управління.

Мета статті. Головня метою цієї роботи є проблема використання методів проектного управління у сфері державних фінансів; показано, що високі вимоги до ефективності, продуктивності та контролюванні процесів, що мають сприяти підвищенню рівню життя суспільства и виходе на якісно новий рівень суспільного розвитку, зумовлюють необхідність застосування інструментів и методів проектного управління на рівні держав, и сам перед у сфері державних Фінансів.

Виклад основного матеріалу. Останні роки зросла роль проектного менеджменту як у бізнес-структурах, так і в сфері державного управління. Розвинені країни успішно використовують методики та підходи такого менеджменту для досягнення високих показників ефективності та продуктивності, тоді як більшість країн з перехідною економікою тільки прагнуть впровадити нові методи на всіх рівнях державного управління.

Активно впроваджуватися проектний менеджмент у державне управління розпочав у період холодної війни, коли американський уряд замовляло в агенціях озброєння, уніформу, військове устаткування. Р.Макнамара, міністр оборони США 1961-1968 рр., був одним з родоначальників впровадження проектного управління на рівні держави. Спочатку він отримав широке використання в американських програмах «Navy's Complex Polaris» і «NASA Apollo» (1950-1960 рр.).

В 1960-1985 рр. прискорення процесів глобалізації і швидкість змін, які відбувалися на ринку, спонукали бізнес – структури шукати нові шляхи з'єднання вирішення поточних задач з досягненням стратегічних цілей. Проектний менеджмент отримав велику популярність на всіх рівнях корпоративного управління. Між тим, щодо державного управління принципи проектного менеджменту корпорацій не виправдали себе. На відміну від бізнесу, який здатний дуже швидко реагувати на зовнішні ефекти, державне управління є організаційною структурою орієнтованої на тривалий процес пристосування і впровадження інновацій у всіх галузях.

Таким чином, виникла необхідність в адаптації ефективної системи управління корпораціями до державного апарату.

Сьогодні проектний менеджмент в багатьох країнах світу є потужним інструментом управління інноваційним потенціалом і досягненням вищої ефективності та продуктивності в державному регулюванні, впровадженні інноваційних змін і розробок у всіх сферах життя суспільства.

Як вже було зазначено, принципи проектного менеджменту є продуктом розвитку управлінських систем корпорації, тому повинні пройти певну адаптацію для застосування на загальнодержавному рівні. Відомий американський теоретик і консультант у сфері проектного менеджменту Гарольд Керцнер розробив модель розвитку проектного управління. За його словами, будь-яка система управління проходить певні стадії зрілості, які мають свої ознаки. Державне управління не є винятком.

Перший рівень характеризується усвідомленням учасниками процесу державного управління доцільності та необхідності впровадження програмного управління, розуміння основних підходів та базових знань у сфері програмного менеджменту та сукупну термінології.

Другий рівень – усвідомлення кожним членом спільноти, що управління є частиною загального процесу в ході виконання спільних завдань та досягнення загального результату. При цьому загальний процес не відкидає усвідомлення значення власних знань і досягнень в загальному проекті.

Третій рівень означає об'єднання і комбінацію методик, які використовуються в ході проектного управління, які забезпечать синергетичний ефект.

Четвертий рівень – вдосконалення процесів управління з метою зміцнення конкурентних переваг країни. До цієї групи можна віднести більшість розвинених європейських країн, а також Японію. В Японії останнє десятиліття проектне управління отримало не бачення розвиток.

П'ятий рівень – етап, на якому проектне управління в рамках держави здійснюється в повній мірі, а команди професіоналів, які займаються реалізацією проектів, здатні працювати над удосконаленням системи програмного управління в цілому. На цьому рівні знаходяться такі країни, як США, Німеччина, Велика Британія.

Україна зараз починає впровадження технологій проектного управління на загальнодержавному рівні. За системою Г. Керцнера, наша держава знаходиться на першому рівні розвитку управлінських технологій, але за всіма ознаками схильна до переходу на другий, оскільки впровадження базових знань у державному управлінні можна вважати таким, що вже відбулося. Підтвердження тому – ряд державних нормативно-правових документів в яких вживаються фрази «національні проекти», «дорожня карта», «інноваційні програми».

Управління державними програмами і проектами, яке нерозривно пов'язане з використанням бюджетних коштів, становить великий інтерес для суспільства. Зростає необхідність підвищення продуктивності діяльності уряду. Програмно-проектний менеджмент в державних фінансах нерозривно пов'язаний з удосконаленим застосуванням програмно цільового бюджетування.

У розвинених європейських країнах – Франції, Німеччині, Чехії, Австрії – програмно-цільовий метод формування бюджету досяг такого рівня розвитку, коли система контролю використання бюджетних коштів доступу для широкого кола, а спрямованість бюджетних витрат має яскраво виражений адресний характер. Інформацію про стан фінансування державних програм і проектів можна отримати з веб-сайтів профільних міністерств і відомств, де поміщена вся інформація про діяльність конкретного органу виконавчої влади, включаючи прогноз на середньострокову перспективу.

Програмно-проектний менеджмент державного управління в країнах ЄС,

США та Канади має такі риси:

· впроваджується в систему програмно-цільового бюджетування;

· методику такого менеджменту, який був створений як система ефективного управління корпо-

раціями, адаптованого до особливостей функціонування державного апарату;

· акцент на адресність у формування проектів і програм, які фінансуються з бюджету;

· високий рівень прозорості в процесі управління державними ресурсами;

· широке використання комп'ютерних систем в управління державними фінансами.

В Україні програмно-проектний менеджмент тільки починає впроваджуватися. Шлях структурних перетворень та реформ, на якій стало наша держава, забезпечить швидку адаптацію базових знань до українських реалій та їх швидке просування по рівнях розвитку управлінському технологій. Сьогодні в Україні фінансування державних програм здійснюється за допомогою програмно-цільового методу, передбаченого Бюджетним Кодексом. Необхідно відзначити, що основним документом бюджетної програми є паспорт. Але формальний характер цього документа і складність контролю ходу виконання програми, коригування та фінансування згідно змін зовнішнього і внутрішнього середовища зумовлюють необхідність переходу на новий рівень управління державними програмами. Поступовий і зважений перехід програмно-проектного управління фінансуванням бюджетних програм доцільного здійснювати разом з удосконаленням програмно-цільового методу.

Особливості програмно-цільового методу бюджетування в поєднанні з програмно-проектним управлінням є:

· індикативний характер програм, терміни реалізації яких залежать від наявність необхідних матеріальних і фінансових ресурсів;

· системний характер основних цілей і завдань програми щодо вирішення комплексних міжгалузевих проблем розвитку економіки та соціальної сфери;

· забезпечення гармонізації методологічних підходів до виконання завдань соціально-економічного розвитку;

· здатність акумулювати обмежені матеріальні та фінансові ресурси для вирішення пріоритетних питань соціально-економічного розвитку регіонів на користь реалізації пріоритетних інвестиційних проектів;

· ефект мультиплікатора при цільовому використання обмежених бюджетних ресурсів за рахунок додаткового залучення позабюджетних коштів, власних коштів зацікавлених в державних організаціях банківського кредитування;

· поєднання використання програмно-цільового методу управління;

· здійснення громадського контролю в процесі формування цілей і завдань бюджетної політики [2, с. 130-132].

Необхідно відзначити, що в поєднанні з методологією проектного менеджменту програмно-цільове бюджетування досягає найвищої ефективності. Це пояснюється тим, що визначення доцільності фінансування державних програм, якісні середньострокові прогнози економічного розвитку держави та регіонів забезпечують моніторинг і корегування процесу реалізації програм на кожному етапі. Крім того, таке поєднання обумовлено необхідністю створення та відстеження системи показників ефективності управління реалізації цільових програм.

Програмно-цільовий підхід із застосуванням інструментарію програмно-проектного менеджменту дає можливість використовувати складні завдання, які знаходяться на рубежі відомчих і галузевих господарюючих суб'єктів і органів влади, за рахунок координацій загальних зусиль для вирішення проблеми. Одним з основних переваг в поєднання проектного управління з програмно-цільовим підходом є комплексність і наявність відповідних організаційних форм реалізації програм [3, с. 63].

Бюджетним кодексом України закладено фундамент для реалізації середньострокового планування в бюджетному процесі. Однією з новацій цього законодавчого акта є впровадження механізму середньострокового бюджетного планування з метою виконання пріоритетних заходів фіскальної політики. Згідно ст. 20 Кодексу, програмно-цільовий метод передбачає складання прогнозу бюджету на наступні за плановим два бюджетні періоди [1, с. 15].

Реалізація середньострокового планування ґрунтовно описана в нововведеної ст. 21 Кодексу. Виразно, що Міністерство фінансів України за участю Міністерства економіки України, Національного банку України, а також головних розпорядників коштів державного бюджету, становили прогноз державного бюджету України на наступні за плановим два бюджетні періоди, який ґрунтується на програмі діяльності Кабінету Міністрів України, прогнозних та програмних документах економічного і соціального розвитку, державних цільових програмах [1, с. 20].

В Україні реалізовуються проекти і програми, які спрямовані на модернізацію інфраструктури державного сектора економіки, розвитку соціальної сфери, це, перш за все:

· проект «Нове життя – нова якість охорони материнства та дитинства», спрямований на створення семи регіональних перинатальних центрів;

· Державна цільова економічна програма енергоефективності на 2010-2015 роки;

· Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року;

· Державна програма розвитку міського електротранспорту на 2007– 2015 роки;

· Загальнодержавна програма реформування і розвитку житлово-комунального господарства на 2009-2014 роки;

· Державна цільова науково-технічна програма «Нанотехнології та наноматеріали» на 2010-2014 роки;

· інші державні цільові програми та проекти.

Висновки. Використання системи програмно-проектного управління на основі системи Знань P2M в державних фінансах передбачено стратегічними напрямками роботи Міністерства фінансів України на 2011-2013 роки. Це значить, що бюджетне планування здійснюється з використанням програмно-проектного управління державними цільовими програмами. Таке поєднання, за зразком розвинених європейських країн, дає можливість поєднувати прогресивні елементи управління державними фінансами обох методів. Застосування програмно-проектного управління в поєднанні з програмно-цільовим методом в сфері державних фінансів дає можливість: 1) забезпечити ефективний розподіл бюджетних ресурсів (методологія управління інноваційними програмами та проектами дає можливість виконати стратегічні та інші пріоритетні завдання соціально-економічного розвитку); 2) забезпечити бюджетну дисципліну (бюджетні видатки мають бути реалістичними, проводитися в рамках проектних (програмних) стратегій, у певний термін); 3) забезпечити ефективність використання бюджетних ресурсів за рахунок постійного моніторингу проектних (програмних) показників; 4) розвивати напрями державно-приватного партнерства (оцінка ефективності інвестиційних ресурсів буде грунтуватися на загальних стандартах).

Список літератури:
1. Бюджетний Кодекс України: закон України від 08.07.2010 № 2456– VI [електронний ресурс]. – Режим доступу: http: zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2456-17sp=1306740484951044
2. Любовний В.Я. Цільові програми розвитку регіонів: рекомендації по совершенсвованію РОЗРОБКИ, фінансування та реалізації / В.Я. Любовний, І.Ф. Зайцев, А.Б. Воякіна; Моск.обществ.науч. фонд. Ін – Г макроекономічних досліджень при Мінекономіки России.-МОНФ, 2000. – ISBN5-89554-161-5.
3. Митерев М.А. Програмно-цільові методи планування як інструмент державного розвитку соціально-економічних систем / М.А. Митерев // Праці Московського економіко-лінгвістичного інституту. – 2009 (21. – № 10).
4. Baranskaya A. Project Management in public administration of transitional countries / A.Baranskaya. United Nations Public Administration Network (UNPAN) working papers.
5. Kerzner H. Using the Project Management Naturity Model: Strategic Planing for Project Management (H. Kerzner. – USA: john Weleys Sons, inc., 2005.

Коверник Н.В.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды

МЕТОДЫ ПРОЕКТНОГО УПРАВЛЕНИЯ В СФЕРЕ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ФИНАНСОВ

Аннотация
Исследован механизм использования методов проектного управления в сфере государственных финансов; показано, что высокие требования к эффективности, производительности и контроле процессов, которые должны способствовать повышению уровня жизни общества и выхода на качественно новый уровень общественного развития, обусловливают необходимость применения инструментов и методов проектного управления на уровне государств, и прежде всего в сфере государственных финансов.
Ключевые слова: методы проектного управления, государственные финансы, финансовый кризис, процессы глобализации, бизнес-структуры, проектный менеджмент, инновационный потенциал.

Kovernyk N.V.
Pereyaslav-Khmelnitsky State Pedagogical University named after Hryhoriy Skovoroda

PROJECT MANAGEMENT METHODS IN PUBLIC FINANCE

Summary
The mechanism of the methods of project management in the field of public finance; shown that high demands for efficiency, productivity and controlling processes that promote increasing levels of society and entering a new level of social development, determine the need for tools and techniques of project management at the state level, especially in the area of public finance.
Keywords: project management methods, hosudarstvenne finance, fynansovy crisis, globalization processes, business-structure, proektniy management ynnovatsyonny potential.

УДК 338.242

АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ПІДХОДІВ ДО ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Курмаєв П.Ю., Колісніченко П.Т.
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Авторами визначено сучасні підходи до регулювання підприємницької діяльності в Україні. Розкриті основні складові системи державного регулювання малого підприємництва. Узагальнено напрями активізації підприємницької діяльності на сучасному етапі розвитку економіки України.
Ключові слова: державне регулювання, механізм, малий бізнес, підприємницьке середовище, економічний розвиток.

Постановка проблеми. Ризикова, приватна ініціатива, що спрямована на задоволення потреб індивідів/суспільства є передумовою виникнення інституту «підприємництва» та, відповідно, її носія – підприємця.

Роль підприємницької ініціативи у сучасному суспільстві зростає під впливом глобалізаційних процесів та є важливим фактором економічного розвитку. Динамічність факторів зовнішнього середовища підприємницької діяльності й зумовлює актуальність даної статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретичних та прикладних проблем державного регулювання підприємницьких структур присвячені праці вітчизняних вчених, насамперед, З.С. Варналія, Л.І. Воротіної, Я.А. Жаліла, О.В. Кужель.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим, недостатньо висвітленими залишаються окремі питання пов'язані із визначенням ролі держави у процесі регулювання підприємницької діяльності.

Мета статті. Метою даної статті є дослідження теоретичних аспектів державного регулювання підприємницької діяльності.

Виклад основного матеріалу. Нові підходи до обгрунтування ролі інституту підприємництва сформувалися на рубежі XIX і XX ст., коли змінилося уявлення про підприємця, визнавши важливу роль творчих, новаторських засад цього виду діяльності для економічного зростання.

Усвідомлення важливої ролі підприємця у забезпеченні економічного розвитку країни призвело до активізації наукових досліджень у даному напрямі вітчизняних вчених. Так, наприклад, Бобров В.Я., при визначенні сутності категорії «підприємництво», акцентує увагу на прагненні отримати прибуток [1, с. 20]. Згідно даного підходу, лише прибуток є узагальненим показником ефективності діяльності та відповідності структури факторів виробництва існуючому рівню розвитку продуктивних сил. На нашу думку, акцентування уваги лише на прибутку як основній меті підприємницької діяльності не зовсім коректно, оскільки мотивацією для підприємця може бути самореалізація, бажання прогресивних змін у суспільстві, досягнення соціального ефекту в процесі гуманізації даного виду діяльності.

Інші вітчизняні науковці виділяють інноваційний та нестандартний підходи до вирішення справ (Дзюбик С, Ривак О.) [2, с. 22] або ризиковий характер підприємницької діяльності (Мельничук В.П., Онищенко В.Ф.) [3, с. 69], що, певною мірою, розвиває вже існуючі наукові положення.

Ми вважаємо, що категорія "підприємництво" найкраще характеризується сукупністю якісних ознак, таких як: ініціативність та самостійність, ризикованість, творчий та інноваційний характер, систематичність, цільове спрямування на отримання прибутку, юридична та соціальна відповідальність.

Законодавчо закріплені основні ознаки підприємництва (самостійність, ініціативність, систематичність, ризиковість), види діяльності, мета діяльності. Таким чином, обов'язковою умовою підприємництва є свобода у виборі напрямів діяльності, самостійність прийняття рішень; підприємництво передбачає відповідальність за дії, їх наслідки і пов'язаний з цим ризик; підприємницька діяльність зорієнтована на комерційний успіх [4, с. 21].

Перші підприємці здійснювали свою діяльність за допомогою матеріальних та фінансових ресурсів, що перебували в їхній власності. Починаючи з праць Й. Шумпетера, переважна частина вітчизняних та зарубіжних вчених не вважають факт власності на засоби виробництва критеріальною ознакою при визначенні суб'єкта підприємницької діяльності. Визначальним, при виокремленні такого суб'єкта, є відповідність характеристик його дій ознакам та функціям підприємницької діяльності. Такими ознаками є:

– створення нових комбінацій факторів виробництва (новаторська діяльність);

– самостійність прийняття рішень щодо обсягів виробництва продукції, використовуваних для цього засобів та розпоряджання отриманим результатом;

– цільова спрямованість діяльності на отримання прибутку, соціального ефекту;

– особиста майнова та соціальна відповідальність за результати своєї діяльності.

У даному контексті, на нашу думку, навряд чи можна погодитись із Селівановим М.А. щодо виокремлення у якості ознаки підприємницької діяльності її правомірного характеру [5].

Легітимізація підприємницької діяльності є важливою, але лише формальною ознакою, що вказує на залучення суб'єкта до офіційних правових відносин з державою.

У національній економіці підприємництво відіграє особливу роль. Зокрема, у вирішенні блоку економічних проблем країни мале підприємництво є, по-перше, товаровиробником, спроможним забезпечити позитивну динаміку виробництва в країні, вирішити проблему товарного дефіциту з урахуванням особливостей вимог споживача, підвищити конкурентоспроможність продукції [6, с. 7].

По-друге, у вирішенні економічних проблем країни сектор малого підприємництва спроможний ефективно використовувати обмежені матеріальні, капітальні, фінансові, кадрові ресурси, додатково залучаючи до обігу вузьколокальні та розрізнені, застосування яких у масштабах великих господарських структур ускладнене або неможливе. Серед них [6, с. 8]:

© Курмаєв П.Ю., Колісніченко П.Т., 2014

– локальні сировинні ресурси;

– робоча сила, що не знаходить застосування на великих підприємствах (у тому числі, студенти, домогосподарки, інваліди, пенсіонери);

– окремі громадяни, які не мають схильності до вкладення коштів у цінні папери, але можуть їх використати для заснування та розвитку власної справи та ін.

Разом з цим, мале підприємництво має потенціал щодо сприяння вирішенню проблеми швидкої переорієнтації ресурсів до більш ефективного виробництва при змінах кон'юнктури ринку. Податки та інші обов'язкові платежі сплачені суб'єктами малого підприємництва є вагомим джерелом фінансування бюджетних видатків.

Державне регулювання підприємницької діяльності є одним з найважливіших напрямів управління суспільними процесами – реалізації комплексних організаційних, правових, економічних та інших заходів впливу на діяльність суб'єктів ринку з метою її впорядкування та підвищення результативності (ефективності).

Теоретичні основи державного регулювання економіки і підприємництва зароджувалися в епоху античної Греції. У сучасній науці існує декілька підходів до оцінки ролі держави в економічному житті суспільства.

Згідно із першим підходом передбачається, що чим більше економіка набуває ознак ринкової, тим меншим повинно бути державне втручання. Ця ліберальна точка зору зводиться до мінімізації ролі держави у економічних процесах.

Згідно з другим підходом, роль державного регулювання повинна бути завжди домінуючою в економіці будь-якого типу [7, с. 110-118]. У даного підходу, економічний розвиток ґрунтується на пасивній, домінуючій ролі держави, у іншому випадку, за її відсутності, зазнає стагнації і занепаду.

Третій підхід ґрунтується на тому, що роль державного регулювання повинна бути значною у періоди економічних криз, в перехідних економіках. Так, Ж. Сапір ще на початку 90-х років застерігав, що «перехід до ринку не можна віддавати на відкуп самому ринку. Нерозумно спробувати скористатися перевагами ще не існуючого інституту» [8, с. 26]. Окрім того, для забезпечення сталого економічного зростання недостатньо лише економічної свободи, необхідним є ще ефективне функціонування усіх інститутів держави, які сформують новий економічний порядок.

На нашу думку необхідність державного регулювання економіки є очевидною. Економічні відносини ринкового типу, для яких характерним є механізм саморегулювання, потребують регулюючого впливу держави. Це пояснюється так званими вадами (недоліками) ринку, основними з яких є [10, с. 5]:

– недосконаліть інституту конкуренції – монополізація виробництва та збуту з метою отримання надприбутків негативно впливає на конкуренцію і створює загрозу існуванню ринковим відносинам;

– неспроможність ринку забезпечувати споживачів суспільно необхідними товарами, характерними особливостями яких є не конкурентність та загальнодоступність і які задовольняють потреби всіх членів суспільства загалом;

– зовнішні ефекти (екстерналії) – одні суб'єкти ринку намагаються перекласти частину витрат на інших. Причому, в одних випадках можуть спостерігатися негативні тенденції відносного надвиробництва за надмірного витрачання ресурсів, в інших – відносне недовиробництво, оскільки фінансові результати виробництва є неадекватними витратам;

– недосконаліть інформації – суб'єкти ринкових відносин здебільшого володіють різним обсягом інформації щодо споживчих властивостей товарів і послуг, альтернативних можливостей їх виробництва та споживання, тенденцій зміни кон'юнктури ринку, що зумовлює не ефективне використання ресурсів, не раціональну поведінку продавців і покупців, обмежує конкуренцію;

– економічна нестабільність, зумовлена циклічністю економічних процесів.

Як справедливо зазначають автори [11, с. 14] «ринкова економіка не захищена від таких негативних явищ, як неповна зайнятість населення, циклічність економічного розвитку, монополізм, нестабільність рівня цін, несправедливий розподіл доходів тощо. Існують сфери діяльності, які не завжди вигідні для приватного бізнесу. Також є сфери, де ринкові механізми спрацьовують або із запізненням, або не спрацьовують зовсім (зокрема, це стосується ринку робочої сили)». Саме наявність недоліків ринкового саморегулювання і зумовлює необхідність державного регулювання економіки.

Висновки і пропозиції. Отже, підсумовуючи вищевикладене, необхідно зазначити, що регулюючий вплив держави на діяльність підприємницьких структур повинен посилюватися. Разом з тим, реалізація заходів щодо удосконалення системи державної регулювання повинна бути спрямована на формування передумов для розвитку підприємницької ініціативи, підвищення ефективності легальної ділової активності в країні.

Список літератури:

1. Бобров В.Я. Основи ринкової економіки / В.Я. Бобров. – К.: Либідь, 1995. – 221 с.
2. Дзюбик С. Основи економічної теорії / С. Дзюбик, О. Ривак. – К.: Основи, 1994. – 304 с.
3. Онищенко В.Ф. Организация и экономика частного предприятия /В.Ф. Онищенко, В.П. Мельничук. – К., 1995. – 188 с.
4. Плоткін Я.Д. Підприємцю про підприємництво. Зарубіжний досвід / Я.Д. Плоткін, А.В. Дубодєлова. – Львів: Вільна Україна, 1993. – 142 с.
5. Селіванов А.М. Підприємництво в Україні як об'єкт моделювання та прогнозування / А.М. Селіванов. – К.: Інститут приватного права і підприємництва, 2001. – 172 с.
6. Варналій З.С. Державна регуляторна політика у сфері малого підприємництва / З.С. Варналій, І.С. Кузнєцова. – К.: Інститут економічного прогнозування, 2002. – С. 7-90.
7. Осадчая И. Общественный сектор: эффект институционального партнерства / И. Осадчая // Международная экономика и международные отношения. – 2002. – С. 110-118.
8. Лазур П.Ю. Державне регулювання малого і середнього підприємництва [монографія] / П.Ю. Лазур. – Львів: Новий світ 2000, 2006. – 400 с.
9. Курмаев П.Ю. Анализ научных подходов к определению сущности государственного регулирования экономики регионов / П.Ю. Курмаев // Социально-экономическое развитие сферы сервиса в регионе. – Тамбов : Тамбовский государственный университет имени Г.Р. Державина, 2014. – С. 141-144.

10. Державне регулювання економіки [навчальний посібник] / С.М. Чистов, А.Є. Нікіфоров, Т.Ф. Куценко та ін. – К.: КНЕУ, 2000. – 316 с.
11. Михасюк І., Мельник А., Крупка М., Залога З. Державне регулювання економіки / І. Михасюк, А. Мельник, М. Крупка, З. Залога. – Львів: Українські технології, 1999. – 640 с.

Курмаев П.Ю., Колисниченко П.Т.
Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННЫХ ПОДХОДОВ К ГОСУДАРСТВЕННОМУ РЕГУЛИРОВАНИЮ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация
Авторами определены современные подходы к регулированию предпринимательской деятельности в Украине. Раскрыты основные составляющие системы государственного регулирования малого предпринимательства. Обобщены направления активизации предпринимательской деятельности на современном этапе развития экономики Украины.
Ключевые слова: государственное регулирование, механизм, малый бизнес, предпринимательская середа, экономическое развитие.

Kurmaiev P.Y., Kolisnichenko P.T.
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

ANALYSIS OF CURRENT APPROACHES TO STATE REGULATION OF BUSINESS

Summary
The authors defines modern approaches to entrepreneurial activities control in Ukraine. The main components of small business state control system have been revealed. Trends of entrepreneurial activities activization at the modern stage of Ukraine's economy development have been summarized.
Keywords: government regulation, mechanism, small business, business environment, economic development.

УДК 65.01

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ МАРКЕТИНГОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

Лесний В.П.
Одеський національний політехнічний університет

У статті розглянуто сутність і зміст організаційно-управлінського механізму маркетингової діяльності. Виділено чинники, які впливають на вибір маркетингової управлінської стратегії. Запропонована система оцінки ефективності маркетингового менеджменту підприємства.
Ключові слова: маркетинговий менеджмент, стратегія, функції маркетингу, чинники зовнішнього середовища, чинники внутрішнього середовища, критерії оцінки ефективності.

Постановка проблеми. Концепція маркетингу з її цільовою орієнтацією на задоволення попиту й принциповим підпорядкуванням цьому всіх сторін виробничо-господарської діяльності фірми обумовлює те, що маркетинг – це інтегрована функція підприємства, спрямована на запобігання виникнення збутових проблем і забезпечення оптимального збуту. Вся гама локальних заходів, які запобігають виникненню збутових проблем і забезпечують оптимальний збут, може бути диференційована на чотири агрегованих блоки: аналіз ринкових можливостей: система маркетингових досліджень і маркетингової інформації; відбір цільових ринків; розробка комплексу маркетингу; перетворення в життя маркетингових заходів: стратегія, планування й контроль. Кожний із цих елементів важливий сам по собі, однак саме їхнє ув'язування та системне застосування в процесі здійснення маркетингового менеджменту і становлять маркетингову діяльність. Ефективне управління базується на системі показників, які дозволяють здійснювати контроль і регулювання маркетингової діяльності. Місія управління маркетинговою діяльністю підприємств ускладнюється зростанням ризикованості та невизначеності маркетингового середовища. Ця обставина обумовлює необхідність пристосування процесів управління маркетинговою діяльністю промислових підприємств до динамічних змін навколишнього середовища через розроблення інструментів оцінки такої діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Управління маркетинговою діяльністю можливе на основі наявності своєчасної, повної, достовірної інформації про споживачів, конкурентів, контактні аудито-

© Лесний В.П., 2014

рії та інш. Місія управління маркетинговою діяльністю полягає у своєчасному виявленні факторів можливості недоотримання запланованого прибутку та їх нейтралізація. Дискутабельність цього питання проявляється у тому, що фахівці неоднозначно трактують зміст діяльності з управління маркетинговою діяльністю в частині врахування впливу факторів зовнішнього середовища [1, с. 342].

Авторський колектив підручника «Маркетинг» за ред. Павленко А.Ф. під такою діяльністю розуміють виявлення чинників, що викликають «загрозу збитків або недоотримання прибутків у результаті реалізації конкретних рішень чи видів виробничо-збутової діяльності, що спираються на рекомендації маркетингу» [2, с. 269]

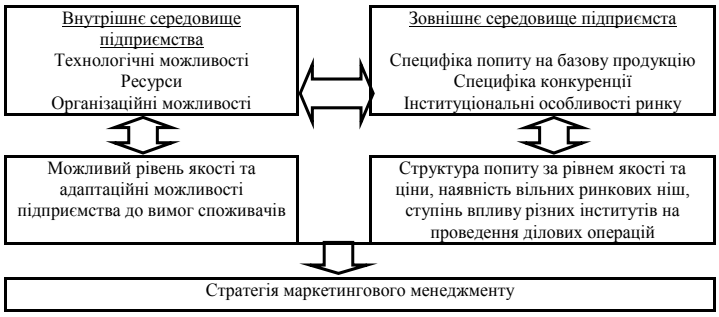

Рис. 1. Чинники формування стратегії маркетингового менеджменту

Джерело: розроблено автором за даними [6]

Чукурна О.П. визначає менеджмент у сфері маркетингу як діяльність на яку впливає невизначеністю чинників внутрішнього і зовнішнього середовища і яка передбачає обов'язкову процедуру виявлення, оцінки, вибору та використання методів впливу на ризики, обміну інформацією і контролю результатів [3, с. 201].

Окландер Т.О. вважає, що маркетинговий менеджмент передбачає виявлення чинників, що «проявляються з об'єктивних чи суб'єктивних причин, мають вимірний або невимірний характер і можуть викликати зменшення запланованого прибутку в процесі вирішення проблеми оптимізації збуту промислових підприємств» [4, с. 118]. А сутністю управління маркетингом є «діяльність спрямована на відвернення виникнення збутових проблем та зменшення запланованого прибутку за рахунок корегування маркетингової діяльності через виявлення, оцінку та нейтралізацію ризиків [5, с. 268].

У якості невирішеної раніше частини загальної проблеми, якій присвячується стаття, можна виділити розробку системи оцінки ефективності управління маркетингом підприємства для врахування чинників, які можуть викликати фінансові втрати.

Метою даної статті є розробка рекомендацій з оцінки ефективності маркетингової діяльності на промисловому підприємстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під терміном «менеджмент» слід розуміти цілеспрямовану діяльність, що здійснюється через аналіз, планування, організацію, мотивацію, реалізацію, облік, контроль, регулювання.

У маркетинговому менеджменті даний набір функцій використовується для досягнення мети маркетингу. Тобто маркетинговий менеджмент – це маркетинова система, спеціальний організаційно-управлінський механізм маркетингової діяльності для досягнення мети маркетингу.

Механізм маркетингового менеджменту виконує такі функції [4, с. 131].

1. Аналіз – визначення ринкових і маркетингових можливостей.
2. Планування – розроблення комплексів маркетингу та плану маркетингу.
3. Організація – створення відділу маркетингу.
4. Мотивація – вибір форми оплати праці.
5. Реалізація – виконання плану маркетингу.
6. Контроль – оцінка ефективності виконання плану маркетингу.
7. Регулювання – внесення коректив у план маркетингу по каналах зворотнього зв'язку.

Створення відділу маркетингу, пов'язане з функцією організація.

Функції аналізу, планування, мотивації, реалізації, обліку, контролю, регулювання – утворять управлінський механізм маркетингового менеджменту, що складається з п'яти етапів:

1) маркетинговий аналіз: аналіз маркетингового середовища – аналіз ринкових можливостей – аналіз маркетингових можливостей – сегментування ринку – позиціювання товару;

2) маркетинговий синтез: визначення мети маркетингу;

3) стратегічний маркетинг: розробка маркетингової стратегії;

4) операційний маркетинг: розробка комплексів маркетингу та їх інтеграція в план маркетингу;

5) маркетинговий контроль: контроль ефективності маркетингової діяльності.

Маркетингова діяльність підприємства формується під впливом безлічі чинників, на основі маркетингової інформації (дослідженнях промислових покупців і їх переваг, експертизі ситуації в галузі і так далі) та проявляється у розробленому комплексі маркетингу і фінансових результатах.

При формуванні стратегії маркетингової діяльності враховують чотири групи чинників:

1) тенденції розвитку попиту і зовнішньої маркетингової середи (ринковий попит, запити споживачів, системи руху товару, правове регулювання, тенденції в ділових колах і так далі);

2) особливості конкурентної боротьби на ринку, підприємства-конкуренти і стратегічний напрям їх діяльності;

3) управлінські ресурси і можливості фірми, її сильні сторони в конкурентній боротьбі;

4) основну концепцію розвитку фірми, її глобальні цілі і підприємницькі завдання в основних стратегічних зонах.

На вибір маркетингової управлінської стратегії впливають як внутрішні резерви підприємства, так і чинники зовнішнього середовища (рис. 1, 2).

До внутрішніх чинників, що впливають на формування стратегії маркетингового менеджменту, відносяться технологічні, ресурсні і організаційні можливості компанії (рис. 2).

Додатковим чинником, що впливає на вибір маркетингової стратегії, є здатність підприємства до адаптації свого комплексу маркетингу до споживачів. Якщо підприємство виробляє стандартну продукцію, то ступінь адаптації є низькою, потрібно орієнтуватися на масове виробництво. Якщо ж підприємство має гнучку виробничу технологію і здатне перенастроювати виробничий процес та персонал на виробництво широкої лінійки нестандартних товарів, то така здатність до адаптації є високою.

Також на вибір стратегії маркетингового менеджменту впливають використані інструменти маркетингових досліджень. Результати таких досліджень дозволяють враховувати можливості і потреби підприємства, а також враховувати

ринкові умови і стан конкуренції. Ключовим моментом при розробці стратегії маркетингового менеджменту є аналіз внутрішнього і зовнішнього середовища.

Внутрішні чинники, що впливають на вибір стратегії маркетингового менеджменту	
Внутрішні можливості підприємства	Характеристика
Технологічні можливості	· ноу-хау · технології виробництва · інноваційні можливості
Ресурси	· фінансові можливості · вартість та якість вхідної сировини, матеріалів, комплектуючих · трудові ресурси (вартість, кваліфікація) · інформаційні ресурси
Організаційні можливості	· організація загальної системи управління (планування, контроль, мотивація) · організація виробництва · організація маркетингової діяльності · організація софістичної діяльності

Рис. 2. Внутрішні чинники, що впливають на вибір маркетингової стратегії

Джерело: розроблено автором за даними [1]

Також в ході маркетингового дослідження необхідно проаналізувати відношення «споживач-товар», особливості конкурентної боротьби на ринку даної галузі, стан макросередовища, потенціал галузі в регіоні. Найчастіше використовуються наступні методи.

1. PEST-аналіз – маркетинговий інструмент, призначений для виявлення політичних (Political), економічних (Economic), соціальних (Social) і технологічних (Technological) аспектів зовнішнього середовища, які можуть вплинути на стратегію маркетингового менеджменту підприємства.

Це інструмент аналізу зовнішнього середовища:

– для кожного конкретного складного об'єкту існує свій особливий набір ключових чинників, який безпосередньо і найбільш істотним чином впливає на нього;

– аналіз кожного з виділених аспектів проводиться системно, оскільки ці аспекти тісним, складним чином зв'язані між собою;

– значима зміна будь-якого з аспектів, як правило, впливає на весь ланцюжок.

Такі зміни у кожному конкретному випадку можуть стати загрозою розвитку об'єкту, або, навпаки, новою стратегічною можливістю його майбутнього успішного розвитку.

Політичний чинник зовнішнього середовища вивчається для того, щоб мати уявлення про наміри органів державної влади відносно розвитку суспільства і про засоби, за допомогою яких держава передбачає втілювати в життя свою політику.

Аналіз економічного аспекту зовнішньої середи дозволяє зрозуміти, як на рівні держави формуються і розподіляються економічні ресурси. Для більшості підприємств це є найважливішою умовою їх ділової активності.

Вивчення соціального компоненту зовнішнього оточення направлено на те, щоб з'ясувати і оці-

Таблиця 1

Запропонована система оцінки ефективності маркетингового менеджменту підприємства

Рівні управління	Показники оцінки	Система критеріїв оцінки
1. Ефективність управління діяльністю	1.1. Ринкова орієнтація вищого керівництво	– орієнтація на потребі споживачів вищого керівництва; – рівень освіти і міра мобільності вищого керівництва; – ступінь сприйняття ризику вищим керівництвом
	1.2. Ринкова орієнтація персоналу	– відношення до маркетингу немаркетингових підрозділів; – готовність до змін колективу в цілому; – наявність «корпоративного духу»
	1.3. Взаємодія вищого керівництва і персоналу	– ступінь відділення управлінської роботи від неуправлінської; – делегування повноважень; – процес ухвалення рішень
	1.4. Ступінь відкритості системи зовнішньому середовищу	– розподіл пріоритетів в ланцюжку «виробництво-споживання»
2. Ефективність управління функцією	2.1. Планування	– наявність системи стратегічного планування; – напрями маркетингових досліджень; – частота проведення маркетингових досліджень; – використання в плануванні маркетингу комплексного підходу; – функціонування маркетингової інформаційною системи
	2.2. Організація	– формальна структура служби маркетингу; – психологічний клімат – якісний склад служби маркетингу; – координація роботи в службі маркетингу; – зв'язки служби маркетингу з іншими підрозділами
	2.3. Мотивація	– яка система стимулювання співробітників служби маркетингу; – відповідність цінностей організації і особистих цінностей співробітників
	2.4. Контроль	– чіткість критеріїв ефективності маркетингової діяльності; – регулярність здійснення контролю
3. Ефективність управління попитом	3.1. Управління товаром	– розробка нових товарів; – формування асортименту
	3.2. Управління збутом	– наявність системи пошуку нових каналів збуту
	3.3. Управління ціною	– методи ціноутворення; – ранжирування цін
	3.4. Управління комунікаціями	– використовувані методи комунікацій; – цілі комунікацій.

нити вплив на бізнес таких соціальних явищ, як відношення людей до праці і якості життя, мобільність людей, активність споживачів і інш.

Аналіз технологічного компоненту дозволяє передбачати можливості, пов'язані з розвитком науки і техніки, своєчасно перебудуватися на виробництво і реалізацію технологічно перспективного продукту, спрогнозувати момент відмови від використовуваної технології.

3. SWOT-аналіз – метод аналізу в стратегічному плануванні, що полягає в розділенні чинників і явищ на чотири категорії: Strengths (Сильні сторони), Weaknesses (Слабкі сторони), Opportunities (Можливості) і Threats (Погрози).

Після проведення SWOT-аналізу керівництво чіткіше уявляє переваги і недоліки свого підприємства, ситуацію на ринку. Це дозволить вибрати оптимальний шлях розвитку, уникнути небезпек і максимально ефективно використовувати наявні в розпорядженні ресурси, а також скористуватися наданими ринком можливостями.

3. SNW-аналіз – аналіз слабких і сильних сторін організації, оцінюється внутрішнє середовище підприємства за трьома позиціями: Strength (сильна сторона), Neutral (нейтральна сторона) і Weakness (слабка сторона). Зазвичай SNW-аналіз застосовують для глибшого вивчення внутрішнього середовища підприємства після проведення SWOT-аналізу.

Результати проведеного аналізу допомагають підприємству визначити необхідну стратегію маркетингового менеджменту, яка б повністю відображала можливості і потреби фірми, а також враховувала ринкові умови, що змінюються, і конкурентне середовище. При цьому ефективне управління передбачає можливість контролю та корегування обраної стратегії управління, які пропонуємо здійснювати на основі запропонованої системи показників (табл. 1).

Висновки. На стадіях маркетингового менеджменту доцільно здійснювати заходи з маркетингового аналізу, маркетингового синтезу, стратегічного маркетингу, маркетингового контролю та виконувати аналітичні маркетингові функції, які намічають орієнтири або фіксують отримані результати на основі аналізу наступних запропонованих позицій: ринкова орієнтація вищого керівництва; ринкова орієнтація персоналу; взаємодія вищого керівництва і персоналу;. ступінь відкритості системи зовнішньому середовищу; ступінь ефективності планування, організації, мотивації, контролю, управління товаром, збутом, ціною, комунікаціями.

Список літератури:

1. Конкурентоспроможність підприємства: оцінка рівня та напрями підвищення»: [монографія] / за заг. ред. О.Г. Янкового. – Одеса: Атлант. – 2013. – 470 с. (п. 3.10) – С. 353-373.
2. Маркетинг: Підручник з грифом МОН України (лист № 1.4/18-Г-772 від 08.08.2006 р.). / Павленко А.Ф., І.Л. Решетнікова, А.В. Войчак та ін.; за наук. ред. д-ра екон. наук., проф., акад. АПН України А.Ф. Павленка; Кер. авт. кол. д-р екон. наук, проф. І.Л. Решетнікова. – К: КНЕУ, 2008. – 600 с.
3. Чукурна О.П. Особливості використання АВС-аналізу на підприємствах роздрібної торгівлі / О.П. Чукурна // Вісник соціально-економічних досліджень. Одес. держ. екон. університет. – 2010. – Вип. 4. – С. 200-207.
4. Окландер Т.О. Модернізація маркетингової діяльності промислових підприємств: монографія / Т.О. Окландер – Донецьк: Вид-во «Ноулідж» (Донецьке відділення), 2013. – 292 с.
5. Окландер Т.О. Методи оцінки маркетингових ризиків підприємств у ціноутворенні / Т.О. Окландер // Зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; Тернопіль: Економічна думка, 2012– Вип. 10. – Частина 4. – С. 267-271.
6. Маркетинг: Підручник з грифом МОН України (лист № 1/11-307 від 31.01.2007 р.). – 4-те вид. / В. Руделіус, О.М. Азарян, О.А. Виноградов та інші // Київ: Навчально-методичний центр «Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2009. – 648 с.

Лесный В.П.
Одесский национальный политехнический университет

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ МАРКЕТИНГОВОГО МЕНЕДЖМЕНТА ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье рассмотрены сущность и содержание организационно-управленческого механизма маркетинговой деятельности. Выделены факторы, которые влияют на выбор маркетинговой управленческой стратегии. Предложена система оценки эффективности маркетингового менеджмента предприятия.
Ключевые слова: маркетинговый менеджмент, стратегия, функции маркетинга, факторы внешней среды, факторы внутренней среды, критерии оценки эффективности.

Lesniy V.P.
Odessa National Polytechnic University

EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF MARKETING MANAGEMENT INDUSTRIAL ENTERPRISES

Summary
In the article the essence and content of organizational and managerial mechanism of marketing activities. Factors that influence the choice of marketing management strategies. The proposed system estimates the effectiveness of marketing management
Keywords: marketing management, strategy, marketing functions, environmental factors, factors of the internal environment, the evaluation criteria of efficiency.

УДК 65.10

ПРОБЛЕМЫ ЗЕРНОВОГО РЫНКА УКРАИНЫ

Литвин М.В.
Одесский национальный политехнический университет

В статье проанализированы проблемы современного зернового рынка Украины. Выделены основные факторы, определяющие поведение агропромышленых предприятий. Спрогнозированы основные направления развития зернового рынка.

Ключевые слова: рынок зерна, инфраструктура аграрного рынка, урожайность, фондооснащенность, зернопроизводство.

Постановка проблемы. Одной из важнейших отраслей украинской экономики исторически являлось сельское хозяйство. Исследование проблемы функционирования зернового рынка играет большую роль, так как он является сложной системой, зависящей от человеческого фактора, спроса, предложения, уровня цен, природно-экономических условий производства.

Задача обеспечения населения продовольствием характеризуется наличием зерна, уровнем его использования, а также постоянными процессами мировой и отечественной практики товарного обмена между производителями и потребителями. Процессы в зерновом хозяйстве необходимо рассматривать как целостное социально-экономическое явление, протекающее под целевым воздействием государства.

Анализ последних исследований и публикаций. В работах отечественных и зарубежных ученых рассматриваются мировые и отечественные тенденции в области производства зерна, проблемы зернового рынка. Вопросы анализа состояния и динамики развития зернового рынка Украины осветили в своих трудах О.В. Боднар [1], Ю.Я. Лузан [2], Н.Е. Голомша [3], Б.И. Пасхавер [4], В.М. Геец [5] и другие ученые. Научные работы отечественных исследователей дают практические и теоретические рекомендации относительно улучшения зерновой отрасли страны. Признавая вклад ученых в теорию зернового рынка, необходимо отметить, что существует ряд нерешенных проблем. Исследование проблемы также зависит от экономических, природно-климатических условий.

Цель статьи. Основной целью статьи является выделение проблем зернового рынка Украины и анализ его состояния с помощью системы индикаторов, которые оценить состояние зернового рынка и перспективы его развития.

Изложение основного материала. Зерновой комплекс – это основа для развития внутреннего рынка зерна, хлеба, мучной и крупяной промышленности, комбикормовой и других отраслей. Зерновой рынок по масштабам и важности занимает ведущие позиции в Украине. С ним связаны многие другие отрасли промышленности и животноводство. В продовольственном обеспечении населения он занимает ведущие позиции. Также занимает ведущие позиции по объемам продаж и по рыночной инфраструктуре.

На функционирование рынка зерна влияют: социально-экономическая среда, природные условия, наличие трудовых ресурсов, обеспеченность материально-техническими ресурсами. Но существуют факторы, вызывающие риски развития зернового рынка, такие как недостаточное наращивание потенциала агропромышленного комплекса в хозяйствах, истощение плодородия почв, недостаточная государственная поддержка и недостаточное государственное регулирование рынка зерна.

Острой проблемой является повышенная рискованность деятельности на зерновом рынке. Существует несколько путей повышения конкурентоспособности предприятия:

– повышение объемов реализации товаров;
– улучшение качества товаров;
– уменьшение затрат;
– управление рисками.

Риск как неотъемлемый элемент экономической жизни общества неизбежно сопровождает все направления и сферы деятельности предприятия. Нестабильность уровня спроса и предложения, усиления конкуренции, резкие изменения валютных курсов, инфляция, нестабильность законодательной базы, а также многие другие факторы, создают условия, при которых ни одна коммерческая операция не может быть осуществлена с гарантированным успіхом [6, с. 360]. Итак, непременным условием функционирования агропромышленного предприятия является осуществление процессов управления рисками, целью которых является повышение его конкурентоспособности. Особенно важно на агропромышленных рынках учет внешних рисков: снабженческих, конкурентных, посреднических, потребительских, рисков контактных аудиторий. Эти риски хотя и носят объективный характер, однако на них агропромышленные предприятия могут влиять [7, с. 368].

Зерновой рынок обладает так же своей спецификой товародвижения и торговли.

Эффективное развитие зернового рынка и его инфраструктуры в настоящее время является предпосылкой решения различных финансовых и производственных проблем, залогом экономического роста в больших масштабах.

Рыночная инфраструктура развивается в условиях динамично меняющейся рыночной экономики. Интересы производителей, переработчиков и потребителей, сведенные в направлении решения существующих проблем являются залогом эффективного функционирования рынка зерна.

Экономические связи продавцов и покупателей зерна, их интересы и действия объединены в сложную систему рыночных отношений. Механизм функционирования рынка зерна зависит от состояния экономики в стране, процессов на мировом рынке зерна и является частью продовольственного рынка и экономики страны в целом.

На обеспечение результативного производства зерна, его хранения, переработки и реализации направлены такие важные составляющие, как выявление причин, которые ограничивают функционирование рынка зерна и обработка информации происходящих процессов. Таким образом, потребности страны в данном виде продукции будут удовлетворены.

На сегодняшний день существует сеть агроторговых домов, бирж, оптово-продовольственных рынков, обслуживающих кооперативов, но факти-

© Литвин М.В., 2014

чески большая часть из них не работает. Элементы рыночной среды действуют в рамках многоуровневой системы на основе разных экономических связей. Например, агроторговые дома взаимодействуют со структурами других местностей и т.д.

Общий валовой сбор зерновых в Украине составлял 44,8 млн. тонн в 2013 г., в то время, как в 2012 г. данный показатель равнялся 56,7 тонн. Основной причиной такого снижения показателей урожая являются неблагоприятные погодные условия, которые установились в период сева и созревания озимых и яровых культур. Не смотря на то, что уборка урожая все же происходит, остается открытым вопрос о том, куда определить данные объемы урожая. Важным вопросом после сбора урожая является вопрос хранения зерна, которое служит сохранению его качественных показателей, которые достаточно сложно удержать на высоком уровне на протяжении длительного периода времени. Известно, что большинство зерновых складов Украины нуждаются в реконструкции или полном восстановлении. Сельхозпроизводители стали перед проблемой нехватки сертифицированных зернохранилищ для хранения собираемых урожаев, получив в текущем году рекордный валовой сбор зерна. Исходя из этого, стоит задача по строительству элеваторных комплексов, зернохранилищ, которые должны отвечать всем современным требованиям отрасли. Так же они должны обеспечивать высокую функциональность, которая позволяла бы выполнять любые технологические операции при полной автоматизации производства с минимальным количеством обслуживающего персонала. Эту проблему можно решить только развитием логистической составляющей и строительством необходимой инфраструктуры. Достаточно большое количество сельхозпроизводителей находятся в постоянном поиске возможностей улучшить сохранность своего урожая.

Обеспеченность украинских аграриев зерноуборочной техникой очень низкая. По официальным данным профильного ведомства, во время уборки страна теряет около 6 млн. тонн зерна. Проблема связана с тем, что отсутствует финансирование для осуществления ремонтных и восстановительных работ оборудования, изношенность машинно-технологического парка достаточно высока. Нехватка большого количества технических средств не дает возможности достичь уровня технологических потребностей. С этим тесно связана еще одна проблема, которая заключается в том, что наблюдается нехватка высококвалифицированных кадров. В результате этого изготовленная продукция теряет конкурентные преимущества не только на внешнем, но и на внутреннем рынке [8].

Поскольку машинно-тракторный парк сельскохозяйственной техники в Украине характеризуется высокой степенью изношенности и поступления этой техники в хозяйства крайне незначительны, то в хозяйствах наблюдается рост нагрузки на использующуюся технику в результате уменьшения ее количества. Внутреннее производство техники способно частично удовлетворить спрос, даже не смотря на то, что за последние годы количество зерноуборочной техники уменьшилось приблизительно в два раза. Новую технику импортируют. Одним из главных условий повышения уровня сельскохозяйственного производства является повышение эффективности использования техники для послеуборочной обработки урожая на базе применения современных методов и средств интенсификации соответствующих технологических процессов. Повышение уровня использования современной агротехники приводит к снижению влияния погодных условий на объемы и качество урожая зерновых, а, следовательно, к наращиванию производства и постепенному раскрытию аграрного потенциала страны. Поэтому строительство производственных мощностей по глубокой переработке зерновых является одним из способов решения рассматриваемой проблемы.

Благодаря близости водных ресурсов, качественной земли и трудолюбивому населению, Украина считается страной с большим аграрным потенциалом, для раскрытия которого существуют все необходимые составляющие. Но успешному развитию украинского зернового рынка мешает нехватка финансирования, которая связана с нестабильной экономикой и политической ситуацией в стране, с рисками для капиталовложений.

Урожайность в Украине по зерновым культурам почти в 2 раза ниже среднеевропейских показателей и почти в 3 раза ниже американских. Степень амортизации техники, использующейся в Украине, в среднем составляет 80%. Проблема заключается в том, что идет недостаточное финансирование в основные средства. Но существует еще ряд факторов, на которые стоит обратить внимание. К примеру, украинские аграрии в значительно меньшей степени используют минеральные удобрения и средства защиты растений. Положительных изменений можно добиться путем применения самых современных научных разработок в сельском хозяйстве и самого современного менеджмента. Это может быть достижимо в условиях ведения не мелкотоварного, а индустриального сельского хозяйства.

Для усиления позиций рынка зерна и наращивания возможностей инфраструктуры важную роль играют инвестиции в инфраструктуру зернового рынка. При наличии элеваторов, транспортных средств, терминалов увеличивается конкурентоспособность трейдера.

Государственная политика должна быть не столь изменчивой, как погодные условия, а быть системной, продуманной и предсказуемой, не создавая дополнительные риски в работе субъектов аграрного рынка Украины.

Роль зернового рынка заключается в удовлетворении потребностей населения в продовольственной, пищевой промышленностях. Должны поддерживаться межотраслевые связи и пропорции зернопродуктового комплекса. Несоответствие спроса и предложения зерна оказывает влияние на формирование рыночной цены, и это приводит к нестабильности зернового хозяйства. Такая неустойчивость является на современном этапе проблемой функционирования зернового рынка.

Выводы и предложения. Решение проблем зернового рынка Украины в значительной степени зависит от способности государства обеспечить развитие экономических процессов и управляемость экономической системой. Следует создавать соответствующую новым условиям систему государственного регулирования производства с помощью действенных инструментов государственной экономической политики.

Зерновой рынок включает в себя ряд экономических, организационных и правовых инструментов. Они обеспечивают в свою, очередь связи, взаимодействие и согласование интересов участников рынка, отвечающих за регулирование производственной деятельности, распределения и по-

требления продукции, что регулируется общими экономическими законами.

В Украине аграрный потенциал используется только на четверть, следовательно, если не будет стремления к повышению показателей урожайности, то затруднительным будет развитие агропродовольственной системы как одного из главных направлений становления государства. А между тем фондооснащенность земель на Украине в 11,5 раза ниже по сравнению со странами ЕС. Следовательно, одной из главных задач для промышленности является производство машин и оборудования для сельского хозяйства.

Вместе с тем необходимо добавить, что успешное достижение указанных целей во многом зависит от решения острых насущных проблем зернопроизводства. Важной является разбалансированность внутреннего зернового рынка, основной причиной которой является стихийное производство отдельных видов зерновых культур.

Четкое планирование оптимального соотношения производства и потребления основных видов сельхозпродукции является основой стабильного развития отечественного АПК, сбалансированности спроса и предложения на агропродовольственном рынке.

Список литературы:

1. Боднар О.В. Формування цінових тенденцій на зерновому ринку України / Боднар О.В. // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2010. – Випуск 154.1. [Електронний ресурс].
2. Лузан Ю.Я. Збалансованість попиту та пропозицій на продовольчому ринку України / Лузан Ю.Я. // Економіка АПК. – 2011. – № 8. – С. 27-36.
3. Голомша Н.Є. Конкурентоспроможність зернових на аграрному ринку / Голомша Н.Є. // Економіка АПК. – 2009. – № 12. – С. 83-87.
4. Виклики і шляхи агропродовольчого розвитку / Пасхавер Б.Й., Шубравська О.В., Молдаван Л.В. та ін. ; за ред. Б.Й. Пасхавера ; НАН України ; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2009. – 432 с.
5. Структурні зміни та економічний розвиток України / Геєць В.М., Шинкарук Л.В., Артьомова Т.І. та ін. ; за ред. Л.В. Шинкарук ; НАН України ; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2011. – 696 с.
6. Конкурентоспроможність підприємства: оцінка рівня та напрями підвищення: [монографія] / За заг. ред. О.Г. Янкового. – Одеса: Атлант. – 2013. – 470 с.
7. Окландер Т.О. Види маркетингових ризиків промислових підприємств / Окландер Т.О. // Економічний вісник НТУУ «КПІ» : збірник наукових праць. – 2012. – № 9. – С. 365-369.
8. Турчина С.Г. Особенности развития АПК Украины в условиях глобализации // Турчина С.Г. Экономика и управление в условиях глобализации. – С.: Таврия, 2010. – № 3. – С. 366-369.

Литвин М.В.
Одеський національний політехнічний університет

ПРОБЛЕМИ ЗЕРНОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ

Анотація
У статті проаналізовані проблеми сучасного зернового ринку України. Виділені основні фактори, що визначають поведінку агропромислових підприємств. Спрогнозовані основні напрямки розвитку зернового ринку.

Ключові слова: ринок зерна, інфраструктура аграрного ринку, врожайність, фондооснащеність, зерновиробництво.

Lytvyn M.V.
Odessa National Polytechnic University

PROBLEMS OF UKRAINIAN GRAIN MARKET

Summary
The article analyzes the problems of the modern grain market of Ukraine. It outlines the key factors that determine the behavior of agro-industries. Predicted the main directions of development of the grain market.

Keywords: grain market, infrastructure, agricultural market, productivity, fund provision, grain production.

УДК 657.656.823

ОБЛІК ЯК СИСТЕМА У ФОРМУВАННІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БАЗИ ДЛЯ УПРАВЛІННЯ

Лучик Г.М.
Буковинський державний фінансово-економічний університет

У статті розкривається сутність поняття «система», а також перелічено та обгрунтовано основні ознаки системи. Розкрито та проаналізовано визначення системи бухгалтерського обліку. Охарактеризовано основні властивості системи бухгалтерського облік та розкрито завдання облікової системи як кінцевого результату діяльності суб'єктів господарювання в необхідні для управління терміни, забезпечення контролю за використанням ресурсів на рівні підприємства та центрів відповідальності.

Ключові слова: система, бухгалтерський облік, система управління, інформаційна база, облікова система.

Постановка проблеми. Об'єктом управління є підприємство, а суб'єктами – власники, менеджери. В свою чергу управління як процес є функцією системи, і саме воно забезпечує досягнення мети, стійкість і розвиток системи. Крім того, ефективне управління підприємством повинно бути спрямоване на збереження основних властивостей системи. Водночас на сучасному етапі розвитку інформаційних технологій важливим аспектом є утворення інформаційних систем в управлінні підприємством, які формуються на основі результатів діяльності підприємства відображених за допомогою даних бухгалтерського обліку та аналізу. Тому, важливе місце у системі управління посідає інформаційна база сформована на підприємстві для прийняття ефективних управлінських рішень. Для того, щоб розкрити зміст системи управління необхідно застосовувати системний підхід при дослідженні даного питання. Враховуючи чинники зовнішнього і внутрішнього середовища в якому функціонує підприємство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням системи обліку у формуванні інформаційної бази для управління займалися вітчизняні та зарубіжні фахівці такі як: С.М. Бацар, Н.А. Блатов, М.І. Боднар, П.Н. Василенко, А.А., Додонов, В.В. Євдокимов, Ю.Ф. Кравченко, С.І. Ожегов, В.Ф. Палий, М.С. Пушкар, А.Н. Саріків, Я.В. Соколов, М.Г. Чумаченко та інші вчені.

Мета статті полягає в науково-теоретичному обґрунтуванні системи обліку у формуванні системі управління.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку науки не існує єдиного підходу до трактування поняття «система». Це можна пояснити широким спектром застосування данного поняття у всіх сферах життєдіяльності. Відповідно до загальної теорії систем під системою розуміють множину об'єктів, частини або елементами системи – пов'язаних певними відносинами між собою а також їх атрибутів – властивостей об'єктів. Тобто система – це сукупність елементів, що знаходяться у відносинах і зв'язках між собою і утворюють певну цілісність, єдність [9, с. 76].

Як правило, під системою розуміється сукупність взаємодіючих компонентів. Саме таке визначення системи ми знаходимо у одного із основоположників загальної теорії систем Людвига фон Берталанфі. У найбільш широкому розумінні термін «система» використовується для опису са-

Таблиця 1.1.

Поняття «система» з різних позицій трактування вченими

Прізвище автора	Визначення поняття
З точки зору філософії	Система – це сукупність елементів, які пов'язанні та взаємодіють між собою, утворюючи певну цілісність, єдність [9, с. 77].
З точки зору наукової методології	Система – це комплекс взаємодіючих елементів, які в своїй єдності створюють деяку цілісність [17, с. 153].
Кравченко Ю.Ф.	Система – це сукупність елементів, утворюючих єдине ціле і взаємодіючих один з одним, а також з навколишнім середовищем [17, с. 153].
Берг А.І.	Під системою слід розуміти організовану безліч (множину) структурних елементів, що є взаємопов'язаними та виконуючими певні функції [1, с. 157].
З точки зору організації виробництва	Система – це особливий склад систем, які включають працівників, знаряддя і предмети праці та інші елементи, які необхідні для функціонування системи в процесі якої створюється продукція або послуги [2, с. 158].
Ожегов С.І.	Система – це певний порядок в розташуванні і зв'язку частин будь-чого, в діях; форма організації будь-чого; дещо ціле, що виступає єдністю закономірно розташованих частин, що знаходяться у взаємозв'язку [10, с. 123].
Даль В.І.	Система (грец.) план, порядок розташування частин цілого, визначений пристрій, хід будь-чого в послідовному, зв'язаному порядку [5, с. 315].
Азрімян А.Н.	Система – множинність взаємодіючих елементів, що знаходяться у відносинах і зв'язках один з одним і складають цілісне утворення [3, с. 101].
Пушкар М.Г.	Система – це така сукупність об'єктів, яка в результаті їх об'єднання набуває нових властивостей, відмінних від властивостей кожного з окремих об'єктів (емерджентність). Емерджентність або синергетичний ефект визначається як здатність набувати системою таких нових властивостей чи якостей, що не притаманні жодному з об'єднаних у системі елементів [14, с. 230].
Хэндрексэн Э.С., Ван Бреда М.Ф.	Під системою розуміється упорядкована сукупність елементів, між якими існують певні зв'язки [18, с. 161].

© Лучик Г.М., 2014

мих різних явищ і трактується як правильність в розміщенні частин, конкретний порядок, форма устрою, організація діяльності та ін. [17, с. 153].

Розглянемо поняття «система» з позиції трактування різними вченими за допомогою таблиці 1.1.

Між елементами множини, що створює систему, встановлюються певні відносини та зв'язки. Внаслідок цього, сукупність елементів перетворюється в єдине ціле, в якому кожен елемент врешті-решт зв'язаний з усіма іншими елементами, і його властивості не можуть бути усвідомлені без урахування цих зв'язків. У свою чергу, властивості системи виявляються не просто сумою властивостей складаючих її окремих елементів, а визначаються наявністю та специфікою зв'язку та відносин між елементами, тобто конституюються як інтегративні властивості системи як цілого, що і знайшло своє відображення в більш суворому сутнісному визначенні поняття «система» [17, с. 154].

Можна стверджувати, що хоча існує безліч визначень поняття «система» науковцями всі вони виділяють, що система – це сукупність елементів. Отже, необхідно зазначити, що система – це сукупність взаємопов'язаних елементів, які взаємодіють між собою, виконують відповідні функції та володіють притаманними їх властивостями для вирішення відповідних завдань у системі управління.

При визначенні змісту поняття системи треба підкреслити такі її основні ознаки:

1) систему не слід розглядати лише як сумарний вираз, конгломерат якихось елементів;

2) кожна система володіє певною якістю, що не притаманно окремим її частинам, але випливає із їх властивостей;

3) будь-яка система та її частина не можуть розглядатися ізольовано одна від одної;

4) зв'язки системи з частинами, що її складають, сильніші за зв'язки системи в цілому або її елементів з іншими системами;

5) кожна система є частиною системи більш високого рівня;

6) усі системи не є незмінними [17, с. 158].

Кравченко Ю.Ф. вважає, що системі, як категорії теорії управління, притаманні:

1) наявність складових частин (елементів, підсистем);

2) наявність тісних зв'язків між ними;

3) цілісність, котра обумовлюється взаємозв'язком та взаємодією окремих структурних елементів;

4) сполучення відносної самостійності кожного окремого елемента системи з обов'язковим виконанням ним функцій, що необхідні для існування системи в цілому [17, с. 157].

Процеси управління притаманні не всім цілісним системам, не всім матеріальним утворенням, а системам біологічного, соціального порядку і також системам автоматичних машин та механізмів, що штучно створені людиною. Як зауважує той самий А.І. Берг, існують три основні сфери управління: управління процесами, що відбуваються в живих організмах (біологічне); управління системами машин, технологічними процесами і взагалі процесами, що мають місце при цілеспрямованому впливі людини на природу (технічне); управління діяльністю людських колективів, що вирішують те чи інше завдання (соціальне) [2, с. 178].

Оскільки підприємство, яке функціонує на ринку є складною системою воно включає безліч підсистем. В свою чергу, система управління є однією із них, основне призначення якої це реалізація прийнятих управлінських рішень з максимальною ефективністю для підприємства. Одночасно система прийняття управлінських рішень за сучасних темпів розвитку та науково-технічного прогресу залежить від впливу зовнішніх та внутрішніх чинник. Якщо зовнішні не завжди можливо передбачити то вплив внутрішніх можна спрогнозувати та постійно контролювати використовуючи систему внутрішнього контролю.

Кожна система має вхідний вплив, систему обробки, кінцевий результат та зворотній зв'язок. Зв'язки між елементами системи – це з'єднання між елементами, які впливають на поведінку елементів і систему в цілому. Види елементів і зв'язків можуть бути різноманітні. Вибір тих чи інших елементів і зв'язків з множини реально існуючих в ролі предмету дослідження залежить від поставленої проблеми. Системами, що є ключовими для управління підприємством є система бухгалтерського обліку та аналізу. Тобто бухгалтерський облік і аналіз є інформаційними підсистемами системи управління.

Управлінська діяльність, за своєю сутністю, завжди є інформаційною, а тому роль особливої системи в управлінні стає визначальною. Разом з тим, система обліку відносно незалежна від системи управління, як наука про генерування інформаційних ресурсів, а з іншого боку, облік повністю підпорядковується системі менеджменту в тій частині, що стосується визначення характеру, обсягу, строків, форм подання, релевантості та інших характеристик інформації, а також вибору методів збору, обробки даних та підготовки інформації на запит управлінців. Без усвідомлення того, що система обліку виконує сервісну функцію в системі менеджменту, подальший розвиток, як однієї, так і другої системи, в принципі неможливий.

Систему обліку підпорядковують системі управління з метою отримання такої інформації, яка необхідна для виконання функцій не віртуального менеджера, а конкретних осіб з їх індивідуальними запитами. В той же час, система обліку незалежна від системи управління у виборі методів, інструментів, засобів та алгоритмів отримання фактів господарської діяльності та перетворення даних в інформацію. Отже, змістовний аспект інформації визначає система управління підприємства, а технічний – система обліку. З точки зору системи управління облік є лише засобом обробки даних і перетворення їх в доступну для розуміння інформацію про фактичний стан об'єктів спостереження, яка необхідна при виконанні працівниками системи управління функцій контролю [13, с. 125].

На думку Євдокимова В.В. будучи практичною реалізацією економічної теорії, бухгалтерський облік повинен мати змогу комплексно вивчати і аналізувати події господарської діяльності, які одночасно виступають показниками діяльності підприємства та економічними факторами соціального життя. Для вивчення системи бухгалтерського обліку та побудови її моделі необхідно вивчити всі елементи системи [9, с. 78].

До цього часу у поняття системи бухгалтерського обліку вкладається різний зміст. Для прикладу, наведемо лише декілька визначень системи бухгалтерського обліку (табл. 1.2).

У результаті проведеного аналізу табл. 1.2. можна стверджувати, що система бухгалтерського обліку трактується як сукупність регістрів, записів, що виконуються в бухгалтерському обліку для запису операцій та складання звітів з однієї позиції, або як система бухгалтерського обліку додають сукупність відповідних принципів та методів,

Таблиця 1.2.

Визначення поняття «система бухгалтерського обліку» в різних літературних джерелах

Прізвище автора	Визначення поняття
Азрилиян А.Н.	Система бухгалтерського обліку – це комплекс регістрів з обраної форми, групування аналітичних регістрів обліку, первинних документів [3, с. 20].
Барац С.М.	Під системою бухгалтерії розуміють сукупність торгових книг, які взаємно доповнюють одна одну і пов'язані між собою єдністю принципу, покладеного в основу самої бухгалтерії [1, с. 12].
Блатов Н.А	Система рахівництва – це закінчена організація облікових записів, що виступає логічним розвитком єдиного принципу і якій притаманні повнота, всебічність та універсальність [4, с. 18].
Боднар М.І.	Бухгалтерський облік – це економічна наука, яка володіє необхідними атрибутами: специфічною діяльністю, котра пов'язана з усіма видами господарської діяльності, містить власний категорійний апарат, упорядкований в теорію, методи та прийоми щодо формування інформаційних потоків для прийняття економічних рішень [5, с. 60].
Василенко П.Н.	Певна сукупність елементів методу бухгалтерського обліку складає систему цього обліку [6, с. 35].
Додонов А.А.	Система обліку – це певний порядок побудови синтетичного та аналітичного обліку [8, с. 58].
Жолнер І.В.	Облік – це інформаційна система управління, яка постійно пристосовується до зростаючих потреб суспільства [11, с. 78].
Івахненков С.В.	Бухгалтерський облік – це складна трирівнева система. Перший рівень – методичний, другий – технічний (рівень форми обліку), третій – організаційний [15, с. 78].
Саріків А.Н.	Під системою рахівництва розуміємо таку організацію рахункових записів, що цілком обґрунтовується логічно пов'язаними між собою певними принципами [11, с. 174].
Палий В.Ф.	Бухгалтерський облік представляє собою систему інформації про стан і рух ресурсів підприємства, про характер і результати господарської діяльності, що відображає і узагальнює господарські факти в єдиному вимірнику [11, с. 152].
Пушкар М.С.	Бухгалтерський облік – це велика й складна інформаційно-документна система, яка представляє собою сукупність елементів визначеного змісту й форми, пов'язаних між собою та об'єднаних регулярною взаємодією [12, с. 152].

що використовуються для відображення господарських подій на рахунках бухгалтерського обліку.

Якщо розглядати сутність обліку, який введеться на підприємстві то слід звернути увагу, на його суб'єктивний характер. Адже, бухгалтерський облік – це спостереження за фактами фінансово-господарської діяльності, результати якого фіксуються на матеріальних носіях. Але цей процес не можливий без участі людини, яка як носій суб'єктивного мислення переробляє відображуванні «копії» об'єктів, виділяючи в різні властивості, форми руху, кількість. Що оцінюється за достовірністю (доказовістю) знання точністю, повнотою, релевантністю, глибиною, змінами у просторі та часі тощо.

Властивостями системи, згідно позиції Д.В. Смірнова, є те, що «...система прагне зберегти свою структуру (ця властивість базується на об'єктивному законі організації – законі самозбереження); система потребує управління..; в системі формується складна залежність від властивостей елементів й підсистем, які входять до її складу» [16, с. 76].

Завданнями облікової системи є визначення кінцевого результату діяльності суб'єкта господарювання в необхідні для управління терміни, забезпечення контролю за використанням ресурсів на рівні підприємства та центрів відповідальності. Бухгалтерський облік виступає з'єднуючою ланкою між господарською діяльністю підприємств і особами, що приймають рішення. Діючі принципи та правила організації обліку змінюються відповідно до потреб діяльності підприємств. Як зазначає проф. К.Е. Каллас «..система бухгалтерського обліку складається з багатьох відносно самостійних складових частин, які мають не лише вертикальні (ієрархічні), але й горизонтальні зв'язки, які дуже тісно переплітаються між собою» [16, с. 76].

Для системи обліку характерними ознаками є: наявність зв'язків (у тому числі зворотних), поділ на частини, наявність структури (упорядкованих елементів), цілеспрямованість, збереження певної стійкості в заданих межах під впливом зовнішніх факторів та багатоаспектність. Система бухгалтерського обліку має розвинену структуру й різні за змістом внутрішні зв'язки. Вона нараховує велику кількість елементів та функції, досить різних, однак взаємопов'язаних. Зміни в одному з елементів системи призводять до змін в інших. Завдяки дії системи бухгалтерського обліку забезпечується одержання та впорядкування вхідних даних і вихідної інформації в повному обсязі про господарську діяльність підприємства (процеси постачання, виробництва, реалізації, про доходи і витрати, що виникають при цьому, а також про господарські засоби підприємства та джерела їх утворення), для її вивчення різними користувачами з метою прийняття рішень, на підставі якої забезпечується управління підприємством через реалізацію його тактичних і стратегічних завдань. Чим різноманітнішою є вихідна інформація, тим більше рівнів управління вона забезпечує і тим складнішою є внутрішня структура системи бухгалтерського обліку. З цією метою в бухгалтерському обліку використовується грошовий вимірник поряд з натуральними та трудовими, що забезпечує відображення додаткових зв'язків і залежностей в цій системі.

Для системи бухгалтерського обліку характерна не лише наявність зв'язків і відносин між елементами, що її утворюють, але й нерозривна єдність з середовищем, у взаємозв'язку з яким вона проявляє свою цілісність. Система бухгалтерського обліку характеризується певною цілеспрямованістю, тобто всі її ланки служать загальній цілі – забезпечення різних користувачів необхідною обліковою інформацією для визначення та регулювання напрямів діяльності господарюючого суб'єкта.

Бухгалтерський облік є нічим іншим як частиною загальної інформаційної системи, яка пере-

творює первинні дані, зафіксовані в документах, в продукт для управління. Таким продуктом є оброблена інформація, яка має всі властивості товару. З цієї точки зору, на думку М.С. Пушкаря [12, с. 116], бухгалтерський облік є засобом виробництва товару особливого роду – інформації, яка має вартість, собівартість, ціну та інші категорії товарного виробництва. Розвиток системи бухгалтерського обліку повинен визначатися тим, яка інформація, кому та в які строки повинна подаватися.

Висновки. Отже, цілком закономірно, що система бухгалтерського обліку, як і будь-яка інша система, має свою будову, структуру й визначені функції. Будова системи бухгалтерського обліку визначається складовими її компонентами, в тому числі елементами методу бухгалтерського обліку. Структурою системи бухгалтерського обліку виступає внутрішня її організація, яка характеризується способом взаємодії її компонентів і їх властивостей. Система, що аналізується, містить елементи управління – об'єкт і суб'єкт, які пов'язані між собою певною послідовністю дій, що дає можливість отримувати інформацію та забезпечувати нормальну роботу керованого об'єкту. Об'єктом управління виступає процес відображення в бухгалтерському обліку сукупності матеріальних, трудових і грошових ресурсів в процесі їх кругообороту, суб'єктом – працівники бухгалтерії (ведення обліку) та керівництво підприємства (організація обліку). Бухгалтерський облік є відкритою системою, в якій кількість елементів та зв'язків між ними змінюється залежно від входів та виходів з неї, яка здатна пристосовуватися до впливу оточуючого середовища. З цієї позиції для обліку, як і для будь-якої іншої інформаційної системи, характерні процеси сприйняття, перетворення та передачі інформації. Такий підхід в організації обліку передбачає обов'язкову наявність завдань, належне інформаційне забезпечення, динамічні умови, які визначають стійкість і гнучкість системи (документи), зовнішні обмеження (постанови, інструкції, накази тощо), зовнішні та внутрішні інформаційні потоки.

Наступним етапом дослідження повинна бути система економічного аналізу, оскільки, вчені пов'язують розвиток аналізу зі становленням бухгалтерського обліку та появою такої науки, як балансознавство. Поєднання цих двох систем аналізу та обліку дала поштовх не тільки розвитку теоретичних аспектів аналізу інформації та звітності підприємств, а й практичному спрямуванню. Перед системою управління постали питання правильного вибору методів та приймів аналізу господарської діяльності, його оперативності та розширення обсягу інформації, що залучена для його проведення.

Список літератури:

1. Барац С.М. Курс двойной бухгалтерии / С.М. Барац. – С. – П.: 1900. – 424 с.
2. Берг А.И. Информация и управление / А.И. Берг, Ю.И. Черняк. – М.: Экономика,1966. – 64 с.
3. Большой бухгалтерский словарь / под ред. А.Н. Азрилияна. – М.: Институт новой экономики – 1999. – 574 с.
4. Блатов Н.А. Основы общей бухгалтерии в связи с торговым, промышленным и сметным сче-товодством / Н.А. – М.: 1926. – 531 с.
5. Бондар М.І. Бухгалтерський облік як інформаційна підсистема системи управління / М.І. Бондар. – С. 58-62.
6. Василенко П.Н. Основы бухгалтерского учета. Издание второе. Изд-во Экономической литературы / П.Н. Василенко. – М.: 1961. – 288 с.
7. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка; в 4 т. Т. 4: Н-V / В.И. Даль. – Оформл. «Диамант». – СПб.: ТОО «Диамант», 1996. – 688 с.
8. Додонов А.А. Организация учета в условиях АСУ / А.А. Додонов. – М.: Легкая индустрия, 1973. – 210 с.
9. Євдокимов В.В. Моделювання в бухгалтерському обліку: філософський аспект / В.В. Євдокимов. // Вісник ЖДТУ. Економічні науки. – 2003. – № 3(25). – С. 75-80.
10. Ожегов С.И. Словарь русского языка. / С.И. Ожегов. – Изд. 7-е, стереотип. – М.: «Сов. Энциклопедия», 1968. – 900 с.
11. Палий В.Ф.Введение в теорию бухгалтерского учета. / В.Ф. Палий, Я.В. Соколов. – М.: Финансы, 1979. – 304 с
12. Пушкар М.С. Філософія обліку. / М.С. Пушкар – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – 157 с.
13. Пушкар М.С. Ідеальна система обліку: концепція, архітектура, інформація: [монографія] / М.С. Пушкар, М.Г. Чумаченко. – Тернопіль: Карт-бланш, 2011. – 336 с.
14. Пушкар М.Г. Тенденції та закономірності розвитку бухгалтерського обліку в Україні (теоретико-методологічні аспекти): Монографія. / М.Г. Пушкар – Тернопіль: Економічна думка, 1999. – 424 с.
15. Саріків А.Н. Бухгалтерія / А.Н. Саріків. – Харків: 1927. – 385 с.
16. Смирнов Д.В. Основы бухгалтерского учета / Д.В. Смирнов. – Л.: Издательство Ленинградского университета, 1969. – 76 с.
17. Теорія управління органами внутрішніх справ: Підручник / За ред. канд. юрид. наук Ю.Ф. Кравченка – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 1999. – 702 с.
18. Хэндрексэн Э.С. Теория бухгалтерского учета: Пер. с англ. / Под ред. проф. Я.В. Соколов / Э.С. Хэндрексэн, М.Ф. Ван Бреда. – М.: Финансы и статистика, 1997. – 576 с.

Лучик Г.М.
Буковинский государственный финансово-экономический университет

УЧЕТ КАК СИСТЕМА В ФОРМИРОВАНИИ ИНФОРМАЦИОННОЙ БАЗЫ ДЛЯ УПРАВЛЕНИЯ

Аннотация
В статье раскрывается сущность понятия «система», а также перечислены и обоснованы основные признаки системы. Раскрыто и проанализировано определение системы бухгалтерского учета. Охарактеризованы основные свойства системы бухгалтерского учет и раскрыто задание учетной системы как конечного результата деятельности субъектов ведения хозяйства в необходимые для управления сроки, обеспечение контроля за использованием ресурсов на уровне предприятия и центров ответственности.
Ключевые слова: система, бухгалтерский учет, система управления, информационная база, учетная система.

Luchyk G.M.
Bukovynskiy State Finance and Economics University

ACCOUNTING AS A SYSTEM IN SHAPING THE KNOWLEDGE BASE FOR MANAGEMENT

Summary
Essence of concept «system» opens up in the article, and also the basic signs of the system are transferred and grounded. Determination of the system of record-keeping is exposed and analysed. Basic properties of the system are described book-keeping account and the task of the registration system is exposed as end-point of activity of subjects of menage in necessary for a management terms, providing of control after the use of resources at the level of enterprise and centers of responsibility.
Keywords: system, record-keeping, control system, informative base, accounting system.

УДК 330.4:215.2

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА В ЕКОНОМІЦІ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Макарчук І.М.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

Визначено специфіку функціонування фінансового забезпечення та механізму інноваційної модернізації виробництва. Розглянуто зарубіжні підходи до організації та фінансування модернізації виробництва. Обґрунтовано систему фінансово-економічних чинників, що роблять вплив на фінансування процесів модернізації
Ключові слова: інновації, модернізація виробництва, фінансове забезпечення, фінансово-інвестиційні ресурси, фінансовий механізм, вітчизняна економіка, інноваційний процес, зарубіжний досвід.

Постановка проблеми. Інноваційна модернізація виробництва вимагає мобілізації досить істотних обсягів фінансово-інвестиційних ресурсів. Процес залучення і розміщення фінансових ресурсів на такого роду цілі складає основу функціонування фінансового механізму інноваційної модернізації виробництва. Власне, від злагодженості, прозорості, результативності фінансового механізму безпосередньо залежить економічна ефективність процесу інноваційної модернізації виробництва.

Ефективність фінансового забезпечення інноваційної модернізації виробництва у вітчизняній економіці в даний час не можна визнати задовільною. Бюджетні кошти на цілі інноваційної модернізації часто виділяються несвоєчасно і не в повному обсязі, а процес їх розподілу є недостатньо прозорим, що підвищує корупційні ризики. Окремі програми інноваційної модернізації вітчизняного промислового виробництва не підкріплені джерелами фінансування, що, крім іншого, девальвує саме значення ідеї модернізації в суспільному сприйнятті. У фінансуванні процесу інноваційної модернізації виробництва недостатньо активно використовуються ресурси комерційних банків та фондового ринку. Зазначене коло проблем і відсутність раціональних шляхів їх вирішення обумовлює актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні проблеми визначення ролі інновацій в економічному розвитку розглядаються в працях А. Маршалла, Дж.М. Кейнса, Й. Шумпетера та інших вчених. Питання ефективного фінансового забезпечення інновацій досліджували такі вітчизняні вчені, як О. Волков, Н. Внукова, В. Геєць, М. Денисенко, С. Ілляшенко, М. Козоріз, О. Колодізєв, М. Крупка, А. Кузнєцова, В. Новицький, С. Онишко, О.М. Скібіцький І. Тивончук, Л. Федулова, І. Шовкун, М. Якубовський та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим, у науковій літературі недостатньо повно висвітлені окремі питання

© Макарчук І.М., 2014

ефективного фінансового забезпечення інноваційної модернізації виробництва, її взаємозв'язку з кредитною системою і фондовим ринком у процесі реалізації інноваційної модернізації вітчизняної економіки.

Мета статті полягає в теоретичному узагальненні організації та фінансового забезпечення інноваційної модернізації виробництва у економіці, обґрунтуванні системи фінансово-економічних чинників, що роблять вплив на фінансування процесів модернізації.

Виклад основного матеріалу. Питання про інноваційної модернізації виробництва є в даний час однією з найбільш актуальних проблем економічного розвитку. Однак, якщо напрями і пріоритети модернізації виробництва активно обговорюються в спеціальній літературі, то питання про фінансування програм модернізації, про формування і ефективне функціонування механізму фінансового забезпечення модернізації виробництва є істотно менш дослідженим.

Разом з тим, ряд економістів розглядають саме проблему механізму фінансового забезпечення модернізації як ключовий. Так, А.С. Аблов вважає, що проблема визначення джерел фінансування перетворень – «основна проблема модернізації» [2]. І.Г. Климова зазначає: «Проблема формування фінансового механізму модернізації економіки, її макрорегіонів і регіонів відноситься до найбільш гострих проблем економічної теорії і господарської практики» [3]. Аналогічної позиції дотримується Є.О. Бурлаков. На нашу думку, причина того, що проблема формування механізму фінансового забезпечення модернізації є відносно менш відпрацьована порівняно з питанням про основні напрями модернізації і полягає в наступному. Оскільки в Україні тема модернізації виробництва постійно піднімається представниками вищих ешелонів державної влади, у значної частини суспільства могло скластися враження, що модернізація буде фінансуватися за рахунок коштів бюджету.

На нашу думку, такого роду підхід є невірним: в умовах сьогодення для комплексної інноваційної модернізації виробництва просто може не вистачити бюджетних коштів. Крім того, в умовах високого рівня корумпованості вітчизняної економіки ризик того, що виділяються з бюджету на цілі модернізації кошти будуть витрачатися не за призначенням, є досить суттєвим. Нарешті, різні форми співфінансування, державно-приватного партнерства у формуванні фінансового механізму модернізації є більш ефективними, хоча і більш складними, з точки зору управління та контролю. Родовими теоріями для сучасної теорії і практики інноваційної модернізації виробництва є підходи до модернізації, що сформувалися в рамках соціології і політології. В цілому, теорія соціально-політичної модернізації сходить до досліджень класиків суспільної думки. Соціально політичні теорії модернізації акцентують увагу на формуванні суспільних і владних інститутів і умов, необхідних в тому числі і для ефективної модернізації економіки. Взаємозв'язок соціально-політичних теорій модернізації та вітчизняної практики інноваційної модернізації виробництва полягає насамперед у тому, що в умовах слабо розвинених систем громадського контролю над владою, як це має місце у сучасній економці, ефективна модернізація економіки на базі досягнень НТП навряд чи буде достатньо ефективною. Методологічно сучасна теорія і практика фінансування інноваційної модернізації виробництва сходить до загальної теорії інновацій, що визначає необхідність інновацій, їх роль і місце в економічному розвитку, види і сфери застосування інновацій тощо, і, зокрема, до теорії фінансування інновацій. Так, основною особливістю фінансування будь-яких інновацій є підвищений ризик, що і обумовлює особливості фінансового механізму їх реалізації: необхідність прямої і (або) непрямої державної підтримки (з метою часткової компенсації ризику втрати інвестицій), функціонування особливих видів організацій, що спеціалізуються на організації та фінансуванні інновацій (венчурні фонди, технопарки, технополіси, бізнес-інкубатори) і т.п. Загальна теорія систем встановлює методологічні основи дослідження промислової кооперації як складної системи соціально-економічних відносин. Системний підхід дає можливість комплексно аналізувати проблеми розвитку та особливості функціонування промислової кооперації, у взаємозв'язку з близькими за змістом економічними явищами і процесами [8].

Комплексне вивчення зарубіжної практики організації та фінансування модернізації виробництва необхідно для формування найбільш раціональної, ефективної в довгостроковому періоді моделі формування фінансового механізму модернізації вітчизняної економіки. Класифікація національних моделей інноваційної політики є традиційною за рівнем і характером втручання держави в інноваційні процеси в приватному секторі. Виділяють держави, які проявляють активне втручання в економіку взагалі і на інноваційні процеси, зокрема, до таких, наприклад держав належать Франція і Японія. Великобританія і США своїм прикладом показують, що всередині цих країн наголос переважно робиться на ринкові відносини, в тому числі і в організації інноваційної діяльності. Також існують держави, які дотримуються проміжної позиції, іншими словами, вони оптимізують розвиток ринкових відносин в інноваційній сфері, сприяють більш вільним умовам, державне регулювання підкріплюється науковим обґрунтуванням, прикладом можуть бути скандинавські країни [3, 4].

Скібіцький О.М. запропонував класифікацію національних моделей інноваційного розвитку за принципом повноти охоплення інноваційного процесу: 1) Велика Британія, США, Франція – це країни, які орієнтуються на лідерство в науці, реалізацію великомасштабних цільових проектів. Дані проекти охоплюють усі стадії науково-виробничого циклу, з великою часткою науково-інноваційного потенціалу в оборонному комплексі; 2) Австрія, Німеччина, Швеція, Швейцарія орієнтовані на створення сприятливого інноваційного середовища, раціоналізацію всієї структури економіки та поширення створених нововведень; 3) Ізраїль, Південна Корея, Японія новації стимулюють розвиваючи інноваційну інфраструктуру і координації дій різних секторів в галузі науки і технології. Розглянемо більш детально особливості фінансування інноваційної модернізації виробництва та її організацію за кордоном. Американська модель відрізняється великою автономією підприємництва в інноваційному середовищі. В системі державного фінансування поєднуються прямі форми й ефективні методи непрямої підтримки процесу модернізації на основі інновацій, наприклад з допомогою податкових пільг, пільгового урядового кредитування, амортизаційних списань. Технологічний пріоритет визначається державою в галузі військових технологій, як особливої області, куди вкладаються значні кошти і тим самим визначається орієнтир економічного розвитку. Найбільш

значущими органами фінансового механізму інноваційної модернізації економіки США являються: Американська асоціація сприяння розвитку науки; Національна рада з науки і технологій; Національне агентство по освоєнню космічного простору (НАСА); Національна академія наук; Національний інститут охорони здоров'я; Міністерство оборони; Міністерство енергетики; Національний центр промислових досліджень; Національний інститут стандартів і технологій; Національна технічна академія; Національний науковий фонд. Частина з цих структур, що мають змішане фінансування до них належать: Національний центр промислових досліджень; Національна академія наук; Національна технічна академія; Американська асоціація сприяння розвитку науки [1, 8].

Інші забезпечуються за рахунок федерального бюджету. Витрати на НДДКР у США в 2005 – 2013 рр. становлять у середньому 2,8% ВВП. Близько 50% всіх джерела фінансування становлять приватні фірми і організації, 46% фінансується за рахунок федерального уряду, на основі проведення конкурсів, відсотки фінансування припадають на неурядові організації, університети, коледжі. При виробленні пріоритетів науково-технологічного розвитку в США беруть участь як органи виконавчої влади, так і різноманітні некомерційні організації, університети, приватний сектор. Для формування програм інноваційної модернізації виробництва в США є характерний програмно-цільовий підхід. При цьому ресурси фінансового забезпечення концентруються не тільки на пріоритетних технологічних напрямках, таких як енергетика, електроніка, біотехнологія, охорона здоров'я, але і на галузевих напрямках – це аерокосмічне, військово-промислове та інші напрямки. Приміром близько трьох чвертей НДДКР в аерокосмічній промисловості знаходяться на державних асигнуваннях. Державою на 35% фінансуються наукові дослідження у виробництві нових конструкційних матеріалів. Ключовий пріоритет у фінансуванні державою віддається фундаментальним дослідженням, так як вони є джерелом майбутніх нових технологічних можливостей і відкриттів та сприяє подальшому економічному зростанню, підвищенню якості життя та зміцнення національної безпеки. Також до числа пріоритетних напрямків фінансування, відносяться прикладні дослідження та розробки які відповідають національним інтересам, але не підтримуються приватним сектором в досить необхідному обсязі [1, 6, 7].

З позицій ефективного формування та організації фінансового механізму модернізації вітчизняної економіки і промисловості важливо визначити найбільш суттєві фінансово-економічні фактори, що впливають на його функціонування. Зокрема, це необхідно для того, щоб, впливаючи на факторні змінні, держава і підприємницьке співтовариство могли стійко підвищувати результативність фінансування модернізаційних процесів [5].

На думку О.О. Родіонова на фінансування програм інноваційної модернізації виробництва економіки держави впливає комплекс взаємопов'язаних макроекономічних факторів». Разом з тим, характер і пропорції впливу такого роду факторів автор не уточнює. В якості одного з найважливіших чинників, що забезпечують фінансування модернізації, виділяється організаційний фактор. Якщо організація фінансування є неефективною, то наскільки б істотні ресурси не виділялися на цілі інноваційної модернізації виробництва, у результаті ефективність їх використання буде досить низькою. Разом з тим, слід зазначити, що фактор організації фінансових процесів взагалі та організації фінансування інноваційної модернізації зокрема вкрай складно безпосередньо оцінити кількісно. Крім того, на процеси фінансування інноваційної модернізації робить істотний вплив і суб'єктивний, зокрема лобістський, фактор, який часто може не збігатися або навіть суперечити об'єктивним, науково обґрунтованим пріоритетам модернізації. Так, на рівні уряду та інших органів державної влади і управління лобізм проявляється в процесі виділення бюджетних коштів на інноваційні проекти і програми. Крім того, лобізм може мати місце і на рівні промислового підприємства при вирішенні питання про обсяги і напрями фінансування інноваційних проектів і на рівні комерційного банку при вирішенні питання про виділення кредиту на цілі інноваційної модернізації виробництва і т.п. При цьому необхідно відзначити, що вплив лобістського ресурсу на фінансування інноваційної модернізації також вкрай складно оцінити кількісно. Таким чином, досить актуальною є проблема кількісної оцінки впливу найбільш значимих факторів, які впливають на фінансування інноваційної модернізації виробництва [3, 7]. Для вирішення даної проблеми пропонується наступний алгоритм:

1) Виявлення найбільш значущих макроекономічних і фінансових факторів, що роблять вплив на обсяг фінансування процесу інноваційної модернізації вітчизняного промислового виробництва.

2) Обґрунтування теоретично оптимального впливу виділених факторів на фінансування інноваційної модернізації.

3) Побудова, на підставі офіційних даних, економіко-статистичних функцій впливу макроекономічних і фінансових факторів на фінансування інноваційної модернізації виробництва економіки держави.

4) Виявлення можливих відхилень фактичних параметрів впливу факторів обґрунтованих раніше теоретично оптимальних параметрів. Аналіз причин такого роду відхилень.

5) Розробка рекомендацій щодо вдосконалення системи державного регулювання процесу організації та фінансування інноваційної модернізації виробництва. У найбільш загальному вигляді такого роду вдосконалення повинно здійснюватися в наступних напрямках: – якщо фактичний характер впливу фактора відповідає оптимальному, необхідно послідовно посилювати позитивний вплив зазначеного фактору, без якихось кардинальних змін системи державного регулювання в даній області; – якщо фактичний характер впливу фактору дещо відрізняється від теоретично оптимального (наприклад, фактор фактично робить позитивний, але нееластичне вплив на фінансування модернізації, в той час як теоретично він повинен надавати еластичний вплив), то необхідно здійснити системні заходи щодо вдосконалення процесу державного регулювання у відповідній галузі; – якщо фактичний характер впливу принципово відрізняється від оптимального (наприклад, якщо теоретично оптимальним є позитивний вплив, а фактично фактор чинить негативний вплив), то необхідно кардинальна зміна інститутів, що надають вплив на цей фактор, не просто вдосконалення, а якісну зміну всієї системи державного регулювання, так або інакше робить вплив на дану факторну змінну [3].

Висновки. Отже, в Україні необхідні розроблення і реалізація загальнодержавної та регіональних програм інноваційного розвитку, які

дадуть змогу здійснювати комплексне стимулювання інноваційних процесів. Важливим завданням держави є заохочення співпраці науки та промисловості – створення кластерів, інноваційних центрів, наукових парків, технопарків та ін. Такі структури забезпечують обмін досвідом, полегшення шляху інновації від ідеї до реального продукту, зменшення фінансових ризиків тощо. Актуальною для України є також активна участь у програмах ЄС та США, які передбачають співробітництво в науковій та інноваційній сферах.

Список літератури:

1. Андрощук Г.О. Програма інноваційного розвитку економіки Німеччини: стратегія високих технологій / Г.О. Андрощук // Наука та інновації. – 2009. – Т. 5, № 3. – С. 72-88.
2. Аблов А.С. Інституційні основи інноваційного розвитку економіки : навч. посібн. / А.С. Аблов, В.С. Будкін, Л.П. Гальперіна / за заг. ред. В.Є. Новицького. – К. : Вид-во КНТ, 2008. – 360 с.
3. Климова І.Г. Методи та інструменти фінансово-кредитного механізму державної підтримки інноваційної сфери у країнах з ринковою економікою / І.Г. Климова // Інвестиції: практика та досвід. – 2009. – № 2. – С. 29-32.
4. Корпоративні структури в національній інноваційній системі України / Л.І. Федулова та ін. / за ред. д-ра екон. наук Л.І. Федулової. – К.:Вид-во Укр ІНТЕІ, 2007. – 812 с.
5. Принципи EUREKA та інших європейських програм як чинники інноваційного розвитку України: наук. практ. семінар, (Київ, травень 2009) / редкол.: Смертенко П. С. та ін. – К. : ФО-П Т.А. Кінько, 2009. – 72 с.
6. Россия и страны – члены Европейского союза – 2011 : стат. сб. – М. : Изд-во "Росстат", 2011. [Электронный ресурс]. – Доступный с http://www.gks.ru/bgd/regl/b11_65
7. Сальник О.М. Використання досвіду функціонування технологічних парків країн-членів ЄС в Україні / О.М. Сальник // Актуальні проблеми економіки : наук. економ. журнал. – 2009. – № 10. – С. 20-28.
8. Скібіцький О.М. Інноваційний та інвестиційний менеджмент : навч. посібн. / О.М. Скібіцький. – К. : Центр навч. літ-ри, 2009. – 408 с.

Макарчук И.Н.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды

ОРГАНИЗАЦИЯ И ФИНАНСОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ИННОВАЦИОННОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ ПРОИЗВОДСТВА В ЭКОНОМИКЕ: ОТЕЧЕСТВЕННЫЙ И ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ

Аннотация
Определено специфику функционирования финансового обеспечения и механизма инновационной модернизации производства. Рассмотрены зарубежные подходы к организации и финансированию модернизации производства. Обоснована система финансово-экономических факторов, оказывающих влияние на финансирование процессов модернизации.
Ключевые слова: инновации, модернизация производства, финансовое обеспечение, финансово-инвестиционные ресурсы, финансовый механизм, отечественная экономика, инновационный процесс, зарубежный опыт.

Makarchuk I.N.
Pereyaslav-Khmelnitsky State Pedagogical University named after Grygoriy Skovoroda

ORGANIZATION AND FINANCIAL SUPPORT INNOVATIVE MODERNIZATION OF PRODUCTION IN THE ECONOMY: DOMESTIC AND INTERNATIONAL EXPERIENCE

Summary
Consider a system of measures to improve the financial security and mechanism of innovative modernization of production in the domestic economy. To determine the specificity of functioning of financial security and the imperative of innovation and modernization. Considered foreign approaches to the organization and financing of modernization of production. Justified system of financial and economic factors affecting the financing of the modernization processes
Keywords: innovation, modernization of production, financial security, financial and investment resources, financial mechanism, the domestic economy, the innovation process, foreign experience.

УДК 330.131:662.7

ОЦІНКА ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОЦЕСУ ВИРОБНИЦТВА БІОПАЛЬНОГО

Макарчук О.Г.
Національний університет біоресурсів та природокористування України

Досліджено сировинну базу для виробництва біопального. Розглянуто питання енергетичного балансу процесу виробництва біопального по відношенню до мінерального. Оцінено переваги та недоліки розвитку біопалив другого покоління.
Ключові слова: енергетична ефективність, оцінка, біомаса, біопальне, мінеральне пальне.

Постановка проблеми. Сучасні біоенергетичні технології, що виробляють тепло, струм і пальне для транспорту швидко просовуються вперед, фокусуючись все більше на виробництві рідкого біопального, особливо етанолу та біодизелю. Сьогодні основними країнами, які домінують у виробництві рідкого біопального є США, Бразилія, країни ЄС, а також багато інших країн, які відводять важливе місце для розвитку біоенергетики в своїх майбутніх енергетичних програмах. У числі країн, які визначили нову, пробіопаливну політику за останні роки, варто виділити такі країни як: Австралія, Аргентина, Еквадор, Замбія, Індія, Індонезія, Канада, Китай, Колумбія, Малаві, Малазія, Мексика, Мозамбік, Південна Африка, Сенегал, Таїланд, Філліпіни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питання розвитку та виробництва біопального займаються провідні вітчизняні та зарубіжні вчені: В.О. Дубровін, Г.Г. Гелетуха, М.І. Кобець, Х. Штрубенхофф, Юрген Цеддіс, Фолькхард Ізермеєр, та інші.

Крім того дослідження ринку біопального займається велика кількість установ, зокрема, варто виділити: Національна академія наук України, Міністерство аграрної політики та продовольства України, Міністерство енергетики та вугільної промисловості України, Національний університет біоресурсів та природокористування України, Науково-технічний центр «Біомаса», Біоенергетична асоціація України, Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки «ПРООН», UFOP (Німецький союз виробників олійних та високобілкових рослин), USDA (Міністерство сільського господарства США), FAO (Організація ООН з питань продовольства та сільського господарства), та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Вивчення економічних, технічних, екологічних аспектів виробництва біопального є на сьогодні дуже актуальними та дискусійними питаннями для вчених та фахівців різних установ та організацій. Важливим залишається питання енергетичної ефективності виробництва і використання біопального порівняно з мінеральним, що є основою також економічної складової.

Мета статті. Розглянути сировинну базу для виробництва біопального. Оцінити енергетичний баланс біологічних видів пального та порівняти з мінеральним. Дослідити перспективи виробництва біопалив другого покоління.

Виклад основного матеріалу. Для виробництва біоетанолу використовують культури, які мають високий вміст цукру, крохмалю, або целюлози, біодизель – отримують через фізико-хімічне перетворення рослин, які містять високий вміст олії, використаної олії в харчовій промисловості або тваринного жиру. Найпоширенішими сільськогосподарськими культурами, які використовують для переробки на біопальне є: кукурудза, пшениця, цукрові буряки, цукрова тростина, ріпак, соя. Обсяг виробництва біопалива в енергетичному еквіваленті до мінерального пального з 1 га можна бачити з даних табл. 1. Зауважимо, що з 1 га ріллі можна в 2,5 рази отримати більше біоетанолу із цукрових буряків, а ніж із пшениці.

Таблиця 1

Обсяг виробництва біопалива в енергетичному еквіваленті до мінерального пального з 1 гектара

Вид біопалива	л/га
Біодизель з ріпаку	1408
Ріпакова олія	1420
Біоетанол з цукрових буряків	4054
Біоетанол з пшениці	1660
Біоетанол з лігноцелюлози	640
Біоетанол із цукрової тростини (Бразилія)	4197
BtL (Biomass-to-Liquid)	3907
Біогаз (Біометан із силосної кукурудзи)	4977
Біо-водень	4742

Джерело: [9]

Кількість виходу біопалива другого покоління (англ. BtL (Biomass-to-Liquid)) з 1 га є досить високим і складає 3907 л. Оцінюють, що частка синтетичного пального на ринку в 2020 р. становитиме 4 відсотки [9].

Хоча біопальне за своїми властивостями схоже до мінерального пального, все ж воно не є його кращим замінником. Енергетичний вміст етанолу становить лише 65% від енергетичного вмісту бензину, біодизель – 90% порівняно з дизельним пальним [2]. Використання рослинної олії (на основі ріпаку) вимагає модифікації дизельного мотора. При низьких температурах збільшується в'язкість рослинної олії [1, 11]. На відміну від рослинної олії біодизель додатково проходить процес естерифікації. Його можна використовувати в переобладнаних системах агрегатів двигуна. Біодизель має меншу в'язкість і значно меншу точку загорання, а ніж рослинна олія [11].

Біоетанол можна використовувати у розмірі до 25% як суміш з бензином, не змінюючи конструкцій двигуна (в Європі використовують Е5 – суміш 5% етанолу з 95% бензином) [4, 6]. Автомобілі, які обладнані двигунами з гнучкими паливними системами (англ. Flexible-Fuels-Vehicles (FFV)), можна заправляти у різних пропорціях суміші етанолу і бензину, а також чистим етанолом. За своїми фізичними властивостями етанол має більше октанове число, ніж бензин, але гіршу властивість запуску двигуна при низьких температурах [7].

Біологічні види пального, як вже згадувалось вище, часто представляють як палива, які вільні

© Макарчук О.Г., 2014

від вуглекислого газу, або вуглецево нейтральні. Однак, на думку багатьох зарубіжних учених таке твердження є не зовсім правильним по відношенню до біопалив першого покоління, які виробляють із зерна злакових культур або ріпакового зерна. Для виробництва цих культур потрібно застосовувати мінеральне пальне, як приклад, у формі мінеральних добрив або хімічних засобів захисту рослин. Подальше перетворення сировини на біопальне є так само енергетично інтенсивним процесом, для якого необхідно використовувати мінеральні джерела енергії.

Останнім часом серед вчених та економістів дискутуються питання про великі затрати енергії для виробництва біопального, а науковці Гамбурського інституту світової економіки вказують на значні витрати коштів для уникнення 1 т викидів вуглекислого газу при виробництві біопального першого покоління [5]. У той же час більшість досліджень все-таки доводять, що баланс корисної енергії біологічного пального позитивний, тобто вихід енергії більший, а ніж її затрачається для процесу виробництва [12].

Зважаючи на важливість даного питання, розглянемо нетто-енергетичний баланс біопального, а також питання пов'язані з тим, чи дійсно пальне, вироблене на основі біомаси, має більший вихід енергії, ніж затрачається на його виробництво. Деякі дослідження доводять, що завдяки технологічному прогресу, який спричинив підвищення продуктивності, практично всі види комерційного використання біопального вказують на позитивний енергетичний баланс [11]. В процесі науково-технічного вдосконалення технологій зменшується частка необхідної кількості мінерального пального при вирощуванні енергетичних культур та їх перетворення на біопальне.

Існує два методи або критерії оцінки для обґрунтування енергетичної ефективності процесу виробництва біопального. В якості першого критерію виступає енергетичний баланс, який характеризує співвідношення вмісту енергії в біопальному до затраченої енергії на його виробництво. Як правило, сюди враховують використання енергії мінерального пального.

Другий – ефективність використання енергії, який показує відношення вмісту енергії в біопальному до загальної кількості затраченої енергії при врахуванні всіх без виключення вхідних чинників – мінерального пального і біомаси. Такий підхід дозволяє визначити втрати енергії, що міститься в біомасі при перетворенні її на рідке пальне, а також з'являється можливість розрізнити ефективніші і менш ефективні технології перетворення.

Питання енергетичного балансу має вирішальне значення для ефективного виробництва біопального. Численні дослідження вказують на позитивний енергетичний баланс, інші, навпаки, негативний. Поясним відмінність результатів між двома дослідницькими групами. В 2004 р. було проведено повний аналіз життєвого циклу біопального Міністерством сільського господарства США (англ. Department of Agriculture of USA (USDA)), яке прийшло до висновків, що для етанолу, виробленого із цукрових буряків і кукурудзи затрачається 167% мінеральних енергоносіїв на процеси вирощування, збору врожаю, рафінації і транспортування продукції [11].

Пізніше в дослідженні енергетичного балансу USDA порівнює енергетичний баланс мінерального пального і біопального (табл. 2).

Дані табл. 2 показують, що з етанолу можна отримати на 34% більше енергії, біодизелю – 220%, ніж потрібно для його виробництва, включаючи вирощування, збір врожаю, транспортування і переробку. Представлені дані схожі з результатами Мічиганського університету, які показують, що позитивне відношення в більшості пов'язане із вдосконаленням технологічного прогресу процесу виробництва біопального.

Таблиця 2

Енергетичний баланс мінерального пального і біопального

Пальне	Енергетичний баланс (відношення вихідної енергії до затраченої)	Енергетичний баланс у% (відношення вихідної енергії до затраченої)
Бензин	0,805	-19,50%
Дизельне паливо	0,843	-15,70%
Біоетанол	1,34	34%
Біодизель	3,2	220%

Джерело: [3]

Однак, деякі дослідження мають протилежні результати. Критики біопального доводять, що біопалива вимагають більше енергії для їх виробництва, а ніж фактично її виробляють. Прихильниками такого твердження є Корнеллський університет разом із університетом Каліфорнія-Берклі. На їх думку, для перетворення кукурудзи, сої і соняшнику на біопальне затрачається більше енергії, ніж отримують у кінцевому результаті. Проведені дослідження доводять, що процес вирощування сої вимагає на 27% більше мінеральної енергії, соняшнику – 118%. У відповідь прихильникам виробництва біопального дослідники склали енергетичний баланс. Результати виявились протилежними (табл. 3).

Таблиця 3

Енергетичний баланс біопального

Пальне	Енергетичний баланс (відношення вихідної енергії до затраченої)	Енергетичний баланс у% (відношення вихідної енергії до затраченої)
Біоетанол	0,71	-29%
Біодизель	0,73	-27%

Джерело: [10]

На їхню думку, етанол виробляють у великій кількості через надання значних державних субсидій та відстоюють позицію, що через відсутність економіки процесу виробництва біопального, надання субсидій продовжуватиметься задля «виживання» індустрії.

Для оцінки вхідної енергії, учені із Каліфорнія-Берклі університету розглянули всю використовувану енергію в процесі отримання врожаю (включаючи внесення пестицидів, добрив, проведення механізованих робіт, зрошування та ін.), ферментації та дистиляції біопального. Однак, витрати, пов'язані із забрудненням навколишнього середовища, деградацією земель не включили в аналіз.

Відомо, що є ефективні та менш ефективні технології виробництва біопального, причому географічні умови є визначальними факторами. При транспортуванні біопального використовувана енергія становить незначну частину в загальних витратах спожитої енергії для виробництва біопального, а тому для деяких країн енергетично ефективніше імпортувати біопальне (наприклад, із цукрової тростини, пальмової олії), замість того,

щоб самим виробляти, і, як наслідок, стає вигідним транспортувати готове біопальне, яке вказує на вищу концентрацію енергії, а ніж сировину.

В загальному, при підрахунку всієї вхідної енергії, яка використовується для кінцевого виробництва біопального, мінеральні палива виявляються енергетично ефективнішими. Часто помилково стверджують, що мінеральні палива мають менш позитивний «енергетичний баланс», а ніж біопалива. Наведемо такий приклад: нафтові компанії витрачають зазвичай близько 2 чи 3 одиниці Дж енергії для видобутку 100 Дж сирої нафти. Після транспортування і процесу рафінації нафта перетворюється в придатний для використання бензин, при цьому загальні енергетичні витрати становлять близько 25 одиниць Дж енергії для кожних 100 одиниць Дж отриманої енергії [5].

Енергетична ефективність пального менш важлива, ніж тип енергії, що використовується для його отримання. При спалюванні мінерального пального виділяється більше шкідливих газів в атмосферу в порівнянні до біологічного. Велика частина загальної використовуваної енергії у виробничому циклі біопального є відновлюваною із нульовим вмістом вуглекислого газу. Тому є зміст говорити про мінеральний енергетичний баланс, який визначає величину мінеральної енергії, що використовується для виробництва одиниці Дж транспортного пального. Із розвитком та покращенням технологій, енергетично затратні біологічні палива в подальшому можуть зменшити використання мінеральної енергії.

Вдосконалення технологій повинно призвести до зменшення витрат і сприяти появі нових різноманітних продуктів, включаючи сучасне біопаливо таке як етанол із целюлози і синтетичне дизельне пальне із біомаси. Передові біопалива ще називають «біопалива другого покоління» (із англ. Biomass-to-liquid означає зріджена біомаса), які вироблені із нехарчової рослинної сировини за допомогою використання передових технічних процесів та належать до групи синтетичних палив. Є два основних напрямки для перетворення целюлозної біомаси в рідке транспортне пальне: 1) використання ферменту ензим для перетворення зернових залишків, багаторічних трав та іншої целюлозної сировини в етанол; 2) газифікація і Фішер-Тропш синтез (називається ФТ дизель, або BtL пальне) для перетворення біомаси в синтетичний біодизель [8]. Для цих двох напрямків можна використовувати в якості сировини зернові, які не придатні для продовольчих цілей, повністю перетворюючи рослинну сировину в придатну для використання енергію з високим виходом корисної енергії в порівнянні до біопалива першого покоління. На даний час тривають дослідження у цьому напрямку, тому прогнозується, що до 2020 р. його частка на ринку енергоресурсів буде незначною. Проте, біопалива другого покоління мають як переваги, так і недоліки. До переваг слід віднести: зменшення викидів CO2 на 90% порівняно з мінеральним паливом; високий вихід пального з 1 га; високий ступінь чистоти пального. В свою чергу недоліками є: енергетично затратний виробничий процес; невисокий енергетичний вихід із біомаси; можливі високі транспортні витрати для доставки сировини; попіл не містить поживних речовин для використання у якості підживлення рослин через високу температуру газифікації біомаси; великі інвестиційні витрати (приблизно в 20 разів вищі, ніж середні витрати для будівництва біодизельного заводу). Фахівці Союзу німецької біопаливної промисловості стверджують, що біопалива першого покоління в середньостроковій перспективі вигідніші від біопалив другого покоління [8]. За оптимістичними оцінками даного фахового об'єднання, наявність такого пального стане можливим на ринку приблизно через 10 років. В свою чергу дослідження Інституту енергетики і навколишнього середовища в Ляйпцігу (англ. Institut fьr Energetik und Umwelt in Leipzig) показують, що біопаливо другого покоління в 2020 р. покриє лише 1,5% загальноєвропейської потреби в пальному та прогнозує, що інвестиції складатимуть близько 20 млрд. євро.

Висновки і пропозиції. Таким чином, аналіз енергетичної ефективності виробництва біопального показав, що на сьогодні необхідно враховувати не тільки екологічну складову як основного стимулюючого чинника його розвитку, а й економічну та енергетичну.

Беззаперечним є той факт, що потенціал BtL величезний, однак у майбутньому для його розвитку необхідно провести численні дослідження і вкласти великі інвестиції. Багато експертів одностайні в тому, що BtL не з'явиться на світовому ринку до 2015 року. Проте, на сьогодні є велика кількість фірм, які зацікавлені в розвитку саме біопального другого покоління, серед них, зокрема: Volkwagen, DaimlerChrystler, RWE, Vattenfall, Total, Shell.

Список літератури:

1. Біопалива (технології, машини і обладнання) / [Дубровін В. О., Корчемний М. О., Масло І. і ін.]. – К. : ЦТІ «Енергетика і електрифікація», 2004. – 256 с.
2. Кобець М. Проблемні питання розвитку біодизельного виробництва в Україні / М. Кобець // Теорія і практика ринків. – 2007. – № 1. – С. 97–100.
3. Biofuels for transportation: global potential and implications for sustainable agriculture and energy in the 21st century // Worldwatch institute in cooperation with GTZ and FNR. – February 2006, – P. 145.
4. Biogene Kraftstoffe und Mцglichkeiten und Grenzen : Fachkongress / BayWa AG, Mineralölwirtschaftsverband e.V., Kompetezzentrum für Nachwachsende Rohstoffe, C. A. R. M. E. N. e. V., Technologie- und Fцrderzentrum, Wissenschaftzentrum. – Centrales Agrar–Rofstoff–Marketing–und Entwicklungs-Netzwerk e.V., 2005, – 100 s.
5. Bräuningen M. Biokraftstoffe – Option für die Zukunft? Ziele, Konzepte, Erfahrungen / Bräuningen M., Leschus L., Vöpel H. // HWWI Policy Report Nr.1 des HWWI-Kompetenzbereiches Wirtschaftliche Trends und Hamburg. Hamburgisches WeltWirtschaftsInstitut (HWWI). – 2006. – 21 s.
6. Ethanol Industry Outlook 2005 // Renewable Fuels Association (RFA) [Електронний ресурс] / Режим доступу до документу : [http://www.ethanolrfa.org/objects/pdf/outlook2005.pdf].
7. Innovationen bei der Bioethanolerzeugung [Schmitz N., Henke J., Klepper G., et.al.] : Nachwachsende Rohstoffe. Gand 26. BMVEL und FNR. – 2005. – 48 s.
8. Langbehn L. BtL – Euphorie Lässt nach / L. Langbehn // DLG-Mitteilung. – 2007. – № 5. – S. 58.
9. Langbehn L. Wie groß ist das Potenzial? / L. Langbehn // DLG-Mitteilungen. – 2006. – № 1. – 63 s.
10. Pimentel D. Ethanol Fuels: Energy Balance, Economics and Enviromental Impacts are negative / Natural resources Reserch, May-June 2006. – Vol. 14:1, – P. 66.
11. Scharmer K. Biodiesel: Energie– und Umweltbilanz Rapsölmethzlester / K. Scharmer. – Bonn : UFOP. – 2001. – 57 s.

12. Vorholz F. Eldorado im Armenhaus – Der Boom der Biokraftstoffe kommt den Agrarändern zugute – villeicht / F. Vorholz // Die Zeit. – 2006. – № 1. – S. 25.

Макарчук О.Г.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

ОЦЕНКА ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОЦЕССА ПРОИЗВОДСТВА БИОТОПЛИВА

Аннотация
Исследована сырьевая база для производства биотоплива. Рассмотрены вопросы энергетического баланса процесса производства биотоплива по отношению к минеральному. Оценено преимущества и недостатки развития биотоплива второго поколения.
Ключевые слова: энергетическая эффективность, оценка, биомасса, биотопливо, минеральное топливо.

Makarchuk O.G.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

EVALUATION OF ENERGY EFFICIENCY BIOFUEL PRODUCTION

Summary
Investigated raw materials for biofuel production. The question of energy balance of biofuel production process with respect to the mineral is scrutinized. Advantages and disadvantages of the second-generation biofuels is evaluated.
Keywords: energy efficiency, evaluation, biomass, biofuel, mineral fuel.

УДК 336.14:352(477)

МЕХАНІЗМ ФІНАНСОВОГО ВИРІВНЮВАННЯ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В УКРАЇНІ

Малишко В.В.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

Досліджено механізм фінансового вирівнювання місцевих бюджетів в Україні. Здійснивши аналіз, можна стверджувати, що інструментальна складова механізму фінансового вирівнювання потребує вдосконалення у напрямі розширення видової різноманітності використовуваних засобів вирівнювання фіскальних дисбалансів. Усі ці заходи мають орієнтуватись на попереднє вирішення таких основоположних питань організації фінансового вирівнювання, як визначення ступеня перерозподілу бюджетних коштів з боку центрального уряду, орієнтація на вертикальне або горизонтальне вирівнювання, вирівнювання доходів чи видатків, встановлення межі вирівнювання міжтериторіальних диспропорцій на основі узгодження цілей забезпечення соціальної справедливості та економічної ефективності. На вирішення зазначених питань мають спрямовуватись подальші дослідження організаційних та нормативно-правових засад механізму фінансового вирівнювання на загальнодержавному та субнаціональних рівнях управління.
Ключові слова: місцеві бюджети, механізм фінансового вирівнювання, міжбюджетні відносини, державна політика, видатки, державні фінанси, регулювання фіскальних дисбалансів.

Постановка проблеми. Теоретичне осмислення суті механізму фінансового вирівнювання, чітке розуміння його структури, місця і мети окремих елементів має непересічне значення, оскільки може сприяти визначенню слабких ланок у цьому механізмі, а отже, і шляхів їхнього зміцнення, посилення їхньої позитивної дії тощо. Світовою практикою визначено підходи до визначення видаткових потреб місцевих бюджетів. Цим методикам притаманні як переваги, так і недоліки, але вибір того чи іншого підходу, як правило, залежить від якості статистичної інформації та моделі фінансового вирівнювання.

На необхідності активного використання й удосконалення фінансового вирівнювання місцевих бюджетів наголошується практично в усіх програмних документах, в яких визначаються завдання державної політики у сфері регулювання соціально-економічного розвитку регіонів: Концепції державної регіональної політики, щорічних Посланнях Президента України, Програмах діяльності уряду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання фінансового вирівнювання постійно перебувають у центрі уваги дослідників у галузі державного управління господарськими процесами, державних фінансів.

Значний внесок у розвиток теоретичних засад щодо застосування програм фінансового вирівнювання та дослідження його механізмів зробили праці сучасних зарубіжних учених – Р. Боудвея, Р. Вагнера, Дж. Боекса, Дж. Мартінес-Васкеса, А. Шаха, Т. Б'ютнера, Б. Даффлона, Ф. Вайлланкурта, П. Мішлера, Б. Далбі, М. Смарта, Ф. Легоффа, К. Боессенкула, Л. Вілсона.

© Малишко В.В., 2014

Проблемами вдосконалення системи надання трансфертів вирівнювання, оцінювання її ефективності опікуються українські науковці В.Є. Корчинський, С. Ю. Колодій, Н.В. Старостенко, О.В. Шишко, В.Ф. Дець, Н.І. Балдич, О.В. Гончаренко, О.В. Заброцька.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В зарубіжній і вітчизняній літературі досі відсутнє усталене визначення сутності і змісту фінансового вирівнювання; нечітко встановлено його співвідношення з бюджетним регулюванням; не дається всебічна характеристика механізму фінансового вирівнювання, його інструментарію. Потреби теорії та практики державного регулювання економічного розвитку зумовлюють актуальність дослідження фундаментальних засад та механізмів державної політики фінансового вирівнювання місцевих бюджетів у межах галузі науки «державне управління».

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження теоретичних основ, практичного застосування та обґрунтування напрямів удосконалення механізму фінансового вирівнювання місцевих бюджетів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукової літератури свідчить, що в Україні досі не було спроби комплексно дослідити механізм фінансового вирівнювання як самостійний елемент системи механізмів державного регулювання економіки, визначивши його сутність, основні складові, особливості конструкції, процес дії. Методологічною базою такого дослідження можуть слугувати напрацювання фінансової науки щодо вивчення механізмів вищих ієрархічних рівнів: фінансового [3; 5; 6], бюджетного [2; 9], міжбюджетних відносин [4].

У контексті розгляду структури механізму фінансового вирівнювання необхідно звернути увагу на дослідження О. І. Хорошевою механізму державного регулювання соціально-економічного розвитку на основі бюджетного вирівнювання [8]. Зазначимо, що у вітчизняній фінансовій науці це практично єдина спроба виокремити механізм фінансового вирівнювання (вчений використовує сполучення «бюджетне вирівнювання»). Однак, вибудовуючи модель цього механізму, автор ототожнює бюджетне регулювання з бюджетним вирівнюванням. Наведений нею перелік складових фінансового вирівнювання (єдині нормативи бюджетної забезпеченості, спеціальна формула вирівнювання, спеціальні фонди [8, с. 7]) також не відображає усієї сукупності його структурних елементів. Тому вважаємо за доцільне дослідити й обґрунтувати теоретичні засади побудови механізму фінансового вирівнювання місцевих бюджетів. Для досягнення цієї мети необхідно визначити сутність механізму фінансового вирівнювання, виявити й охарактеризувати його складові, дослідити їх особливості та взаємодію.

Механізм фінансового вирівнювання є підсистемою і складовою механізму міжбюджетних відносин, а отже і бюджетного механізму, який, у свою чергу, є таким стосовно фінансового механізму.

Водночас слід зазначити, що механізму фінансового вирівнювання властиві деякі риси інших механізмів. С.І. Юрій та інші називають риси фінансового механізму, що стосуються бюджетного механізму [9, с. 41]. Екстраполювавши їх на характеристики механізму фінансового вирівнювання, до спільного можна включити: механізм фінансового вирівнювання, що є складовою загальної системи управління економікою, регулюючи функціонування певної сфери об'єктивно існуючих суспільних відносин; з одного боку, зумовлений існуванням цих відносин, з другого – механізм фінансового вирівнювання реально впливає на них; із розвитком ринкових відносин змінюється і вдосконалюється механізм фінансового вирівнювання.

За допомогою механізму фінансового вирівнювання держава регулює відносини зі створення, розподілу, перерозподілу і використання централізованих і децентралізованих фондів фінансових ресурсів (у складі державного та місцевих бюджетів). Хоч у деяких країнах (у тому числі в Україні) такі фонди інституційно не оформлюються, це не заперечує сказане, оскільки для надання трансфертів використовуються кошти, передані з інших бюджетів, або ж – у разі їх недостатності (що буває частіше) – за рахунок загальних надходжень бюджету – надавача. Тобто фактично відбувається створення такого фонду, і далі – інші процеси: розподілу, перерозподілу та використання.

Механізм фінансового вирівнювання являє собою сукупність спеціально розроблених, організаційно впорядкованих і нормативно врегульованих засобів зменшення диспропорцій у бюджетному забезпеченні окремих територій. Нормативно-правову складову механізму фінансового вирівнювання на сьогодні становлять Конституція України, Бюджетний кодекс, щорічні закони про державний бюджет, Основні напрями бюджетної політики на відповідний рік, постанови Кабінету Міністрів України, накази Міністерства фінансів, Державної казначейської служби, рішення обласних, районних, міських (щодо районних у містах) рад.

Надзвичайно важливе місце в забезпеченні функціонування механізму фінансового вирівнювання займає організаційна структура, що включає сукупність органів управління, які взаємодіють між собою при здійсненні фінансового вирівнювання на різних стадіях бюджетного процесу: прогнозування, планування, виконання, звітування, контролю. Організаційну структуру складають вищі органи державної влади (Верховна Рада України, Президент, Кабінет Міністрів), центральні органи виконавчої влади та їх місцеві органи (насамперед Міністерство фінансів, Державна казначейська служба, Державна служба статистики та ін.), місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування та їх виконавчі органи.

Органи державної влади розробляють та здійснюють державну політику фінансового вирівнювання. У цьому знаходить вияв діалектичний зв'язок політики і механізму фінансового вирівнювання. З одного боку, політика фінансового вирівнювання виступає як форма дії механізму, з другого – механізм фінансового вирівнювання ґрунтується на стратегії та принципах державної політики у цій сфері.

Будучи складовою фінансового механізму, механізм фінансового вирівнювання бере участь у виконанні двох основних функцій: «фінансового забезпечення й фінансового регулювання економічних і соціальних процесів у державі» [3, с. 102]. Виконання функції фінансового забезпечення зводиться до надання бюджетних ресурсів органам управління, що не мають достатніх власних коштів для фінансування закріплених за ними повноважень. У першу чергу це стосується вирівнювання вертикальних фіскальних дисбалансів і здійснюється наданням місцевим бюджетам дотацій вирівнювання, закріплених або регулюючих податків.

Використовуючи засоби фінансового вирівнювання, держава здійснює регулювання соціально-економічного розвитку окремих територій країни.

Р. Масгрейв довів, що надання трансфертів субнаціональним органам управління приводить до збільшення споживання приватних і суспільних благ на певній території через скорочення податків [10, с. 461-462]. Тобто таким чином відбувається одночасне зниження податкового навантаження на місцеву економіку і збільшення споживчого попиту, що в сукупності виступають досить вагомим фактором економічного розвитку території.

Регулювання розвитку територій на основі використання механізму фінансового вирівнювання відбувається, у першу чергу, шляхом надання цільових міжбюджетних трансфертів, а саме субвенцій на виконання інвестиційних проектів, що має на меті розбудову місцевої соціально-економічної інфраструктури. Утім, не можна однозначно розмежувати міжбюджетні трансферти за їх функціональним призначенням: фінансового забезпечення або фінансового регулювання. Одні й ті ж міжбюджетні трансферти одночасно виконують функцію забезпечення діяльності органів управління і впливають на соціально-економічний розвиток певної території. Це відбувається шляхом прямого та опосередкованого впливу на стан місцевої економіки як державного, так і приватного її секторів.

У теорії державних фінансів при розгляді механізму фінансового вирівнювання розрізняють напрями його застосування для вертикального/горизонтального фінансового вирівнювання, для вирівнювання доходів/видатків місцевих бюджетів [1, с. 61]. При цьому вертикальне фінансове вирівнювання, так само як і горизонтальне, може спрямовуватись лише на вирівнювання доходів чи видатків, або ж одночасно обох сторін місцевих бюджетів. Так само, вирівнювання доходів і видатків місцевих бюджетів може бути горизонтальним або вертикальним. Як свідчить досвід інших країн, не існує певної ідеальної моделі механізму фінансового вирівнювання, що була б прийнятна для всіх країн. Конкретні механізми фінансового вирівнювання будуються виходячи з рівня децентралізації бюджетно-податкової системи, обсягу повноважень місцевих органів влади, політичного вибору між ефективністю та рівністю [7, с. 9], глибини та масштабів міжтериторіальних диспропорцій.

Результати дослідження дозволяють визначити механізм фінансового вирівнювання як сукупність засобів регулювання відносин з приводу розподілу, перерозподілу та використання частини виробленого ВВП, спрямованих на скорочення міжтериторіальних фіскальних диспропорцій з метою фінансового забезпечення і фінансового регулювання соціально-економічного розвитку територій країни.

Висновки. В Україні з початком нового етапу суспільних перетворень перегляду потребують організаційно-правові засади здійснення фінансового вирівнювання, що передбачатиме внесення значних змін у чинні нормативно-правові акти та прийняття нових, в яких знайдуть правове врегулювання усі аспекти фінансового вирівнювання. Передусім, це питання міжвідомчої координації стосовно надання статистичної інформації, що використовується для ранжирування територій, розрахунку міжбюджетних трансфертів, здійснення усіх видів контролю, підзвітності та відповідальності залучених до цього процесу сторін, запровадження регулярних відкритих консультацій уряду з органами місцевого самоврядування щодо розв'язання поточних проблем.

Список літератури:

1. Андронов О. Фінансове вирівнювання як основа розвитку міста / О. Андронов // Економіст. – 2001. – № 6. – С. 61–63.
2. Василик Д.О. Теоретичні основи побудови бюджетного механізму / Д.О. Василик // Фінанси України. – 2000. – № 11. – С. 138–140.
3. Василик О.Д. Державні фінанси України: навч. посіб. / Д.О. Василик // – К.: Вища шк., 1997. – 383 с.
4. Каун О.Б. Концептуальні засади формування механізму міжбюджетних відносин в Україні / О.Б. Каун // Фінанси України. – 2001. – № 6. – С. 31–38.
5. Ковалюк О.М. Методологічні основи фінансового механізму / О.М. Ковалюк // Фінанси України. – 2003. – № 4. – С. 51–59.
6. Льовочкін С.В. Фінансовий механізм макроекономічного регулювання / С.В. Льовочкін // Фінанси України. – 2000. – № 12. – С. 25–33.
7. Напрямки вдосконалення міжбюджетних відносин: Звіт, підготовлений для Світового банку. – К., 2003. – 69 с.
8. Хорошева О.І. Бюджетне регулювання соціально-економічного розвитку територіальних систем: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.01.01 / Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2001. – 20 с.
9. Юрій С.І., Дем'янишин В.Г., Буздуган Я.М. Антологія бюджетного механізму: Монографія. / С.І. Юрій, В.Г. Дем'янишин, Я.М. Буздуган // – Т.: Екон. думка, 2001. – 250 с.
10. Musgrave R.A. and P.B. Public Finance in Theory and Practice. / R.A. Musgrave, P.B. Musgrave // – 5th ed., McGraw–Hill, Inc., USA. – 1989. – 627 p.

Малышко В.В.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды

МЕХАНИЗМ ФИНАНСОВОГО ВЫРАВНИВАНИЯ МЕСТНЫХ БЮДЖЕТОВ В УКРАИНЕ

Аннотация
Исследован механизм финансового выравнивания местных бюджетов в Украине. Осуществив анализ, можно утверждать, что инструментальная составляющая механизма финансового выравнивания требует совершенствования в направлении расширения видового разнообразия используемых средств выравнивания фискальных дисбалансов. Все эти мероприятия должны ориентироваться на предыдущее решение таких основополагающих вопросов организации финансового выравнивания, как определение степени перераспределения бюджетных средств со стороны центрального правительства, ориентация на вертикальное или горизонтальное выравнивание, выравнивание доходов или расходов, установлении границы выравнивания межтерриториальных диспропорций на основе согласования целей обеспечения социальной справедливости и экономической эффективности. На решение указанных вопросов должны направляться дальнейшие исследования организационных и нормативно-правовых основ механизма финансового выравнивания на общегосударственном и субнациональных уровнях управления.
Ключевые слова: местные бюджеты, механизм финансового выравнивания, межбюджетные отношения, государственная политика, расходы, государственные финансы, регулирование фискальных дисбалансов.

Malyshko V.V.
Pereyaslav-Khmelnitsky State Pedagogical University named after Hryhoriy Skovoroda

MECHANISM FINANCIAL EQUALIZATION OF LOCAL BUDGETS IN UKRAINE

Summary
We investigated the mechanism of financial equalization of local budgets in Ukraine. Having carried out the analysis, it can be argued that the instrumental component of the mechanism of financial equalization requires improvement in the direction of extension of species diversity means of aligning fiscal imbalances. All these activities should focus on the previous solution such fundamental issues of financial adjustment as the determination of the degree of budgetary transfers from the Central government, the orientation to vertical or horizontal alignment, the alignment of income or expense, the boundary alignment mitaritonna imbalances on the basis of coordination of the goals of social justice and economic efficiency. The resolution of these issues should be addressed in further research of organizational and legal basis of the mechanism of financial equalization at the national and subnational levels of government.
Keywords: local budgets, financial equalization mechanism, intergovernmental relations, public policy, expenditures, public finance, regulation, fiscal imbalances.

УДК 006.032 [657+657.6]

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ У СФЕРАХ ОБЛІКУ, КОНТРОЛЮ ТА АУДИТУ

Марчук У.О.
Вінницький національний аграрний університет

Розглянуто передумови та необхідність упровадження міжнародних стандартів у сферах обліку, складання фінансової звітності, контролю та аудиту в Україні. Розкрито сутність різних міжнародних стандартів та особливості їх адаптації вітчизняними суб'єктами господарювання. Виокремлено спільні ознаки та взаємозв'язок між МСФЗ, МСБО, МСА, COSO, SAC, SAS, COBIT та Sarbanes – Oxley Act.
Ключові слова: міжнародні стандарти, бухгалтерський облік, фінансова звітність, контроль, аудит.

Постановка проблеми. Міжнародні стандарти не тільки узагальнюють накопичений досвід різних країн, але й активно впливають на розвиток національних систем. Актуальною проблемою теперішнього часу є організація впровадження міжнародних стандартів у сфері обліку, контролю та аудиту, оскільки стратегія реформування в Україні передбачає застосування МСФЗ, МСБО, МСА та різних міжнародних стандартів з контролю (COSO, SAC, SAS, COBIT, Sarbanes – Oxley Act), що характерні для більшості країн з розвиненою інфраструктурою ринкових відносин. Впровадження цих стандартів є необхідною умовою активного розвитку України та її співпрацю з зарубіжними країнами з розвиненою економікою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання впровадження МСФЗ, МСБО, МСА, COSO, SAC, SAS, COBIT, Sarbanes – Oxley Act в Україні висвітлювалось у працях таких відомих науковців, як С.Ф. Голов, С. Я. Зубілевич, С. В. Івахненков, В. Казмирчук, О. М. Костенко, В. Костюченко, А. В. Крикунов, Д. М. Марченко, Т. А. Мосендз, О. Ніконова, Л. Нишенко, В.Г. Швець та інших економістів-дослідників. Однак існує проблема в гармонізації бухгалтерського обліку, фінансової звітності, контролю та аудиту в Україні і визначення основних напрямків їх удосконалення на основі міжнародного досвіду.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Міністерство фінансів України регулярно вносить зміни в Національні стандарти, наближуючи їх до міжнародних, тим самим скорочуючи розрив між вітчизняною системою обліку, контролем та аудитом і загальноприйнятою світовою практикою, тому комплексне впровадження міжнародних стандартів в Україні це лише питання часу. Деякі країни Європи та СНД вже зробили ряд кроків у цьому напрямку. З огляду на це Україні варто взяти до уваги досвід найближчих сусідів, щоб уникнути типових помилок і взяти на озброєння найбільш прогресивні підходи.

Метою статті є дослідження сутності міжнародних стандартів у сферах обліку, фінансової звітності, контролю та аудиту для спрощення процесу адаптації у вітчизняній практиці господарюючих суб'єктів.

Виклад основного матеріалу. Підготовка міжнародних стандартів з бухгалтерського обліку, контролю та аудиту мала на меті створення умов для досягнення зіставності даних суб'єктів господарювання про результати діяльності підприємства, стан ресурсів та показників, що дозволятиме користувачам визначити кращі можливості для підвищення продуктивності та уникнення ряду важливих відхилень від прийнятої раніше методики формування звітної інформації.

Варто зазначити, що основним документом, яким керується бухгалтери є набір документів (стандартів та інтерпретацій), що регламентують правила складання фінансової звітності, необхідної зовнішнім користувачам для прийняття ними економічних рішень відносно підприємства, тобто Міжнародні стандарти фінансової звітності (МСФЗ).

Основними організаціями, які займаються розробкою і впровадженням МСФЗ на глобальному рівні є:

– Комітет з МСФЗ – IASB (створений 29 червня 1973 року), метою якого було формулювання, видання та вдосконалення в інтересах суспільства стандартів бухгалтерського обліку, яких слід дотримуватися при поданні фінансових звітів, а також сприяння прийняттю та дотриманню їх у всіх країнах;

– Комітет з міжнародних стандартів аудиту та підтвердження достовірності інформації – IAASB;

– Міжнародна федерація бухгалтерів – IFAC.

На рівні окремих держав впровадженням МСФЗ займаються різні урядові та неурядові організації, аудиторські компанії (і їх об'єднання), а також профільні організації (як правило, асоціації), які виступають своєрідним «мостом» між розробниками стандартів, користувачами та контролюючими органами. Дана необхідність була зумовлена розвитком міжнародної торгівлі, транснаціональних корпорацій, глобалізацію фінансових ринків.

Міжнародні стандарти фінансової звітності почали розроблятися з 1973 року Комітетом з міжнародних стандартів (згодом перетвореному в Раду з міжнародних стандартів фінансової звітності). Міжнародні стандарти фінансової звітності (далі – МСФЗ) включають в себе:

· Міжнародні стандарти фінансової звітності – International Financial Reporting Standards (IFRS);

· Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку – International Accounting Standard (IAS);

· Інтерпретації, розроблені Комітетом з інтерпретації міжнародних стандартів фінансової звітності – International Financial Reporting Interpretations Committee (IFRIC) або колишнім Постійним Комітетом з інтерпретації (SIC).

Україна зробила перші кроки по переходу на МСФЗ у 1998 році, коли Постановою КМУ від 28.10.1998 № 1706 була затверджена Програма реформування системи бухгалтерського обліку із застосуванням міжнародних стандартів. З 1997 р. переклад на українську мову і публікацію здійснює за ліцензійною угодою Федерація професійних бухгалтерів і аудиторів України. У країні прийнято ряд нормативних документів, які не тільки регламентують застосування міжнародних стандартів фінансової звітності та обліку, але й містять різні роз'яснення для компаній, аудиторів, контролюючих і координуючих органів [1].

Запровадження принципів і методів МСФЗ в Україні здійснюються в умовах існуючої системи

© Марчук У.О., 2014

державного регулювання бухгалтерського обліку, що передбачає створення адекватних регуляторних передумов. Це пов'язано з тим, що правова система країни може суттєво обмежити можливості легалізації міжнародних стандартів, розроблених міжнародним неурядовим органом [10].

В Україні застосовуються як МСФЗ, так і Національні Положення (стандарти) бухгалтерського обліку (далі – ПСБО). Перелік суб'єктів господарювання, які зобов'язані застосовувати МСФЗ, позначений ч. 2 ст. 121 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність».

Варто відмітити найбільшу відмінність МСФЗ та ПСБО. Так, МСФЗ передбачає велику кількість приміток, що детально розкривають суть операцій. Наприклад, в ПСБО відсутній звіт, що розкриває інформацію в розрізі сегментів бізнесу, немає вимог про розкриття інформації про суми невикористаних кредитних коштів, про виділення сум, що відносяться до часток участі в спільній діяльності, МСФЗ містять більш докладні вимоги до розкриття інформації про облікову політику, тощо.

Крім того, МСФЗ орієнтовані на відображення об'єктивної інформації про поточний фінансовий стан компанії. Тому в їх основі лежать дані про реальну, тобто справедливу (ринкову) вартість активів і зобов'язань. Оцінювати можна різними способами – цей процес віддається «на відкуп» суб'єкту господарської діяльності. При цьому немає єдиних вимог – є тільки набір загальних підходів. Тому формування політики оцінки активів і пасивів за МСФЗ є найбільш трудомістким завданням при переході на міжнародні стандарти [1].

Механізм запровадження міжнародних стандартів бухгалтерського обліку повинен швидко реагувати на нові міжнародні стандарти та дозволяти основним зацікавленим сторонам, які є органами, що встановлюють національні стандарти бухгалтерського обліку, органам, які здійснюють нагляд у сфері цінних паперів, банківської діяльності та страхування, включаючи Європейський Центральний Банк, бухгалтерам та особам, які користуються та складають звітність, обговорювати та обмінюватися інформацією щодо міжнародних стандартів бухгалтерського обліку. Цей механізм повинен забезпечити розповсюдження спільного тлумачення міжнародних стандартів, прийнятих у Співтоваристві [11].

При дослідженні міжнародних стандартів у сфері контролю та аудиту нами було виявлено розбіжності в термінології. Так, основним і всеохоплюючим терміном для всіх стандартів та законів в зарубіжній практиці є термін «audit» (або «auditing» як процес проведення аудиту і який перекладають також як «аудит»). Що стосується терміна «контроль» («control»), то в основному застосовують поняття «внутрішній контроль» («internal control»), «контроль якості» («quality control»), «парламентський контроль» («parliamentary control»).

Слід зазначити, що поняття «внутрішній контроль» («internal control») вживається в значенні «система внутрішнього контролю», яка охоплює всю організацію і має багато складових, а «внутрішній аудит» («internal audit») в основному стосується і передбачає наявність підрозділу внутрішнього аудиту (Internal audit unit) [9, с. 33].

Проаналізувавши Стандарти INTOSAI та порівнявши сферу, в якій застосовують поняття «контроль», і сферу, що охоплює «аудит», звернемо увагу на такі характерні риси:

– поняття «контроль» («Control») стосується аналізу та оцінки діяльності особами, які є частиною структури відповідальної за цю діяльність.;

– поняття «внутрішній контроль» («Internal control») являє собою інтегрований процес, який здійснюється керівництвом об'єкта та персоналом і створюється щодо ризиків та забезпечення раціональної гарантії того, що у виконанні місії об'єкта було досягнуто такі загальні цілі: діяльність проводилась належно, етично, економно, ефективно та результативно, виконувалися зобов'язання щодо відповідальності, було дотримано відповідні закони та регуляторні акти, а також ресурси було захищено від втрат, неправильного використання і пошкодження [9, с. 33].

На нашу думку, термін «internal control» стосується також внутрішньогосподарського контролю, оскільки «внутрішній контроль» і «внутрішньогосподарський контроль» мають ідентичний переклад.

Процес інтеграції України в міжнародну спільноту супроводжується прийняттям міжнародних правових документів, впровадженням міжнародних стандартів, узгодженням національного та міжнародного законодавства, використанням кращої світової практики.

Такі процеси відбуваються також у сфері контролю та аудиту. Однак ці процеси непрості та неоднозначні. Всі країни мають власні проблеми, типові саме для них, тож підходи до аудиту та контролю відрізняються. Водночас світова спільнота ставить амбіційні завдання – впровадження міжнародних стандартів бухгалтерського обліку, аудиту; розвиток національних підходів до аудиту та контролю; допомога всім органам, що виконують контроль та аудит. З цією метою створюються світові міжнародні організації, які видають міжнародні стандарти у сфері контролю та аудиту [9, с. 29], зокрема:

– стандарт «Цілі контролю при використанні інформаційних технологій» (COBIT);

– доповідь «Контроль і аудит систем» (SAC);

– доповідь «Внутрішній контроль: інтегрований підхід» (COSO);

– «Вказівка про розгляд структури внутрішнього контролю при аудиті фінансової звітності» (SAS 55) зі внесеними змінами (SAS 78);

– Закон Сарбейнса – Окслі (Sarbanes – Oxley Act, відомий як «Вимоги SOX»), згідно з яким підприємства, чиї акції котируються на міжнародних фондових ринках, зобов'язані дотримуватися норм цього закону;

– Міжнародні стандарти аудиту (МСА) 315 (переглянутий) «Ідентифікація та оцінка ризиків суттєвих викривлень через розуміння господарювання суб'єкта і його середовища» (ISA 315), МСА 330 (переглянутий) «Аудиторські дії у відповідь на оцінювані ризики» (ISA 330);

– Міжнародні стандарти INTOSAI;

– Лімська декларація керівних принципів контролю (The Lima Declaration of Guidelines on Auditing Precepts).

Національні публікації останнім часом демонструють швидке зростання у суспільстві інтересу до міжнародних стандартів. Проте з огляду на відсутність офіційних перекладів цих стандартів (українською та російською мовою), які були б доступні широким колам зацікавлених осіб, слід зазначити численні неточності цитування та викривлення термінології, що характерно до адаптованих перекладів. Слід зазначити, що такі переклади міжнародних документів з одночасною адаптацією можуть бути виправданими тільки при початковому ознайомленні з ними. Однак в подальшому це може призвести до неточностей і помилок та їх проникненню у національні стандарти, методологію і на-

віть у законодавство [9, с. 30]. В таблиці 1 наведено характеристику міжнародних нормативних актів щодо регламентації обліку, контролю та аудиту.

Наведені організації тісно співпрацюють та враховують при розробці власних стандартів кращі надбання в цій сфері своїх колег (з посиланням на джерела). SAC і COBIT спрямовані на всебічне дослідження процесів управління та контролю інформаційних технологій всередині організації [7]. SAC включає концептуальні основи внутрішнього контролю, розроблені в SAS 55; COSO використовує концепцію внутрішнього контролю із SAS 55 і SAC, SAS 78 вносить зміни до SAS 55 і використовує окремі аспекти формування звітності, взяті із COSO і SAS 55. Концепцію внутрішнього контролю COSO можна вважати базовою моделлю, оскільки вона увібрала в себе всі основні аспекти сучасного бачення систем контролю, саме тому багато

Таблиця 1

Характеристика міжнародних нормативних актів щодо регламентації обліку, контролю та аудиту

Назва документа	Рік видання	Установа, що підготувала документ	Короткий зміст документа
INTOSAI (ISSAI INTOSAI GOV)	1953 р.	Міжнародна організація Вищих аудиторських органів (ВАО), членом якої є Рахункова палата України (РПУ)	Імплементовано основні Міжнародні стандарти аудиту Міжнародної федерації бухгалтерів, які створені в основному для приватного сектору
IFRS	1973 р.	Радою з міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (International Accounting Standard Board, IASB)	Характеризуються як стандарти, що ґрунтуються на принципах (principles based standards), яка визначається як стандарти, що ґрунтуються на правилах (rules based standards). Це означає, що стандартизація МСФЗ не ставить на меті деталізувати всі процедури та механізми фінансового обліку, в багатьох випадках віддаючи перевагу довірі до професійної самостійності бухгалтерів, які при вирішенні багатьох питань мають покладатися на службове сумління та особисті професійні судження.
IAS	1973-2000 рр.	Комітет з міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (International Accounting Standard Committee – IASC)	Сприяють вдосконаленню і гармонізації фінансової звітності в усьому світі.
Лімська Декларація керівних принципів контролю	жовтень 1977 р.	IX Конгрес Міжнародної організації вищих органів фінансового контролю (INTOSAI)	Містить вичерпний перелік цілей аудиту державних фінансів та усіх дотичних до цього питань. Це полегшує її використання та гарантує, що простота мови, якою вона складена, зосереджує увагу на її основних елементах
SAS 55 / SAS 78	1988 р., та внесені зміни у 1995 р.	Американський інститут дипломованих бухгалтерів (the American Institute of Certified Public Accountants' Consideration of the Internal Control Structure in a Financial Statement Audit)	Документ, що регламентує дії зовнішніх аудиторів відносно впливу внутрішнього контролю на планування і проведення аудиту фінансової звітності підприємства
SAC	1991 р., та внесені зміни у 1994 р.	Дослідницький фонд Інституту внутрішніх аудиторів (the Institute of Internal Auditors Research Foundation's Systems Auditability and Control)	Документ, який надає підтримку внутрішнім аудиторам з питань контролю та аудиту інформаційних систем (ІС) і технологій, впливу інформаційних технологій (ІТ) на систему засобів внутрішнього контролю
COSO	1992 р., та внесені зміни у 1994 р.	Комітет спонсорських організацій Комісії Тредуея (the Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission's Internal Control – Integrated Framework)	Документ, що дає рекомендації менеджменту стосовно оцінки, опису й удосконалення систем контролю. Організації можуть оцінити й визначити шляхи вдосконалення систем контролю. COSO визначає внутрішній контроль як процес, який здійснює рада директорів компаній, менеджмент, інший персонал
COBIT	1996 р.	Асоціація аудиту і контролю інформаційних систем ISACA (the information System Audit and Control Foundation's Control Objectives for Information and Related Technology)	Системний підхід, що забезпечує власників бізнеспроцесів інструментарієм для повного й ефективного контролю за безпекою інформаційних систем
ISA 315 / ISA 330	2005 р.	Міжнародна рада зі стандартів аудиту та надання гарантій (International Auditing and Assurance Standarts Board, IAASB) Міжнародної федерації з автоматичного управління (IFAC)	Аналогічний документ SAS, розроблений для міжнародної аудиторської спільноти щодо підтвердження фінансової звітності

Джерело: узагальнено автором з частковим використанням: [5, с. 118–119].

підприємств різних країн світу використовують її при розробці власних систем контролю у своїх сферах діяльності [5, с. 119–120].

При цьому зазначається, що розробка аналогічних законів та стандартів в Україні дала б змогу підвищити інвестиційний потенціал вітчизняних підприємств. Варто розглянути їх більш детально. Наприклад, у зв'язку з недоліками систем внутрішнього контролю, що зумовило найвідоміші фінансові скандали, які зачепили великі компанії (справа про банкрутство енергетичної корпорації ENRON 2001 р., шахрайство в телекомунікаційному гіганті WorldCom, «Adelphia» та Xerox 2002 р., Ahold (Голандія) 2003 р., Пармалат (Італія) та ін.), у США було вжито заходів. Наслідком цих подій було прийняття Закону Сарбейнса – Окслі (SOX), відповідно до якого створено Раду з нагляду за аудитом і бухгалтерським обліком у публічних компаніях, яка має дуже широкі повноваження. Зокрема, відповідно до Закону Рада організовує перевірку діяльності всіх зареєстрованих аудиторських компаній з використанням значного штату висококопрофесійних інспекторів (з метою оцінки дотримання норм законодавства у сфері аудиту, професійних стандартів тощо) [6, с. 23].

За Законом Сарбейнса – Окслі (п. 906) менеджмент компанії несе повну відповідальність за достовірність поданої інформації. У разі, якщо ця інформація все-таки виявилася недостатньою або розкрита не в повному обсязі, керівництво несе кримінальну відповідальність (штраф від 2 до 5 млн дол., термін ув'язнення – від 10 до 20 років) [2, с. 9]. Крім того, цей акт розповсюдився і на неамериканські компанії, тому і отримав широкий резонанс і вплинув на всю практику корпоративного управління у світі.

Пункт 404 Закону SOX «Оцінка внутрішнього контролю керівництвом» покладає відповідальність керівництва за створення і підтримку адекватної структури внутрішнього контролю та процедур фінансової звітності [2, с. 9]. Від усіх підприємств він вимагає складати звіт про наявність і ефективність систем внутрішнього контролю фінансової звітності та подавати його в Раду з контролю за бухгалтерською звітністю публічних акціонерних товариств (Public Company Accounting Oversight Board). Особисту відповідальність за дотримання цієї вимоги покладено на генеральних і фінансових директорів підприємств [5, с. 119].

За цим Законом система внутрішнього контролю (далі – СВК) має вирішувати такі завдання:

– підвищувати ефективність і результативність діяльності компанії;

– поліпшувати якість підготовки фінансової звітності;

– виявляти, виправляти та попереджувати помилки і викривлення інформації;

– виявляти зловживання та порушення в компанії;

– забезпечувати дотримання законодавчих і нормативних актів.

Ціль організації системи внутрішнього контролю багато в чому залежить від правової форми, організаційної структури компанії, виду діяльності, необхідності контролю тих чи інших процесів, які відбуваються на підприємстві. Після видання Закону фахівці відразу звернулися до документів, створених Комітетом спонсорських організацій COSO (the Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission's Internal Control – Integrated Framework).

COSO визначає внутрішній контроль як процес, що здійснює рада директорів компаній, менеджер, інший персонал, для забезпечення розумної гарантії досягнення таких цілей: ефективність та економічна доцільність операцій; надійність фінансового звітування; узгодженість із відповідними законами та нормативами [3].

Так, система внутрішнього контролю, яка побудована за методикою COSO, необхідна для організацій, які спроможні понести відповідні витрати на створення та перевірку системи внутрішнього контролю.

Набір компонентів Моделі COSO конкретизують інструменти та прикладні рішення залежно від відповідних цілей внутрішнього контролю (управлінська ефективність, достовірність звітності, комплаєнс) і направлені перевірки (рівень бізнесу та процесів) та подані у вигляді рівнів «Кубу COSO» [8, с. 59].

На XX Конгресі INTOSAI (керівного органу INTOSAI) у листопаді 2010 р. були затверджені Міжнародні стандарти INTOSAI з фінансового аудиту. Стандарти INTOSAI щодо внутрішнього контролю використовують положення стандартів Інституту внутрішніх аудиторів (IIA) та Комітету COSO для приватного сектору. При цьому в стандартах INTOSAI подано відповідні пояснення щодо використання положень інших стандартів, зокрема практичні коментарі (practice notes), які роз'яснюють особливості застосування стандартів для приватного сектору [9, с. 29].

Стандарти INTOSAI насамперед є уособленням кращої світової практики, яку потрібно прагнути досягти. Вони не мають нормативного характеру і не є обов'язковими для виконання. Такий підхід є зрозумілим, адже це зроблено з поваги до національних особливостей кожного члена ВАО (вищий аудиторський орган) – члена INTOSAI (їх близько 180) [9, с. 31].

За Стандартом ISSAI 9100 (розд. 2.3) внутрішній контроль в організації охоплює не тільки фінансову сферу, а й усі сфери ризику діяльності: «Контрольна діяльність відбувається повсюди в організації, на всіх рівнях і при виконанні всіх функцій. Вона включає низку різних дій виявляючого та попереджувального контролю, зокрема:

1)процедури надання повноважень і прийняття рішень;

2)розмежування обов'язків (авторизація, обробка, запис, перегляд);

3)контроль доступу до ресурсів і записів;

4)перевірка;

5)врегулювання суперечностей;

6)аналіз операційної діяльності;

7)аналіз операцій, процесів і діяльності;

8)нагляд (призначення, аналіз і ухвалення, наставництво та навчання).

Об'єкти мають досягти адекватного балансу між виявляючою та попереджувальною контрольною діяльністю. Для досягнення завдань необхідним доповненням до контрольної діяльності є дії щодо виправлення ситуації» [9, с. 33].

Якщо розглядати Лімську декларацію керівних принципів контролю [7], прийняту на IX Конгресі Міжнародної організації контрольних органів (INTOSAI) у жовтні 1977 р., можна зазначити, що вона визнає контроль обов'язковим елементом управління і підкреслює, що контроль – не самоціль, а невід'ємна частина системи регулювання, метою якої є виявлення на найбільш ранній стадії відхилень від прийнятих стандартів і порушень принципів законності, ефективності й економії ви-

користання матеріальних ресурсів для того, щоб мати можливість вжити коригуючих заходів, а в окремих випадках притягти винних до відповідальності, отримати компенсацію за заподіяну державі шкоду або вжити заходів для запобігання або скорочення таких порушень у майбутньому.

У керівних принципах стандартів внутрішнього контролю зазначено, що внутрішній контроль є інструментом управління, що дає змогу керівництву перевірити, наскільки досягнуті поставлені ним цілі, оскільки за створення ефективної системи внутрішнього контролю, яка забезпечує дотримання законів і нормативних актів, відповідає керівництво органу (організації). Він повинен забезпечити створення, оцінку та вдосконалення адекватної структури внутрішнього контролю, а також гарантувати її ефективність. У п. 2 ст. 3. «Зовнішній та внутрішній контроль» Керівних принципів аудиту державних фінансів визначає, що підрозділ внутрішнього контролю повинен обов'язково підпорядковуватися керівництву організації, в складі якої він створений. Проте він повинен володіти максимально можливою функціональною та організаційною незалежністю всередині органу, до складу якого він входить [4].

Встановлено, що підрозділ внутрішнього контролю визначається як такий, що відтворює перспективи та плани розвитку організації, включаючи стиль, методи, процедури та заходи керівництва, що належно гарантують реалізацію цілей.

До цих цілей належить:

– забезпечення виконання затверджених заходів і надання послуг у найбільш економним, ефективним та результативним способом відповідно до завдань організації;

– попередження втрати ресурсів через розкрадання, зловживання, незадовільне управління, помилки та інші порушення;

– виконання законів, нормативних актів, розпоряджень керівництва;

– підготовка та збереження достовірної адміністративно-фінансової звітності, її вчасне оприлюднення.

Відповідно до підпункту 3.3.2 Керівних принципів аудиту державних фінансів аналіз і оцінка внутрішнього контролю мають бути адаптованими до форми здійснення контрольного заходу. Якщо йдеться про фінансовий аудит, то аналіз і оцінка зосереджуються в основному на механізмах захисту активів та ресурсів і дають можливість упевнитися в точності й повноті бухгалтерської документації. Якщо йдеться про контроль законності, то аналіз і перевірка зосереджуються, як правило, на механізмах, які допомагають керівникам дотримуватися законів і нормативних актів. Якщо контроль стосується ефективності роботи, то аналіз і перевірка зосереджуються на механізмах, які дозволяють органу (організації) економно, результативно та ефективно управляти своєю діяльністю, виконувати вказівки вищого керівництва і своєчасно надавати надійну фінансову та бухгалтерську інформацію [4].

Усі наведені вище концепції контролю призначені для внутрішнього контролю в цілому (не лише економічного контролю в рамках функціонування відповідних відділів, що займаються збором та інтерпретацією економічної інформації, причому інтереси концепцій у цілому підпорядковані завданням зовнішнього аудиту, тобто підтвердженням фінансової звітності та зосередження на функціонуванні внутрішнього аудиту як економічної контрольної системи). Проте всі ці концепції розглядають внутрішній контроль як управлінську функцію, яка супроводжує кожну дію будь-якого працівника організації у зв'язку з виконанням функціональних обов'язків.

Отже, внутрішньогосподарський контроль дає змогу своєчасно виявляти причини відхилень фактичних показників від планових, виявляти чинники, які впливають на ці показники, прийняти дієві заходи, які будуть спрямовані на попередження й усунення недоліків, тому і є однією з найважливіших функцій системи управління підприємством.

Нові концепції управління, використані як універсальні системи показників діяльності економічного суб'єкта визначають необхідність пред'явлення інноваційних вимог до організації та якості керівництва. Тому розроблені різними органами з метою стандартизації контролю нові концепції (COBIT, SAC, COSO, SAS 55 / SAS 78, SOX, ISA 315 / ISA 330, INTOSAI та ін.) мають певні розбіжності між собою, хоча кожний документ фокусується на внутрішньому контролі, конкретній цільовій групі, створенні та оцінці його засобів.

Висновки і пропозиції. Узагальнюючи вище викладене, доцільно зазначити, що перехід національної системи бухгалтерського обліку, складання звітності, контролю та аудиту на міжнародні стандарти бухгалтерського обліку (МСФЗ, МСБО, МСА, COSO, SAC, SAS, COBIT, Sarbanes – Oxley Act) є необхідною умовою якісної співпраці з іноземними партнерами, а також фіксації ситуації в країні. Міжнародні стандарти містять єдині методологічні підходи щодо оцінювання та розкриття інформації, що допоможуть чітко зрозуміти що представляють собою стандарти, чого вони вимагають та потребу у їх прийнятті. Без чіткого розуміння вітчизняні та західні партнери інвестори, партнери та кредитори не зможуть поставити конкретні задачі із їх запровадження та оцінити прогрес у досягненні цих задач.

Узагальнення та оцінка положень основних нормативних актів щодо внутрішньогосподарського та внутрішнього контролю свідчить, що за кордоном, у країнах з розвиненою ринковою економікою, приділяється більше уваги впровадженню ефективних механізмів контролю. В них визначені чіткі принципи його дії, категорії, елементи, відповідальність і повноваження суб'єктів, а також передбачено створення гнучких моделей контролю з метою забезпечення потреб управлінського персоналу.

Слід зазначити, що питання, пов'язані з організацією, методологією та розвитком обліку, контролю та аудиту підприємств не дістало належного висвітлення в науковій і практичній вітчизняній літературі, та діючій законодавчій базі і набувають особливої актуальності. Ефективним та раціональним підходом є запровадження міжнародних положень з обліку, складання фінансової звітності, контролю та аудиту і розробка власних положень через коректне використання інших стандартів враховуючи світовий досвід з належною практикою. Такі дії мають супроводжуватися не тільки створенням методичного та навчального забезпечення, а й законодавства, організації, методології та в цілому вдосконалення національних підходів до діяльності з урахуванням кращої світової практики і загальновизнаних міжнародних стандартів.

Список літератури:
1. Впровадження міжнародних стандартів фінансової звітності: краща світова практика, українські реалії та досвід країн СНД. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.nabu.com.ua/Analitics/MSFO.pdf
2. Зубілевич С. Я. Закон Сарбейнса-Окслі та його вплив на аудит системи внутрішнього контролю в Україні / С. Я. Зубілевич // Школа професійного бухгалтера. – 2011. – Січ. (№ 1). – С. 9–12.
3. Івахненков С. В. Нормативне забезпечення автоматизації корпоративного фінансового контролю: світовий досвід / С. В. Івахненков // Фінанси України. – 2008. – № 10. – С. 95–104.
4. Керівні принципи аудиту державних фінансів // Збірник базових документів INTOSAI Міжнародної організації вищих органів контролю державних фінансів. – К., 2003. – 122 с.
5. Костенко О. М. Внутрішньогосподарський контроль в системі управління прибутковістю підприємств / О. М. Костенко // Економіка АПК. – 2008. – № 12. – С. 117–120.
6. Крикунов А. В. Два направления финансового контроля / А. В. Крикунов // Банковский ряд. – 2006. – Спец-вып.
7. Марченко Д. М. Вдосконалення організації внутрішнього фінансового контролю підприємств / Д. М. Марченко, Г. М. Яровенко // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 12. – С. 163–171.
8. Мосендз Т. А. Эффективность бизнеса под контролем / Т. А. Мосендз // Менеджмент сегодня. – 2009. – Февр. (№ 1(49). – С. 56–63.
9. Ніконова О. Міжнародні стандарти INTOSAI: основні положення, аудиторські підходи, термінологія / О. Ніконова // Бухгалтерський облік і аудит. – 2011. – № 2. – С. 29–35.
10. Піддубна К.С. Впровадження Міжнародних стандартів фінансової звітності в Україні. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/36_PWMN_2010/Economics/76294.doc. htm
11. Регламент (ЄС) № 1606/2002 Європейського парламенту та ради від 19 липня 2002 року про застосування міжнародних стандартів бухгалтерського обліку http://www.minjust.gov.ua/file/32731

Марчук У.А.
Винницкий национальный аграрный университет

МЕЖДУНАРОДНЫЕ СТАНДАРТЫ В ОБЛАСТИ УЧЕТА, КОНТРОЛЯ И АУДИТА

Аннотация
Рассмотрены предпосылки и необходимость внедрения международных стандартов в сферах учета, составления финансовой отчетности, контроля и аудита в Украине. Раскрыта сущность различных международных стандартов и особенности их адаптации отечественными субъектами хозяйствования. Выделены общие признаки и взаимосвязь между МСФО, МСБУ, МСА, COSO, SAC, SAS, COBIT и Sarbanes – Oxley Act.
Ключевые слова: международные стандарты, бухгалтерский учет, финансовая отчетность, контроль, аудит.

Marchuk U.O.
Vinnitsa National Agrarian University

INTERNATIONAL STANDARDS IN THE FIELD OF ACCOUNTING, CONTROL AND AUDIT

Summary
The preconditions and the need for implementation of international standards in the areas of accounting, financial reporting, control and audit in Ukraine are considered. The essence of various international standards and especially their adaptation domestic entities. are solved. Pointed out common features and the relationship between IFRS, IAS, IAS, COSO, SAC, SAS, COBIT and Sarbanes – Oxley Act.
Keywords: international standards, accounting, financial reporting, control, audit.

УДК 332.1:338.48

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ТУРИЗМА В ПРИРОДНЫХ ПАРКАХ УКРАИНЫ

Нездойминов С.Г., Шановская И.Ю.
Одесский национальный экономический университет

Исследованы теоретические вопросы современного развития экологического туризма на природно-заповедных территориях. Проведен анализ состояния и перспектив развития деятельности природного парка «Подольские Товтры» в направлении экологического туризма. Предложены меры по совершенствованию деятельности рекреационных учреждений природно-заповедного фонда Украины в развитии экологического туризма.
Ключевые слова: экологический туризм, природно-заповедная территория, рекреация, региональное развитие.

Постановка проблемы. В условиях развития независимой Украины происходит процесс формирования новых ориентиров и концептуальных подходов к экономическому и культурному развитию государства. Неотъемлемой частью практического осуществления национального и культурного возрождения Украины является рекреационная деятельность, главная цель которой – организация отдыха граждан страны и развитие туризма. Обоснование и реализация в Украине собственных долгосрочных проектов развития туристско-экскурсионной деятельности, определяет целесообразность анализа рынка рекреационных услуг и потенциала национальных природных парков в сфере развития экологического туризма.

Анализ последних статей и публикаций. Проблемы развития экологического туризма, экономики природопользования, рекреационной деятельности на природно-заповедных территориях регионов Украины исследовались в трудах: Н.Н. Андреевой, Б. В. Буркинского, Т.П. Галушкиной, В.Е. Реутова, С.К. Харичкова, О.Ю. Дмитрук, Ю.В. Зинько и др. [1-5]. В целом, их выводы сводятся к необходимости экологизации туризма и рекреации в условиях устойчивого развития и перехода к «зеленой» экономики. В тоже время, исследователями не проводился анализ потенциала национальных природных парков для развития экологического туризма в условиях международной интеграции туристстко-рекреационного комплекса Украины.

Цель статьи. На основе изложенного можно сформулировать основные задачи исследования:

– проанализировать различные научные подходы к определению экологического туризма как фактора устойчивого развития;

– рассмотреть потенциал и основные формы рекреационной деятельности национального природного парка в сфере экологического туризма;

– предложить подходы к развитию экологического туризма на природно-заповедных территориях.

Изложение основного материала исследования. Большинство исследователей считают, что экологический туризм возник сравнительно недавно, в конце 80-х-начале 90-х годов в Канаде, Австралии, Франции и приобрёл своё современное развитие в национальных парках США. Экологический туризм включает все виды туризма, ориентированные на сохранение природной среды, в частности заповедных ландшафтов.

Стратегическая цель экологического туризма – лимитированная потребностями сохранения окружающей среды, рекреационная деятельность (путешествия, экологические экскурсии, экологическое просвещение). Экологический туризм, кроме рекреационной функции, призван выполнять две важные социальные функции:

1) способствовать сохранению природных, исторических и социальных объектов;

2) служить для расширения экологического, исторического и социального кругозора для туристов.

В связи с этим, экологические туры организуются таким образом, чтобы участвующий в них турист, осуществил свой отдых, пополнил знания по экологии, совершил конкретную природоохранную акцию. В научной литературе под экологическим туризмом подразумевается «любые виды туризма и рекреации на природе, которые не наносят ущерба природным комплексам, содействуют охране природы и улучшению благосостояния местного населения» (по определению экотуризма, принятым Обществом экотуризма США, Международным союзом охраны природы, Всемирным фондом дикой природы).

Как показали исследования научной литературы, развитие экологического туризма в национальных природных парках и биосферных заповедниках Украины основывается на следующих концептуальных положениях:

· минимализм негативного влияния туристов на природную среду и её компоненты;

· гармоничное соединение человека с природной средой и рекреационной инфраструктурой;

· научно-познавательное освоение биотического ландшафтного и пейзажного разнообразия и гуманистического потенциала рекреационных территорий [4].

Национальные природные парки – важные центры сохранения редких видов фауны и флоры – отвечают духовной потребности людей в общении с природой, формированию национального культурно-эстетической среды. Национальные парки воплощают историко-этнографическую информацию веков и современности и жизни народа во многих его аспектах [5]. Так, например, для развития экологического туризма природно-заповедный фонд Хмельницкой области имеет в своем составе 499 территорий и объектов общей площадью 319,68 / 306,48 тыс. га, из них общегосударственного значения – 41 площадью 10,05 тыс. га, местного значения – 458 площадью 48, 32 тыс. га. Отношение площади ПЗФ к площади Хмельницкой области («показатель заповедности») составляет 14,8%. В состав природно-заповедного фонда входит Национальный природный парк «Подольские Товтры», расположен в пределах Городокского, Каменец-Подольского и Чемеровецкого районов Хмельницкой области на площади 261316,0 га (12,5% территории области). С этой площади – 3081,5 га предоставлено парку в постоянное пользование, остальные земли

© Нездойминов С.Г., Шановская И.Ю., 2014

находится в пользовании сельскохозяйственных, лесохозяйственных и других предприятий, сельских советов, фермеров, а также индивидуальных владельцев земли. По площади национальный парк «Подольские Товтры» является крупнейшим в Европе. Согласно функциональному зонированию территория парка разделена на заповедную зону, площадью 1603,8 га, зону регулируемой рекреации – 11452,2 га, зону стационарной рекреации – 173,5 га и хозяйственную зону, площадью 248086,5 га. В учреждении работают 57 человек, из них в научном подразделении – 10, в службе охраны – 29 человек. В состав национального природного парка «Подольские Товтры» вошло более 130 территорий и объектов природно-заповедного фонда, из них 23 – общегосударственного значения: 15 заказников (8 ландшафтных и 7 ботанических), 4 геологические памятники природы, среди них «Китайгородское Отслоение» (склон в долине р. Тарнава – всемирно известный эталонный разрез силурийских отслоений), пещера «Атлантида» (гипсового происхождения, длиной 1,8 км), 1 ботанический сад – в г. Каменец-Подольском и 3 парка-памятника садово-паркового искусства. Национальный природный парк предназначен для сохранения, восстановления и рационального использования природных ландшафтов Подолья с типичными и уникальными природными и историко-культурными комплексами. Товтры – это местное название скалистой дугообразной гряды Западного Подолья, которое тянется с северо-запада на юго-восток. Длина его достигает 250 км (80 км в пределах национального парка), ширина – 5-6 км, а абсолютные высоты колеблются от 400 до 436 м над уровнем моря. Над равниной, что его окружает, эта гряда поднимается на 60-65 м. Товтры представляют собой барьерный риф миоценового моря, сложенный мшанковыми, мембранопоровыми и черепашковыми известняками. Аналогов им в мире нет, хотя подобные по некоторым геологическим структурам скалистые гряды есть в Великобритании и США [6].

Национальный природный парк «Подольские Товтры» является уникальной территорией для развития экологического туризма с многообразием живой природы, с большим выбором рекреационных компонентов. Уникальность природы Подольского края – в частности юго-западная часть Хмельницкого региона, отвечает всем требованиям для организации экологического национального парка. Это настоящий музей природы, где сосредоточены ландшафтные, геологические, историко-археологические, архитектурные, ботанические памятники природы, представляющие собой значительную научную и рекреационную ценность. Подольский Товтровый кряж и другие уникальные геологические образования в Приднестровье – это национальное достояние Украины.

Отметим, что важнейшей проблемой устойчивого развития данного региона является организация рационального природопользования и охраны природы. Одной из основных задач, способствующих решению этой проблемы, является сохранение экосистемы, природных комплексов и памятников природы. Отметим, что в соответствии со ст. 22 Закона Украины «О природно-заповедном фонде Украины», рекреационная деятельность на территории национальных природных парков, организуется специальными подразделениями администрации парков. А также другими предприятиями, учреждениями и организациями, на основании договоров с администрацией парка и лимитов на использование природных ресурсов в пределах территорий, и объектов природно-заповедного фонда, которые предоставляются Министерством экологии и природных ресурсов Украины. На территории Национального природного парка «Подольские Товтры» находится под охраной 129 объектов природно-заповедного фонда. В их составе, парки и усадьбы разной степени сохранности и культурно-исторической ценности, здесь произрастает 2977 видов, форм и сортов растений из разных климатических зон. В том числе деревьев и кустарников 521 вид, из древесно-кустарниковой и травянистой флоры – 395 видов плодовых растений, 620 видов тропических, 111 видов полезных травянистых растений местной и дикорастущей флоры; 19 археологических памятников, более 302 историко-архитектурных памятников (в городе Каменце-Подольском находится более 200 объектов, в Каменец-Подольском районе – более 63 объектов, в Чемеровецком районе – более 27 объектов, в Городоцком районе – более 12 объектов).

Как известно, на территории зоны регулируемой рекреации, стационарной рекреации и хозяйственной зоны запрещается любая деятельность, которая приводит, или может привести к ухудшению состояния окружающей природной среды и снижению рекреационной ценности территории национального природного парка. В этих зонах размещено 21 стационарное рекреационное учреждение (санатории, профилактории, турбазы, дома отдыха и др.), а также около 160 промышленных предприятий, коллективные и индивидуальные сельские хозяйства, которые потенциально могут нанести вред природе. Их хозяйственная деятельность создаёт большую нагрузку на исследуемую территорию. Для охраны природного разнообразия, необходимо создание организованных зон отдыха и оздоровления, состояние которых должно соответствовать экологическому сертификату и аудиту. Таким образом, весь комплекс парка нуждается в правильном функционировании охраной программы и осуществления научно – обоснованных мероприятий по функциональному зонированию территории, по ее сохранению, восстановлению и развитию. Организация полифункциональных крупных природоохранных территорий будет способствовать сохранению уникальной природы парка и разноплановому рекреационному природопользованию. Необходимо произвести в парке экологическую маркировку, действующих туристических маршрутов с разделением их на: пешие и конные, водные, лыжные, автомобильные и велосипедные. Среди них одно– и многодневные, познавательные и оздоровительные, с выездами на лошадях и плаванием на лодках, рыбалкой и, конечно, с посещением минеральных источников и здравниц, природных и исторических памятников, в частности пещеры «Атлантида» и пещеры Кармелюка в селе Малиевцы, Бакотского пещерного монастыря возле пгт. Старая Ушица, парков-памятников садово-паркового искусства – Михайливецкий и Голозубинецкий (памятник XVI века), Макеевского и Малиевского, источников лечебной воды «Збручанская Нафтуся», остатков синагоги XVI в. (одной из уникальных в Европе), лесных дач и т.д. В тоже время, несмотря на уникальные рекреационные и культурные ресурсы, обращает на себя внимание падение темпов, обслуженных иностранных туристов в Хмельницком регионе. В 2013 г. произошло снижение потока иностранных туристов в 100 раз, в сравнении с 2008 г. (см. табл. 1).

Таблица 1

Туристические потоки в Хмельницкой области в 2000-2013 гг. [7]

(тыс. чел.)					
	Количество туристов, обслуженных субъектами туристической деятельности Украины – всего	Из общего количества туристов:			количество экскурсантов
		иностранные туристы	туристы – граждане Украины, которые выезжали за границу	Внутренние туристы	
2000	27750	1132	8224	18394	32555
2001	28983	1032	9394	18557	36843
2002	39819	999	8592	30228	19522
2003	44280	1257	8663	34360	29431
2004	44140	1264	9201	33675	30385
2005	40301	1091	10325	28885	27973
2006	40416	839	11853	27724	31333
2007	56793	752	15386	40655	29901
2008	69508	2461	13385	53662	48902
2009	61032	1270	11390	48372	37025
2010	59806	196	12816	46794	49744
2011	31212	–	13048	18164	13865
2012	32437	2	15410	17025	19426
2013	24402	24	14966	9412	17722

Относительно молодой формой развития экотуризма в мире являются зеленые маршруты – Greenways – многофункциональные маршруты для передвижения по ним не моторизированными транспортными средствами, пролегающие вдоль природных коридоров, исторических торговых путей, рек и железных дорог. Такие маршруты координируются местными сообществами с целью побуждения к устойчивому развитию и пропаганды здорового образа жизни [8]. Зеленые маршруты являются основой для реализации местных инициатив социального характера и проектов, связанных с охраной природы и ландшафтов, сохранением культурного наследия, экологическим туризмом и транспортом, не загрязняющим окружающую среду. Таким образом, рекреационный потенциал природных парков будет способствовать удовлетворению потребностей, как местных туристов, так и стимулировать деятельность рекреационных предприятий по созданию регионального экологического туристического продукта и формированию международных экологических сетей [9]. Внедрение данных мероприятий позволит привлечь иностранный капитал, будет способствовать формированию и продвижению экологического имиджа национального парка и региона в целом.

Выводы. Национальный природный парк «Подольские Товтры» – уникальная туристическая территория Украины и Европы со своими природными особенностями (геологическим строением, рельефом, микроклиматом, растительностью) и рекреационным освоением. Здесь создана система заказников и взятых под охрану памятников природы, истории, архитектуры и археологии, существуют все предпосылки для создания в пределах национального парка региональных и международных экологических маршрутов. Создание экологических сертифицированных туристических маршрутов и программ для туристической деятельности является эффективным способом представления экологических сведений для привлечения новых путешественников и прогрессивным направлением развития, стимулирующим разработку новых качественных рекреационных услуг, наиболее экологически дружественных окружающей среде. Кроме того, развитие экологического туризма в национальных природных парках Украины положительно влияет на имидж туристического объекта, повышает его популярность на туррынке и является мощным маркетинговым инструментом, влияющим на уровень лояльности путешественников.

Список литературы:

1. Зелена стратегія регіону: монографія / [Б.В. Буркинський, Т.П. Галушкіна, В.Є. Реутов, С.К. Харічков, С.Г. Нездоймінов та ін.]; за наук. ред. акад. НАН України, д.е.н., проф. Б.В. Буркинського, д.е.н., проф. Т.П. Галушкіної. – Одеса: ІПРЕЕД НАН України. – Саки: ПП «Фенікс», 2011. – 448 с.
2. Нездоймінов С.Г. Концептуальні підходи до «зеленого регіоналізму» як екологічного імперативу розвитку рекреації та туризму в Україні / С.Г. Нездоймінов, Н.М. Андрєєва // Регіональна економіка. Науково-прктичний журнал. – Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2012. – № 2(64). – С. 80-88.
3. Нездоймінов С.Г. «Зелений» імператив розвитку рекреації та туризму в Причорноморських регіонах України / Економічні інновації. Випуск 47: Проблеми та сучасні зрушення в реальному секторі економіки. Збірник наукових праць. – Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2012. – С. 143-152.
4. Дмитрук О.Ю. Екологічний туризм: сучасні концепції менеджменту і маркетингу / О.Ю. Дмитрук. Навч. посібн. – К.: Альтерпрес, 2004. – 192 с.
5. Зінько Ю.В., Гетьман В.І. Розвиток туризму в національних парках Українських Карпат // Ю.В. Зінько, В.І. Гетьман. – «Гори і люди» (у контексті сталого розвитку). Міжнародна конференція. – 14-18.10.2002 р. м. Рахів. – С. 353-363.
6. Национальный природный парк «Подольские Товтры». [Електронный ресурс] – Режим доступа: http://ukrainaincognita.com/node/2826
7. Туристические потоки в Хмельницкой области. [Електронный ресурс] – Режим доступа: http://www.km.ukrstat.gov.ua/ukr/index.htm
8. Нездойминов С.Г. Экологизация туризма как фактор устойчивого развития туристских регионов / С.Г. Нездойминов. – Региональные исследования. Научный журнал. Смоленский гуманитарный университет. – 2014. – № 1(43). – С. 133-140.
9. Harichkov S.K. Ecological networks as a «green» growth factor of the region's economy / S.K. Harichkov, S.G. Nezdoyminov // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2013. – № 4. – С. 174-182. – Режим доступа: http://www.economics.opu.ua/2013/n4.html

Нездоймінов С.Г., Шановська І.Ю.
Одеський національний економічний університет

ПЕРПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ В ПРИРОДНИХ ПАРКАХ УКРАЇНИ

Анотація
Досліджені теоретичні питання сучасного розвитку екологічного туризму на природно – заповідних територіях. Проведено аналіз стану та перспектив розвитку діяльності природного парку «Подільські Товтри» в напрямку екологічного туризму. Запропоновані заходи щодо удосконалення діяльності рекреаційних установ природно-заповідного фонду України щодо розвитку екологічного туризму.
Ключові слова: екологічний туризм, природно-заповідна територія, рекреація, регіональний розвиток.

Nezdoyminov S.G., Shanovskaya I.Yu.
Odessa National Economic University

PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF ECOLOGICAL TOURISM IN THE NATURAL PARKS OF UKRAINE

Summary
Investigates theoretical questions of the modern development of ecological tourism on natural – protected areas. The analysis of the status and prospects of development of the natural park "Podolski Tovtry" towards eco-tourism. The proposed measures for the improvement of recreational facilities Nature Reserve Fund of Ukraine for the development of eco-tourism.
Keywords: eco-tourism, natural-protected area, recreation, regional development.

УДК 658.589

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Новікова Н.М.
Київський національний торговельно-економічний університет

Стаття присвячена оцінки ефективності інноваційної діяльності. Досліджено нормативне регулювання інноваційної діяльності, систематизовано підходи до оцінки ефективності інновацій, розглянуто українські та зарубіжні методики оцінки. Визначено методологію оцінки ефективності інноваційної діяльності підприємства.
Ключові слова: ефективність інноваційної діяльності, оцінка, показники ефективності, методичні підходи, принципи, критерії оцінки.

Постановка проблеми. Тривалість та складність інноваційних процесів обумовлюють необхідність виваженої та комплексної оцінки ефективності інноваційної діяльності як основи прийняття об'єктивних управлінських рішень. Оцінка ефективності інноваційної діяльності може використовуватися не лише як інструмент оцінювання досягнутого рівня інноваційного розвитку, але й для аналізу впливу факторів на інноваційний розвиток.

Ефективність інновацій виступає одним із її економічних критеріїв. Економічна ефективність інновації означає, що результат, одержаний у ході вкладення інвестицій і всіх ресурсів (грошових, матеріальних, інформаційних, робочої сили) у новий продукт або операцію (технологію), має певний корисний ефект (вигоду) [1, с. 47].

Необхідність оцінки ефективності інноваційної діяльності виникає в таких ситуаціях: 1)існує значна кількість інноваційних проектів у різних сферах діяльності підприємства, різних господарських підрозділах, і постає питання про пріоритетність їх фінансування; 2)на початковій стадії розробки товару, інноваційного проекту, коли виникає кілька альтернативних проектів із втілення інноваційної ідеї та постає питання про вибір найбільш ефективного варіанта; 3)на заключній стадії прийнятого до реалізації інноваційного проекту для аналізу його результативності.

Але в той же час, поняття ефективності інновацій є одним із найбільш спірних і проблемних аспектів інноваційного менеджменту, оскільки передбачає при здійсненні оцінки врахування значної кількості факторів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика оцінки ефективності інноваційної діяльності розглядалися в роботах таких провідних вітчизняних та зарубіжних науковців, як: Андрійчук В.Г., Горобець О.А., Гончарова Є.Н., Друкер П., Євтушенко С.В., Краснокутська Н.С., Майталь Ш., Микитюк П., Сагайдук Ю.А., Смоленко П., Федоренко В.Г., Федулова Л.І., Харченко В.А., Чорна М.В. Кожне дослідження є вагомим внеском як в теорію, так і практичні питання оцінки ефективності економічної інноваційної діяльності, але все ж багато питань ще залишаються недостатньо розробленими та дискусійними.

Виділення не вирішених раніше частин частин загальної проблеми. У наш час, потреба в

© Новікова Н.М., 2014

активізації та оцінкі інноваційної діяльності, що розглядається як передумова економічного зростання, наштовхується на безсистемність процесу впровадження інноваційної продукції, їх комплексного використання, недосконаліть, а подекуди і відсутність формалізованого апарату прийняття управлінських рішень і оцінки їх наслідків, невизначеність механізму управління інноваційною діяльності будь-якого підприємства.

Таким чином, існує необхідність в систематизації вже існуючих напрацювань, подальшому вивченні інструментарію управління інноваційною діяльністю підприємств, і в першу чергу, оцінки ефективності інноваційної діяльності, як підґрунтя прийняття управлінських рішень.

Мета статті. Головною метою цієї статті є поглиблення та систематизація теоретичних положень, науково-методичного інструментарію оцінки ефективності інноваційної діяльності підприємств.

Виклад основного матеріалу. Європейська інтеграція економіки України ставить вітчизняні підприємства в умови жорсткої конкуренції з іноземними підприємствами. Лише ті підприємства, які ефективно розвивають свою інноваційну діяльність, можуть бути конкурентоздатними. Відповідно до розробленої «Стратегії інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів» пріоритетними цілями інноваційного розвитку є: 1)переведення вітчизняної економіки на інноваційний шлях розвитку; 2)формування якісно нового науково-технічного потенціалу та максимального його використання; 3)забезпечення ефективної ресурсної та інтелектуальної бази світового рівня, що виражається у підготовці високопродуктивних науковців, формування сучасного технологічного оснащення та інформаційного забезпечення їх праці, раціональній організації науково-дослідних, дослідно-конструкторських розробок, розвитку системи комерціоналізації наукових результатів [2]

Реалізація цих стратегічних напрямів та підвищена увага держави до формування ефективного інноваційного потенціалу економіки відображена в Законах України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» [3] та «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» [4].

Згідно із законодавством України інноваційна діяльність – це діяльність, що спрямована на використання та комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює найважливішим випуск на ринок нових конкурентоспроможних товарів та послуг [5].

Науковці М. В. Чорна та Л. М. Філіпішина визначають інноваційну діяльність як діяльність зі створення, впровадження та комерціалізації наукових розробок, яка за умов принципової новизни результату та випередження конкурентів в часі забезпечує інноватору надприбуток та надає монопольне положення на певний період часу [6, с. 38].

Методологічні основи оцінки інноваційної діяльності полягають в організації інформаційної системи, яка включає необхідний аналітичний інструментарій, методи та прийоми для проведення аналізу й оцінки інноваційних проектів з метою прийняття дієвих управлінських рішень щодо їх реалізації. Під оцінкою необхідно розуміти функцію управління, спрямовану на вивчення стану, тенденцій розвитку, об'єктивну оцінку результатів інноваційної діяльності та розробку на цій основі рекомендацій щодо подальшого підвищення рівня її ефективності. [7, с. 334]

Науковці Федулова Л.І., Мазаракі А.А. та Андрощук Г.О. вважають, що оцінювання ефективності інноваційної політики повинно виконувати кілька функцій, починаючи від традиційної функції обліку, за допомогою якої визначається наскільки така діяльність сприяє досягненню тих або інших економічних цілей, і закінчуючи політичними функціями, чітке визначення яких ускладнено. Авторами також пропонується алгоритм комплексного оцінювання ефективності інноваційної діяльності [8,с. 533].

В процесі дослідження даної проблеми науковцями були виділені наступні підходи до оцінки ефективності інновацій, що представлені на рис. 1:

Підхід альтернативної вартості, який розглядає ефективність як відношення того, що підприємство дійсно виробляє (реалізує), до того, що дане підприємство могло б виробляти (реалізувати) при наявних ресурсах, знаннях та здібностях [9, с. 164].

Оптимальний підхід – характеризує такий стан розвитку, при якому неможливо поліпшити становище хоча б одного суб'єкта, не погіршуючи при цьому становища інших [10, с. 288]. Підхід «продуктивності факторів виробництва» – характеризує оцінку ефективності коли використання мінімальної кількості ресурсів для виробництва даного обсягу продукції, виробництво даного обсягу продукції при мінімальних середніх загальних витратах [11, с 5].

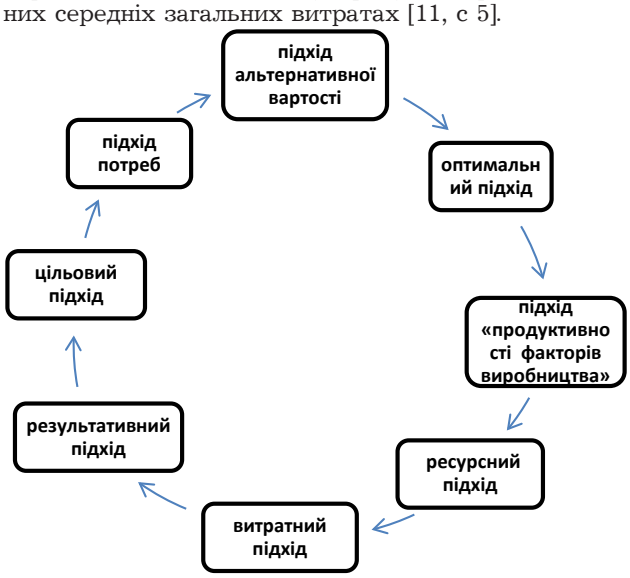

Рис. 1. Методичні підходи оцінки ефективності інноваційної діяльності підприємства

Ресурсний підхід – отримання певного результату на одиницю використовуваних ресурсів [12, с. 66]. Витратний підхід – як результативність роботи підприємства відносно або величини ресурсів або величини їх витрат у процесі виробництва [13, с. 341-342; 14, с. 7];

Результативний підхід – як результативність тобто співвідношення результатів діяльності та ресурсів, які витрачено для досягнення цих результатів [15, с. 6].

Цільовий підхід – як здатність системи досягати визначених цілей за допомогою раціональних дій її складових [16]. Підхід потреб– як відношення цілей інновацій до потреб, ідеалів або норм підприємства.

Формування системи оцінки ефективності інновацій обумовлюється врахуванням особливостей діяльності підприємства, а також чітким розумінням сутності поняття «оцінка», його змісту та складових [17, с. 53].

Науковці М. В. Чорна, С. В. Глухова вважають, що в процесі оцінки інноваційної діяльності мають бути вирішені наступні завдання:

– оцінка результату здійснення інноваційної діяльності (результативний підхід);

– оцінка ступеню досягнення поставлених цілей підприємства (цільовий підхід);

-оцінка ефективності здійснення витрат на досягнення результату від інноваційної діяльності з урахуванням її тривалості (витратний та статико-динамічний підходи) [6].

Слід зазначити, що на сучасному етапі економіки Україні існують державні методики оцінки економічної ефективності інноваційної діяльності – як вітчизняні [18], так і зарубіжні [19], які є дієвими.

Методика [18] оцінює ефективність інновацій за сумарною кількістю балів, нарахованих за наступними показниками: прибутковість інноваційного проекту, чиста прибутковість, обсягом реалізованої інноваційної продукції, кількістю працюючих, зайнятих у виконанні проекту, рівнем бюджетної ефективності інноваційного проекту, кількістю видів створеної інноваційної продукції (технологічних процесів, товарів, послуг), загальною кількістю прав інтелектуальної власності виконавця інноваційного проекту та отриманих ліцензій, доходами від отриманих прав інтелектуальної власності та темпами виконання календарного плану.

В методиці [19] визначається перелік показників та алгоритми їх розрахунку, до яких відносяться чистий дисконтований дохід, індекс доходності, внутрішня норма доходності, дисконтований строк окупності.

У праці С.В. Євтушенко [20, с. 61] наводиться ряд показників ефективності інноваційної діяльності, а оцінка ефективності інноваційної діяльності виконується шляхом співставлення даних показників за варіантами.

Науковцем П. Микитюк [21, с. 104] запропоновано розраховувати інтегральний економічний ефект інноваційної діяльності.

В роботі О.А. Горобця [22, с. 125] пропонується використовувати показники чистої дисконтованої вартості, внутрішньої норми прибутку, термін окупності, індекс прибутковості у традиційному вигляді буз урахування галузевої специфіки або умов створення та реалізації інновації.

Враховуючи проведене дослідження та напрацювання в питанні методології оцінки ефективності інноваційної діяльності пропонується наступна послідовність проведення оцінки (рис. 2).

Етап 1. Формулювання мети та завдання оцінки ефективності інноваційної діяльності підприємства. На цьому етапі формулюється мета оцінки, яка визначатиме зміст подальших етапів оцінювання. В подальшому здійснюється конкретизації мети з позиції цільового призначення та з позиції підприємства (встановлення доцільності розробки та впровадження інновації).

Етап 2. Формування інформаційної бази оцінки ефективності інноваційної діяльності. Інформаційним підґрунтям також є дані фінансової звітності, а також фактичні дані щодо замовників, обсягів та термінів виконання інноваційної продукції як з боку фізичних, так і юридичних осіб.

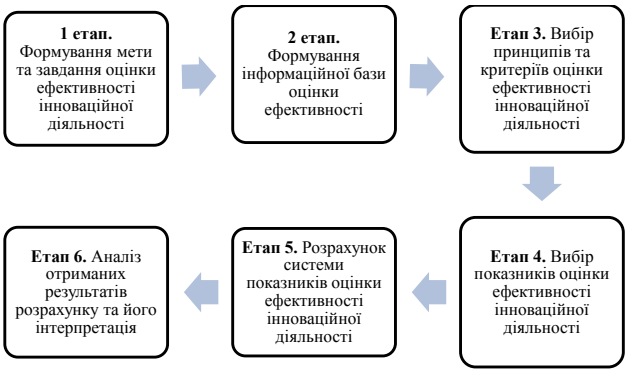

Рис. 2. Послідовність оцінки ефективності інноваційної діяльності

Етап 3. Вибір принципів та критеріїв оцінки ефективності інноваційної діяльності підприємства. Метою даного етапу є економічне обґрунтування критеріїв, які повинні в повній мірі відповідати поставленій меті, бути чітко формалізованими, тобто таким, які можуть бути обчислені кількісно.

Етап 4. Вибір показників оцінки ефективності інноваційної діяльності відповідних критеріям з позиції підприємства, з позиції персоналу, з позиції інвестора, з позиції споживача. З позиції персоналу – визначення доцільності участі працівників у проекті; з позиції інвестора – доцільності здійснення інвестицій в інноваційну діяльність підприємства; з позиції споживача – доцільність споживання інноваційної продукції.

Етап 5. Розрахунок системи показників оцінки ефективності інноваційної діяльності. На основі сформованої інформації бази та системи показників здійснюється безпосередньо їх розрахунок.

Етап 6. Аналіз отриманих результатів розрахунку та його інтерпретація. Отримані результати розрахунку аналізуються, порівнюються з нормальними значеннями, оцінюється вплив факторів на отриманні результати розрахунків. На основі інтерпретованих даних формулюється висновок щодо ефективності інноваційної діяльності.

При оцінці ефективності інноваційної діяльності доцільно визначати ступінь її зростання у порівнянні з рівнем рентабельності від звичайної діяльності, що зумовлений підвищеним попитом та відповідно масою прибутку.

Проект вважається ефективним, якщо цілком досягнуті поставлені цілі й кількісні економічні показники вимоги відповідають запланованим.

Висновки і пропозиції. проведене дослідження дозволило систематизувати підходи до оцінки ефективності інноваційної діяльності з урахування інтересів всіх зацікавлених у здійсненні інноваційної діяльності сторін в аспекті їх внесків та отриманих вигод. На основі аналізу нормативного регулювання інноваційної діяльності, аналізу українських та зарубіжних методик оцінки систематизовано показники, що використовуються для оцінювання та визначено методологію оцінки ефективності інноваційної діяльності підприємства.

Список літератури:

1. Захарова О. Д. Теоретические аспекты определения экономической сущности понятия «региональная система» в контексте регионализации экономики / О. Д. Захарова //Экономика и управление. – 2007. – № 1. – С. 46-51.
2. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів. [Електронний ресурс] // Комітет з питань науки і освіти. – Режим доступу: http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/publish
3. Закон України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» від 11.07.2001 № 2623-III з наступними змінами і доповненнями.

4. Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» від 16.01.2003 № 433-IV з наступними змінами і доповненнями.
5. Закон Україні «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 № 40-IV з наступними змінами і доповненнями.
6. Чорна М. В. Оцінка ефективності інноваційної діяльності підприємств : монографія / М. В. Чорна, Л. М. Філіпішина.– Харків: ХДУХТ, 2007. – 155 с.
7. Смоленюк П. Аналіз ефективності інноваційної діяльності підприємства / П.Смоленюк // Економічний аналіз.– 2010. – № 5.– С. 332-336.
8. Федулова Л.І. Інноваційна політика: підручник / Л.І. Федулова, А.А.Мазаракі, Г.О. Андрощук.– К.:Київ.нац.торг. екон.ун-т, 2012. – 604 с.
9. Друкер П. Эффективность управления.Экономические задачи и оптимальные решения / П.Друкер: [пер. с англ.]. – М. : ФАИР, 1998. – 288 с.
10. Федулова Л. І. Менеджмент організацій: [підручник] / Л. І.Федулова. – К.: Либідь, 2003. – 448 с.
11. Майталь Ш. Экономика для менеджеров: десять важных инструментов для руководителей: [пер. с англ.]. / Ш. Майталь – М.: Дело, 1996. – 49 с.
12. Андрійчук В. Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз: [монографія] / В. Г. Андрійчук.–К.: КНЕУ, 2005. – 292 с.
13. Харченко В. А. Економічна сутність ефекту і ефективності виробництва / В. А. Харченко // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2009. – № 1. – С.341-344.
14. Гончарова Е.Н. Качество, результативность, эффективность, квалитативность: терминогогические аспекты / Е.Н. Гончарова., Ф.Е. Поклонский // Економіка промисловості – 2009.– № 44. –
15. Сагайдак Ю. А. Ефективність функціонування акціонерних товариств в економіці України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.01 / Ю. А. Сагайдак. – Київ, 2006. – 18 с.
16. Краснокутська Н.С. Сучасні підходи до визначення сутності ефективність діяльності підприємств / Н. С. Краснокутська, І. О. Алтухова // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг: Зб. наук. праць. – Харків: ХДУХТ, 2006. – Вип. 3. – С. 182-189.
17. Інноваційні процеси в змішаній економіці : монографія у 2-х т. / В. Г. Федоренко [та ін.]; під ред. В. Г. Федоренка, Н. П. Денисенко. – К.: ПікДСЗУ, 2008. – Т. 1. – 194 с.
18. Методика оцінки інноваційних проектів та діяльності технологічних парків: Затверджено наказом Міністерства економіки України, Міністерства освіти і науки України від 21.11.2005 № 434/668/442.
19. Behrens W. & Hawranek P. M. Manual for the Preparation of Industrial Feasibility Study / W. Behrens, P. M. Hawranek. – Vienna, UNIDO, 1991.
20. Євтушенко С. В Шляхи вдосконалення оцінки ефективності інновацій на підприємстві / С.В. Євтушенко // Вчені записки Університету «Крок». – 2008. – № 18. – С. 56-65.
21. Микитюк П. Методи визначення ефективності інноваційних проектів на підприємствах будівельної галузі/ Петро Микитюк// Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2008. – № 2. – С. 99-106.
22. Горобець О. А. Методи оцінки ефективності запровадження інновацій на підприємстві / О. А. Горобець // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 2. – Т. 1. – С. 124-127.

Новикова Н.Н.
Киевский национальный торгово-экономический университет

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье рассматриваются вопросы оценки эффективности инновационной деятельности. Исследовано нормативное регулирование инновационной деятельности, систематизировано подходы к оценке эффективности инноваций, рассматриваются украинские и зарубежные методики оценки. Сформировано методологію оценки эффективности инновационной деятельности.
Ключевые слова: эффективность инновационной деятельности, оценка, показатели эффективности, методические подходы, принципи, критерии оценки.

Novikova N.N.
Kiev National Trade and Economics Universiti

ESTIMATION OF EFFICIENCY INNOVATIVE ACTIVITY OF ENTERPRISE

Summary
The article is devoted estimation e of innovative activity. Investigational normative adjusting of innovative activity, going is systematized near the estimation of efficiency innovations, the Ukrainian and foreign methods of estimation are considered. The system of indexes which are used for an evaluation is considered. Certainly methodology of estimation of efficiency of innovative activity of enterprise.
Keywords: efficiency of innovative activity, estimation, indexes of efficiency, methodical approaches, principles, criteria of estimation.

УДК 336

ПРАВОВА БАЗА ОБЛІКУ ТА АНАЛІЗУ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ

Прокопенко Т.Ю., Гнатенко Є.П.
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

У статті досліджена правова база обліку та аналізу дебіторської заборгованості. Представлено п'ять рівнів регламентації нормативних документів щодо обліку дебіторської заборгованості. Розглянуто міжнародні стандарти фінансової звітності щодо порядку визнання, оцінки та класифікації дебіторської заборгованості.
Ключові слова: Дебіторська заборгованість, нормативні документи, облік дебіторської заборгованості, аналіз дебіторської заборгованості.

Постановка проблеми. Правові засади організації документального оформлення дебіторської заборгованості чітко регламентуються законами України, постановами Кабінету Міністрів, наказами міністерств, відомств, державної податкової адміністрації, Національного банку України. Оскільки дебіторська заборгованість відноситься до складу активів підприємства і впливає на визначення реального фінансового стану підприємства, то управління нею, як складовою оборотних і необоротних активів, є одним з найважливіших і складних елементів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В економічній літературі автори пропонують розглядати п'ять рівнів організації бухгалтерського обліку.

Постановка завдання. Саме тому перелік нормативних актів, що регулюють облік та аудит дебіторської заборгованості, ми відображаємо з урахуванням цих рівнів як наведено в таблиці 1.

Виклад основного матеріалу досліджень. Що стосується першого рівня регламентації, то дані нормативні документи мають досить вагоме значення адже їм надається першочергова перевага при розгляді спірних питань, бо вони домінують над іншими нормативними документами.

При регулюванні відносин, що складаються в процесі взаємодії підприємства з його клієнтами основна роль відводиться Цивільному кодексу України в якому міститься спеціальна глава, присвячена загальним положенням про надання послуг, де закріплено положення щодо договорів такого типу. Сторонами за договором про надання послуг є виконавець та замовник. Виконавець зобов'язується за завданням замовника надати послугу, яка споживається у процесі вчинення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу. Виконавець повинен надати послугу особисто, має право залучати до договору іншу особу тільки тоді, коли це передбачено договором. Особливістю договору є те, що виконавець відшкодовує збитки, завдані невиконанням або неналежним виконанням договору про безоплатне надання послуг.

Також питання регулювання відносин між покупцями та замовниками висвітлено в Законі України «Про захист прав споживачів» [1]. Він регулює відносини між споживачами товарів, робіт, послуг і виробниками, виконавцями, продавцями в умовах різних форм власності, встановлює права споживачів і визначає механізм реалізації державного захисту їх прав. У цьому законі наводяться визначення таких термінів:

– споживач – громадянин, який набуває, замовляє, використовує або хоче набути, або замовити товари (роботи, послуги) для власних потреб;

– виконавець – підприємство, установа, організація або підприємець, що реалізують товари згідно договору купівлі-продажу;

Таблиця 1

Нормативні документи, що регулюють облік та аналіз дебіторської заборгованості

Рівень регламентації	Назва нормативного документа
Перший рівень	Податковий кодекс України
	Цивільний кодекс України
	Закон України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні»
	Закон України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні»
	Закон України «Про захист прав споживачів»
	Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»
Другий рівень	Постанова КМУ «Про суми та склад витрат на відрядження державних службовців, а також інших осіб, що направляються у відрядження підприємствами, установами та організаціями, які повністю або частково утримуються (фінансуються) за рахунок бюджетних коштів»
	Постанова КМУ «Про результати суцільної інвентаризації дебіторська та кредиторської заборгованості і заходи щодо її скорочення»
Третій рівень	П(С)БО 2 «Баланс»
	П(С)БО 3 «Звіт про фінансові результати»
	П(С)БО 4 «Звіт про рух грошових коштів»
	П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість»
Четвертий рівень	Інструкція про службові відрядження у межах України та за кордон
	Інструкція про застосування плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій
П'ятий рівень	Наказ про облікову політику підприємства

© Прокопенко Т.Ю., Гнатенко Є.П., 2014

– договір – усна або письмова домовленість між споживачем та продавцем про якість, термін, ціну і інші умови, за якими здійснюється купівля-продаж, роботи або послуги;

– термін дії – термін, встановлений виробником товару, під час якого органолептичні, фізико-хімічні, медико-біологічні та інші показники товару при дотриманні певних умов зберігання повинні відповідати вимогам нормативних документів.

Фундаментом здійснення всіх видів операцій є Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [2]. Він визначає правові принципи регулювання, організації та ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності в Україні. У даному законі також визначене таке поняття як «зобов'язання». Відповідно до даного закону підприємство самостійно визначає облікову політику, де відображає основні засади ведення обліку відповідних об'єктів.

Досить складним питанням в обліку дебіторської заборгованості займає питання безнадійної дебіторської заборгованості, що може виникнути внаслідок погіршення фінансового стану дебітора, що є досить актуальним в сучасних умовах. Даному питанню приділена пп. «г» пп. 138.10.6 Податкового кодексу України (далі ПКУ), де надається визначення безнадійної дебіторської заборгованості, вказує особливості покриття даного виду заборгованості банками і небанківськими фінансовими установами [9]. П(С)БО та ПКУ дають різні визначення терміна «безнадійна дебіторська заборгованість але його суть полягає в самій назві: немає надії на погашення.

Також дане питання розглядається в Законі України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [3]. В даному законі передбачено, що мирова угода – це домовленість між боржником і кредиторами стосовно відстрочення та розстрочення, а також списання боргів боржника, яка оформлюється угодою сторін. Окрім того, обумовлено, що мирова угода може бути укладена на будь-якій стадії провадження у справі про банкрутство.

Акти другого рівня регламентації регулюють питання відрядження, відображення господарських операцій на рахунках бухгалтерського обліку, про форму статистичної звітності з дебіторської заборгованості. А саме в Постанові КМУ «Про суми та склад витрат на відрядження державних службовців, а також інших осіб, що направляються у відрядження підприємствами, установами та організаціями, які повністю або частково утримуються (фінансуються) за рахунок бюджетних коштів» зазначений порядок фінансування відрядження, норми відшкодування витрат, порядок забезпечення коштами працівників, термін відрядження [10].

Наступними документами є План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань та господарських операцій підприємств і організацій та Інструкція № 291 про його застосування встановлюють позначення і порядок ведення рахунків бухгалтерського обліку для узагальнення методом подвійного запису інформації про наявність та рух активів, капіталу зобов'язань і фактів фінансово-господарської діяльності підприємств [4]. Згідно до Інструкції № 291 для обліку дебіторської заборгованості призначені рахунки 1, 3 класів.

Основним фундаментом обліку дебіторської заборгованості є П(С)БО 10 [14]. Згідно до нього дебітори – юридичні та фізичні особи, які внаслідок минулих подій заборгували підприємству певні суми грошових коштів, їх еквівалентів або інших активів. Дебіторська заборгованість – сума заборгованості дебіторів підприємству на певну дату. Довгострокова дебіторська заборгованість – сума дебіторської заборгованості, яка не виникає в ході нормального операційного циклу та буде погашена після дванадцяти місяців з дати балансу. Поточна дебіторська заборгованість – сума дебіторської заборгованості, яка виникає в ході нормального операційного циклу або буде погашена протягом дванадцяти місяців з дати балансу. Сумнівний борг – поточна дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги, щодо якої існує невпевненість її погашення боржником. Безнадійна дебіторська заборгованість – поточна дебіторська заборгованість, щодо якої існує впевненість про її неповернення боржником або за якою минув строк позивної давності. Чиста реалізаційна вартість дебіторської заборгованості сума поточної дебіторської заборгованості за товари, роботи, послуги з вирахуванням резерву сумнівних боргів.

Дебіторська заборгованість визнається активом, якщо існує ймовірність отримання підприємством майбутніх економічних вигод та може бути достовірно визначена її сума. Тобто в стандарті висвітлена інформація про порядок визнання, оцінки, класифікації дебіторської заборгованості, наведено визначення безнадійної дебіторської заборгованості, запропоновані альтернативні варіанти розрахунку резерву сумнівних боргів.

На відміну від українських стандартів в міжнародній практиці не передбачено єдиного МСФЗ, який би регулював облік дебіторської заборгованості [5]. Питання щодо обліку дебіторської заборгованості регулюються декількома міжнародними стандартами, серед яких МСФЗ 1 «Подання фінансових звітів», МСФЗ 32 «Фінансові інструменти: розкриття та подання», МСФЗ 39 «Фінансові інструменти: визнання та оцінка» [6.7]. Однак жоден з цих стандартів не дає визначення дебіторської заборгованості. В МСФЗ 32 вказано, що дебіторська заборгованість визнається фінансовим активом (це будь-який актив, який є контрактним правом отримувати грошові кошти чи інший фінансовий актив від іншого підприємства. У МСФЗ 39 вказано порядок визнання, оцінки, наведено класифікацію дебіторської заборгованості, порядок визнання безнадійної дебіторської заборгованості. А розкриття інформації у примітках до річної фінансової звітності наведено в МСФЗ 1.

Також питання дебіторської заборгованості висвітлено в 2, 3, 15, 16 стандартах [11, 12, 14, 15]. У П(С)БО 2, 3 відображено засади відображення інформації про дохід від реалізації в звіті про фінансовий результат, про дебіторську заборгованість на початок та кінець періоду в балансі [11, 12]. П(С)БО 15 висвітлює умови визнання доходу від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг; доходу від надання послуг [14]. Вказано, що дохід від реалізації продукції не коригується на величину пов'язаної з ним сумнівної та безнадійної дебіторської заборгованості. Сума такої заборгованості визнається витратами підприємства. Методичні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про витрати підприємства зазначено в П(С)БО 16 [15]. В даному стандарті вказано, що до інших операційних витрат включається сума безнадійної дебіторської заборгова-

ності та відрахування до резерву сумнівних боргів, витрати на відрядження.

Досить важливого значення в обліку та аналізі дебіторської заборгованості набуває Наказ «Про облікову політику підприємства», адже саме в ньому висвітлені всі елементи щодо її обліку, які є специфічними для даного підприємства, тобто в обліковій політиці вказано, який з альтернативних варіантів запропонованих П(С)БО було обрано і має бути застосовано на практиці.

Висновок даного дослідження. Отже, перелік нормативно-законодавчих документів з обліку та аналізу дебіторської заборгованості за наведеними вище документами не закінчується, а має велике продовження. І вміння орієнтуватися серед різних нормативно-правових актів, що суперечать один одному, допомагає правильно вести бухгалтерський облік на підприємстві, а також своєчасно здійснювати аналіз дебіторської заборгованості, щодо управлінню нею.

Список літератури:

1. Закон України «Про захист прав споживачів» [Електронний ресурс] Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1023-12
2. Закон України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» [Електронний ресурс] Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/996-14
3. Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [Електронний ресурс] Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2343-12
4. Інструкція про застосування плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій Міністерства Фінансів України від 31.11.1999 р. № 291 [Електронний ресурс] Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0892-99
5. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.ukrreferat.com/lib/finans/buh_oblik/13.htm
6. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку № 32 «Фінансові інструменти: подання» [Електронний ресурс] Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/929_029
7. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку № 39 Фінансові інструменти: визнання та оцінка [Електронний ресурс] Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/929_015
8. Наказ «Про облікову політику підприємства» [Електронний ресурс] Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SH000100.html
9. Податковий кодекс України [Електронний ресурс] Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17
10. Постанова КМУ «Про суми та склад витрат на відрядження державних службовців, а також інших осіб, що направляються у відрядження підприємствами, установами та організаціями, які повністю або частково утримуються (фінансуються) за рахунок бюджетних коштів» від 02.02.2011р. № 98 [Електронний ресурс] Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/98-2011-п
11. Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 2 «Баланс» Затверджений наказом Міністерства Фінансів України від 31.03.10.1999р. № 87 [Електронний ресурс] Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0396-99
12. Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 3 «Звіт про фінансовий результат» Затверджений наказом Міністерства Фінансів України від 31.03.1999р. № 87 [Електронний ресурс] Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0397-99
13. Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 10 «Дебіторська заборгованість» Затверджений наказом Міністерства Фінансів України від 08.10.1999р. № 237 [Електронний ресурс] Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0725-99
14. Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 15 «Дохід» 29.11.1999р. № 290 [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.nibu.factor.ua/ukr/info/instrbuh/psbu15/
15. Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 16 «Витрати» 31.12.1999р. № 318 [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.nibu.factor.ua/ukr/info/instrbuh/psbu16/

Прокопенко Т.Ю., Гнатенко Е.П.
Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

ПРАВОВАЯ БАЗА УЧЕТА И АНАЛИЗА ДЕБИТОРСКОЙ ЗАДОЛЖЕННОСТИ

Аннотация
В статье исследована правовая база учета и анализа дебиторской задолженности. Представлено пять уровней регламентации нормативных документов по учету дебиторской задолженности. Рассмотрены международные стандарты финансовой отчетности относительно порядка признания, оценки и классификации дебиторской задолженности.
Ключевые слова: Дебиторская задолженность, нормативные документы, учет дебиторской задолженности, анализ дебиторской задолженности.

Prokopenko T.Y., Gnatenko E.P.
Nikolaev National University named after V.A. Sukhomlinsky

LEGAL FRAMEWORK OF ACCOUNTING AND ANALYSIS OF RECEIVABLES

Summary
The article examines the legal framework of accounting and accounts receivable analysis. Presents five levels of regulation regulatory records receivables. Discuss international financial reporting standards regarding the recognition, measurement and classification of receivables.
Keywords: Receivables, regulatory documents, account receivables, accounts receivable analysis.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 111.1:141.32:791.43

ОНТОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА ТА ЇЇ АНТРОПОЛОГІЧНІ ВИМІРИ: НА ПЕРЕТИНІ ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМУ Й КІНОМИСТЕЦТВА

Бурий А.Р.
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Проаналізовано окремі положення онтологічного вчення екзистенціалізму крізь призму проблеми людського існування. Розглянуто простір і час як апріорні моменти нашого буття, встановлено можливість тлумачення буття як специфічної форми поневолення людини. Актуалізовано кінематографічні рецепції екзистенціалістської онтології.
Ключові слова: онтологія, екзистенціалізм, буття, час, простір, кіномистецтво.

Постановка проблеми. Філософія й кіномистецтво співвідносяться через феномен творчості: філософія, як і мистецтво, є творчістю, до того ж – подекуди – художньою. Тож запитання В. Пеймерло «Чи може кіно філософувати?» [25, с. 41] видається доволі риторичним – маємо усі підстави послуговуватись словосполученням «кінематографічна рефлексія». З філософської творчості, як і з художньої, неможливо усунути елемент живої присутності людини-творця, її власне світобачення. При цьому особистісне творче начало у філософії й у мистецтві спрямовані порізному: у мистецтві – це самовираження художника через створення образу, у філософії – «авторське» занурення філософа у наукову традицію через створення концепції, системи розуміння, понять, що прагне до обґрунтованості, доказовості, істинності. Однак XX століття змінило образ філософії, й видатна роль у цьому належить екзистенціалізмові. Його попередник Ф. Ніцше проголосив настання «естетичного століття», коли існування світу може бути виправдане лише з естетичних міркувань. «Смерть Бога», спростування традиційних цінностей культури й головних моральних постулатів, неможливість обґрунтування буття з точки зору універсальних божественних законів призводять до того, що лише глобальне естетичне світовідчуття здатне зберегти позитивність і життєвість. Відтоді філософію з мистецтвом споріднює те, що вона є творчістю й стихією свободи, а не підпорядкуванням «світовій даності». Зміна образу філософії та способів філософування у XX столітті, зближення філософії з мистецтвом, зростання синкретизму культури зробили завдання розмежування й порівняння філософії й мистецтва складною справою.

Попри те, що питання про специфіку й межі кінематографічного образу досі не має чіткої й однозначної відповіді, можна впевнено констатувати той факт, що філософська природа екранного мистецтва давно перетворилась на органічну рису кінематографа. Сучасний теоретичний підхід до мистецтва кіно немислимий без філософської складової. Теоретична думка прагне виявити у суперечках про драматургію, композицію, сюжет, мову кінематографа філософські погляди на життя й мистецтво. Досліджувати історію кіномистецтва означає, зокрема, необхідність спиратись на аналіз ходу суспільних – матеріальних та духовних – процесів, тобто на філософію, з іншого боку – етапні фільми видатних майстрів кіно не лише складають благодатне підґрунтя для актуалізації філософських контекстів, але й дають вагомі підстави для полеміки з окремим напрямами філософської думки, змушують вдумливого глядача переосмислювати власні погляди на проблеми буття людства і – автоматично – своє місце й роль у світі загалом і в стосунках з іншими людьми зокрема. За А. Сеном, «кінематограф незгірш за філософію здатен поставити глядача віч-на-віч з проблемами його екзистенції» [26].

Аналізуючи останні публікації з проблеми рецепції екзистенціалізму в образах кіномистецтва, відзначимо, що пропонована стаття є своєрідним продовженням низки наших власних досліджень, опублікованих упродовж 2006–2014 рр. у фахових наукових виданнях України (зокрема, вивчення проблеми започатковано у наших публікаціях: «Ідеї екзистенціалізму у фільмі Бернардо Бертолуччі «Перед революцією»», «Суспільно-історична проблематика у творчості Бернардо Бертолуччі», «Деякі філософські аспекти семіотики святості П'єра-Паоло Пазоліні», «Філософія життя П'єра-Паоло Пазоліні: екзистенційні мотиви», «Христианско-эсхатологическая ось в западноевропейском киноискусстве», «До проблеми антропологічних вимірів онтології екзистенціалізму» та ін. – у цих статтях міститься розлогий аналіз інших публікацій).

Ще три десятиліття тому екзистенціалізм був найбільш впливовим серед широких кіл освіченого населення (особливо представників гуманітарних професій – літераторів, акторів, художників, а також у всієї університетської мулоді) Європи [6, с. 267], однак сьогодні ми вже не можемо обманювати себе переоцінкою його ролі й значення: натомість резонним виглядає визнання факту певної «деекзистенціалізації» в усвідомленні сучасною людиною свого буття й місця у світі.

«Філософія існування» (надалі ми часто послуговуватимемось саме таким синонімічним варіантом терміну «екзистенціалізм») сколихнула весь духовний світ західного суспільства у часи, які можна назвати «темними». Це була доба, коли, ще не повністю оговтавшись від потрясінь першої світової війни, яка вразила європейців масштабністю та безглуздістю жертв, людство зіткнулось з фашизмом, сталінізмом, другою світовою війною, що посягнули на ціннісний світ всього суспільства. Після закінчення Першої світової війни художня література заново пережила все те, що довелось відчути людині в умовах грандіозної бійні, влаштованої в ім'я боротьби за світове панування ворогуючими групами монополістів. Романи Е. Гемінґуея, Е. М. Ремарка, Р. Олдінґтона, а пізніше К. Абе висловили почуття людини, яка пройшла крізь жорна війни і втратила у них сенс існування. Філософія також відгукнулась на цю ситуацію – спочатку в переможеній Німеччині, а потім у Франції. Виникла течія, яка проголосила пошук іс-

© Бурий А.Р., 2014

тинного буття й знайшла його в існуванні окремої людини: екзистенціалізм звернувся до конкретної людини з її трагічним світовідчуттям, переживанням самотності, нудьги, відчаю – і це звело його до рангу ледь не «єдиної філософії XX століття» [9, с. 513] й утвердило у статусі нового світогляду ліберальної інтелігенції, в якому індивід став абсолютом. «Звернення релігійного екзистенціалізму до трансцендентного Бога не змінило справи, оскільки далі йшлося про самотню, закинуту в чужий світ людину, про її самопочуття у цьому страшному світі, руйнівним силам якого вона нічого не змогла протиставити, окрім відчуття своєї абсолютної свободи» [10, с. 135]. Екзистенціалізм – це також спосіб духовно пережити цю кризу, освоїтись з новою ситуацією й навчитися у ній жити, незважаючи ні на що. Філософія існування з її проповіддю абсурдності світу й (подекуди, але аж ніяк не загалом, як це намагалась накинути радянська філософія) безсенсовості життя навчилася і цього. К. Тєпліц відзначає, що кінематограф також є «дітищем цивілізації XX століття. ... А традиція нашого цивілізаційного кола вибудувана на людському вимірі, тобто на значенні індивідуального начала» [27, с. 27], відтак перегук мистецького пошуку з філософською рефлексією видається зовсім невипадковим.

Мета статті, отже, полягає у висвітленні екзистенціалістської проблематики, пов'язаної з антропологічними вимірами буття у зв'язку з рецепцією екзистенціалізму в образах західноєвропейського кіномистецтва. Реалізація цієї мети пов'язана з комплексною науковою темою кафедри філософії Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка «Діалектика духовних процесів» (державний реєстраційний номер 0110U003047).

Виклад основного матеріалу. Головним предметом екзистенціалізму є буття індивідуального людського суб'єкта, «онтологія суб'єктивності». Пік впливу екзистенціалізму припадає на роки після Другої світової війни і триває до кінця 1960-их років. Після того як Європу сколихнула хвиля лівих молодіжних настроїв, вплив екзистенціалізму почав різко спадати, хоча й близькі до нього настрої залишались вельми впливовими (в інтерпретації А. Зотова й Ю. Мельвіля – ці настрої не породжені екзистенціалістською філософією; радше навпаки: вони були підхоплені екзистенціалістами, перетворені, різною мірою, у філософські (як правило, не надто теоретизовані) конструкції і висловлені у них з високим ступенем концентрації [6, с. 267]. А європейський кінопроцес цього періоду лише тоді починає по-справжньому глибоко підступати до переосмислення уроків екзистенціалізму в нових соціально-політичних умовах, у новій духовній ситуації світу.

Історики філософії зазвичай не демонструють єдності у датуванні екзистенціалізму, ще більшою проблемою є зарахування того чи іншого мислителя до цього напрямку філософської думки. Зокрема, факт віднесення до екзистенціалізму не лише напівлітературних, естетичних та етичних есе, але й власне літературних творів дозволяє припустити, що в особі екзистенціалізму ми справу не стільки з філософією, скільки з філософуванням чи з деякою межовою областю між тим та іншим. Але якраз тому, у випадку екзистенціалізму, стає зрозумілим функціонування філософського мислення як культурної форми суспільної свідомості – способу самовираження, самоусвідомлення й навіть самовизначення соціальної людини. Набуває воно теоретичної форми чи ні – для екзистенціалізму це питання другорядне: на відміну від феноменології, він не претендував на статус не те що стрункої науки, але навіть науки взагалі. «Філософія – ні наука, ні світоглядна проповідь» [23, с. 80], – писав М. Гайдеґґер, а «філософувати означає запитувати про щось таке, що виходить за межі повсякденності» [16, с. 97].

У межах екзистенціалізму можна окреслити цілу низку спрямувань. За національною належністю ми зустрічаємо його і серед німців (К. Ясперс, М. Гайдеґґер, О.Ф. Больнов та ін.), й у Франції (Ж.-П. Сартр, А. Камю, Г. Марсель, С. де Бовуар), Італії (Н. Аббаньяно), Іспанії (М. де Унамуно, Х. Ортеґа-і-Ґасет), у царині російської філософії (М.О. Бердяєв, Л.І. Шестов). За ставленням до проблем релігії й віри екзистенційна філософія виявляє релігійну (теїстичну) (К. Ясперс, Г. Марсель чи М. Бердяєв), ірелігійну (М. Гайдеґґер, Ж.-П. Сартр, А. Камю) й теологічну течії, причому остання виразно поділяється на християнський (П. Тілліх, М. де Унамуно) та юдейський (М. Бубер) екзистенціалізм. Нарешті, традиційному «песимістичному» екзистенціалізмові протистоїть «позитивний» у тлумаченні Н. Аббаньяно чи О.Ф. Больнова. При усіх цих відмінностях екзистенціалізм є єдиною течією, яка має спільні джерела у філософській думці XIX – початку XX століть і спільні вихідні принципи.

С. К'єркеґор оцінюється більшістю істориків філософії як прототип мислителя-екзистенціаліста – як в особистому житті, так і у творчості. У XX ст. він набув такої широкої відомості, що навіть екзистенціалізм у період свого зародження отримав назву «відродження К'єркеґора» [3, с. 5]. Екзистенціалізм перейняв основні поняття його світогляду: поняття екзистенції як власне людського існування, що протистоїть знеособленому світові суспільства чи безособовому мисленню науки; поняття страху як вихідного, універсального настрою людини; поняття турботи і смерті, істинного й несправжнього існування тощо. На противагу абстрактності гегелівської філософії (а у 1840-ві рр. вона сприймалась як синонім філософії загалом) С. К'єркеґор висуває конкретне, окрему особистість: мислитель, який «екзистує», повинен мислити, виходячи з власної суб'єктивності, надаючи мислимому неповторних емоційних барв у світлі своїх особистих почуттів – страху і турботи, любові й трепету, відчаю та віри. Так датський мислитель відкидає думку філософського раціоналізму про те, що вихідним пунктом розуміння світу і людини є розум: не всезагальний, абстрактний розум, а неповторна, унікальна екзистенція визначає людину як особистість. Ця ідея і лексикон філософа складають вихідний пункт екзистенціалізму. При цьому слід не забувати тих суттєвих відмінностей, які свого часу означив М. Гайдеґґер, аналізуючи світогляд С. К'єркеґора у порівнянні з екзистенціалістською філософією. Зокрема, С. К'єркеґор – передовсім релігійний письменник, і категорії його мислення найчастіше випливають з тлумачень основних фрагментів Біблії, хоч ці тлумачення і мають реальну прив'язку до соціальних завдань свого часу. Крім того, датський мислитель тлумачить свої основні поняття психологічно – як реальні стани душі, тоді як антипсихологізм, запозичений екзистенціалістами

у Е. Гуссерля, не дозволяє їм безвідмовно прийняти «психологічні дослідження» чи «християнсько-психологічний виклад» датського філософа. Екзистенціалізм, претендуючи на створення онтології (і навіть «фундаментальної онтології»), повинен був шукати іншого методу.

Суть феноменологічного методу в застосуванні до гносеологічної проблематики полягала в тому, що, відволікаючись від конкретного змісту пізнання, «редукуючи» його, філософ приходив до самої абстрактної структури свідомості, яка пізнає. Вона скерована на об'єкт, володіє чуттєвою «матерією» (гюле) й інтенційною «формою» (морфе) та має смисл взагалі (ноеза) й деякий предметний сенс (ноема). Тож знання є знанням лише тоді, коли воно скероване на певний об'єкт, має чуттєвий зміст та форму (зокрема, логічну) і є осмисленим. При цьому Е. Гуссерль проголошує виявлені ним структурні елементи свідомості апріорними елементами, що констатують об'єкт пізнання й визначають собою «регіональні онтології». Однак уже тут доречно наголосити, що ідеї, закладені в окремих фільмах західноєвропейських режисерів-інтелектуалів (зокрема, П. П. Пазоліні), будуть виразно дисонувати з таким вибором методів пізнання, складаючи антропологічну опозицію «феноменологізації» екзистенційних напрямків у філософії й мистецтві. У своїх «логічних дослідженнях» Е. Гуссерль вводить поняття «налаштованості» (Zumutesein), тобто певного емоційного ставлення, тип якого характеризує усяке пов'язане з ним переживання. Цей елемент «налаштованості» стає одним з головних в екзистенціалістській «структурі свідомості» та в онтології: на місце пізнавальної структури свідомості, що нібито визначає структуру об'єкта (традиційна позиція теорії пізнання в суб'єктивному ідеалізмі), ставиться емоційна структура свідомості, що набуває у зв'язку з цим нової назви – екзистенції.

Третє джерело екзистенціалізму – філософія життя, яка виникла в останній третині XIX століття і була проявом нездатності механістичної методології раціонально пояснити явища життя і психіки. Поняття «матерії», вона замінює поняттям «життя», яке стає основою світоспоглядання й теорії життя, соціальної й етичної доктрини, а під «життям» мається на увазі потік свідомості, психічне життя; виняткова рухливість, мінливість робить його недосяжним для раціональних засобів і доступним лише для безпосереднього переживання, інтуїції. Його внутрішня суперечливість, унікальність, незбагненність є відображеннями ірраціональності життя. Ф. Ніцше, А. Берґсон, О. Шпенґлер справили неабиякий вплив на екзистенціалізм. Передовсім, вони займають спільну позицію щодо наукового мислення і його застосовності до «людської реальності»; і ті, й інші вважають, що наука спрощує, знеособлює, об'єктивує життя.

Розвиток у філософії початку XX століття позитивістських та неокантіанських шкіл, які вбачали сенс філософії в дослідженні логічної форми знання (пізнання), породило як свого антипода онтологічні концепції, до яких належить і екзистенціалізм. Екзистенціалізм ставить питання про онтологію як аналітику людського існування. Оскільки пізнання є людською діяльністю, то воно, за М. Гайдеґґером, коріниться у способі буття людини, тобто в *Dasein*. «Людське буття *(Dasein)* володіє багатоплановим пріоритетом перед усім іншим сущим. По-перше, онтичним пріоритетом: це суще визначене у своєму бутті екзистенцією. По-друге, це онтологічний пріоритет: людське існування в собі є «онтологічним» на підставі своєї екзистенційної визначеності... По-третє, людське буття володіє пріоритетом як онтично-онтологічна умова можливості усіх онтологій» [15, с. 13]. Тож вихідний пункт онтології екзистенціалізму – людське існування. Приймаючи основну ідею феноменології Е. Гуссерля – розуміння феномена як того, в чому мають підставу видимість і явище, – М. Гайдеґґер намагається феноменологічно викласти, тобто описати структуру людського існування, яке безпосередньо відкривається інтуїції. Вихідна характеристика цієї структури – «буття-у-світі» *(In-der-Welt-Sein)*. Від неї неможливо відволіктись, вважає М. Гайдеґґер (на противагу Е. Гуссерлю). Однак це не означає, що людина перебуває у матеріальному світі, що означало б лише онтичне, тобто апостеріорне й таке, що підлягає емпіричному розглядові, відношення. Онтологічне філософське значення «буття-у-світі» полягає в тому, що воно – кореляція чи взаємозв'язок людського буття і світу, їхня принципова координація. «Буття-у-світі» є «буттям-з-(іншими)» і «буттям-самого-себе». «Екзистенційна філософія є висловлення (експресіонізм) моєї власної долі, але моя власна доля повинна висловлювати і долю світу та людини. Це не перехід від індивідуального до загального, а інтуїтивне розкриття універсального в індивідуальному» [2, с. 342], – повторює М. Бердяєв. Звідси, отже, можна сформулювати висновок про те, що таємниця буття осяжна лише в людському існуванні: за М. Гайдеґґером, «екзистенцією людини робиться прорив у ціле сущого. ...На підставі розуміння буття людина постає тієї конкретною відкритістю *(Da)*, чиїм буттям здійснюється відкриття, прорив у суще – так, щоб воно могло надавати певної самості собі як такому» [19, с. 132–133]. У цьому сенсі екзистенціалізм – це не академічна філософія, яку викладають з кафедр й уточнюють за допомогою професорських слововишуків (хоч і їх тут чимало). Це радше спосіб фіксації певних настроїв, досить широко розповсюджених у суспільстві. Отже, категорії екзистенціалізму «є категоріями самовисловлення, які мають на увазі певний душевний склад, емоційний комплекс особистості» [8, с. 151–152].

Як апріорні моменти людського існування тлумачить М. Гайдеґґер простір і час. Простір як конститутивна особливість «буття-у-світі» означається так: «Простір не перебуває в суб'єкті, і суб'єкт не розглядає світ, як наче б він перебував у просторі, але онтологічно розглядуваний «суб'єкт», людське буття, – є просторовими» [15, с. 111]. Інакше кажучи, основа поняття простору – це «просторовість» *(Räumlichkeit)* людського буття. Просторові відношення, що визначаються людським буттям і визначаються ним, М. Гайдеґґер означає поняттям «віддаленості» *(Entfernung)*, тобто онтологічним поняттям, яке протистоїть «онтичній» дистанції – у тому розумінні, що об'єктивно найкоротша дистанція, яка є «важким шляхом», може виявитись нескінченно далекою в сенсі «віддалення». Так само розглядає М. Гайдеґґер і час. Вульгарне розуміння часу, вважає він, вбачає у часі міру просторового руху, яку фіксує годинник. Насправді час, який стосується людського існування, є «часовість»: людське існування часове. З одного боку, філософ хоче вказати на той загальновідомий психологічний

факт, що сприймання часу залежить від суб'єкта, від його налаштованості: час, який відраховує годинник судді змагання, тягнеться безконечно для гравців команди, яка виграє з незначною перевагою, і летить нестримно для команди-супротивника; з іншого боку, М. Гайдеґґер відрізняється від філософів, які перетворювали час на «світовий» час, на «тривалість», що належить світові в цілому (зокрема, від А. Берґсона), – бо ця часовість означає скінченність нашого існування.

Прикладом такого розуміння часу може слугувати один з найперших фільмів італійського режисера Б. Бертолуччі «Перед революцією» (1964), герой якого промовляє у запалі теоретизування, що «час не існує», а набагато пізніше режисер підведе своєрідний підсумок. Його новела «Історія про воду», знята для збірки «На десять хвилин старший: Віолончель» (2002), відображає на сучасний манер і з сучасними персонажами давню індуську притчу. Мандруючи пустелею, Бог попросив людину принести йому води із ближнього села; прийшовши до села, чоловік тут оселяється, заводить родину, але одного разу під час грози втрачає її й знову опиняється в пустелі, де знову стрічає Бога. Бог дивується: чому так багато часу знадобилось, щоб принести води? Справді, час відносний і, тим не менш, дорогоцінний. Тому молодий режисер внутрішнім монологом свого героя (закадровий голос у фільмі «Перед революцією») зазначає: «У мене хвороба – ностальгія за теперішнім: я відчуваю, як спливають миттєвості, які я проживаю.. Я не можу змінити теперішнє – я приймаю його таким, як воно є». Врешті, майже усі герої цього режисера прагнуть повернутись у дитинство, де можна почати все спочатку, або поводяться по-дитячому навіть на порозі небуття. Час рухається вільно в обидва боки, даючи ілюзію, що існує безсмертя.

«Формально-екзистенційна цілість онтологічного структурного цілого присутності має бути охоплена в наступній структурі: буття присутності означає: попереду-себе-уже-буття-у-(світі) як буття-при (внутрішньосвітньому зустрічному сущому). Цим буттям заповнюється значення титулу *турбота*, використовуваного чисто онтологічно-екзистенційно. Вилученою із цього значення залишається будь-яка онтично взята буттєва тенденція, як стурбованість, відповідно безтурботність» [15, с. 192]. Ця ускладнена словесна структура висловлює основну онтологічну структуру людського буття – себто турботу. Одначе ж екзистенціал «турбота» вживається філософом не у звичному, побутовому (онтичному) сенсі (онтичне втілення турботи – уся земна, повсякденна стурбованість людини: тривога, смуток, клопіт) – онтологічно вона висловлює буттєву визначеність людини, причому таке розуміння турботи виникло у нього на підставі інтерпретації августинівської, тобто грецько-християнської антропології з урахуванням основних моментів Аристотеля [4, с. 82], але вже у міфології, за М. Гайдеґґером, відображено онтологічний (буттєвий) сенс турботи, звідки він і перейшов до християнства (на підтвердження цього філософ посилається на стародавній міф, використаний Й. В. Ґете у «Фаусті», де «Турбота» створила людину [повний текст див.: 15, с. 197–198]).

Гайдеґґерові дефініції буття не отримують всезагального прийняття у середовищі екзистенціалістів. Так, у пізніх роботах М. Бердяєва однією з провідних тем розмірковувань постає тема протилежності свободи й буття: «я», особистість, свобода протистоїть тепер не просто об'єктивації, не лише «світові феноменальному» – свобода протистоїть буттю як такому. «Саме буттю тепер оголошується війна в ім'я свободи» [5, с. 462], – зауважує П. Гайденко. Свобода непідвладна не лише природній чи соціальній необхідності, не лише світу об'єктивації, але й самому Богові, бо вона коріниться в «ніщо», у «безодні», яка передує буттю в небутті. А «Бог всемогутній стосовно буття, але це незастосовно до небуття» [1, с. 494]. Бунт проти всього, що не «я», набуває форми знаменитого афоризму: «Рабство у буття і є первинне рабство людини» [1, с. 498] – не випадково «Екзистенційна діалектика божественного й людського» відкривається словами: «Макс Штірнер сказав: *«Ich habe meine Sache auf Nichts gestellt»* – я заснував свою справу на ніщо. Я скажу: я заснував свою справу на свободі. Свобода є ніщо у сенсі реальностей природного світу, не є щось» [2, с. 341].

Понад те, свобода не просто «раніше» всього дійсного, актуального, оформленого, свобода на лише передує буттю, вона визначає собою і шлях буття. «Філософія, яка кладе в основу поняття буття, є натуралістичною метафізикою. Мислити дух як буття – значить мислити його натуралістично, як природу, як об'єкт, але дух не є об'єкт, не є природа, не є буття, дух є суб'єкт, є акт, є свобода. Первинний акт не є буття, буття – застиглий акт. Містики глибоко й правильно навчали, що Бог не є буття, що до Бога незастосовне обмежене поняття буття. Бог є, але не є буттям. «Я є сущий» – головний наголос на «я», а не на «сущому». «Я», особистість, первинніше від «буття», яке постає результатом категоріального мислення. *Особистість передує буттю*. ...Буття не має існування» [1, с. 494]. Відтак «онтологічне звабление», звабленя буттям стає для М. Бердяєва одним із джерел рабства людини: людина стає рабом буття, яке її повністю детермінує. Отже, онтологія може бути поневоленням людини.

М. Гайдеґґер намагався осягнути «сенс буття» через розгляд буття конкретної людини, оскільки, на його думку, справжнє буття «відкрите» лише і тільки людині. Однак він одразу ж застерігає від абсолютизації людського чинника. Адже якщо метафізика є істиною про суще в цілому, то до сущого в цілому належить і людина. «Можна навіть визнати, що людина у метафізиці бере на себе особливу роль постільки, поскільки вона шукає метафізичного пізнання, розгортає його, обґрунтовує й зберігає, передає через традицію – і також спотворює. Попри те це ще ніяк не дає права вважати людину мірою усіх речей, виокремити її як осереддя всього сущого й поставити її паном над усім сущим» [18, с. 174]. Отже, не потрібно робити з виняткових випадків Протагора, Р. Декарта й Ф. Ніцше правила для визначення сутності метафізики та її історії. На цьому наполягав у своїх роздумах і Ж.-П. Сартр: «Екзистенціалізм ніколи не розглядає людину як мету, адже людина завжди незвершена. Й тому ми не зобов'язані думати, що є якесь людство, якому можна поклонятись на кшталт Оґюста Конта» [13, с. 343]. Таким чином, «культ людства» і своєрідне обожнення людини шляхом визнання її абсолютної унікальності, проголошення людини господарем всього сущого приводить до гуманізму О. Конта (Ж.-П. Сартр називає такий гуманізм замкнутим) і – гіпотетично та ймовірно – до фашизму.

У своїй концепції буття М. Гайдеґґер відкидав усталене для західної традиції, починаючи ще від часів античності, розуміння «чистого» чи «справжнього» буття як чогось позачасового, що перебуває у сфері Вічності. Онтологічну основу людського існування складає, за М. Гайдеґґером, його скінченність. «Скінченність – не властивість, надана нам, а фундаментальний спосіб нашого буття. Якщо ми бажаємо стати тим, що ми є, ми не можемо відкинути цю скінченність чи обманути себе стосовно неї. Скінченність існує лише в істинній спрямованості до кінця» [20, с. 120]. Скінченність – це в принципі те саме, що й тимчасовість, тому час постає найсуттєвішою характеристикою буття, а переживання тимчасовості призводить до висунення на передній план роздумів таких понять, як турбота, страх, рішучість, совість та ін., з допомогою яких провадиться опис структури екзистенції.

Ствердження скінченності як справжньої буттєвої основи людського існування концептуально означає спростування ідеї безсмертя індивідуальної душі – і тим самим глибокий внутрішній розрив з християнською традицією. Однак у філософській системі М. Гайдеґґера це ще не означає повного відкидання виміру Вічності й Нескінченності у внутрішньому світі людини. Те, що здійснюється в цій зумовленості кінцем, є останнім усамітненням людини, коли кожен за себе як єдиний стоїть перед цілим. Оте «ціле» – не що інше, як Буття, яке, розкриваючи себе в людині, водночас аж ніяк не зводиться до людського існування. «Тому ми спочатку спробуємо мислити буття як буття. Це означає: *не пояснювати більше буття за допомогою чогось сущого*» [22, с. 120]. Але М. Гайдеґґер не дає однозначної дефініції Буття. Виходить, що Буття за суттю своєю – таємниця. Про Буття можна дати уявлення головним чином через негативні означення, тобто окресливши те, чим воно не є. Буття – не суще загалом, тобто «буття – це ніяка не річ» [17, с. 82], не сукупність предметів, конкретних речей світу. Можна припустити, що під цим поняттям приховується божественне начало. Однак М. Гайдеґґер не залишає в цьому плані жодних сумнівів: «Буття – це не Бог і не основа світу» [21, с. 329]. Отже, Буття постає чимось безособовим і позаособовим; це таємниче начало визначає людину, виявляючись у ній. Та й саму суть філософування німецький мислитель розглядав як «захоплення» людини Буттям; людина наче закинута у світ.

До творчості італійського режисера П.-П. Пазоліні усе це має прямий стосунок, який підкреслюється фінальним епізодом з його «Теореми» (1968), коли один з героїв – Паоло (це ім'я є алюзією біблійного порядку – перегук з одним із апостолів) – прийшовши до радикального рішення позбутися власності (він дарує свою фабрику робітникам), ніби зазнає переродження[1], переосмислює пройдений життєвий шлях, який не витримує жодної критичної перевірки, перестає бути буржуа – усе це підкреслюється метафоричною сценою на залізничному вокзалі, де він скидає з себе весь одяг, ніби символізуючи оновлення, початок нової екзистенції – і потім ми бачимо його оголеного в пустелі, він блукає серед пісків і пагорбів, а потім видає із себе несамовитий крик. Паоло ніби опиняється в іншому вимірі – екзистенційність такої метаморфози героя не викликає жодного сумніву, адже в просторах нового буття він знову опиниться перед тими ж проблемами, дилемами й таємницями (у цій ситуації варто згадати слова інтуїтивіста А. Берґсона – одного з прямих провісників екзистенціалізму – про крик новонародженого, яким нова людина висловлює неусвідомлене невдоволення світом, в який прийшла). Отже, своїм лементом Паоло ніби заявляє про своє існування, про необхідність визнання факту цього існування з боку решти людей, про усвідомлення суперечностей світу, до життя в якому він переродився, та про принципову неможливість їхнього подолання і спростування.

Мій лемент – щоб звернутися до вашого сумління чи до чиєїсь допомоги, але, можливо, щоби облаяти когось із вас. Мій лемент сповіщає у цій безлюдній місцині, що я існую, або ж що не лишень існую, але я є. Це лемент, у якого в глибині нудьги жевріє легкодухий натяк на надію, чи ж це лемент певності – цілком абсурдної – у тому, що відповість мені не повна безнадія [12, с. 47].

А через три роки після «Теореми» у знаменитому початку фільму «Останнє танго в Парижі» Б. Бертолуччі услід за потягом метро у ранковому місті камера показує нам чоловіка середніх років з неприхованими слідами втоми й розчарування на обличчі, який, піднімаючи вгору очі, надривно кричить: *«Fuckin' God!»* – наче викреслюючи Бога зі свого світу (отже, світ – буття загалом і людська екзистенція зокрема – ні в чому не схожий на Бога і жодною мірою не дозволяє сподіватись, розраховувати, покладатись на нього). До проблеми трансцендентного у Б. Бертолуччі ми ще звернемось окремо, а зараз і сам факт появи персонажа «Останнього танго», і його вигук, на наш погляд, слід вважати фрагментами тієї загальної ідеї, що характерна для всіх філософій, які зазвичай класифікуються як екзистенціалістські, – це те, що існування передує сутності. За Х. Ортеґою-і-Ґасетом, «життя не вибирає світ» [11, с. 39]. Інакше кажучи, ми не маємо впливу не те, як народимося і будемо існувати, нас просто вкинуто в існування, людина може своє життя лише визнати чи засудити. «..Філософське охоплююче поняття є захоплення людини, і саме людини в цілому, – вигнаної з повсякденності й загнаної в основу речей» [цит. за: 24, с. 255], – каже М. Гайдеґґер, вводячи до філософського обігу категорію *Dasein*.

Корисним для тлумачення цього пам'ятного для історії кіно вступного вигуку героя «Останнього танго» може бути й звернення до ідей Г. Марселя. Аналізуючи їх, Ф. Коплстон зауважує: якщо Г. Марсель і підкреслює первинність екзистенціального, то має на увазі, що «моя включеність у світ через моє тіло чи моя участь в бутті через «втілення» є екзистенційною й життєвою включеністю до того, як я об'єктивую певні концепти «его» й тіла, тому помилковим є починати з ідеї чи «сутності», скажімо, тіла і потім намагатись теоретично довести, що їй щось відповідає» [7, с. 150]. Це, звісно, не припиняє суперечок довкола *«Fuckin' God!»*, але дає наче «обхідне» тлумачення проблеми екзистенції. «Я присутній у світі як «втілений». Це не означає, що моє тіло звичайний інструмент, з допомогою якого я отримую послання (відчуття) з чужого для мене світу. Моє тіло не є інструментом, яким я володію в тому ж

[1] За режисерською концепцією, після спілкування з таємничим Гостем, який втілює персоніфіковане божество, Паоло осягає святість (так зване «розслідування святості», до якого вдається П.-П. Пазоліні у цьому фільмі, як і в однойменній повісті, є предметом окремого аналізу).

сенсі, що й окулярами. Дійсно, я можу сказати: «Я володію тілом», одначе ж мій зв'язок з моїм тілом не відображається адекватно словом «володіння». Він не відображається адекватно і фразою «Я є моє тіло». Ні те, ні інше відображення не адекватне» [12, с. 197–198]. Таким чином, моє ставлення до тіла «таємниче»; цей зв'язок не редукований, *sui generis*: він не може бути описаний у термінах типу «володіння», взятих зі світу об'єктів. Однак у будь-якому разі через «втілення» ми беремо участь в Бутті, передовсім у просторово-часовому світі. Тож постулат про те, що екзистенція передує есенції, є тим, що об'єднує філософії, які означаються як екзистенціалістські. Навіть поділ екзистенціалізмів на релігійний та атеїстичний, що перетворився на усталену норму в історії новітньої філософської думки, не може заперечити певної цілісності цієї філософської течії. Зокрема, Л. Сев наполягав, аналізуючи філософський спадок Ж. П. Сартра й А. Камю – «традиційних» атеїстичних мислителів, що «...у працях Сартра і Камю часто знаходили приховане християнство. І дійсно, щоразу, коли вони міркують про людське існування, з-під їхнього пера незмінно з'являються релігійні категорії: гріхопадіння, пекло, пристрасті, благодать, втілення і т.д. Замало підправити К'єркеґора словами Достоєвського: «Бог помер»[2], щоб екзистенціалістська людина перестала бути релігійною» [14, с. 293]. З огляду на це, ми можемо цілком погодитись з автором, який вважає, що атеїстичного екзистенціалізму не існує в принципі. Адже сама ідея людського існування, незалежно від історії, є ідеєю релігійною.

Відтак головним завданням тепер постає з'ясування визначальних особливостей буття людини у світі, тих атрибутивних характеристик, які і дають підстави вести розмову про власне людський статус буття, тож у **перспективі розгортання дослідження** варто розв'язати таке коло завдань: дослідити визначальні екзистенціали людського існування й пов'язати їх з відображенням у кіномистецтві протистояння атеїстично орієнтованого та релігійного екзистенціалізмів; розглянути екзистенціалістське бачення Бога в контексті західноєвропейського кінопроцесу й спробувати діагностувати причини зміни ролі християнства у духовному світі новітньої Європи;простежити суперечливість філософії екзистенціалізму стосовно тлумачення різними її представниками людського співбуття й можливостей здійснення свободи людини у зв'язку з відповідним кінематографічним матеріалом.

[2] Ймовірно, Л. Сев натякає на працю М. Гайдеґґера «Слова Ніцше *Бог помер*».

Список літератури:

1. Бердяев Н.А. О рабстве и свободе человека. Опыт персоналистической философии / Н.А. Бердяев // Опыт парадоксальной этики / Н.А. Бердяев. – М. : ООО «Издательство АСТ» ; Харьков : «Фолио», 2003. – (Philosophy). – С. 425–696.
2. Бердяев Н.А. Экзистенциальная диалектика божественного и человеческого / Н.А. Бердяев // Диалектика божественного и человеческого / Н.А. Бердяев. – М. : ООО «Издательство АСТ» ; Харьков: «Фолио», 2003. – (Philosophy). – С. 341–498.
3. Богомолов А.С. Основные течения современной буржуазной философии. Выпуск 3 / А.С. Богомолов. – М. : Высшая школа, 1970. – 80 с.
4. Габитова Р.М. Человек и общество в немецком экзистенциализме / Р.М. Габитова. – М. : Наука, 1972. – 224 с.
5. Гайденко П.П. Проблема свободы в экзистенциальной философии Н.А. Бердяева / П.П. Гайденко // Прорыв к трансцендентному : Новая онтология XX века / П.П. Гайденко. – М. : Республика, 1997. – (Философия на пороге нового тысячелетия). – С. 448–467.
6. Зотов А.Ф., Мельвиль Ю.К. Западная философия XX века / А.Ф. Зотов, Ю.К. Мельвиль. – М. : Проспект, 1998. – 432 с.
7. Коплстон Ф. История философии. XX век / Фредерик Коплстон ; [пер. с англ. П.А. Сафронов]. – М. : Центрполиграф, 2002. – 269 с.
8. Мамардашвили М.К. Категория социального бытия и метод его анализа в экзистенциализме Сартра / М.К. Мамардашвили // Современный экзистенциализм. – М. : Мысль, 1966. – С. 149–204.
9. Маньковская Н.М. Экзистенциализм в эстетике / Н.М. Маньковская // Лексикон нонклассики. Художественно-эстетическая культура XX века / Под ред. В.В. Бычкова. – М. : РОССПЭН, 2003. – (Серия «Summa culturologiae»). – С. 513–514.
10. Мельвиль Ю.К. Пути буржуазной философии XX века / Ю.К. Мельвиль. – М. : Мысль, 1983. – 247 с.
11. Ортеґа-і-Ґасет Х. Бунт мас / Хосе Ортеґа-і-Ґасет ; [пер. з ісп. В. Бурггардт] // Вибрані твори / Хосе Ортеґа-і-Ґасет. – К. : Основи, 1994. – С. 15–139.
12. Пазолини П.-П. Теорема / Пьер-Паоло Пазолини ; [пер. с ит. Л. Мельвиль] // Искусство кино. – 1992. – № 3. – С. 34–47.
13. Сартр Ж.-П. Экзистенциализм – это гуманизм / Жан-Поль Сартр ; [пер. с фр. А.А. Санин] // Сумерки богов / Сост. и общ. ред. А.А. Яковлев.– М. : Политиздат, 1990. – (Б-ка атеист. лит.). – С. 319–344.
14. Сэв Л. Современная французская философия / Люсьен Сэв ; [пер. с фр., общ. ред., вступ. ст. Г.А. Курсанов]. – М. : Прогресс, 1968. – 392 с.
15. Хайдеггер М. Бытие и время / Мартин Хайдеггер ; [пер. с нем. В.В. Бибихин]. – М. : Ad Marginem, 1997. – 452 с.
16. Хайдеггер М. Введение в метафизику / Мартин Хайдеггер ; [пер. с нем. Н.О. Гучинская]. – СПб. : НОУ – «Высшая религиозно-философская школа», 1998. – 304 с.
17. Хайдеггер М. Время и бытие / Мартин Хайдеггер ; [пер. с нем. А.С. Солодовникова] // М. Хайдеггер. Разговор на просёлочной дороге. Избранные статьи позднего периода творчества: Сборник / Мартин Хайдеггер / Под ред. А.Л. Доброхотова. – М. : Высшая школа, 1991. – (Б-ка философа). – С. 80–101.
18. Хайдеггер М. Европейский нигилизм / Мартин Хайдеггер ; [пер. с нем. В.В. Бибихин] // Ницше и пустота / Мартин Хайдеггер / Сост. О.В. Селин. – М. : Алгоритм ; Эксмо. – (Философский бестселлер). – С. 79–297.
19. Хайдеггер М. Кант и проблема метафизики / Мартин Хайдеггер ; [пер. с нем. О.В. Никифоров]. – М. : «Русское феноменологическое общество», издательство «Логос», 1997. – 176 с.
20. Хайдеггер М. Основные понятия метафизики / Мартин Хайдеггер ; [пер. с нем. В.В. Бибихин, А.В. Ахутин] // Вопросы философии. – 1989. – № 9. – С. 116–157.

21. Хайдеггер М. Письмо о гуманизме / Мартин Хайдеггер ; [пер. с нем. В. Бибихин] // Проблема человека в западной философии. – М. : Просвещение, 1988. – С. 314–356.
22. Хайдеггер М. Положение об основании / Мартин Хайдеггер ; [пер. с нем. О.А. Коваль] // Положение об основании. Статьи и фрагменты / Мартин Хайдеггер. – СПб. : Лаборатория метафизических исследований философского факультета СПбГУ, 1999. – (Серия «Метафизические исследования. Приложение к адьманаху»). – С. 17–213.
23. Хайдеггер М. Что такое метафизика? / Мартин Хайдеггер ; [пер. с нем. В.В. Бибихин]. – М. : Академический Проект, 2007. – 303 с. – (Философские технологии).
24. Шемякин Я.Г. История мировых религий / Я.Г. Шемякин. – М. : «РИПОЛ Классик», 2005. – 432 с.
25. Pamerleau W.C. Existentialist cinema / William C. Pamerleau. – London: Palgrave Macmillan, 2009. – 245 p.
26. Sen A. Being, Observations and Back / Arindam Sen [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://sayantangoswami.blogspot.com/2010/11/existentialism-in-cinema-by-arindam-sen.html
27. Toeplitz K.T. Świat bez grzuchu i jego obraz w filmie / Krzysztof Teodor Toeplitz. – Warszawa : Wydawnictwa Artystyczne I Filmove, 1964. – 176 s.

Бурый А.Р.
Дрогобычский государственный педагогического университет имени Ивана Франко

ОНТОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМАТИКА И ЕЁ АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ ИЗМЕРЕНИЯ: НА ПЕРЕСЕЧЕНИИ ЭКЗИСТЕНЦИАЛИЗМА И КИНОИСКУССТВА

Аннотация
Проанализированы некоторые положения онтологического учения экзистенциализма сквозь призму проблемы человеческого существования. Рассмотрены пространство и время как априорные моменты нашего бытия, установлена возможность трактовки бытия как специфической формы порабощения человека. Актуализированы также кинематографические рецепции экзистенциалистской онтологии.
Ключевые слова: онтология, экзистенциализм, бытия, время, пространство, киноискусство.

Buryj A.R.
Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko

ONTOLOGICAL PROBLEM AND ITS ANTHROPOLOGICAL DIMENSIONS: AT THE CROSSROADS OF EXISTENTIALISM AND FILM ART

Summary
The author analyzes certain thesis of ontological doctrine of existentialism from the viewpoint of the problem of human existence. The space and the time are considered as a priory moments of our existence, the possibility of elucidation of existence is defined as specific shape of human enslavement. There also have been emphasized cinematic reflections of existential ontology.
Keywords: ontology, existentialism, being, time, space, cinematography.

УДК 17.02

ОСНОВНІ МЕХАНІЗМИ ЕВОЛЮЦІЇ СИСТЕМИ СУСПІЛЬНОЇ МОРАЛІ

Надурак В.В.
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Досліджено основні механізми еволюції системи суспільної моралі. Встановлено, що експериментування суб'єктами мікрорівня з різними варіантами поведінки (мутація) приводить до появи кількох основних варіантів морально правильного рішення (конкуренція параметрів порядку на макрорівні). Коли один із паттернів перемагає, то він стає новим параметром порядку (моральною нормою). Процес еволюції системи суспільної моралі відбувався шляхом сепарування її норм і принципів від факторів культурного і природного середовища. Її адаптація до змін в середовищі проходила через внутрішні зміни, коли система у собі віднаходить ресурси для адекватної адаптивної реакції, а також шляхом залучення певних нормативних зразків з інших систем.

Ключові слова: система суспільної моралі, еволюція, адаптація, сепарування, диференціація, мікрорівень моральної практики, макрорівень моральної свідомості.

Постановка проблеми. Одним із продуктивних шляхів розвитку науки є застосування моделей, які були відкриті в одних галузях знань, до об'єктів, що вивчаються іншими. Прикладом успішності таких «переносів» може бути теорія еволюції, яка дала змогу по-новому поглянути на процес розвитку суспільства, внаслідок чого поняття «соціальна еволюція» стало загальновживаним у суспільних науках. Також досить давно термінологічний апарат еволюційної теорії використовуються науковцями, коли йде мова про дослідження різноманітних культурних феноменів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Культурну еволюцію в поняттях, запозичених з еволюційної біології описує британський дослідник Джейсон Мак-Кінзі Александер (Jason McKenzie Alexander) [1, с. 19]. Культуру як систему спадкової мінливості вивчають американські дослідники Пітер Річерсон (Peter J. Richerson), Роберт Бойд (Robert Boyd) і Джозеф Генріч (Joseph Henrich) [2]. Згадують дані дослідники і про існування еволюційних механізмів у розвитку моралі. Підтримку подібних ідей можна також зустріти у Володимира Бакштановського, Юрія Согомонова, Фрідріха Гайєка та ін. Таким чином, на сьогоднішній день багато дослідників погоджуються з думкою, що розвиток моралі можна описати в термінах теорії еволюції. Тому метою нашої статті буде висвітлення того, як саме відбувається еволюція моралі, а не доведення того факту, що вона має місце.

Виклад основного матеріалу. Згідно із розробленим нами синергетичним підходом до вивчення системи суспільної моралі у її структурі можуть бути виділені два рівні: мікрорівень моральної практики (включає членів певної спільноти, які, переймаючи прийняті в ній моральні орієнтири у власну індивідуальну моральну свідомість, утілюють її в життєвій практиці) і макрорівень моральної свідомості, складові якого прийнято називати параметрами порядку (етичні норми, принципи, цінності, правила). Макрорівень підпорядковує собі елементи мікрорівня (тобто суб'єктів моральної практики) і визначає їх поведінку. Разом із тим між цими рівнями існує циклічна причинність, адже суб'єкти не тільки підпорядковуються моральним орієнтирам, але й створюють їх у своїй взаємодії [3, с. 21-22].

Герман Хакен (один із засновників синергетики), пояснюючи те, як виникають у системі параметри порядку, наводить приклад природного відбору за Дарвіном: «Взаємодія між мутаціями (випадкові події на мікрорівні) і відбором (конкуренція між формами (модами) на макрорівні) веде до формування макроскопічних паттернів (структур)...» [4, с. 8943]. Застосувавши цю модель до системи суспільної моралі, отримуємо наступний результат.

Коли виникає ситуація, моральне регулювання якої відсутнє, то щодо неї індивіди переважно допускають різні варіанти поведінки (мутація на мікрорівні за Хакеном) і разом із цим відбувається процес пошуку морально прийнятного рішення, що, врешті, приводить до появи певних варіантів того, яким же буде морально правильний вчинок у даній ситуації (конкуренція параметрів порядку на макрорівні). Урешті, один із паттернів (англ. *pattern* – зразок, приклад, шаблон, форма, модель, схема) перемагає і стає новим параметром порядку, тобто ця модель поведінки закріплюється як моральний зразок у моральній свідомості. Цей процес відбувається набагато швидше за біологічну еволюцію, адже «мутації» в моралі, як і всі культурні мутації, розповсюджуються горизонтально, тобто шляхом копіювання іншими членами групи, а не через генетичні зміни, що успадковуються тільки нащадками [5, с. 818]. Для того, щоб перемогти в конкуренції, новий параметр порядку повинен відповідати керуючим факторам системи суспільної моралі в тому вигляді, у якому вони впливають у той момент на систему (керуючими факторами ми називаємо ті чинники зовнішнього щодо системи моралі середовища, які мають найбільший вплив на її розвиток [3, с. 27-28]), і бути достатньо адекватним до ситуації, яку необхідно вирішити. У момент конкуренції можуть, наприклад, з'являтися рішення, які адекватні до ситуації, однак суперечать одному з керуючих факторів (наприклад, релігійним уявленням, які панують у суспільстві), тому вони не пройдуть відбір. Аналогічно можуть з'явитися прийнятні рішення з точки зору всіх керуючих факторів, проте вони виявляться неадекватними до ситуації (надто ідеалізованими, складними у виконанні тощо) і теж не пройдуть відбір.

Толкотт Парсонс, аналізуючи особливості соціальної еволюції, писав, що «найбільш важливим для еволюційної перспективи є процес посилення адаптивних можливостей» [6, с. 114]. Відбувається цей процес двома шляхами: завдяки виникненню всередині суспільства нового типу структури, або ж через культурну взаємодію і залучення інших факторів в поєднанні з новим типом структури, що виникли всередині інших суспільств [6, с. 114].

Зауважені Т. Парсонсом шляхи посилення адаптивних можливостей властиві також системі

© Надурак В.В., 2014

суспільної моралі і їх умовно можна назвати «внутрішнім» та «зовнішнім». Перший характеризується тим, що завдяки внутрішнім змінам система у собі віднаходить ресурси для адекватної адаптивної реакції на зміни в середовищі. «Зовнішній» шлях має місце тоді, коли система суспільної моралі залучає певні нормативні зразки з інших систем. Можливий і третій шлях, який передбачає поєднання «внутрішньої» та зовнішньої адаптацій.

Одним із способів, яким здійснюється внутрішня адаптація, є, на нашу думку, механізм, подібний до того, який Т. Парсонс назвав «диференціацією». Під цим поняттям він мав на увазі процес, коли «елемент, підсистема або набір елементів і підсистем, володіючи своїм відносно чітко визначеним місцем в суспільстві, з часом ділиться на декілька елементів чи систем (як правило, дві), що відрізняються і за структурою, і за функціональною роллю в рамках більшої системи» [6, с. 114]. Для прикладу він бере домашнє господарство, яке в сільськогосподарському суспільстві є одночасно місцем проживання і елементом виробництва. Але в інших суспільствах виробнича діяльність здійснюється у спеціалізованих місцях (фабрики, офіси), а люди які в них працюють, одночасно є членами сімейного домашнього господарства. Тобто суспільна еволюція привела до відокремлення від сімейного господарства місць, де здійснюється виробнича діяльність. До речі, Парсонс зауважує, що при цьому повинна відбуватись також певна диференціація на рівні норм, та специфікація загальних ціннісних зразків стосовно різних ситуацій [6, с. 114].

Подібний, хоча й не аналогічний процес має місце в еволюції моральних норм. На певному етапі розвитку суспільства з'являються види діяльності чи ситуації, для яких поки не існує морального нормативного регулювання. В такому разі існуючі до цього моральні норми і принципи, які регулювали подібні ситуації чи сфери, можуть почати застосовуватись до нових випадків. В процесі такого застосування часто з'ясовується, що необхідно провести модифікацію цих норм, для більш адекватного реагування на новий тип ситуації. Таким чином на основі попередньої норми виникає новий специфічний зразок. Наприклад, з появою спорту в ньому починають застосовуватись моральній норми, які «диференціювались» від норм, що діяли у військовій справі. Так, відомо, що для лицаря було ганебним вбивати суперника, який опинився у різко невигідних умовах (впав з коня, випав меч тощо), тому він давав йому змогу виправити ситуацію і тільки після того продовжував бій. Аналогічним чином у футболі виникла норма «чесної гри», за якою необхідно припинити гру, вибивши м'яч за межі поля, коли хтось із суперників не може продовжити гру внаслідок травми. Також, за приклад можна взяти нові моральні норми, які в сучасному світі регулюють ставлення до тварин. Виникали вони внаслідок диференціації норм, що регулювали ставлення до людей, із відповідною корекцією до предмету регуляції.

Еволюційний розвиток системи суспільної моралі не обов'язково приводить до створення найкращих норм. Ніклас Луман, ведучи мову про еволюцію систем, зазначає, що «відбір з необхідністю не гарантує хороших результатів. У довготривалій перспективі він ще повинен витримати перевірку можливості його стабілізації» [7, с. 20]. Ф. Гайєк, аналізуючи основні ознаки еволюції морального нормативного порядку зазначає, що «характер цієї еволюції не є прямолінійним, він формувався у процесі постійних спроб та помилок, безперервного експериментування у сферах, де відбувалось «суперництво» між порядками різного типу» [8]. Іншими словами ця еволюція нагадувала генетичні мутації, тому й Ф. Гаєк називає її експериментуванням. Як відомо, значна частина мутацій у природі виявляються нейтральними або ж навіть шкідливими. Це ж стосується й норм поведінки, тому робити висновок «що будь-яке усталене правило неминуче і завжди сприяє виживанню і росту популяції, яка йому слідує, було б невірно» [там само], звідси й зауваження Ф. Гаєйка про те, що він «не стверджує, що результати групового відбору традицій, неминуче є хорошими» [там само]. Ми цілком погоджуємось з такою точкою зору і стверджуємо, що самоорганізація та еволюція хоча й постають основними шляхами формування морального нормативного порядку, проте не завжди їх результати будуть найкращими (тобто адекватними керуючим факторам чи функції регулювання поведінки).

На завершення нашої статті варто детальніше описати процес історичної еволюції системи суспільної моралі.

На тваринній стадії людської еволюції основну роль у регулюванні поведінки відігравали біологічні механізми. Вони, фактично, повністю диктували існуючі форми поведінки. Можна сказати, що в цей час нормативність (точніше «протонормативність», оскільки з сучасною нормативністю вона подібна тільки тим, що регулює поведінку) була невіддільна від людської природи. Ті форми поведінки, які диктувала природа (через емпатію, материнський інстинкт і т.п.), зовні, звичайно, можуть нагадувати мораль, проте вони нею не були, а являли собою тільки інстинкт.

Зі становленням Homo Sapiens та появою складніших і масштабніших спільнот, які вже не ґрунтувались виключно на кровній спорідненості, на людські стосунки починає активніше впливати такий фактор, як потреба співжиття (тобто необхідність у співіснуванні з метою виживання [3, с. 44]). Вона диктувала нові форми поведінки, що згодом стали однією із фундаментальних засад моралі (в основному, вони зосереджувались навколо принципу справедливості). Щоправда тоді та поведінка, яку люди чинили під стимулом даної необхідності (наприклад рівний розподіл благ) зумовлювалась не існуванням морального принципу, якому люди свідомо підпорядковували свою діяльність, а лишень *практичною потребою* спільно жити і діяти, без чого виживання було неможливим.

Важливим моментом, після якого почалось формування системи суспільної моралі, була сепарація уявлення про вчинок від самого вчинку, який диктувався іншими стимулами (потребою співіснувати, інстинктами). Це стало можливим завдяки мові. Тільки з її появою з'являється макрорівень системи суспільної моралі – колективні уявлення про прийнятні і неприйнятні форми поведінки, які регулюють діяльність індивідів. Для того, щоб ці уявлення з'явились і стали колективними феноменом, звичайно, ж необхідна мова, яка у зв'язці з мисленням формулює та поширює символічні норми, які регулюють поведінку.

Оскільки на цьому етапі з'являється макрорівень системи суспільної моралі, якому підпорядковуються елементи макрорівня (люди), то, з

точки зору синергетики, всі необхідні компоненти, які властиві складній системі, вже існували та перебували у системному зв'язку між собою. Саме тому можна вважати, що саме в цей час виникає система суспільної моралі (хоча й порівняно із сучасними системами вона може бути охарактеризована як примітивна).

Разом з розвитком мови відбуваються становлення культури, яка стає ще одним чинником, що починає впливати на норми поведінки. На початковому етапі культура розвивалась як цілісний синкретичний феномен, тому відділити нормативні орієнтири поведінки від традиції, релігії чи міфології можна тільки умовно. Проте в міру розвитку цивілізації в культурі починає відбуватись процес диференціації, коли її складові постають як відносно самостійні феномени. На певному етапі цей процес торкається і моралі, коли на макрорівні з'являються уявлення про допустиме і недопустиме певною мірою дистанційовані від того, що диктує традиція, релігія, міфологія. Саме по відношенню до цього етапу можна вживати поняття «мораль» у сучасному значенні цього слова.

Звичайно, на макрорівень моральної свідомості суспільства надалі продовжують впливати інші культурні феномени. Проте мораль стає все ж самостійним утворенням, яким можна керуватись у житті, не задумуючись про те, чи відповідає вона релігії, традиції тощо (хоча й це не означає, що всі так чинять, адже багато хто в моральних міркуваннях і надалі свідомо враховує, наприклад, релігійний фактор; проте важливо саме те, що з'являється така можливість, адже це свідчить про існування відповідного феномену як самостійного утворення).

Отже, з написаного випливає, що мораль наче «проростає» зі свого середовища, спочатку будучи тільки його функцією і тільки з часом стаючи самостійним феноменом із власною специфікою та законами. Разом з тим, вона зберігає зв'язок зі своїм середовищем, зазнаючи його впливу і чинячи зворотний вплив.

Висновки. Таким чином, використання щодо розвитку системи суспільної моралі понять, якими описують еволюцію біологічних систем, дало змогу більш детально описати її розвиток. Коли виникає ситуація, моральне регулювання якої відсутнє, то щодо неї індивіди переважно допускають різні варіанти поведінки (мутація), і разом з цим відбувається процес пошуку морально прийнятного рішення (відбір), що, врешті, приводить до появи певних варіантів того, яким же буде морально правильний учинок у даній ситуації (конкуренція параметрів порядку на макрорівні). Урешті, один із варіантів перемагає і стає новим параметром порядку, тобто ця модель поведінки закріплюється в моральній свідомості як моральний зразок. Процес еволюції системи суспільної моралі відбувалося через сепарування її норм і принципів від факторів культурного і природного (йдеться про людську природу) середовища. Її адаптація до змін в середовищі проходила через внутрішні процеси, коли система у собі віднаходить ресурси для адекватної адаптивної реакції на зміни в середовищі, а також шляхом залучення певних нормативних зразків з інших систем. Детальніше дослідження кожної з описаних сторін еволюції системи суспільної моралі може бути перспективним напрямком подальших досліджень.

Список літератури:

1. Alexander J. McKenzie. The Structural Evolution of Morality / Jason McKenzie Alexander. – Cambridge : Cambridge University Press, 2008. – 312 p.
2. Richerson P. Gene-culture coevolution in the age of genomics / Peter J. Richerson, Robert Boyd, Joseph Henrich // Proceedings of the National Academy of Sciences. – 2010. – Vol. 107. – Issue 2. – P. 8985–8992.
3. Надурак В. В. Система суспільної моралі: синергетичний підхід / Надурак Віталій. – Івано-Франківськ : Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2014. – 230 с.
4. Haken H. Synergetics. Basic concepts / Herrman Haken // Encyclopedia of Complexity and System Science. – Springer, 2009. – P. 8926–8946.
5. Haidt J. Morality / Jonathan Haidt, Selin Kesebir // Handbook of Social Psychology. – Hoboken, New Jrsey : Wiley, 2010. – Vol. 2. – P. 797–832.
6. Парсонс Т. Понятие общества: компоненты и их взаимоотношения / Толкотт Парсонс // THESIS. – 1993. – Вып. 2. – С. 94-122.
7. Луман Н. Общество как социальная система / Никлас Луман. – М. : Логос, 2004. – 232 с.
8. Хайек Фридрих Август. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма / Фридрих Август фон Хайек / http://libertarium.ru/l_lib_conceit0?NO_COMMENTS=1&PRINT_VIEW=1

Надурак В.В.
Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника

ОСНОВНЫЕ МЕХАНИЗМЫ ЭВОЛЮЦИИ СИСТЕМЫ ОБЩЕСТВЕННОЙ МОРАЛИ

Аннотация
Исследованы основные механизмы эволюции системы общественной морали. Установлено, что экспериментирование субъектами микроуровня с разными вариантами поведения (мутация) приводит к появлению нескольких основных вариантов морально правильного решения (конкуренция параметров порядка на макроуровне). Когда один из паттернов побеждает, то он становится новым параметром порядка (моральной нормой). Процесс эволюции системы общественной морали происходил путем сепарирования ее норм и принципов от факторов природной и культурной среды. Адаптация к изменениям в среде происходит через внутренние изменения, когда система находит в себе ресурсы для адекватной адаптивной реакции, а также путем привлечения нормативных образцов из других систем.
Ключевые слова: система общественной морали, эволюция, адаптация, сепарация, дифференциация, микроуровень моральной практики, макроуровень морального сознания.

Nadurak V.V.
Carpathian National University named after Vasyl Stefanik

THE MAIN MECHANISMS OF EVOLUTION OF THE SYSTEM OF SOCIAL MORALITY

Summary
The basic mechanisms of evolution of the system of social morality are investigated in the paper. Found that experimentation by subjects of micro level with different models of behaviors (mutation) leads to the appearance of several major versions of morally correct decision (competition of order parameters at the macro level). When one of patterns wins, it becomes the new order parameter (moral norm). The process of evolution of the system of social morality occurred by separation of its norms and principles from factors of cultural and natural environment. Adapting to changes in the environment occurs through internal changes, when the system finds in itself resources for adequate adaptive response, as well as by involving normative samples from other systems.
Keywords: system of social morality, evolution, adaptation, separation, differentiation, micro level of moral practice, macro level of moral consciousness.

УДК 373.033+504.75

ЕКОЛОГІЧНА ЕСТЕТИКА ЯК РЕФЛЕКСІЯ НАД ЕКОЛОГІЧНИМИ КРИЗАМИ

Філяніна Н.М.
Національний фармацевтичний університет

Аналізується роль мистецтва в осягненні екологічної кризи в антропологічному вимірі. Досліджуються зміни ролі і функцій мистецтва, біомистецтво як можливість переосмислення меж маніпулювання життям. Розглядаються становлення екологічної естетики, її завдання та особливості формування понятійного апарату.
Ключові слова: екологічна криза, мистецтво, прекрасне, краса природи, екологічна естетика.

Постановка проблеми. Письменники та представники різних видів мистецтва протягом тривалого часу піднімають в своєму творчому доробку глобальні проблеми людства, заздалегідь передбачаючи їх, випереджаючи час і даючи змогу науковцям розмірковувати над поставленими актуальними питаннями завчасно. Доказам цього може слугувати думка З. Фройда, наведена у монографії О. Оніщенко, про те, що письменники в своїй здатності осягнення проблеми випереджають вчених, оскільки здатні бачити набагато глибше від них [7].

Аналізуючи феноменологію та герменевтику у структурі філософської та гуманітарної освіти В. Кебуладзе вважає, що наскрізна ідея головного твору Ганса-Георга Гадамера «Істина і метод» полягає в тому, що істина може поставати перед нами не лише завдяки застосуванню наукового методу, а в інших духовних практиках: «Для самого Гадамера – це історичний досвід і мистецтво» [6, с. 52-53]. Відповідно, письменники, музиканти, представники синтетичних мистецтв не можуть залишити поза увагою й виклики екологічних криз в їхніх антропологічних вимірах.

Формування цілей статті. Спираючись на наведені вище оцінки ролі мистецтва в осягнені дійсності, в статті буде здійснена спроба:

· розглянути ставлення представників гуманітарної сфери, у тому числі й митців, до сучасної екологічної кризи та способів осягнення ними викликів сьогодення;

· проаналізувати внесок митців у розуміння природи та зв'язків людини та природного світу, а також шляхів подолання екологічної кризи.

Пошук та аналіз відповідей на ці питання є важливим аспектом дослідження екологічної проблематики, оскільки сприйняття причин та способів

© Філяніна Н.М., 2014

розв'язання екологічних криз завжди є плюралістичним. Це випливає, по-перше, з того, що самі екологічні кризи зумовлені цілим комплексом причин; по-друге, будь-які складні та багатошарові проблеми, до яких належать і екологічні проблеми сучасності, передбачає необхідність розгляду й апробації різноманітних шляхів їх розв'язання. Вони охоплюють наукові, технологічні, економічні рішення (підходи), а також погляд на довкілля з позицій морально-етичних та естетичних цінностей.

Виклад основного матеріалу. Звернімося до запропонованого О. Онищенко поняття теоретико-практичного паритету, яке відображає вагомий внесок митців у розвиток засад гуманітарного знання, багатовекторність їхньої творчості. Суть цього поняття полягає у тому, що «на теренах світової культури почала досить виразно вимальовуватися тенденція, яка засвідчувала тяжіння митців до своєрідної дослідницької діяльності, зумовивши їхнє безпосереднє звернення до визначних теоретичних здобутків у царині гуманітарного знання» [7, с. 9].

Відповідно до теми дослідження, нас, насамперед, цікавитиме не так внесок митців у вивчення художньої творчості та культуротворення, як їхній внесок у розуміння екологічної кризи як чинника, що протистоїть культуротворенню й руйнує людину, та осмислення шляхів подолання екологічної кризи, як умови збереження людини та культури.

Так, наприкінці XIX – початку XX ст. свій голос на захист природи, що стрімко руйнувалася під натиском індустріалізації та урбанізації, виразно підняли письменники, вчені-натуралісти, громадські діячі, митці, котрі пропонували розглядати природу «як джерело гармонії та стабільності, здатне протистояти руйнівній силі індустріальної цивілізації, що стрімко змінювала світ» [2, с. 15]. Вони були неабияк занепокоєні виснаженням природних ресурсів, занепадом природно-культурної спадщини, що ставало причиною внутрішньої кризи людини, її дискомфорту, втрати сенсу буття. Активна природоохоронна позиція письменників, митців, діячів культури сприяла не лише формуванню ідеалізованих уявлень про природний порядок, якого слід дотримуватися в суспільному житті, а й спонукала суспільство до активних дій на захист взірців незайманої дикої природи та природно-культурної спадщини [2, с. 15].

«Істотною властивістю мистецтва, – зазначає С. Грабовський, – є можливість позараціонального доповнення раціональних проектів, раціональних орієнтацій світоглядного пошуку» [3, с. 196]. Такі проективні детермінанти, як мрія, надія, віра в майбутнє, ідеал, чекання й прагнення, вважає дослідник, здатні концентрувати навколо себе духовно-чуттєві, ціннісно-художні прагнення людини до освоєння майбутнього, до перспектив людства та його долі. С. Грабовський називає їх художніми «згущеннями». «Як специфічний продукт духовно-практичного освоєння світу, – аргументує свою думку далі С. Грабовський, – мистецтво мобільно реагує на зміни у сфері людської життєдіяльності, зсуви в орієнтаціях і потребах, свідомості й умонастроях людей» [3, с. 196]. Відповідно, до числа соціокультурних ролей мистецтва входить осягнення духу часу, розпізнання та виявлення типологічного світовідчуття епохи, завбачення соціальних перспектив. Отже, робить висновок дослідник, мистецтво – це «надзвичайно чутливий барометр для виявлення паростків нового у соціальному житті, віднайдення проблем, які людству ще належить розв'язати» [3, с. 196].

Таким чином, актуалізується необхідність доповнення раціонального пізнання законів функціонування природи осягненням прихованих в ній смислів та їх витлумаченням (за Блюменбергом), що має сприяти глибшому розумінню як внутрішнього світу людини, так і світу, в якому вона живе [1]. Одним із способів такого осягнення природи може бути «прочитання» природи подібно до прочитання книги.

«Приборкання пристрастей, які ототожнювалися з природною стихією, – пише О. Павлова, – було завданням всієї логоцентричної філософії. Неможливість повного контролю над почуттями у раціональний спосіб викликало відчай у просвітників. Але у своєму раціоналістичному прагненні граничнo абсолютизувати розум вони не усвідомлювати, що мистецтво стало не лише технікою вироблення, культивування почуттів, а й контролю над ними. Контролю не стільки у розумінні «очищення почуттів» (Аристотель) і надання їм морального, дидактичного змісту (на що сподівалися представники класицизму), а й тому, що до спустошення почуттів веде абсолютизація естетичного, як це доводить естетизм («Сад і романтики»)» [8, с. 129]. Внаслідок цього людина залишається беззахисною перед «прірвою своїх почутті» і не може раціонально визначити їх правильність. Тому цю функцію на себе перебирає мистецтво: «Мистецтво не лише утворює універсальні моделі досвіду переживання світу, а й залишається єдиним способом такого досвіду у цивілізаційному процесі» [8, с. 129].

Сьогодні людство стоїть перед низкою викликів, які, з одного боку, формують нові запити до мистецтва, створюють новий суспільний дискурс та нові проекції їх мистецького осмислення, з іншого, – змінюють саме мистецтво, генеруючи як нові напрями, стилі, форми мистецтва, так і філософські рефлексії над ними.

Виникнення нових напрямів, форм і стилів мистецтва пов'язано з двома фундаментальними чинниками сучасності:

· стрімким розвитком науки, техніки і технологій, що проникає в усі сфери буття, видозмінюючи природу, навколишній світ і життєдіяльність людини, включно з мистецтвом;

· деградацією навколишнього природного середовища, втратою видів рослин і тварин, бурхливим розвитком урбанізаційних процесів, витісненням природного штучним, що має наслідком порушення рівноваги не лише в природі, а й в зв'язках людини з природою, порушенням емоційної та психологічної рівноваги.

Мистецтво також чутливо реагує на стани людини в такому «збідненому» середовищі, намагаючись, з одного боку, відновити втрачену рівновагу, привертаючи мистецькими засобами увагу людини та суспільства до екокризових ситуацій і апелюючи при цьому до чуттєво-емоційної сфери людини; з іншого, – виконати компенсаторну функцію, намагаючись мистецькими засобами компенсувати втрачені ланки в стосунках людини з природою.

Філософські рефлексії над цими тенденціями, що стосуються зміни ролі і функцій мистецтва, виявляють себе в переосмисленні ролі мистецького осягнення світу, ґенезу мистецтва та його функцій.

Для ілюстрації сказаного вище ми звернемося до *біомистецтва* та *екологічної (інвайронментальної) естетики.*

Біомистецтво, що почало формуватися й розвиватися з кінця 1980-х років, репрезентує напрям мистецьких практик маніпулювання живими організмами й самим життям з використанням науково-технічного інструментарію сучасної біології. Розвиток його тісно пов'язаний з розвитком біотехнологій, які не лише розширюють діапазон людської перетворювальної діяльності і надають нові діапазони управління біологічними процесами, а й спонукають філософську думку «критично переосмислити бачення життя та припустимі межі маніпулювання ним з позицій, які людина визначає собі в цьому світі» [5, с. 246].

Досліджуючи біомистецтво, український філософ Ю.А. Іщенко вважає, що, звертаючись до біотехнологій, митець покладає на себе місію допомогти дослідити ймовірні моделі майбутнього, завдяки використанню нових зображувальних засобів. Сучасне біомистецтво безпосередньо маніпулює живими організмами, не задовольняючись традиційними «коментаторськими» практиками візуального мистецтва (живопис, фотографія, екранно-цифрове мистецтво). В основі біомистецтва лежить бажання дослідним шляхом осмислити феноменологічні аспекти маніпулювання життям. Якщо художник і насправді є провидцем, то деякі з цих художників, припускає Ю.А. Іщенко, «готують суспільство до майбутніх змін в галузі біотехнологій», або до викорінення «відизму» [5, с. 247], тобто неспроможності передбачити всі наслідки науково-розвитку прогресу і розвитку біотехнологій зокрема. Він також констатує, що біологічні/еволюційні закони стають сьогодні об'єктом вивчення не лише науковців, а й митців, котрі розглядають досягнення сучасних біотехнологій як «свіжу палітру для артистичного самовираження» [5, с. 247].

Біомистецтво надає можливість продемонструвати і, як наслідок, відчути, осмислити та пережити наслідки творіння людських рук та, водночас, зрозуміти їх як «відлуння людської уяви, викликане споконвічними роздумами про життя й царину живих організмів» [5, с. 247].

На відміну від біомистецтва, екологічна (інвайронментальна) екологія звертається до природи як до взірця, на який слід орієнтуватися в творчому процесі.

Важко заперечувати те, що природа в усьому своєму розмаїті: природні ландшафти, гори, ліси, річки, озера, рослини й тварини, – має значний естетичний вплив на людину. На тлі екологічної та гуманітарної криз, взаємопов'язаність і взаємообумовленість яких є вже цілком очевидними, дослідники все частіше звертаються до теми розширення методологічного інструментарію науково-природничого пізнання та застосування методів гуманітарних наук. В якості прикладу можна навести *екологічну*, або *інвайронментальну естетику* (environmental aesthetic) [11]. Російська дослідниця А.Ю. Гусєва вважає, що екологічна естетика є органічною та невід'ємною частиною сучасного «гуманітарно-екологічного дискурсу» [4].

Як будь-яка нова царина досліджень, екологічна естетика переживає етап становлення свого понятійно-категоріального апарату, а також визначення предмету, методу та завдань дослідження. Екологічна (інвайронментальна) естетика – це достатньо новий і мало розроблений напрям філософських досліджень на вітчизняних теренах. Разом з тим, доволі широке коло питань естетичного оцінювання природи і довкілля загалом доволі активно досліджувалося в українській філософії як в контексті філософії культури, так й в контексті світоглядної проблематики та духовності.

Насамперед, впадає в око відсутність єдиного узгодженого терміну, що описує цю сферу досліджень у вітчизняній науці, де поряд з терміном «екологічна естетика» широко використовуються як синоніми й такі назви як «естетика природи», «естетика навколишнього середовища», «естетична екологія». Причому ці поняття використовуються без розрізнення специфіки формування змісту визначальних питань та специфіки їхнього функціонування [9].

Зокрема, екологічну естетику визначають як естетику реального світу, що охоплює природне довкілля, культурне довкілля та сконструйоване довкілля, тобто довкілля, що сформувалося під впливом людської діяльності. В англомовних джерелах зазвичай послуговуються терміном *environmental aesthetics*. Англійський термін *environmental* українською перекладають і як *«екологічний»*, і як *«інвайронментальний»*. Частина науковців використовують ці поняття як синонімічні, але зазвичай перевагу надають терміну *«екологічний»*.

Ряд авторів розрізняють ці поняття, пов'язуючи поняття «екологічний» з природою, природним довкіллям, а «інвайронтентальний» – з довкіллям, що зазнало трансформацій внаслідок людської діяльності. Так, упродовж XX ст. термін «довкілля» набув широкого вжитку не лише в науково-природничому, а й у суспільно-науковому, загальнокультурному, суспільно-політичному лексиконі, де поняття «середовище», «довкілля» (environment) набуває різноманітних змістів. В умовах загострення екологічних криз поняття «довкілля» ототожнюється не так з природою, скільки вміщує її як певний компонент, складову, а то й протиставляється їй. Довкілля також розуміють як перетворену природу, а за умов стрімкого погіршення стану природних екосистем, поняття «довкілля» стає синонімом зруйнованої, спотвореної природи [2, с. 60]. Ті, хто ототожнює довкілля з природою наполягають на необхідності її збереження в «чистому», еталонному вигляді, звівши до мінімуму людське втручання в таке довкілля.

Протилежна позиція полягає в тому, що соціальні відносини та людська діяльність перетворюють природу на довкілля (урбанізоване, техногенне, соціокультурне, рекреаційне тощо). Відповідно, довкілля охоплює як власне компоненти природи і природних екосистем, так і людину та артефакти людської діяльності. Прибічники такого підходу наголошують на необхідності удосконалення «способів продукування довкілля, управління ним та усунення негативних наслідків людської діяльності» (забруднення ґрунтів, води, повітря, вирубування лісів тощо), покладаючись значною мірою на можливості науково-технічного прогресу, удосконалення суспільних інститутів, інформування, освіту й просвітництво тощо [2, с. 60].

Такий підхід до розуміння відмінностей між природою та довкіллям братиметься нами за основу для використання термінів «екологічна естетика» та «інвайронментальна естетика» і відповідного їх розрізнення. В тих випадках, коли йтиметься про естетичне оцінювання власне природи, ми послуговуватимемося терміном *«екологічна естетика»*, а коли розглядатимуться питання, пов'язані з естетикою довкілля, що зазнало антропогенних впливів, ми використовуватимемо термін *«інвайронментальна*

естетика». Але під час розгляду загальних підвалин цього напряму досліджень ми позначатимемо його як *екологічна (інвайронментальна) естетика.*

Екологічна (інвайронментальна) естетика певною мірою протистоїть уявному світу мистецтва, хоча кордони між ними є достатньо умовними. Предметом дослідження екологічної (інвайронментальної) естетики є краса довкілля. Ю. Сепанмаа розглядає екологічну (інвайронментальну) естетику як частину екологічної, або інвайронментальної, філософії, як розділу філософії, що здійснює рефлексії як над природничо-науковими дослідженнями довкілля, так і над соціальними й культурними аспектами взаємодії людини та навколишнього середовища [12, с. 27]. З цього випливає, що осягнути красу навколишнього світу, з одного боку, та виробити естетичні стандарти організації довкілля людини відповідно до законів краси без розуміння краси й гармонії його природної складової неможливо.

Центральною категорією естетики, як відомо, є категорія прекрасного, яку розуміють як об'єктивне співвідношення між естетичним об'єктом та суб'єктом, що його сприймає. При цьому велику роль тут відіграє естетичний досвід людини. Тому постає питання про необхідність визначення поняття естетики природи [4, с. 209]. А.Ю. Гусєва виходить з визначення естетики не просто як «філософії мистецтва», а, насамперед, як філософської дисципліни про «чуттєво сприйняту форму вираження», тобто предметом естетичного дослідження є не лише мистецтво, а й вся сфера ціннісного освоєння світу людиною, орієнтованого на його оцінку через категорію прекрасного. Такий підхід дозволяє розглядати всі різноманітні й виразні форми навколишнього середовища як естетично значущі об'єкти. Дослідниця також зазначає, що масова свідомість сприймає під естетикою природи певні прекрасні природні форми, які не мають авторства (на відміну від творів мистецтва), і тому мають ціновуватися самі по собі, або як прояв «божественної краси» [4, с. 210].

Брейді Е. (E. Brady) визначає екологічну (інвайронментальну) естетику як субдисципліну, що належить як до царини естетики, так і до царини екофілософії [10]. Вона зазначає, що хоча перші значні філософські дискусії щодо природної естетики розгорнулися в XVIII ст., естетичне оцінювання природи та ландшафтів (краєвидів) відігравало визначну роль упродовж усієї історії людства.

Становлення екологічної (інвайронментальної) естетики як дисципліни (субдисципліни) припадає на 1960-і роки. Дискусії стосовно естетики природи, як уже зазначалося, розпочалися значно раніше, але саме в другій половині XX ст. завдяки розвитку екологічних рухів створилися контекст і умови, завдяки яким було визнано необхідність філософського осмислення зв'язків між естетичними цінностями природи та їхнім значенням в осмисленні екологічних проблем. Екологічна (інвайронментальна) естетика з позицій філософії досліджує, яким чином питання естетики пов'язані з довкіллям, природними об'єктами, явищами та процесами (на відміну від витворів мистецтва). Хоча екологічна (інвайронментальна) естетика в якості свого головного предмету розглядає природне довкілля, її поле постійно розширюється за рахунок включення в нього модифікованого довкілля, тобто такого, що зазнало впливів людини. Тому предметом екологічної естетики також є сади, середовища повсякденного людського існування, об'єкти будівництва тощо. Проблематика екологічної естетики поділяється на три основні напрями [10]:

· естетична оцінка природи;

· теоретичні та практичні дискусії стосовно ландшафтного дизайну та естетичних оцінок краєвидів, включно з романтичною літературою та поезією;

· нариси про охорону природи та описи природи (nature writing).

Екологічна (інвайронментальна) естетика прагне визначити критерії «природності» довкілля порівняно з цілеспрямованою людською діяльністю. В своїй творчості людина спирається на уявлення про гармонію, стиль та форму, та використовує ці категорії для визначення успішності або неуспішності того чи того мистецького твору, надаючи йому певну естетичну оцінку. Це кардинально відрізняє творчість людини від процесів, що мають місце в природному довкіллі.

Чимало прикладів реалізації потенціалу прикладної екологічної (інвайронментальної) естетики можна навести з царини формування міського середовища, розвитку туристичної галузі, організації та управління національними природними парками та іншими заповідними територіями.

Екологічна (інвайронментальна) естетика також має і значний освітньо-виховній потенціал як чинник формування світогляду, системи цінностей та стереотипів поведінки людей різних вікових груп і соціальних прошарків.

Висновки. Література та мистецтво є важливими і дієвими засобами осягнення екологічних криз в їхньому антропологічному вимірі. Сучасні виклики, у тому числі антропологічна та екологічна кризи, формують нові запити до мистецтва, створюючи новий суспільний дискурс та нові проекції їх мистецького осмислення. Водночас змінюється й саме мистецтво, генеруючи як нові напрями, стилі, форми мистецтва, так і філософські рефлексії над ними.

Екологічна (інвайронментальна) естетика є органічною та невід'ємною частиною сучасного «гуманітарно-екологічного дискурсу», що має на меті осягнути красу навколишнього світу, з одного боку, та виробити естетичні стандарти організації довкілля людини відповідно до законів краси без розуміння краси й гармонії його природної складової неможливо, – з іншого.

Список літератури:

1. Блюменберг Г. Світ як книга / Переклад з німецької, передмова, коментарі В. Єрмоленка. – Київ: Лібра, 2005. – 544 с.
2. Гардашук Т.В. Концептуальні параметри екологізму. – К.: Видавець ПАРАПАН, 2005. – 200 с.
3. Грабовський С.І. Загальнокультурний контекст гуманістичної трансформації вимірів наукового дослідження // Етика науки: виклики сучасності: Монографія / М.М. Кисельов, Т.В. Гардашук, С.І. Грабовський та ін. – С. 181–246.
4. Гусева А.Ю. Экологическая эстетика как превращенная форма эстетики природы // Terra Humana. – 2012. – № 3. – С. 209–213.

5. Іщенко Ю.А. Біогносис: подвійний топос життя. – Київ: ЦГО НАН України, Житомир: В-во «Волинь», 2010. – 300 с.
6. Кебуладзе В. Феноменологія і герменевтика у структурі філософської і гуманітарної освіти // Філософська думка: Український науково-теоретичних часопис. – 2013. – № 5. – С. 52–59.
7. Оніщенко О.І. Письменники як дослідники: потенціал теоретичних ідей (О. Уайльд, Т. Манн, А. Франс, І. Франко, С. Цвейг) : монографія / О.І. Оніщенко. – К.: Ін-т культурології НАМ України, 2011. – 272 с.
8. Павлова О. Актуальність естетичного // Філософська думка : Український науково-теоретичний часопис. – 2013. – № 5. – С. 124–133.
9. Яковенко М.Л. Екологічна естетика як актуальний напрям сучасної культури. – [Електронний ресурс] – Режим Доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/phd/2008_9/jakovenko.pdf
10. Brady, Emily. «Environmental Aesthetics.» Encyclopedia of Environmental Ethics and Philosophy. Ed. J. Callicott and Robert Frodeman. Vol. 1. Detroit: Macmillan Reference USA, 2009. – P.313-321. – [Електронний ресурс] – Режим Доступу: http://plato.stanford.edu/entries/environmental-aesthetics/http://iseethics.files.wordpress.com/2013/01/brady-emily-environmental-aesthetics.pdf
11. Environmental Aesthetics // Stanford Encyclopedia of Philosophy. – [Електронний ресурс] – Режим Доступу: http://plato.stanford.edu/entries/environmental-aesthetics/
12. Sepänmaa Y. The Beauty of Environment: A General Model for Environmental Aesthetic / 2nd edition. – Denton, Texas: Environmental Ethics Books, 1993. – 191 p.

Филянина Н.Н.
Национальный фармацевтический университет

ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ЭСТЕТИКА КАК РЕФЛЕКСИЯ НАД ЭКОЛОГИЧЕСКИМ КРИЗИСОМ

Аннотация
Анализируется роль искусства в постижении экологического кризиса в антропологическом измерении. Исследуется изменение роли и функций искусства, биоискусство как возможность переосмысления границ манипулирования жизнью. Рассматривается становление экологической эстетики, ее задания и особенности формирования понятийного аппарата.
Ключевые слова: экологический кризис, искусство, прекрасное, красота природы, экологическая эстетика.

Filyanina N.N.
National University of Pharmacy

ENVIRONMENTAL AESTHETICS AS REFLECTION ON ENVIRONMENTAL CRISIS

Summary
The role of art in comprehension of the crisis in anthropological dimension is analyzed. Studying the changes of role and function of art, bioart as possible search for the new thoughts about boards of life manipulation. The process of development of environmental aesthetics, its tasks and particular features of formation of key notions are considered.
Keywords: environmental crisis, art, beauty, beauty of nature, environmental aesthetics.

ХІМІЧНІ НАУКИ

УДК 661.321

ИССЛЕДОВАНИЕ ЗАКОНОМЕРНОСТЕЙ РАЗЛОЖЕНИЯ ХЛОРИСТОГО АММОНИЯ ИЗВЕСТКОВЫМ МОЛОКОМ

Шестопалов А.В., Филоненко Д.В.
Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт»

Исследованы кинетические характеристики разложения хлорида аммония. Проведен анализ факторов, влияющих на эффективность и скорость регенерации аммиака известью. Установлено, что константа реакции разложения хлорида аммония зависит от температуры и дисперсности извести.
Ключевые слова: реактор-смеситель, разложение хлорида аммония, известковое молоко, кинетика реакции.

Постановка проблемы. В отношении реактора-смесителя отделения дистилляции аммиачно-содового производства предъявляется основное требование – высокая степень разложения связанного аммиака при минимальном времени пребывания реагентов в реакционной зоне. На ход химической реакции разложения оказывает влияние состав подводимых в реактор-смеситель веществ, гидродинамика потока реагирующих веществ и тепло-массообменные процессы, протекающие в смесителе. Наличие в известковом молоке небольших количеств (5-8 н.д.) малоактивных форм гидроокиси кальция и необходимость их утилизации, а также с целью ликвидации пересыщения раствора по $CaSO_4$ требуют продолжительного времени пребывания реагентов в объеме реакционной зоны (20-40 мин.), что обуславливает габариты промышленной аппаратуры. Перспективным направлением исследований в области усовершенствования реактора-смесителя отделения дистилляции является снижение времени разложения хлористого аммония до 5 мин. и менее, что позволит существенно сократить объем реакционной зоны и в несколько раз уменьшить циркуляционный поток кристаллов ангидрита в реакторе-смесителе, тем самым улучшить технико-экономические показатели процесса.

Анализ последних исследований и публикаций. Анализ исследований ряда авторов [1-3] показывает, что процесс разложения хлорида аммония гидроокисью кальция имеет три последовательные стадии: диффузия $Ca(OH)_2$ с поверхности кристаллов суспензии в раствор (диффузионная область), диссоциация растворенной $Ca(OH)_2$ (переходная область) и химическое взаимодействие ионов как в растворе, так и на непосредственно с поверхности кристалла (кинетическая область). В соответствии с общепринятыми теоретическими положениями химической кинетики [4] можно считать, что скорость процесса разложения NH_4Cl активной $Ca(OH)_2$ определяется ионообменной необратимой элементарной химической реакцией [5]. Порядки химической реакции по хлористому аммонию $n_A = 2$ и по гидроокиси кальция $n_B = 1$ могут быть приняты на основании предполагаемого механизма химической реакции:

$$2NH_4Cl + Ca(OH)_2 \rightarrow 2NH_4OH + CaCl_2,$$

где уравнение скорости реакции записываются в виде

$$-\frac{dC_A}{d\tau} = kC_A^{n_A}C_B^{n_B}; \; -\frac{dC_B}{d\tau} = kC_A^{n_A}C_B^{n_B}; \qquad (1)$$

C_A и C_B – текущее значения концентраций соответственно вещества A (хлорид аммония) и вещества B (гидроокись кальция);

k – константа скорости химической реакции;

τ – время.

Следует отметить небольшое отличие численных значений стехиометрических коэффициентов уравнения от величин порядков реакции по каждому реагенту, найденных экспериментально различными авторами. В объеме реакционной смеси pH раствора составляет около 6,6-9,5 и способствует полной диссоциации растворенного гидроксида кальция [6]. В противном случае порядок реакции по NH_4Cl может быть не равным 2. Дополнительная проверка влияния диффузии на механизм процесса возможна в дополнительных опытах с помощью уравнения зависимости константы скорости процесса от температуры, известного как уравнение Аррениуса

$$K = K_0 e^{-\frac{E}{RT}}, \qquad (2)$$

где K_0 – предэкспоненциальный множитель, имеющий размерность константы скорости реакции, отнесенный к единицам концентрации;

E – энергия активации;

T – температура реакционной смеси;

R – универсальная газовая постоянная.

Уравнение (2) точно отражает данную зависимость, и если возможны некоторые отклонения от этого закона, то они должны быть приняты за доказательство осложненности реакции диффузией [7]. С помощью экспериментальных данных изучения влияния температуры на константу скорости и уравнения (2) можно определить значение энергии активации. Левеншпиль О. [5] приводит несколько эмпирических правил оценки энергии активации элементарных реакций по энергиям разрыва связей.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Ввиду того, что на ход химической реакции оказывает влияние состав подаваемых в смеситель веществ, гидродинамика потоков и тепло-массообменные процессы протекающие в реакторе, то для повышения эффективности работы смесителя усовершенствованной конструкции необходимо проведение экспериментальных исследований кинетики разложения хлорида аммония гидроокисью кальция и выявление факторов влияющих на этот процесс.

Цель статьи. Главной целью этой работы является изучение кинетики разложения хлорида аммония гидроокисью кальция и определение факторов, влияющих на эффективность и скорость процесса.

Для достижения этой цели необходимо решить следующие задачи:

– провести экспериментальное исследования кинетики разложения нашатыря гидроокисью кальция и исследование перемешивания жидкости (структура жидкостного потока исследовалась также и на промышленном смесителе);

– разработать математическую модель процессов, в состав которой входят уравнения зависимости константы скорости реакции от температуры, уравнения, описывающие структуру жидкостного потока;

© Шестопалов А.В., Филоненко Д.В., 2014

– проверить адекватности математической модели реальному процессу, ее корректировка и расчет реактора-смесителя.

Изложение основного материала. Наличие многих взаимосвязанных факторов, влияющих на процесс, обусловили следующий подход к решению задачи: математическое моделирование реактора-смесителя на основе экспериментальных данных, полученных на модели реактора смесителя, подключенной по жидкости параллельно действующему примышленному аппарату. Экспериментальная часть работы была проведена на модели реактора смесителя, установленной на одном из содовых заводов. Эксперименты позволили осуществить проверку кинетического уравнения реакции разложения и определить численное значение порядков реакции отдельно для каждого реагирующего компонента. Опытные данные представлены в виде графиков (рис. 1, 2), по которым вычислены значения $dC/d\tau$ в каждой точке и определены значения порядков химической реакции при различных температурных и концентрационных условиях.

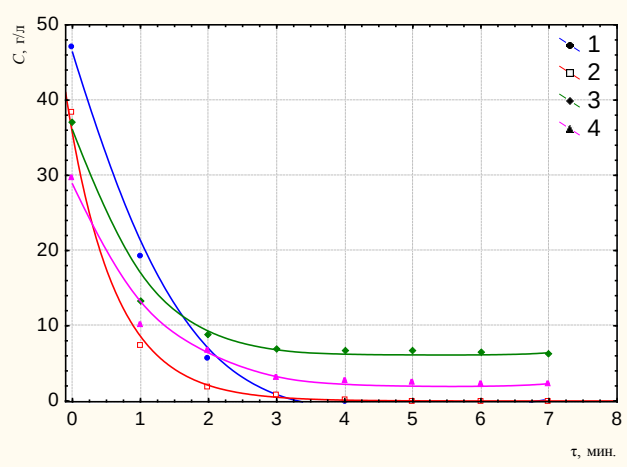

1 – в условиях большого избытка NH_4Cl при t = 53°C;
2 – в условиях большого избытка NH_4Cl при t = 65°C;
3 – при t = 22°C (в условиях избытка $Ca(OH)_2$);
4 – при t = 14°C (в условиях избытка $Ca(OH)_2$).

Рис. 1. График изменения концентрации $Ca(OH)_2$ во времени

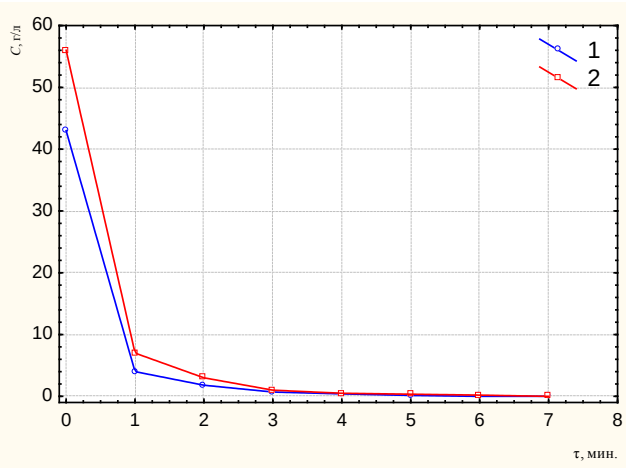

1 – при t = 24°C (в условиях избытка $Ca(OH)_2$);
2 – при t = 14°C (в условиях избытка $Ca(OH)_2$).

Рис. 2. График изменения концентрации NH_4Cl во времени

Скорость реакции может зависеть от скорости диффузии, однако турбулезация реакционной массы в достаточной степени ускоряет этот процесс, что подтверждается хорошим совпадением экспериментальных точек с прямыми линиями (рис. 3 и 4). Так как в реакции принимает участие два вещества, для определения порядка реакции по одному из них проведение реакции осуществляется при значительном избытке одного из веществ. Опыты на модели реактора-смесителя были проведены при большом избытке хлористого аммония (рис. 1, кривые 1 и 2). В этом случае процесс описывается кинетическим уравнением:

$$\frac{dC_B}{d\tau} = k' C_B^{n_2}, \qquad (3)$$

где C_B – текущее значение концентрации гидроокиси кальция;

k' – приведенное значение константы скорости химической реакции;

n_2 – порядок реакции по гидроокиси кальция;

τ – время.

По экспериментальным данным были построены кинетические кривые изменения концентрации гидроокиси кальция C_B по времени (рис. 1; кривые 1 и 2). Логарифмируя уравнение (3) имеем:

$$\lg\frac{dC_B}{d\tau} = \lg k' + n_2 \lg C_B. \qquad (4)$$

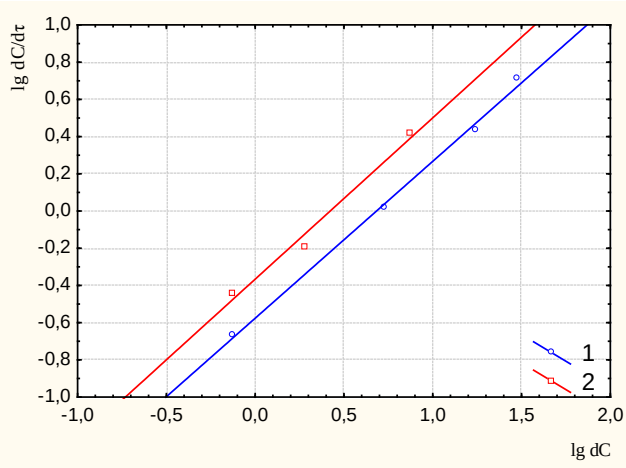

1 – по данным опыта № 1 (n_2 = 0,9);
2 – по данным опыта № 2 (n_2 = 0,9).

Рис. 3. Проверка кинетического уравнения дифференциальным методом

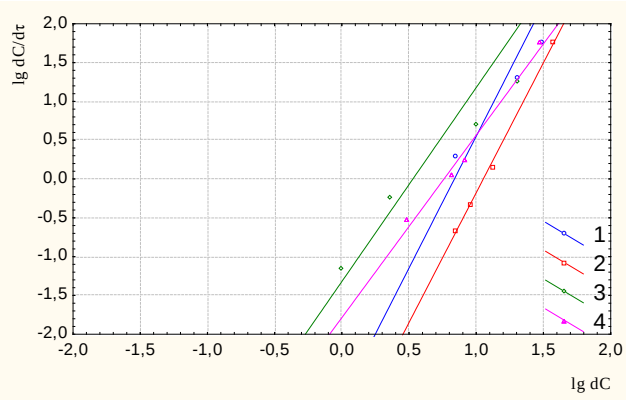

1 – по данным опыта № 3 ($n_1 + n_2$ = 3,283);
2 – по данным опыта № 4 ($n_1 + n_2$ = 3,271);
3 – по данным опыта № 5 ($n_1 + n_2$ = 2,824);
4 – по данным опыта № 6 ($n_1 + n_2$ = 2,904).

Рис. 4. Проверка кинетического уравнения дифференциальным методом

Зависимость lg $dC_B/d\tau$ от lg C_B в данном случае изображается прямой линией с угловым коэффициентом наклона (табл. 1), равным значению порядка химической реакции по гидроокиси кальция (n_2). Численное значение производных $dC_B/d\tau$ были определены графическим способом по критическим кривым (рис. 3). Тангенс угла наклона прямой на графиках (рис. 3) равен 0,9, то есть его значение близко к 1. Порядок реакции по хлористому аммонию (рис. 4) соответственно равен 2.

Проведенные опыты с достаточной точностью подтвердили предполагаемые значения порядков реакции и окончательный вид кинетического уравнения может быть записан:

$$W = -kC_A^2C_B \qquad (5)$$

Значение константы скорости, входящей в состав уравнения (5) было вычислено по экспериментальным данным в области температур, отвечающих технологическому режиму промышленного реактора-смесителя отделения дистилляции, при условии избытка известковой суспензии. В расчете были использованы:

Таблица 1

Результаты проверки кинетического уравнения дифференциальным методом

Опыт № 1: t = 53°C; V_p = 1000 л; C_{0B} = 25,70 н.д.				
№ п/п	C_B, г/л	α, °	lgC	lgtg α
1	30	79	1,48	0,71
2	19,2	70	1,28	0,44
3	5,16	40	0,713	0,015
4	0,74	12	-0,13	-0,67
Опыт № 2: t = 65°C; V_p = 1000 л; C_{0B} = 35,92 н.д.				
№ п/п	C_B, г/л	α, °	lgC	lgtg α
1	7,4	69	0,87	0,415
2	1,85	33	0,28	-0,190
3	0,74	20	-0,13	-0,44
Опыт № 3: t = 24°C; V_p = 1000 л; C_{0B} = 20,6 н.д.				
№ п/п	C_A, г/л	α, °	lgC	lgtg α
1	56,0	90	1,75	3,53
2	30,0	89	1,48	1,75
3	20,0	87	1,3	1,3
4	7,0	63	0,85	0,3
Опыт № 4: t = 22°C; V_p = 1000 л; C_{0B} = 20,6 н.д.				
№ п/п	C_B, г/л	α, °	lgC	lgtg α
1	37	89	1,57	1,75
2	13,3	55	1,12	0,155
3	8,88	25	0,95	-0,33
4	7	12	0,845	-0,6735
Опыт № 5: t = 22°C; V_p = 1000 л; C_{0B} = 20,06 н.д.				
№ п/п	C_A, г/л	α, °	lgC	lgtg α
1	42,8	90	1,63	3,53
2	20	89	1,3	1,75
3	10	79	1,0	0,71
4	2,3	30	0,36	-0,24
5	1,1	5	0,00	-1,156
Опыт № 6: t = 14°C; V_p = 1000 л; C_{0B} = 15,33 н.д.				
№ п/п	C_B, г/л	α, °	lgC	lgtg α
1	29,6	89	1,47	1,75
2	8,2	60	0,92	0,24
3	4,6	49	0,82	0,06
4	3,0	16	0,48	-0,54

1. Раствор жидкости теплообменника дистилляции с концентрацией 55,12 н.д. NH_4Cl в количестве 800 мл, что соответствовало начальной концентрации хлористого аммония в реакционной смеси г/л.

2. Суспензия известкового молока концентрацией 217 н.д. в количестве 76,25 мл, что соответствовало начальной концентрации гидроокиси кальция в реакционной смеси C_{B_0} = 82,79 г/л, объем реакционной смеси 377,95 мл. Температура в течение всего опыта поддерживалась постоянная и реальная: для первой точки 83єС; для второй – 95°С. Из графика (рис. 5) видно, что за 30 секунд при температуре 95°С не прореагировало 0,05 (5%) общего количества хлористого аммония. В 800 мл раствора содержащем 55,12 н.д. NH_4Cl находилось 44,334 г NH_4Cl, следовательно, не вступило в реакцию $44{,}234 \cdot 0{,}05 = 0{,}2216$ г NH_4Cl.

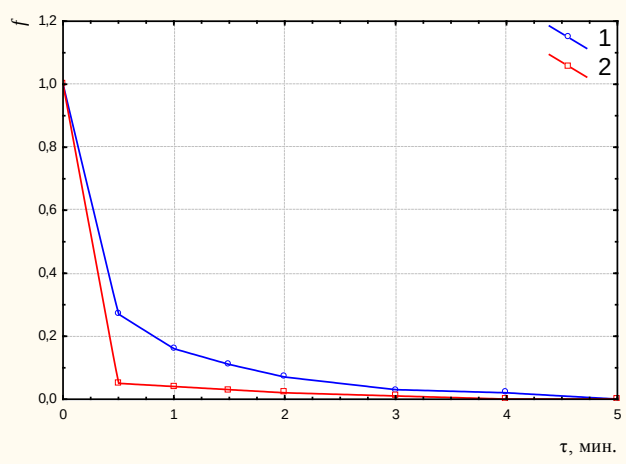

1 – при температуре опыта 83°С;
2 – при температуре опыта 95°С.

Рис. 5. Зависимость доли неразложившегося NH_4Cl от времени в условиях избытка $Ca(OH)_2$ (1 н.д.)

В соответствие со стехиометрической реакцией непрореагировало 0,153 г $Ca(OH)_2$, а также из условия избытка 1 н.д. гидроокиси кальция в реакционной смеси было добавлено 1,75 мл суспензии известкового молока (317 н.д. CaO), что составило 0,858 г непрореагировавшего $Ca(OH)_2$, следовательно, конечные концентрации реагентов были равны:

$$C_{A_к} = \frac{0{,}2216}{377{,}95} = 0{,}685 \text{ г/л} \qquad \text{NH4Cl}$$

$$C_{B_к} = \frac{0{,}853}{377{,}95} = 2{,}26 \text{ г/л} \qquad \text{Ca(OH)2}$$

Для определения численного значения константы, кинетическое уравнение может быть преобразовано путем использования методики, описанной С. Бенсаном [8]:

$$\frac{dC_A}{d\tau} = -kC_A^2C_B \text{ или } \frac{dA}{d\tau} = -kA^2B, \qquad (6)$$

где $A = C_A$, а $B = C_B$.

Текущее значение концентрации гидроокиси кальция В можно представить в виде

$$B = B_0 - \frac{b}{a}(A_0 - A) = \frac{b}{a}(A + \frac{aB_0}{b} - A_0) = \frac{b}{a}(A + \Delta); \qquad (7)$$

где

$$\Delta = \frac{aB_0}{b} - A_0; \qquad (8)$$

a и b – стехиометрические коэффициенты соответственно для веществ A (NH_4Cl) и B ($Ca(OH)_2$);

A_0 и B_0 – соответственно начальные концентрации веществ A и B.

После подстановки полученных значений в уравнение (6) получим

$$\frac{dA}{d\tau} = -k\frac{b}{a}A^2(A+\Delta); \quad (9)$$

после перегруппировки и разделения переменных это уравнение можно записать в виде:

$$dA(\frac{\Delta}{A^2} + \frac{1}{A+\Delta} - \frac{1}{A}) = -\Delta^2\frac{b}{a}kd\tau; \quad (10)$$

уравнение 13 интегрируется в пределах $A = A_0$ при $\tau = 0$ и $A = A$ в момент τ,

$$\Delta(\frac{1}{A} - \frac{1}{A_0}) + \ln(\frac{A}{A_0}\cdot\frac{A_0+\Delta}{A+\Delta}) = \frac{\Delta^2 b}{a}k\tau. \quad (11)$$

После подстановки можно записать:

$$\Delta(\frac{1}{A} - \frac{1}{A_0}) + \ln(\frac{A}{A_0}\cdot\frac{B_0}{B}) = \frac{\Delta^2 b}{a}k\tau. \quad (12)$$

Из уравнения определяется значение константы скорости

$$k = \frac{-a}{\tau(bA_0 - aB_0)}(\frac{1}{A} - \frac{1}{A_0}) + \frac{ab}{\tau(bA_0 - aB_0)^2}\ln(\frac{A}{A_0}\cdot\frac{B_0}{B}), \quad (13)$$

которое для температуры t_1 = 95°С составило $2{,}280 \cdot 10^{-3}$м^6/кг^{2}сек.

При температуре 83°С и тех же значениях объема реакционной массы, начальной концентрации A (NH_4Cl) и вещество B ($Ca(OH)_2$) были определены величины конечных концентраций:

C_{A_K} = 6,487 г/л NH_4Cl;

C_{B_K} = 6,800 г/л $Ca(OH)_2$.

После подставления и решения уравнения (13), значение k_0 для температуры t_0 = 83°С равно $0{,}130 \cdot 10^{-3}$м^6/кг^{2}сек.

Из линейного уравнения (6) можно получить значение коэффициента μ_0, равное $0{,}1775 \cdot 10^{-3}$м^6/кг^{2}сек°С.

При решении математической модели [9] это линейное уравнение удобно выразить в дифференциальной форме:

$$\frac{dk}{dh} = 0{,}0001775\frac{dt}{dh}, \quad (14)$$

где h – высота реакционной зоны;

t – температура.

На основание экспериментальных данных значение константы скорости реакции в температурном интервале 14-24°С лежит в пределах $0{,}9 \cdot 10^{-3} - 0{,}8 \cdot 10^{-3}$ м^6/кг^{2}сек. Их численные значения не превышают величины констант, полученных при более высоких температурах (83 и 95°С). Высокое значение скорости химических реакций, полученное в наших опытах, объясняется применением мелкодисперсной гидроокиси кальция, содержащей 93-98% активной CaO, а следовательно необходимо учитывать содержание малоактивной части извести. Тем не менее, полученные экспериментальные данные и представления о кинетики активной извести могут быть использованы для моделирования, расчета и проектирования реакторов-смесителей с минимальной реакционной зоной, обеспечивающей быстрое разложение хлорида аммония в течение первых минут до 95-98% при условии избытка активной CaO.

Экспериментальные данные кинетики процесса, полученные на физической модели удовлетворительно апроксимируются дифференциальным уравнением скорости гомогенной реакции

$$-\frac{1}{a}r_{NH_4Cl} = -\frac{1}{b}r_{Ca(OH)_2} = K_{\text{пр}}C^n_{Ca(OH)_2}C^m_{NH_4Cl}, \quad (15)$$

где $K_{пр}$ – приведенная константа скорости;

r – скорость реакции;

a и b – стехиометрические коэффициенты;

$C_{Ca(OH)_2}$ и C_{NH_4Cl} – соответственно концентрация суспензии $Ca(OH)_2$ и NH_4Cl в объеме реакционной смеси;

n и m – соответственно порядок реакции по $Ca(OH)_2$ и NH_4Cl.

По экспериментальным данным физической модели реактора-смесителя с помощью уравнения

$$E = \frac{2{,}3R\lg(\frac{\tau_2}{\tau_1})}{\frac{1}{T_2} - \frac{1}{T_1}}, \quad (16)$$

где τ_2 и τ_1 – время достижения одного и того же значения степени превращения F_{NH_4Cl} соответственно для температур T_2 и T_1, были вычислены ориентировочные значения энергии активации для суспензии различного дисперсионного состава, представленные в таблице 2.

Таблица 2

Опытные данные и вычисление значения энергии активации

F_{NH_4Cl}, %	τ, сек	Т, °К	Е, кДж/моль	Радиус частиц $Ca(OH)_2$. r_c, мкм
100	480/40	293/363	31	80-100
100	1200/60	293/328	71	60-70
98	220/10	356/368	256	10-30

По данным таблицы 2 видно, что значение энергии активации находится в зависимости от гранулометрического состава суспензии $Ca(OH)_2$, а высокое значение энергии активации (E = 256 кДж/моль) соответствует процессу, протекающему в кинетической области, то есть можно полагать, что создание высокотурбулизированной смеси ($Re \geq 6 \cdot 106$) и применение мелкодисперсной суспензии (r_c = 10-30 мкм) позволяет вывести процесс разложения NH_4Cl из диффузионной области.

В свою очередь, повышение температуры на 12°С вызвало увеличение скорости реакции примерно в 20 раз. Так, значение константы скорости реакции при 83°С равно $0{,}130 \cdot 10^{-3}$м^6/кг^{2}сек, а при 95°С – $2{,}28 \cdot 10^{-3}$м^6/кг^{2}сек. Расчет значений констант скорости для этих температур по уравнении (16) также подтвердили увеличение скорости примерно в 20 раз (соответственно при 83°С – $0{,}42 \cdot 10^{-3}$м^6/кг^{2}сек, а при 95°С – $9{,}1 \cdot 10^{-3}$м^6/кг^{2}сек).

При степени разложения 98% хлорида аммония будет справедливо уравнение:

$$K = \frac{1}{2\tau C^2_{0NH_4Cl}}\left[\left(1 - F_{NH_4Cl}\right)^{-2} - 1\right] \quad (17)$$

где C_{0NH_4Cl} – начальная концентрация хлористого аммония, кг/м^3;

F_{NH_4Cl} – степень превращения NH_4Cl;

τ – время, сек.

Уравнение (17) относится к реакции третьего порядка и справедливо, если реагирующие вещества в начальный момент находятся в стехиометрических количествах, т.е. когда $C_{NH_4Cl} = 0{,}5\ C_{Ca(OH)_2}$.

С целью наиболее точного описания кинетики процесса, необходимо учитывать зависимость активности частиц $Ca(OH)_2$ от многих факторов, имеющих место в процессе ее гашения. Использование известняка и мела различных месторождений, температура обжига, наличие примесей окислов железа, алюминия, кремния, магния, температура и количество воды, подаваемой на гашение – все это оказывает влияние на величину средневзвешенного диаметра частиц $Ca(OH)_2$ и их удельную поверхность, которая колеблется от гранулометрического состава в пределах 120-150 м^2/г.

Применение в опытах различных авторов гидроокиси кальция различной удельной поверхности объясняют расхождение литературных и экс-

периментальных данных. Следует отметить, что в отделении дистилляции целесообразно использовать суспензию известкового молока большой удельной поверхности (S > 150 м^2/г и диаметром частиц < 20 мкм) в сочетании с интенсивным перемешиванием в объеме реакционной зоны, что позволяет в первом приближении [9, с. 397] отнести скорость процесса к полному объему смеси V_c:

$$\frac{N_{NH_4Cl}}{V_c \cdot a \cdot d\tau} = \frac{N_{Ca(OH)_2}}{V_c \cdot b \cdot d\tau} = K_{пр} C^n_{прCa(OH)_2} C^m_{NH_4Cl}, \quad (18)$$

где $C^n_{прCa(OH)_2}$ – концентрация диспергированных частиц $Ca(OH)_2$ в объеме смеси;

N_{NH_4Cl} и $N_{Ca(OH)_2}$ – соответственно количество NH_4Cl и $Ca(OH)_2$ в объеме смеси, в момент времени τ.

Скорость гетерогенного процесса более точно будет описываться кинетическим уравнением (19), учитывающим влияние межфазной поверхности и уравнениями массопередачи (20) и (21):

$$\frac{1}{S} \cdot \frac{N_{NH_4Cl}}{a \cdot d\tau} = \frac{1}{S} \cdot \frac{N_{Ca(OH)_2}}{V_c \cdot b \cdot d\tau} = -K_S C^n_{SCa(OH)_2} C^m_{S\ NH_4Cl}; \quad (19)$$

$$Q_{NH_4Cl} = -K_{ж\,NH_4Cl}(C_{NH_4Cl} - C_{S\,NH_4Cl}); \quad (20)$$

$$Q_{Ca(OH)_2} = -K_{ж\,Ca(OH)_2}(C_{нас.Ca(OH)_2} - C_{S\,Ca(OH)_2}), \quad (21)$$

где K_S – константа скорости реакции, отнесенная к единице поверхности (размерность зависит от порядка реакции);

S – межфазная поверхность;

a и b – стехиометрические коэффициенты соответственно для NH_4Cl и $Ca(OH)_2$;

$N_{Ca(OH)_2}$ и N_{NH_4Cl} – весовые количества, соответственно $Ca(OH)_2$ в твердой фазе и NH_4Cl в основном потоке жидкости в момент времени τ;

$C_{SCa(OH)_2}$ и C_{SNH_4Cl} – концентрации активных соответственно $Ca(OH)_2$ и NH_4Cl у поверхности раздела фаз;

$K_{жCa(OH)_2}$ и $K_{жNH_4Cl}$ – коэффициенты массопередачи в жидкостной пленке, соответственно для $Ca(OH)_2$ и NH_4Cl;

$Q_{Ca(OH)_2}$ и Q_{NH_4Cl} – диффузионные потоки соответственно $Ca(OH)_2$ и NH_4Cl.

Использование уравнений (19-21) для расчета скорости реального процесса в большинстве случаев невозможно из-за неопределенности изменения размеров и форм частиц во времени. Трудности в определении межфазной поверхности S ограничивают возможность использования коэффициента массопередачи для расчета скорости процесса. В соответствие с вышеизложенным было решено использовать уравнение кинетики гомогенной реакции (18) в составлении математической модели смесителя отделения дистилляции [9], для проверки адекватности которой исследуемому реактору были проведены испытания физической модели в проточном режиме на реальных жидкостях в условиях содового завода (время пребывания смеси – 25 мин., объем реакционной зоны – 1,5 м^3, температура смеси – 94-96°С). Данные испытаний представлены на рис. 6.

В результате анализа полученных данных была установлена сходимость экспериментальных данных с результатами решения математической модели в соответствии с уравнением (18), что позволяет получить вполне удовлетворительные результаты при расчете величины реакционной зоны и считать процесс взаимодействия активной гидроокиси кальция с хлоридом аммония идущим в кинетической области.

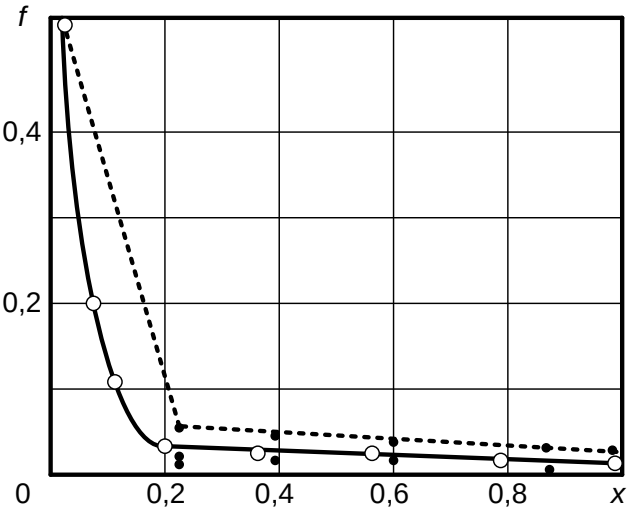

f – доля неразложившегося NH_4Cl;
x – высота реакционной зоны;
пунктирная линия – результаты экспериментального исследования;
сплошная линия – результаты решения математической модели.

Рис. 6. Зависимость доли неразложившегося NH_4Cl от высоты реакционной зоны

Выводы и предложения. В условиях большой межфазной поверхности известкового молока (S > 150 м^2/г) и интенсивного перемешивания (Re ≥ 106) в объеме реактора-смесителя отделения дистилляции скорость разложения NH_4Cl активно гидроокисью кальция определяется химической реакцией, то есть процесс взаимодействия NH_4Cl и $Ca(OH)_2$ протекает в кинетической зоне, характеризующейся высокой скоростью реакции в первые минуты.

Анализ кинетики разложения хлорида аммония свидетельствует о росте скорости реакции с ростом температуры, что позволяет рекомендовать проведение процесса при температуре 95°С и более. Разложение хлорида аммония активной CaO при этой температуре завершается уже за первые минуты, что говорит о протекании процесса при интенсивном перемешивании реагентов в кинетической зоне.

В то же время, необходимо также учитывать процесс разложения малоактивной извести, кинетика которого отличается от принятых в данной модели допущений расчета реагирующих компонентов в стехиометрических соотношениях, исследованию реакционной способности которой, а также путей интенсификации ее использования при разложении NH_4Cl посвящена наша дальнейшая работа.

Список литературы:

1. Микулин Г.И. Дистилляция в производстве соды. / Г.И. Микулин, И.К. Поляков.– М., Л.: Госхимиздат, 1956. – 348 с.
2. Зеликин М.Б. Производство каустической соды химическими спсобами / М.Б. Зеликин. – М.: Госхимиздат, 1961. – 231 с.
3. Зозуля А.Ф. Моделирование параметров процесса регенерации аммиака в смесителе содового производства / А.Ф. Зозуля, З.К. Зубахина // Труды НИОХИМ. Харьков. – 1978. – Т. 48. – С. 35-43.

4. Вигдорчик Е.М. Математическое моделирование непрерывных процессов растворения / Е.М. Вигдорчик, А.Б. Шейнин – Л.: Химия, 1971. – 248 с.
5. Левеншпиль О. Инженерное оформление химических процессов / О. Левеншпиль. – М.: Химия, 1969. – 624 с.
6. Бабушкин В.И. Термодинамика силикатов / В.И. Бабушкин, Г.М. Матвеев, О.П. Мчедлов-Петросян. – М.: Стройиздат, 1986. – 408 с.
7. Вэйлас С. Химическая кинетика и расчеты промышленных реакторов / С. Вэйлас, под ред. проф. Л.А. Семенова. – М.: Химия, 1964. – 432 с.
8. Бенсон С. Основы химической кинетики: пер. с англ. / Под ред. Н. М. Эмануэля. – М.: Мир, 1964. – 604 с.
9. Филоненко Д.В. Математическое описание реактора-смесителя отделения дистилляции производства соды и его компьютерная реализация / Д.В. Филоненко, А.В. Шестопалов // Комп'ютерне моделювання в хімії, технологіях і системах сталого розвитку – КМХТ-2014: Збірник наукових статей Четвертої міжнар. наук. практ. конф. – Київ: НТУУ «КПІ», 2014. – С. 126-131.

Шестопалов О.В., Філоненко Д.В.
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ РОЗКЛАДАННЯ ХЛОРИСТОГО АМОНІЯ ВАПНЯНИМ МОЛОКОМ

Анотація
Досліджені кінетичні характеристики розкладання хлориду амонію. Проведений аналіз чинників, що впливають на ефективність і швидкість регенерації аміаку вапном. Встановлено, що константа реакції розкладання хлориду амонію залежить від температури та дисперсності вапна.
Ключові слова: реактор-змішувач, розкладання хлориду амонію, вапняне молоко, кінетика реакції.

Shestopalov O.V., Filonenko D.V.
National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»

RESEARCH OF CONFORMITIES TO THE LAW OF DECOMPOSITION OF AMMONIUM CHLORIDE BY A LIMEWATER

Summary
Kinetic descriptions of decomposition of salmiac are investigational. The analysis of factors influencing efficiency and speed of ammonia recovery by a lime is conducted. It is set that the constant of reaction of decomposition of salmiac depends on a temperature and dispersion limes.
Keywords: reactor-mixer, decomposition of salmiac, limewater, kinetics of reaction.

НАШІ АВТОРИ

1. **Барзо Ірина Тимофіївна** – кандидат сільськогосподарських наук, помічник директора ООО «Агрофірма «Весна-2011»
2. **Бердник Михайло Геннадійович** – кандидат фізико-математичних наук, доцент Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
3. **Більська Ольга Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
4. **Бурий Андрій Романович** – кандидат філософських наук, старший викладач кафедри філософії Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
5. **Воробйов Костянтин Юрійович** – студент Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
6. **Галюк Ірина Богданівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту і адміністрування Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
7. **Гасій Григорій Михайлович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри організації й технології будівництва та охорони праці Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка
8. **Гачечіладзе Елліна Вахтангівна** – магістр Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
9. **Гнатенко Євгенія Петрівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку та економічного аналізу Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
10. **Голишева Євгенія Олексіївна** – кандидат економічних наук, асистент кафедри маркетингу та управління інноваційною діяльністю Сумського державного університету
11. **Горічко Христина Ігорівна** – студентка факультету економіки та підприємництва Львівського університету бізнесу та права
12. **Григораш Тетяна Федорівна** – старший викладач кафедри фінансового та банківського менеджменту Дніпропетровської державної фінансової академії
13. **Євтушенко Наталія Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
14. **Жерибор Ліна Леонідівна** – аспірант Житомирського національного агроекологічного університету
15. **Заровна Катерина Миколаївна** – аспірант Київського національного торговельно-економічного університету
16. **Іващенко Інна Миколаївна** – аспірантка кафедри обліку підприємницької діяльності Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
17. **Каленська Алла Вікторівна** – кандидат історичних наук, член Національної спілки краєзнавців України Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії
18. **Каленська Світлана Михайлівна** – доктор сільськогосподарських наук, професор, член-кореспондент Національної академії аграрних наук України, завідувач кафедри рослинництва Національного університету біоресурсів і природокористування України
19. **Кацишин Василь Мирославович** – викладач кафедри фінансів Національного університету «Львівська політехніка»
20. **Кириченко Тетяна Володимирівна** – магістр з маркетингу Сумського державного університету
21. **Коваленко Яна Анатоліївна** – магістр з маркетингу Сумського державного університету
22. **Коверник Наталія Василівна** – викладач кафедри фінансів, грошового обігу та кредиту Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
23. **Колісніченко Парасковія Тимофіївна** – викладач кафедри економіки підприємства, фінансів, обліку і аудиту Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
24. **Курмаєв Петро Юрійович** – доктор економічних наук, професор кафедри економіки підприємства, фінансів, обліку і аудиту Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
25. **Лесний Василь Павлович** – магістр Одеського національного політехнічного університету
26. **Лиса Яна Петрівна** – аспірант кафедри біомедичної інженерії факультету біомедичної інженерії Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
27. **Литвин Мар'яна В'ячеславівна** – студентка Одеського національного політехнічного університету
28. **Лучик Галина Миколаївна** – асистент кафедри обліку, аудиту і економічного аналізу Буковинського державного фінансово-економічного університету
29. **Макарчук Інна Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, грошового обігу та кредиту Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
30. **Макарчук Оксана Григорівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку, аналізу та аудиту Національного університету біоресурсів та природокористування України
31. **Малишко Віталіна Валеріївна** – кандидат економічних наук кафедри фінансів, грошового обігу та кредиту Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
32. **Марчук Ульяна Олександрівна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри обліку та аналізу Вінницького національного аграрного університету
33. **Надурак Віталій Вікторович** – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та соціології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
34. **Нездоймінов Сергій Георгійович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та управління туризмом Одеського національного економічного університету

35. **Новицька Наталія Валеріївна** – кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри рослинництва Національного університету біоресурсів і природокористування України
36. **Новікова Наталія Миколаївна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки та фінансів підприємства Київського національного торговельно-економічного університету
37. **Ночовний Олег Володимирович** – аспірант кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, науковий співробітник Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського
38. **Прокопенко Тетяна Юріївна** – студентка Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
39. **Рєпін Ігор Володимирович** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри тактики Академії сухопутних військ
40. **Семчук Жанна Віталіївна** – кандидат економічних наук, доцент, декан факультету економіки та підприємництва, доцент кафедри фінансів та кредиту Львівського університету бізнесу та права
41. **Сокальська Євгенія Сергіївна** – студентка Дніпропетровської державної фінансової академії
42. **Стеценко Марія Олександрівна** – магістр Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
43. **Тиндик Володимир Сергійович** – начальник сектору поживних середовищ і ліофільної сушки Державного науково-контрольного інституту біотехнології і штамів мікроорганізмів
44. **Філоненко Денис Володимирович** – здобувач кафедри хімічної техніки і промислової екології Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
45. **Філяніна Неля Миколаївна** – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри гуманітарних наук Національного фармацевтичного університету
46. **Харчук Христина Романівна** – кандидат архітектури, старший викладач Львівського національного аграрного університету
47. **Шабала Анастасія Віталіївна** – студентка Дніпропетровської державної фінансової академії
48. **Шановська Інесса Юріївна** – студентка Одеського національного економічного університету
49. **Шестопалов Олексій Валерійович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри хімічної техніки і промислової екології Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 20.10.2014 р.
Формат 64х90/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 17.21. Тираж 100 прим.
Зам. 1014-24.

Видавництво: ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
73034, Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.